

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ЗАПОРІЗЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

ІГНАТУША Григорій Олександрович

УДК 929:2-41:73(477-87)«1926/2013»(043.5)

ДИСЕРТАЦІЯ

**ОЛЕКСАНДР ВОРОНИН (1926–2013 РР.):
ГРОМАДСЬКА І РЕЛІГІЙНА ДІЯЛЬНІСТЬ**

07.00.01 – Історія України

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело
_____ Г. О. Ігнатуша

Науковий керівник
Каганов Юрій Олегович,
кандидат історичних наук, доцент

Запоріжжя – 2019

АНОТАЦІЯ

Ігнатуша Г. О. Олександр Воронин (1926–2013 рр.): громадська і релігійна діяльність. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата історичних наук за спеціальністю 07.00.01 «Історія України». – Запорізький національний університет, Запоріжжя, 2019.

Комплексно досліджено характер, зміст і суспільне значення громадської, науково-просвітницької та релігійної діяльності українського журналіста, історика, богослова, педагога Олександра Воронина (1926–2013 рр.).

Інтеграція України у світ спонукала до переосмислення ролі української діаспори як невід’ємної складової у вітчизняній історії, до звернення уваги на роль українських діячів громадського, національно-культурного життя.

Антропологізація історичної науки є трендом всієї євроатлантичної історіографії останніх десятиліть. Виразнішим стає погляд до «осіб другого плану», що проявляється збільшенням числа таких досліджень і урізноманітненням ракурсів та масштабів вивчення. Історико-біографічні дослідження дозволяють побачити постать, що досліджується в оточенні, середовищі, суспільних змінах, тенденціях.

Тому звернення уваги до постаті Олександра Воронина, життєві шляхи якого поєднали Україну зі світом, видаються нам надзвичай актуальними. Дослідження його діяльності, життєвих та громадських позицій, творчого доробку є засобом акумулювання знань про зв’язок українства у світі, його плідну націєтворчість, усвідомлення та використання його досвіду.

Дисертацію виконано в межах науково-дослідної теми Запорізького національного університету «Суспільно-церковні трансформації в Україні ХІХ–ХХІ ст.» (номер державної реєстрації – 0114U002661).

У науковій літературі відсутні спеціальні праці щодо постаті О. Воронина, проте окремі аспекти його діяльності та діяльності осіб з його оточення знайшли висвітлення в історіографії. Це створює основу для проведення джерельної

евристики та узагальнюючого історико-біографічного дослідження у контексті вивчення історії України.

Джерельна база роботи є репрезентативною і цілком достатньою для реалізації поставлених завдань. Розробка теми забезпечується комплексним використанням різновидових джерел, передусім – творчої спадщини О. Воронина, документальних і наративних джерел з державних і приватних архівів, бібліотек, періодичної преси України та української діаспори в США. Переважна більшість джерел вперше введена до наукового обігу.

Робота ґрунтується на принципах системності, об'єктивності, антропологізму, міждисциплінарності, мікроісторичного та просопографічного підходів. Відповідно до них об'єкт дослідження – О. Воронин – розглядається як «особа другого плану» в історії, що забезпечується теоретичними напрацюваннями дослідників інтелектуальної біографії та біографічної історії.

Хронологічні рамки роботи визначені роками життя О. Воронина – 1926–2013 рр. У цих рамках умовно визначаємо два етапи: формування особистості: 1926–1950 рр. та період творчої діяльності: 1950–2013 рр.

Територіальні межі роботи співвідносяться з місцями життя та діяльності О. Воронина, а також представників його родинного та інтелектуального оточення в Україні та українській діаспорі.

Вперше здійснено системний аналіз життєвого і творчого шляху, громадської та релігійної діяльності О. Воронина у контексті суспільно-політичних, національно-культурних та релігійних процесів в Україні та світі; висвітлено фактори формування особистості та етапи життєвого шляху О. Воронина; розроблено питання впливу родини на формування світоглядних орієнтирів і духовне становлення О. Воронина; визначено місце О. Воронина як діяча «другого плану» у системі громадських, соціокультурних, релігійних зв'язків української діаспори в США та України; розкрито концептуальні підходи О. Воронина до історії Української Церкви, до її місії у світі, до системи шкільного виховання, до організації книговидавництва «Воскресіння», створення авторських видань; з'ясовано сутність оригінальної концепції О. Воронина щодо

шляхів досягнення миру і злагоди та перспектив суспільного розвитку України і світу; проаналізовано зміст науково-історичної, журналістської, богословсько-педагогічної, видавничої, благодійницької творчості О. Воронина; встановлено особистий практичний внесок О. Воронина у збереження та примноження колективної пам'яті українського народу, державне, національно-культурне і духовно-релігійне відродження України; показано унікальність і типовість життєвого прикладу О. Воронина, як представника української діаспори у США, для розбудови незалежної України; введено до наукового обігу корпус нових джерел з історії української політичної еміграції після Другої світової війни та взаємодії її з Україною; зібрано і укладено бібліографію праць О. Воронина.

Було поглиблено характеристики впливу державно-політичних систем, урядів, еліт на творчу діяльність української інтелігенції; усвідомлення діаспори як невід'ємної частини українського народу; увагу істориків до імен активних, але недостатньо відомих діячів громадського і релігійного руху української діаспори; вивчення громадських ініціатив «осіб другого плану» у сфері української національної культури, формування церковної єдності, актуалізації гострих питань української історії, їх творчої спадщини.

У дослідженні уточнено вектори громадської активності української діаспори через висвітлення кола інтересів О. Воронина і його громадської та релігійної діяльності; специфіку функціонування громадських і релігійних формувань діаспори у розбудові незалежної України.

Особистий внесок здобувача полягає у самостійному визначенні сутності дисертаційного питання, встановленні і опрацюванні комплексу джерел і літератури, розв'язанні завдань дисертаційного дослідження, обґрунтуванні його положень і висновків.

Практичне значення дисертаційного дослідження полягає у осмисленні гуманістичних громадсько-політичних і християнських ідей та практичної значущості діяльності О. Воронина, як типового представника «осіб другого плану», серед громадських і релігійних діячів української діаспори у США другої половини XX–XXI ст. Це практичне значення проявлене включенням наукової,

публіцистичної, богословсько-педагогічної спадщини О. Воронина в історичні студії. Факти і узагальнення дисертаційного дослідження можуть бути використані при розробці спеціальних та узагальнюючих праць, навчальних курсів з історії України, всесвітньої історії, історії рідного краю у системі вищої та середньої освіти. Вони можуть бути застосовані представниками органів державної влади, самоврядування, громадських і церковних організацій при роботі, спрямованій на організацію міжнародної співпраці.

Засобом характеристики діяльності О. Воронина висвітлюються визначальні риси та особливості суспільних трансформацій, які були невід'ємною часткою життєвих реалій ХХ – початку ХХІ ст.

Охарактеризовано життєвий шлях та утвердження світоглядних пріоритетів О. Воронина. Реконструйовано біографічні відомості про О. Воронина, визначено фактори формування його особистості і релігійної складової світогляду на тлі широких суспільно-політичних і локальних умов та впливів найближчого оточення. Показано типовість його долі для значної частини покоління українців, народжених у 20-х рр. ХХ ст.

Встановлено особливості духовного світу, творчих зв'язків і світоглядних позицій, ґрунтованих на ідеях української національної та християнської і православної єдності, спрямованих на національно-державне і культурне відродження України.

Охарактеризовано поле громадської та релігійної активності О. Воронина, напрямки і здобутки у сферах діяльності: науково-історичній, журналістській, богословській, педагогічній, видавничій, благодійницькій. Розкрито самобутність його творчості, суголосність і резонансність його ідей ідеям кращих представників української діаспори хвилі політичної еміграції з України після Другої світової війни. Показано жертвність його служіння народові України.

Стверджується органічність поєднання національно-патріотичної, громадської та релігійної складових його творчої діяльності. Показано, що діяльність О. Воронина сприяла руйнуванню радянських міфів, формуванню зв'язків між діаспорою та Україною, утвердженню історичної правди про ключові

події національної історії: українську національну революцію 1917–1921 рр., Голодомор 1932–1933 рр., політичні репресії 20–80-х рр. ХХ ст., правозахисний рух та ін. О. Воронин активно сприяв відновленню історичної пам'яті про українську національну еліту та громадян, репресованих радянським режимом, громадянському пробудженню, духовному відродженню українців, утвердженню автокефалії української церкви та її всеукраїнської єдності.

Охарактеризовано внесок О. Воронина у популяризацію творчої спадщини та увічнення пам'яті українських письменників О. Кобця і В. Стеблика. Показано втілення ним протягом 1993–1998 років проекту створення Літературно-меморіального музею братів Вараввів і передачі в Україну батьківської бібліотеки, які зайняли гідне місце у гімназії № 2 імені Івана Франка м. Канева.

Визначено роль О. Воронина як основного фундатора і благодійника у будівництві православного Свято-Вознесенського храму у м. Каневі (2001–2007 рр.) на місці зруйнованої більшовиками козацької церкви.

Інтелектуальний доробок О. Воронина та зміст його громадської та релігійної діяльності не втратили свого значення у сучасному житті України.

Ключові слова: О. Воронин, громадська і релігійна діяльність, національні традиції, діаспора, колективна пам'ять, українське відродження, автокефалія, Українська православна церква.

SUMMARY

Ignatusha G. O. Oleksandr Voronyn (1926–2013): public and religious activities. – Manuscript copyright.

Thesis for a Candidate Degree in Historical Sciences in the specialty 07.00.01 – «History of Ukraine». – Zaporizhzhia National University, Zaporizhzhia, 2019.

The nature, content and social significance of public and religious activities of a journalist, historian, theologian, teacher Oleksandr Voronyn (1926–2013) in the Diaspora and in Ukraine have been comprehensively studied. The research is based on a broad source base: documentary, narrative, literary, press.

The integration of Ukraine into the world has led to a re-thinking of the role of the Ukrainian diaspora as an integral component in national history, to drawing attention to the role of Ukrainian figures in public, national and cultural life.

The anthropologization of historical science has been a trend throughout Euro-Atlantic historiography in recent decades. A more distinctive view is that of «the supporting persons», which is manifested by the increase in the number of such studies and the diversity of perspectives and scales of study. Historical and biographical studies allow us to see the figure that is being explored in the network, environment, social changes, trends.

Therefore, the attention to the figure of Oleksandr Voronyn, whose life journeys united Ukraine with the world, seem to us extremely relevant. Research of his activity, life and public positions, creative achievements are a means of accumulating knowledge about the connection of Ukrainian heritage in the world, his fruitful national creativity, awareness and use of his experience.

The thesis research was performed in accordance with the research topic of Zaporizhzhia National University «Social and Church Transformations in Ukraine of the XIX and XXI centuries» (state registration number 0114U002661).

There are no special works in the scientific literature concerning the figure of O. Voronyn, but some aspects of his activity and those of his surroundings have been covered in historiography. This creates the basis for conducting original heuristics and

generalizing historical and biographical research in the context of studying the history of Ukraine.

The source base of the thesis is representative and quite sufficient for the realization of the set tasks. The research into the topic is ensured by the complex use of various sources, first of all - the creative heritage of O. Voronyn, documentary and narrative sources from public and private archives, libraries, periodicals of Ukraine and the Ukrainian diaspora in the USA. The vast majority of sources were first introduced to scientific circulation.

The thesis is based on the principles of classification, objectivity, anthropologism, interdisciplinarity, microhistoric and prosopographic approaches. According to them, the target of research - O. Voronyn - is considered as «the supporting person» in history, which is provided by theoretical advances of researchers of intellectual biography and biographical history.

The chronological frames of thesis are defined by the years of O. Voronyn's life - 1926–2013. Within these frameworks, we conditionally define two stages: formative years: 1926–1950 and creative activity period: 1950–2013.

The territorial boundaries of the thesis relate to the places of life and activity of O. Voronyn, as well as representatives of his family and intellectual environment in Ukraine and the Ukrainian diaspora.

For the first time a systematic analysis of the life and creative path, public and religious activity of O. Voronyn in the context of socio-political, national and cultural and religious processes in Ukraine and in the world has been carried out; factors of personality formation and stages of O. Voronyn's life journey are highlighted; the questions of influence of family on formation of world outlook landmarks and spiritual formation of O. Voronyn were developed; O. Voronyn's position as a «supporting» figure in the system of public, socio-cultural, religious relations of the Ukrainian diaspora in the USA and Ukraine was identified; the conceptual approaches of O. Voronyn to the history of the Ukrainian Church, to its mission in the world, to the system of school education, to the organization of the book publishing house «Resurrection», to creation of author's editions are revealed; the essence of O. Voronyn's

original conception of ways of achieving peace and harmony and prospects of social development of Ukraine and the world were clarified; the content of the scientific and historical, journalistic, theological and pedagogical, publishing, philanthropic works of O. Voronyn is analyzed; O. Voronyn's personal practical contribution to the preservation and multiplication of the collective memory of the Ukrainian people, the state, national and cultural and spiritual and religious revival of Ukraine is identified; the unique and typical life example of O. Voronyn as a representative of the Ukrainian diaspora in the USA for building an independent Ukraine is shown; the corpus of new sources on the history of Ukrainian political emigration after the Second World War and its interaction with Ukraine were introduced into scientific circulation; the bibliography of O. Voronyn's works was compiled.

The characteristics of the influence of state and political systems, governments, elites on the creative activity of the Ukrainian intelligentsia; the awareness of the Diaspora as an integral part of the Ukrainian people; the attention of historians to the names of active but insufficiently known figures of public and religious movement of the Ukrainian diaspora; the study of public initiatives of «supporting persons» in the sphere of Ukrainian national culture, formation of church unity, actualization of pressing issues of Ukrainian history, their creative heritage were deepened.

The study specified the vectors of social activity of the Ukrainian diaspora by covering the interests of O. Voronyn and his social and religious activities; specifics of functioning of public and religious formations of the Diaspora in building of independent Ukraine.

The personal contribution of the degree-seeking student is to independently determine the essence of the thesis task, set and study the complex of sources and literature, solve the tasks of the thesis research, justify its provisions and conclusions.

The practical importance of the thesis research is to comprehend the humanistic social and political and Christian ideas and practical importance of O. Voronyn's activities as a typical representative of «supporting persons» among the public and religious figures of the Ukrainian diaspora in the USA in the second half of the XX and XXI centuries. This practical importance is manifested by the inclusion of O. Voronyn's

scientific, journalistic, theological and pedagogical heritage in historical studies. The facts and generalizations of the thesis research can be used in the development of special and generalizing works, training courses in the history of Ukraine, world history, the history of the native land in the system of higher and secondary education. They can be applied by representatives of public authorities, self-government, public and church organizations in the work aimed at organizing international cooperation.

The characteristic of O. Voronyn's activity highlights the defining features and peculiarities of social transformations, which were an integral part of the life realities of the XX - early XXI centuries.

The life journey and affirmation of the ideological priorities of O. Voronyn are described. The biographical information about O. Voronyn has been reconstructed, the factors of formation of his personality and religious component of the world outlook against the background of the broad social and political and local conditions and influences of the immediate environment have been determined. It shows the typicality of his fate for a large part of the generation of Ukrainians born in the 1920s.

The peculiarities of the spiritual world, creative relationships and worldviews, based on the ideas of Ukrainian national and Christian and Orthodox unity, aimed at national and state and cultural revival of Ukraine, have been established.

The field of social and religious activity of O. Voronyn, directions and achievements in the spheres of activity: scientific and historical, journalistic, theological, pedagogical, publishing, philanthropic, are characterized. The originality of his work, the consonance and resonance of his ideas with the ideas of the best representatives of the Ukrainian diaspora of the wave of political emigration from Ukraine after the Second World War are revealed. The sacrifice of his service to the people of Ukraine is shown.

The organic combination of national and patriotic, public and religious components of his creative activity is confirmed. It is shown that O. Voronyn's activities contributed to the destruction of Soviet myths, the formation of links between the Diaspora and Ukraine, the affirmation of historical truth about key events of national history: the Ukrainian national revolution of 1917-1921, the Holodomor of 1932-1933,

political repression of 20–80's of the twentieth century, Human rights movement, etc. O. Voronyn actively contributed to the restoration of the historical memory of the Ukrainian national elite and citizens, repressed by the Soviet regime, civil awakening, spiritual revival of Ukrainians, affirmation of the autocephaly of the Ukrainian Church and its all-Ukrainian unity.

The contribution of O. Voronyn to the promotion of the creative heritage and the perpetuation of the memory of Ukrainian writers O. Kobets and V. Steblik is characterized. It was shown that during 1993-1998 he performed the project of creation of the Literary Memorial Museum of the Varavva's brothers and the transfer of the parent library to Ukraine, which took a worthy place in the high school No. 2 named after Ivan Franko in Kanev.

The role of O. Voronyn as the main sponsor and philanthropist in the construction of the Orthodox Holy Ascension Church in Kanev (2001–2007) on the site of the Cossack church destroyed by the Bolsheviks was identified.

O. Voronyn's intellectual achievements and the content of his social and religious activities have not lost their significance in the modern life of Ukraine.

Keywords: O. Voronyn, public and religious activities, national traditions, Diaspora, collective memory, Ukrainian revival, autocephaly, Ukrainian Orthodox Church.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

**Статті у наукових фахових виданнях та виданнях,
включених до міжнародних наукометричних баз**

1. Ігнатуша Г. О. Олександр Воронин: формування особистості *Культурологічний вісник*. Науково-теоретичний щорічник Нижньої Наддніпрянщини. 2015. Вип. 34. С. 23-28.
2. Ігнатуша Г. О. Олександр Воронин – фундатор Свято-Вознесенської церкви м. Канева (1989–2013 рр.). *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2014. Вип. 40. С. 192-196.
3. Ігнатуша Г. О. Громадсько-релігійна діяльність Олександра Воронина (1926–2013 рр.) як предмет історичного дослідження. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2016. Вип. 46. С. 197-204 (*Index Copernicus*).
4. Ігнатуша Г. О. Громадський компонент творчості Олександра Воронина: реконструкція за матеріали родинної бібліотеки. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2017. Вип. 48. С. 145-150 (*Index Copernicus*).
5. Ігнатуша Г. О. Культурологічна сфера творчої діяльності Олександра Воронина : реконструкція за матеріали родинної бібліотеки Вараввів-Ворониних. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2017. Вип. 49. С. 88-94 (*Index Copernicus*.)
6. Ігнатуша Г. О. Особа «другого плану» як проблема дослідження постаті Олександра Воронина (1926–2013). *Українська біографістика*. 2018. Вип. 16. С. 87-103 (*Index Copernicus*).

**Публікації, що додатково відображають результати
дослідження та його апробацію**

7. Ігнатуша Г. О. Громадський та релігійний діяч: Олександр Воронин (Варавва). *Збірник наукових праць студентів, аспірантів і молодих вчених «Молода наука-2014»* : у 7 т. Запоріжжя : ЗНУ, 2014. Т. 1. С. 37-40.

8. Ігнатуша Г. О. Подвижницька діяльність Олександра Воронина (1926–2013 рр.). *Молода наука. Збірник праць аспірантів і студентів історичного факультету Запорізького національного університету*. 2014. Вип. 5. С. 25-28.

9. Ігнатуша Г. О. Роль Олександра Воронина у національному відродженні України (1985–1991 рр.). *По той бік Дніпра: вплив контраверсійних образів «Іншого українця» на формування ментальних кордонів*. Запоріжжя : ЗНУ, 2015. С. 118-122.

10. Ігнатуша Г. О. Родина Вікулів як джерело представників української національної еліти. *Держава і церква в новітній історії України. Всеукраїнська наук. конференція. Зб. наук. статей та матеріалів V Всеукр. наук. конференції «Держава і Церква в новітній історії України» (19-20 лист. 2015 р.)*. Полтава: ТОВ «АСМІ», 2015. С. 415-420.

11. Ігнатуша Г. О. Формування релігійного світогляду Олександра Воронина (20–40-і рр. ХХ ст.). *Збірник наукових праць студентів, аспірантів і молодих вчених «Молода наука-2015»* : у 5 т. Запоріжжя : ЗНУ, 2015. Т. 1. С. 247-249.

12. Ігнатуша Г. О. Внесок Олександра Воронина (1926–2013 рр.) у розкриття злочинів радянського тоталітаризму проти Церкви. *Історія та сучасні виклики непокараних злочинів радянського тоталітаризму проти Церкви: матеріали Міжнар. наук.-практич. конференції. м. Київ, 11 червня 2015 р.* / ред. кол. : митр. Єпіфаній (Думенко), Г. Папакін, Г. Боряк та ін. Дніпропетровськ : Пороги, 2015. С. 134-139.

13. Ігнатуша Г. О. Олександр Воронин у відзначенні Тисячоліття хрещення України-Русі (1985–1989 рр.). *Історія релігій в Україні: наук. щорічн.* / Ін-т релігієзнавства – філія Львівського музею історії релігії [та ін.]. Львів : Логос, 2015. Кн. 1. С. 511-516.

14. Ігнатуша Г. О. Родина О. Кобця як типовий образ вигнанців-українців з СРСР. *Геноциди та етнічні конфлікти у ХХ столітті : матеріали круглого столу до 100-ї річниці геноциду вірменського народу на теренах Османської імперії (Запоріжжя, 17 квітня 2015 р.)* / ред. кол. : Мільчев В.І., Маклюк О.М.,

Давлєтов О.Р. та ін. Запоріжжя : ЗНТН, 2015. С. 145-149.

15. Ігнатуша Г. О. Науково-просвітницька діяльність Олександра Воронина під час відзначення 1000-ліття хрещення Русі (1985–1989 рр.). *Молода наука. Збірник праць аспірантів і студентів історичного факультету Запорізького національного університету*. Запоріжжя : ЗНУ, 2016. Вип. 7. С. 26-29.

16. Ігнатуша Г. О. Внесок Олександра Воронина у національне відродження України. *Українська діаспора: проблеми дослідження : тези доповідей Міжнар. наук. конференції, 27–28 вересня 2016 р., м. Острого*. Острого : Вид-во Нац. ун-ту «Острозька академія», 2016. С. 207-210.

17. Ігнатуша Г. О. Дослідницька і популяризаторська робота Олександра Воронина (1926–2013 рр.) у галузі історії української церкви. *Матеріали V Всеукраїнської науково-практичної конференції «Історико-філософські дослідження молодих учених» (27 квітня 2017 року, м. Суми)*. Суми : ФОП Цьома С. П., 2017. С. 52-54.

18. Ігнатуша Г. О. Пропаганда vs просвітництво: роль О.Воронина в ідеологічному змаганні українців у світі. *Пропаганда vs контрпропаганда у медіапросторі: минуле, сучасне, майбутнє: матеріали міжнародної науково-практичної конференції (Запоріжжя, 12 лютого 2018 р.)*. Запоріжжя : Інтер-М, 2018. С. 222-229.

List of publisher publications.

Articles in scientific professional editions included in international science-computer databases

1. Ignatusha G. O. Olexandr Voronyn: the formation of the personality. *Kul'turolohichnyy visnyk. Naukovo-teoretychnyy shchorichnyk Nyzhn'oyi Naddnipyrianshchyny*. Zaporizhzhya. 2015. Vol. 34. P. 23-28.
2. Ignatusha G. O. Olexandr Voronyn – the founder of Holy Ascension Church in Kaniv (1989-2013). *Naukovi pratsi istorychnoho fakul'tetu Zaporiz'koho natsional'noho universytetu*. 2014. Vol. 40. P. 192-196.
3. Ignatusha G. O. Social and religious activity of Olexandr Voronyn (1926–2013) as a subject of historical research. *Naukovi pratsi istorychnoho fakul'tetu Zaporiz'koho natsional'noho universytetu*. 2016. Vol. 46. P.197-204 (*Index Copernicus*).
4. Ignatusha G. O. The public component of Olexandr Voronyn's creativity: reconstruction based on the materials of the family library. *Naukovi pratsi istorychnoho fakul'tetu Zaporiz'koho natsional'noho universytetu*. 2017. Vol. 48. P. 145-150 (*Index Copernicus*).
5. Ignatusha G. O. Culturological sphere of creative activity of Olexandr Voronyn: reconstruction based on the materials of the Varavvas-Voronyn family library. *Naukovi pratsi istorychnoho fakul'tetu Zaporiz'koho natsional'noho universytetu*. 2017. Vol. 49. P.88-94 (*Index Copernicus*).
6. Ignatusha G. O. «Second place» person as a problem of Olexandr Voronyn (1926–2013) figure investigation. *Biographistica Ukrainica*. 2018. Vol. 16. P. 87-103 (*Index Copernicus*).

Publications that additionally reflect the results of the research and its testing

7. Public and religious figure: Olexandr Voronyn (Varavvas). *Zbirnyk Naukovykh Prats Studentiv, Aspirantiv i Molodykh Uchenykh Moloda Nauka-2014: in 7 volumes*. Zaporizhzhia : ZNU, 2014. Vol. 1. P. 37-40.

8. Ignatusha G. O. The ascetic activity of Olexandr Voronyn (1926-2013). *Moloda Nauka. Zbirnyk Prats Aspirantiv i Studentiv Istorychnoho Fakultetu Zaporizkoho Natsionalnoho Universytetu*. Zaporizhzhya: ZNU, 2014. Issue 5. P. 25-28.

9. Ignatusha G. O. The role of Oleksandr Voronyn in the national revival of Ukraine (1985-1991). *Po toy bik Dnipra: vplyv kontraversiynykh obraziv «Inshoho ukrayintsya» na formuvannya mental'nykh kordoniv*. Zaporizhzhya: ZNU, 2015. P. 118-122.

10. Ignatusha G. O. The Vikul family as a source of representatives of the Ukrainian national elite. *Derzhava i tserkva v novitniy istoriyi Ukrayiny. Vseukrayins'ka nauk. konferentsiya. Zb. nauk. statey ta materialiv V Vseukr. nauk. konferentsiyi «Derzhava i Tserkva v novitniy istoriyi Ukrayiny» (19-20 lyst. 2015 r.)*. Poltava: TOV «ASMI» Ltd., 2015. P. 415-420.

11. Ignatusha G. O. Formation of the religious worldview of Oleksandr Voronyn (20-40-ies of the twentieth century). *Zbirnyk naukovykh prats' studentiv, aspirantiv i molodykh vchenykh «Moloda nauka-2015» : in 5 volumes*. Zaporizhzhia: ZNU, 2015. Vol. 1. P. 247-249.

12. Ignatusha G. O. Olexandr Voronyn's (1926-2013) contribution in the revelation of the Soviet totalitarian crimes against the Church. *Istoriya ta suchasni vyklyky nepokaranykh zlochyniv radyans'koho totalitaryzmu proty Tserkvy: materialy Mizhnar. nauk.-praktych. konferentsiyi. m. Kyiv, 11 chervnya 2015 r.* / red. kol. : mytr. Yepifaniy (Dumenko), H. Papakin, H. Boryak ta in. Dnipropetrovs'k : Porohy, 2015. P. 134-139.

13. Ignatusha G. O. Olexandr Voronyn in the celebration of the Millennium of the Christianization of Ukraine-Rus (1985-1989). *Istoriya relihiy v Ukrayini: nauk. shchorichn.* / In-t relihiyevnavstva – filiya L'vivs'koho muzeyu istoriyi relihiyi [ta in.]. L'viv : Lohos, 2015. Vol. 1. P. 511-516.

14. Ignatusha G. O. O. Kobets' family as a typical image of exile-Ukrainians from the USSR. *Henotsydy ta etnichni konflikty u XX stolitti : materialy kruhloho stolu do 100-yi richnytsi henotsydu virmens'koho narodu na terenakh Osmans'koyi imperiyi*

(*Zaporizhzhya, 17 kvitnya 2015 r.*) / red. kol. : Mil'chev V.I., Maklyuk O.M., Davlyetov O.R. ta in. *Zaporizhzhya* : ZNTN, 2015. P. 145-149.

15. Ignatusha G. O. Oleksandr Voronyn's scientific and educational activities during the 1000th anniversary of the Christianization of Rus (1985-1989). *Moloda Nauka. Zbirnyk Prats Aspirantiv i Studentiv Istorychnoho Fakultetu Zaporizkoho Natsionalnoho Universytetu*. Zaporizhzhya: ZNU, 2014. Issue 7. P. 26-29.

16. Ignatusha G. O. Oleksandr Voronyn's contribution to the national revival of Ukraine. *Ukrayins'ka diaspora: problemy doslidzhennya: tezy dopovidey Mizhnar. nauk. konferentsyy, 27-28 veresnya 2016 r., m. Ostroh*. Ostroh: Vyd-vo Nats. un-tu «Ostroz'ka akademiya», 2016. P. 207-210.

17. Ignatusha G. O. Research and popularization work of Olexandr Voronyn (1926-2013) in the field of history of the Ukrainian church. *Materialy V Vseukrayins'koyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi «Istoryko-filosofs'ki doslidzhennya molodykh uchenykh» (27 kvitnya 2017 roku, m. Sumy)*. Sumy : FOP Ts'oma S. P. 52-54.

18. Ignatusha G. O. Propaganda vs enlightenment: the role of O. Voronyn in the Ideological Competition of the Ukrainians in the World. *Propahanda vs kontrpropahanda u mediaprostori: mynule, suchasne, maybutnye: materialy mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi (Zaporizhzhya, 12 lyutoho 2018 r.)*. Zaporizhzhya : Inter-M, 2018. Zaporizhzhya: Inter-M, 2018. P.222-229.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ.....	19
ВСТУП.....	20
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ	
ДОСЛІДЖЕННЯ	
1.1. Історіографія теми.....	26
1.2. Джерельна база дослідження.....	33
1.3. Методологічна основа роботи.....	41
РОЗДІЛ 2. ЖИТТЄВИЙ ШЛЯХ ТА УТВЕРДЖЕННЯ	
СВІТОГЛЯДНИХ ПРІОРИТЕТІВ О. ВОРОНИНА	
2.1. Суспільні виклики і фактори становлення особистості.....	51
2.2. Роль родини у духовному становленні та житті.....	65
2.3. Формування релігійної складової світогляду.....	78
РОЗДІЛ 3. ЖУРНАЛІСТСЬКА, НАУКОВО-ІСТОРИЧНА ТА	
БОГОСЛОВСЬКО-ПЕДАГОГІЧНА СФЕРА ДІЯЛЬНОСТІ	
О. ВОРОНИНА	
3.1. Інтелектуальне та культурне оточення.....	90
3.2. Журналістська сфера як прояв громадської та релігійної діяльності.....	111
3.3. Науково-історичні дослідження та їх популяризація.....	139
3.4. Богословсько-педагогічна творчість.....	161
РОЗДІЛ 4. ОРГАНІЗАЦІЙНА РОБОТА О. ВОРОНИНА У	
ГРОМАДСЬКО-ЦЕРКОВНІЙ ПЛОЩИНІ	
4.1. Засновник і керівник видавництва «Воскресіння».....	181
4.2. Меморіальна і добродійна діяльність.....	192
ВИСНОВКИ.....	211
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ.....	216
ДОДАТКИ.....	277

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ДП, ДіПі – табір, табори переміщених осіб

д-р – доктор

ІР НБУВ – Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського

маг. – магістр

митр. – митрополит

о. – отець

правосл. – православний

проф. – професор

РПЦ – Російська Православна Церква

св. – свята, святий

свщ. – священник

СВУ – Спілка визволення України

СПУ – Спілка письменників України

СУМА – Спілка української молоді Америки

УАПЦ – Українська Автокефальна Православна Церква

УГКЦ – Українська Греко-Католицька Церква

УГПЦ в Канаді – Українська Греко-Православна Церква в Канаді

УККА – Український конгресовий комітет Америки

УПЦ – Українська Православна Церква

УПЦ в США – Українська Православна Церква в Сполучених Штатах Америки

УПЦ КП – Українська Православна Церква Київського Патріархату

УНР – Українська Народна Республіка

УРС – Український Робітничий Союз

ЦДАЗУ – Центральний державний архів зарубіжної україніки

ЦДАМЛМ України – Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України

ВСТУП

Актуальність теми. Інтеграція України у світ спонукала до переосмислення внеску діячів української діаспори у вітчизняну історію. Серед них були діячі різного масштабу – не тільки «великі», а й ті, яких у сучасних біографічних дослідженнях називають діячами «другого плану». Численні, працюючі у гущі суспільства, саме вони доносили до широких верств ідеї «перших», були тими, хто втілював у суспільне життя їхні проекти. Вони були дієвими творцями історії, чия роль і внесок мають бути глибше проаналізовані та гідно оцінені.

Тому звернення уваги до постаті громадського і релігійного діяча «другого плану»: журналіста, історика, богослова, педагога О. Воронина (1926–2013 рр.), життєві шляхи якого поєднали Україну зі світом, видаються нам вкрай актуальним. Дослідження його життєвих та громадських позицій, творчого доробку є засобом акумулювання знань про зв'язок українства у світі і плідну націотворчість, засобом усвідомлення та використання його досвіду.

На жаль, значна частка багатой творчої спадщини О. Воронина вже втрачена. Але і та частина, яка збереглася переважно опублікованою, зокрема – у редактованих ним виданнях, складає оригінальний скарб української громадської, історичної, релігійної думки, вартої вивчення й популяризації.

Іншим аспектом актуальності теми є фактор антропологізації вітчизняної історичної науки, який є трендом всієї євроатлантичної історіографії останніх десятиліть. У цьому ключі дедалі виразнішим стає погляд до постатей звичайних людей або, сучасним терміном, осіб «другого плану», що проявляється збільшенням числа таких досліджень. Історико-біографічні праці стають методологічно ґрунтовнішими, дозволяють побачити не тільки постать, що досліджується, а й її оточення, середовище, суспільні зміни.

Однією зі специфічних рис сучасного суспільного розвитку України є релігійне відродження. Проте констатуємо недостатність вивчення діяльності осіб, які забезпечували це відродження. Лише протягом останнього десятиліття в

Україні з'явилися праці, присвячені вивченню діяльності одного з організаторів Комітету захисту УКЦ І. Геля, діяча релігійного відродження на Волині у міжвоєнний період ХХ ст. А. Річинського. На цьому напрямі багато невивченого. Магістр богослов'я О. Воронин був одним із діячів національного та релігійного відродження України, роль яких варта досліджень.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано в межах науково-дослідної теми Запорізького національного університету «Суспільно-церковні трансформації в Україні ХІХ–ХХІ ст.» (номер державної реєстрації – 0114U002661).

Особистим внеском дисертанта у розробку теми є аналіз ролі представників української діаспори у формуванні системних змін демократичного розвитку українського суспільства, національно-культурному та релігійному відродженні України на прикладі особистості О. Воронина (1926–2013 рр.).

Об'єктом дослідження є суспільно-політичні, національно-культурні та релігійні процеси в Україні та світі, в умовах яких відбувалося становлення та реалізація О. Воронина як українського громадського та релігійного діяча.

Предметом дослідження є особистість О. Воронина, його громадська і релігійна діяльність у діаспорі та в Україні, що була відгуком на важливі суспільно-політичні, національно-культурні та релігійні виклики суспільства, і мала широкий інтелектуальний спектр: науково-історичний, журналістський, богословський, педагогічний, благодійницький.

Метою роботи є висвітлення процесу і факторів формування особистості О. Воронина, встановлення внеску у громадсько-політичне, національно-культурне, релігійне життя, у збереження і примноження колективної пам'яті українців заради національного та релігійного відродження України, збагачення української історії іменами активних, але досі маловідомих діячів.

Для досягнення мети передбачено розв'язання **дослідницьких завдань:**

– з'ясувати ступінь розробки питання, характер його джерельної бази та визначити методологічні засади дослідження;

- встановити та проаналізувати суспільні фактори формування особистості, основні віхи життя і творчості О. Воронина;
- показати роль родини у духовному становленні О. Воронина, визначити джерела формування релігійної складової його світогляду;
- охарактеризувати інтелектуальне та культурне оточення О. Воронина, що сприяло його самореалізації
- проаналізувати зміст суспільної активності О. Воронина як журналіста і редактора громадських і церковних видань;
- оцінити напрацювання О. Воронина у сфері наукових досліджень історії християнської церкви та показати їх практичне значення;
- реконструювати провідні ідеї богословсько-педагогічної творчості О. Воронина та засоби їхнього втілення у життя;
- розкрити зміст і значення організаційної роботи О. Воронина у книговидавництві, у створенні Літературно-меморіального музею братів Вараввів і будівництві православного Свято-Вознесенського храму у м. Каневі.

Хронологічні рамки роботи визначені роками життя О. Воронина – 1926–2013 рр. У цих рамках умовно визначаємо два етапи: формування особистості: 1926–1950 рр. та період творчої діяльності: 1950–2013 рр.

Територіальні межі роботи співвідносяться з місцями життя та діяльності О. Воронина, а також представників його родинного та інтелектуального оточення в Україні та українській діаспорі.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у створенні комплексного дослідження характеру, змісту і суспільного значення громадської, релігійної діяльності журналіста, історика, богослова, педагога Олександра Воронина (1926–2013 рр.) у діаспорі та в Україні.

Вперше:

- здійснено системний аналіз життєвого і творчого шляху, громадської та релігійної діяльності О. Воронина у контексті суспільно-політичних, національно-культурних та релігійних процесів в Україні та світі;

– висвітлено фактори формування особистості та етапи життєвого шляху О. Воронина;

– розроблено питання впливу родини на формування світоглядних орієнтирів і духовне становлення О. Воронина;

– визначено місце О. Воронина як діяча «другого плану» у системі соціокультурних зв'язків української діаспори в США та України;

– розкрито концептуальні підходи О. Воронина до історії української церкви, до її місії у світі, до системи шкільного виховання, до організації книговидавництва, створення авторських видань;

– з'ясовано сутність оригінальної концепції О. Воронина щодо шляхів досягнення миру і злагоди та перспектив суспільного розвитку України і світу;

– проаналізовано зміст науково-історичної, журналістської, богословсько-педагогічної, видавничої, благодійницької творчості О. Воронина;

– встановлено особистий практичний внесок О. Воронина у збереження та примноження колективної пам'яті українського народу, державне, національно-культурне і духовно-релігійне відродження України;

– показано унікальність і типовість життєвого прикладу О. Воронина як представника української діаспори у США, для розбудови незалежної України;

– введено до наукового обігу корпус нових джерел з історії української політичної еміграції після Другої світової війни та взаємодії її з Україною;

– зібрано і укладено бібліографію праць О. Воронина [Додаток II].

Поглиблено:

– усвідомлення діаспори як невід'ємної частини українського народу;

– характеристики впливу державно-політичних систем, урядів, еліт на творчу діяльність української інтелігенції;

– увагу істориків до імен активних, але недостатньо відомих діячів громадського і релігійного руху української діаспори;

– вивчення громадських ініціатив діячів «другого плану» у сфері української національної культури, формування церковної єдності, актуалізації гострих питань української історії, їх творчої спадщини.

Уточнено:

– вектори громадської активності української діаспори через висвітлення кола інтересів О. Воронина і його громадської та релігійної діяльності;

– специфіку функціонування громадських і релігійних формувань діаспори у розбудові незалежної України.

Особистий внесок здобувача полягає у самостійному визначенні дисертаційного питання, встановленні і опрацюванні комплексу джерел і літератури, розв’язанні завдань дисертаційного дослідження, обґрунтуванні його положень і висновків.

Практичне значення дисертаційного дослідження полягає в осмисленні ідей та результатів діяльності О. Воронина – діяча «другого плану» української діаспори у США ХХ–ХХІ ст., у включенні його наукової, публіцистичної, богословсько-педагогічної спадщини в історичні студії. Факти і висновки дисертації можуть бути використані при розробці спеціальних та узагальнюючих праць, навчальних курсів з історії України, всесвітньої історії, історії рідного краю у системі вищої та середньої освіти. Вони можуть бути застосовані представниками органів державної влади, самоврядування, громадських і церковних організацій при міжнародній співпраці.

Апробація результатів дисертації здійснена у повідомленнях і матеріалах наукових конференцій, серед яких *міжнародні* – Третій міжнародний симпозіум з багатодисциплінарних досліджень пам’яті. «Політика пам’яті: живі і неживі спогади» (Пуебла, Мексика, 2015 р.), «Історія та сучасні виклики непокараних злочинів радянського тоталітаризму проти Церкви» (Київ, 2015 р.), «Історія релігій в Україні» (Львів, 2015 р.), «По той бік Дніпра» (Запоріжжя, 2015 р.), «Геноциди та етнічні конфлікти у ХХ ст.» (Запоріжжя, 2015 р.), VII Міжнародна наукова конференція «Українська діаспора: проблеми дослідження» (Острог, 2016 р.), Міжнародна науково-практична конференція «Пропаганда vs контрпропаганда у медіапросторі: минуле, сучасне, майбутнє» (Запоріжжя, 2018 р.); *всеукраїнські* – VI–X Новицькі читання (Запоріжжя, 2014–2018 рр.), Всеукраїнська наукова конференція «Історія Степової України XVII–XX століття»

(Запоріжжя, 2015, 2017, 2018, 2019 рр.), V Всеукраїнська науково-практична конференція «Історико-філософські дослідження молодих учених» (Суми, 2017 р.), VI Всеукраїнська наукова конференція «Держава і церква в новітній історії України» (Полтава, 2017 р.), *університетські* – «Молода наука» (Запоріжжя, 2015, 2016, 2017 рр.), Університетська наукова конференція молодих вчених та студентів: «Україна у світі: культурологічні та духовні виміри» (Запоріжжя, 2017 р.).

Публікації. Результати дисертаційного дослідження відображені у 18 публікаціях автора, серед яких 6 статей у наукових фахових виданнях України, з них 4 включені до міжнародних наукометричних баз.

Структура дисертації підпорядкована меті та завданням дослідження. Дисертація складається зі вступу, чотирьох розділів, які поділено на 12 підрозділів, висновків, списку використаних джерел та літератури (745 позицій), додатків (14 позицій). Обсяг основної частини дисертації складає 199 сторінок тексту, загальний обсяг дисертаційного дослідження – 302 сторінки.

РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ ДОСЛІДЖЕННЯ

1.1. Історіографія теми

О. Воронин [Додаток А] не належав до лідерів нації. Він був діячем «другого плану» у громадському житті української діаспори та України. Це і визначало факт, що його особистість була помітною лише тим, кому і наскільки була важлива його наукова, громадська та церковна діяльність.

«Другий план» діяльності та відносна типовість долі не дали сучасникам змоги зосередитись на його характеристиці. До того ж, неписаним правилом для біографічних досліджень є уникнення написання праць про живих діячів. Згадки про них, як правило, обмежуються біографічними довідниками, іноді – бібліографічними покажчиками творів, зокрема – у галузях науки і культури.

У хронологічному відношенні історіографія вивчення постаті О. Воронина співвідноситься, головним чином, з добою державної незалежності України. Це має своє пояснення – набуттям резонансу його творчості у всеукраїнському масштабі лише з 80-х рр. ХХ ст. У цьому хронологічному вимірі не вбачаємо підстав для поділу історіографії питання на періоди та підперіоди. Більша частина літератури характеризує діяльність О. Воронина у США, частина – тільки в Україні.

Доба державної незалежності створила умови для методологічного оновлення історіописання без ідеологічної упередженості. Це надало можливості для вивчення постаті О. Воронина та його творчого доробку в Україні.

Раніше таке вивчення було неможливим з огляду на специфіку громадської активності О. Воронина, яка проявлялася у національно-церковній сфері, що трактувалось радянською історіографією як політично й соціально шкідливе і реакційне. Про це свідчить, наприклад, монографія Олега Вовка під назвою: «Місце і роль націоналістичних клерикалів в планах реакції», опублікована 1984 р. [609]. У ній, зокрема, знаходимо такі рядки: «Націоналістичні організації, до яких входять також представники Української католицької (уніатської) церкви, українських православних церков в Західній Європі, США і Канаді та зарубіжних українських протестантських об'єднань, оголошують кампанії під гаслом «року

оборони віри і церкви на Україні». Їхня мета – поширюючи наклепницькі твердження про міфічні утиски віруючих на Україні, підбурювати західну громадськість до участі в антирадянських акціях» [609, с. 27-28].

Але зі зміною дослідницької парадигми такий погляд, що був ідеологічною настановою, відійшов у минуле.

Не дивлячись на те, що від цього радянського минулого нас відділяє неповних три десятиліття, відомості щодо О. Воронина у науковій літературі залишаються лаконічними і фрагментарними.

В українській діаспорі США, де розгорталася діяльність О. Воронина, на неї звернули увагу раніше. Ювілейна книга до тридцятиріччя парафії Св. Тройці у Боффало-Чіктовага повідомила про велику громадсько-церковну працю, яку здійснював О. Воронин: журналістську, редакторську та педагогічну [556].

Цінну інформацію про наукову і просвітницьку діяльність О. Воронина передає ювілейна книга, присвячена висвітленню подій урочистого відзначення тисячоліття хрещення України-Руси у діаспорі [716]. Йдеться про неодноразові свідчення активної участі О. Воронина у науково-просвітницьких і церковно-меморіальних заходах у різних містах США та, зокрема, – у центрі митрополії УАПЦ в США у м. Саут Бавнд Брук.

Пізніше узагальнену характеристику образу цього діяча подали упорядники «Енциклопедії української діаспори» Василь і Дарія Маркусь, вмістивши в цій книзі біографічну статтю про О. Воронина [681, с. 132], статтю про засноване і кероване ним релігійно-просвітницьке видавництво «Воскресіння» [712] та статтю про радіомовлення зі згадкою про участь О. Воронина у проекті «Голос УАПЦ» в якості головного редактора [629].

В Україні ім'я О. Воронина привернуло увагу науковців наприкінці 80-х – на початку 90-х рр. ХХ ст. Тоді України досягли і швидко поширились його історико-документальні та науково-популярні праці, актуальні для суспільства: «Мартирологія українських Церков: у 4-х т. Т. I. Українська Православна Церква. Документи, матеріали, християнський самвидав України» (1987), «Автокефалія

Української Православної Церкви» (1990), «Історичний шлях УАПЦ» (1992). Вони показали високу фаховість їх автора у галузі української церковної історії.

Поцінування його праць засвідчили дослідники історії української церкви періоду української національної революції 1917–1921 рр.: Богдан Андрусин [587, с. 54], Тетяна Євсєєва [626, с. 336], Олена Потапова [698, с. 181], Василь Уляновський [726, с. 191]; 20–30-х рр. ХХ ст.: Сергій Жилюк [627, с. 345], Олександр Ігнатуша [653, с. 115, 130, 132, 236, 239, 317, 333], Алла Киридон [659, с. 321, 347, 355, 358, 364, 365], Олексій Нестуля [685, с. 205, 209, 211], Володимир Пашенко [691, с. 341], Ірина Преловська [599, с. 90], Олександр Тригуб [720, с. 63, 250] та ін.

Праці О. Воронина використовували дослідники історії України, які писали про церковне відродження в умовах Другої Світової війни: Юрій Волошин [611], В'ячеслав Гордієнко [617, с. 79, 122]; Олександр Лисенко [676]. Артур Губар [619], зокрема, у 1999 р. називає О. Воронина відомим дослідником історії Української Православної Церкви і посилається на його коментарі німецької політики. Поцінували зібрані О. Ворониним факти з історії державно-церковних відносин в Україні після Другої світової війни Людмила Бабенко [591, с. 46, 72, 518], Віктор Войналович [610], Юрій Данилюк та Олег Бажан [620, с. 5], дослідники історії українських церков у діаспорі: Галина Горбунова [616, с. 73, 74, 79-80; 615, с. 137-138] та ін. Належну увагу доробку О. Воронина присвятили також відомі дослідники історії української церкви, зокрема – біографічних, регіональних та краєзнавчих історичних студій: Арсен Зінченко [632, с. 23; 633, с. 24; 631, с. 4], Ірина Преловська [699, с. 32, 63, 178], Андрій Смирнов [706, 707] та ін.

А. Зінченко навів автохарактеристику укладачів фундаментальної документальної публікації «Мартирологія українських Церков» [464], упорядкованої і редактованої О. Ворониним разом із Осипом Зінкевичем (тодішнім директором Українського видавництва «Смолоскип» ім. Василя Симоненка). Він писав: «обширність проблеми змусила укладачів відзначити свою працю лише як «першу спробу такого роду, яка повинна бути поштовхом до ряду інших дослідників» [631, с. 4]. Таким чином, у перші роки державної незалежності

України науковцями було високо оцінено потужний імпульс праці О. Воронина для церковно-історичних досліджень. А. Зінченко також привернув увагу українських науковців до інших публікацій О. Воронина з історії Української церкви, здійснених в США та в незалежній Україні. Зокрема, він називав маловідому українському читачеві його статтю про лідера УАПЦ – «Митрополит Василь Липківський (19 березня 1864–1939)», передруковану в Україні під назвою «Великий подвижник українського церковного відродження» [632, с. 14].

Особливо затребуваними і цитованими українськими науковцями були праці О. Воронина у 90-х рр. ХХ ст., коли розгортався процес відновлення українських традицій у церковному житті, відроджувалася ідея автокефалії української церкви. Тоді з них черпали інформацію відомі українські релігієзнавці Микола Кирюшко, Анатолій Колодний, Борис Лобовик, Микола Рибачук, Олександр Уткін, Петро Яроцький [657, с. 140-144, 146, 150, 161, 162, 166].

Перелік публікацій, у яких здійснено біографічний опис постаті О. Воронина, є невеликим. Біографічну статтю про О. Воронина, автором якої є Віталій Мацько – український письменник, член Національної спілки письменників України та Національної спілки журналістів, вмістила «Електронна бібліотека сучасної України» (2005) [654].

В. Просалова – літературознавець, доктор філологічних наук, член НТШ в Україні, – лаконічно позначила основні віхи життєвого шляху О. Воронина, вказала на сфери діяльності, найвідоміші історичні та літературні праці [612, с. 80-81].

Про О. Воронина як людину з оточення патріарха УАПЦ Мстислава (Скрипника) згадує відомий мистецтвознавець і філософ Дмитро Степовик [713].

Під час приїздів О. Воронина на батьківщину про нього писали місцеві журналісти – Л. Логвиненко (Харків) [457], Л. Зелененко (Черкаси) [404].

Наші публікації про О. Воронина, його життєвий шлях і різносторонню діяльність, які почали виходити у світ з 2014 р., були присвячені осмисленню унікальності і типовості суспільно значущої активності цього діяча. Зокрема, було розглянуто становлення особистості О. Воронина у контексті родинного виховання і суспільних впливів [644, 652]. Розкривалася роль О. Воронина як

фундатора Свято-Вознесенської церкви м. Канева [645]. Цілісно характеризувався громадський компонент творчості О. Воронина [637]. Були проаналізоване інтелектуальне та культурне оточення О. Воронина у колі його інтересів [641]. Знайшов висвітлення внесок О. Воронина у розкриття злочинів радянського тоталітаризму проти Церкви [636] та у відзначення Тисячоліття хрещення України-Русі (1985–1989 рр.) [643]. Окремі публікації обґрунтовували можливість і доцільність висвітлення постаті О. Воронина в історичному дослідженні, зважаючи на те, що він не був широко званою фігурою [639, 646].

Вважаємо, що зазначені дослідження не вичерпують всієї багатогранності постаті О. Воронина і мають бути продовжені.

У зв'язку з тим, що О. Воронин, формуючись як особистість, зазнав на собі перебування у таборах переміщених осіб на території Австрії та Німеччини, маємо використати у своєму дослідженні наукову літературу, що висвітлює специфіку життя цих таборів. Нами використані дисертаційні дослідження і наукові публікації української дослідниці Олени Подобед про культурне життя та повсякдення переміщених осіб і біженців з України у Західній Німеччині (другої половини 1940-х рр.) [695], російських істориків Т. Котової про повсякденне життя в таборах переміщених осіб [672], О. Корнілова про духовенство і церковне життя табору ДіПі Шляйсгайм, мешканцем якого був О. Воронин [669, 670].

Конфесійне становище православних українців-емігрантів у Західній Європі докладно висвітлили І. Власовський, присвятивши цьому останній розділ відомої праці «Нарис історії Української Православної Церкви» [608, с. 271-375], Андрій Смирнов [708] та ін. Вони ж описали і церковне життя української діаспори в США, у яке включився О. Воронин. Також про це писала Оксана Хомчук [729] та ін.

Низка праць присвячена аналізу діяльності осіб, які входили у найближче оточення О. Воронина. Відомості про О. Воронина містять праці про його батька Олексія Варавву (Олексу Кобця) – відомого українського письменника. Постать О. Кобця привернула увагу краєзнавців Черкащини [688, с. 4-10]. Писав про О. Кобця та його родину Михайло Іщенко [411] – краєзнавець з Канева, лауреат премії Олекси Кобця; небіж О. Варавви – письменник і педагог Ігор

Максимов [679]. Автори показали виразні риси творчої індивідуальності О. Кобця, які передались сину Олександрю. Характеристику творчості О. Кобця [693, 694], формуючої для особистості Олександра, здійснила Ярослава Погребенник.

Сферу професійної діяльності О. Вававви відображено у навчальному посібнику Лади Коломієць [665], зорієнтованому на перекладознавців, істориків, культурологів, політологів. Серед забутих та малознаних перекладачів 1920-30-х рр. авторка характеризує здобутки О. Вававви, які, безумовно, мали виховне значення і для сина Олександра, який дедалі виразніше проявляв свій літературний хист.

Харківський етап життя родини Вававвів часів німецької окупації маємо змогу реконструювати завдяки праці краєзнавця, письменника, літературознавця Ростислава Рибальченка – автора збірки «Харківська культурна еміграція 1942–1943 років» [703]. Одним із портретів його галереї був О. Вававва (Кобець).

Писали про відомого письменника і зарубіжні автори: письменник і літературознавець, лауреат премій ім. Лесі Українки та Г. Сковороди Дмитро Нитченко [686] (Австралія), який у 20–30-ті рр. ХХ ст., товаришував з О. Кобцем; д-р Михайло Лоза [458], який проживав з О. Кобцем на еміграції у м. Боффало (США), і добре знав його особисто. Д. Нитченко – автор біографічної статті про О. Вававву (О. Кобця), що передувала публікації листів О. Вававви до нього [479, с. 151–153]. Цей біографічний нарис доповнює образ соціально-побутової, професійної, політичної, родинної атмосфери, у якій перебував на еміграції його син – О. Воронин. Оновлена версія цієї публікації 2009 р. з'явилася на сторінках літературно-художнього та громадсько-політичного журналу Національної Спілки Письменників України «Березіль» [686, с. 155-157].

Вищезгадана праця М. Лози готувалася до видання окремою монографією, проте була опублікована лише через великий проміжок часу в «Записках НТШ». Для її підготовки автор використав матеріали, одержані від самого Олексія Вававви, а також з його архіву, який перейшов до сина Олександра. Особливо цінним джерелом була багата кореспонденція. Сам О. Воронин у листуванні з М. Лозою називає його монографію про О. Кобця «основним джерелом для дослідників і просто – зацікавлених» [459, с. 2].

Завдяки цим працям можемо повніше розкрити вплив батька на Олександра.

Розгортаються й історико-літературні дослідження про рідного дядька Олександра – Григорія (Григора) Варавву (Стеблика), який зазнав політичних репресій і був знищений комуністичною владою [667, с. 415-417; 709, с. 11-13]. Вже надруковані його твори [544]. Завдяки цій літературі доповнюємо уявлення про малу батьківщину родини Вараввів – Канівщину, любов до якої сформувалася в Олександра з дитинства і яку він проніс крізь життя. Краєзнавчі історичні дослідження про братів Вараввів – Олексія і Григорія дозволяють глибше зрозуміти причини захоплення О. Ворониним Канівщиною, письменницьким фахом, його любові до української мови, мистецтва, культури.

До історіографічного блоку та літератури, що характеризує родинне оточення О. Воронина, відносимо й публікації, присвячені його дружині – Оксані Вікул – українській балерині, авторці власних хореографічних творів [607, с. 280; 649, с. 415-420]. Частина з цієї літератури висвітлює сторінки її біографії, зокрема – короткі біографічні нариси про неї Василя Шарвана і В'ячеслава Ревуцького [417, с. 42; 517, с. 46]. Інша частина – це література про членів родини О. Вікул-Воронин. Про її батька Миколу – вченого і громадського діяча писав Марко Антонович [588, с. 21-36]. Про його брата Сергія – члена УЦР, журналіста, громадського діяча повідомляють Владислав Верстюк і Тетяна Осташко [689; 603, с. 74-75]. Про діда Оксани – Павла – священника, педагога, краєзнавця є публікації Лева Баженова [592; 593], Володимира і Тетяни Кривошеїв [673, с. 296-297] тощо.

Згадана література про О. Вікул і її родину є складовою глибшого розуміння світу О. Воронина, тому є цінною для нашого дослідження. Всю літературу про О. Воронина і членів його родини розглядаємо у контексті історіографічного процесу. Вбачаємо поступове розгортання історичних досліджень біографічного, краєзнавчого плану, що надає більшої повноти образам описуваних нами героїв.

Спорідненою з проаналізованими публікаціями є література, у якій характеризується суспільно-політичне, національно-культурне, церковне життя покоління О. Воронина та твори людей з близького для нього оточення. Вона також була часткою історичного та історіографічного процесу, але з огляду на

специфічність тематики і використання нами її в якості історичного джерела, про неї скажемо у відповідному підрозділі роботи під кутом аналізу професійного і культурного оточення та інтелектуальних запитів О. Воронина. Мова йде про праці Юрія Шевельова, Миколи Французенка, Володимира Біляйва та ін.

Не дивлячись на те, що в наявній літературі висвітлені лише окремі аспекти діяльності О. Воронина та найближчих представників його родини, середовища, у якому він проявився як громадський і релігійний діяч, ця література створює достатньо міцну канву для проведення комплексного дослідження його постаті у контексті історії України, його участі у суспільних трансформаціях і утвердженні української державності та незалежної помісної української церкви.

1.2. Джерельна база дослідження

Ідея створення комплексного історичного дослідження, присвяченого заявленій темі, вимагала застосування широкого корпусу історичних джерел. Реалізація цієї умови була для нас однією з головних для об'єктивного висвітлення подій, інтерпретацій і, врешті – обґрунтованості сформульованих положень.

За місцем зберігання джерела зосереджені у фондах державних архівів, музеїв, бібліотек, приватних колекціях та електронних ресурсах.

У роботі використано документи і матеріали ЦДАЗУ: Ф. 23. Документи Українського Православного Братства імені митрополита Василя Липківського на еміграції, зібрані родиною Валентина та Раїси Кохно (США); загальний бібліотечний фонд; ЦДАМЛМ України: Ф. 590. Національна Спілка письменників України; Ф. 1153. Сверстюк Євген Олександрович (1938–2014), поет, літературний критик, літературознавець, Ф. 1294. Митрополит Іларіон (світське ім'я Огієнко Іван Іванович) (1882–1972), мовознавець, історик культури церкви, видавець, перекладач, церковний і культурний діяч; Ф. 1346. Нитченко Дмитро Васильович (псевд. Дмитро Чуб, Остап Зірчастий) (1905–1999), письменник і літературознавець; ІР НБУВ: Ф. 27. Плевако Микола Антонович; Державного архіву Черкаської області : Ф. Р-5958. Брати Варавви – українські культурні діячі, письменники; Архівного відділу Канівської міської ради: Ф. 15. Редакція громадсько-політичної

газети Канівщини «Дніпрова Зірка»; Ф. 17. Виконавчий комітет Канівської міської ради; Літературно-меморіального музею братів Вараввів Канівської гімназії ім. Івана Франка Канівської міської ради Черкаської області.

За видами використані джерела умовно поділяємо на групи: документальні – актові, діловодні, обліково-статистичні; наративні (особового походження) – епістолярні (листи), мемуарні (автобіографії, щоденники); літературні; періодика.

До актових джерел відносимо державно-правові і церковно-правові документи. Серед перших відзначаємо законодавчі та підзаконні нормативні акти, що визначали державний статус України, демократичні права українців, зокрема – право на релігійну свободу в країнах, у яких жив і діяв О. Воронин – в СРСР, Західній Німеччині, США, незалежній Україні. Зокрема, це Конституції УРСР 1937 і 1978 рр., які лише декларували, але не забезпечували особистих прав і свобод громадян. Це – «Декларація про державний суверенітет України» (1990), «Акт проголошення незалежності України» (1991), Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації» (1991), Конституція України 1996 р., що заклали основи суспільних змін і знаходили схвальну оцінку О. Воронина. О. Воронин та інші дійові особи з його оточення реагували на зміни статусу релігійних організацій, звинувачували СРСР у відсутності релігійної свободи. Саме цей статус у державі був основою для наповнення громадської та церковної діяльності. До цієї категорії джерел відносимо рішення виконавчого комітету Канівської міської ради (Канів, 20 березня 2001 р.) про дозвіл парафіяльній раді Свято-Вознесенської церкви на реконструкцію та перепланування колишнього приміщення клубу під церкву[25, арк. 137], з чого почалося будівництво храму у мікрорайоні Костянець.

Актові джерела церковного походження репрезентовані статутними документами УАПЦ (1921, 1926), УПЦ в США (1950), зокрема – «Статут Української Православної Церкви в Сполучених Штатах Америки» [542, с. 13-14; 543, с. 20-23], «Статут Богословсько-Педагогічної Академії УАПЦ» [497, с. 13-15], «Статут Товариства Студентів-Богословів Української Православної Церкви» [409, с. 13], рішеннями та матеріалами церковних Соборів – «Послання Священного Собору Єпископів Української Православної Церкви в США до її

Пастирів і Вірних» (від 29 вересня 1969 р.) [510], «Доповідь Архієпископа Мстислава III-му Соборові Української Православної Церкви в США» [382, с. 12-15], «Третій Собор Української Православної Церкви в США» [548, с. 16-18], посланнями ієрархів церков, як то – «Великоднє послання Блаженнішого Митрополита Мстислава до побожних братів і сестер в Україні і по всьому світу розсіяних» [73, с. 2-3], «Різдвяне послання Блаженнішого Митрополита Мстислава до братів і сестер в Україні і по всьому світу розсіяних» [521, с. 2-3], ухвалами керівних управлінських структур – Митрополичої канцелярії [503, с. 13] (про сплюндрування Бібліотеки ім. Симона Петлюри у Парижі), Ради Митрополії УПЦ в США; Конференції найвищих керівників Української Православної Церкви в США і Канаді (Нью-Йорк–Філадельфія, 8-12 травня 1957 р.) [410, с. 12-13] останови загальних зборів і ухвали парафіяльної ради св. Тройці (Боффало) тощо.

Діловодні документи представлені протоколами, ухвалами, зверненнями, звітами громадських, наукових і культурно-освітніх установ, церковних організацій, інформаційними повідомленнями, оголошеннями про заходи громадського і церковного порядку, як то – вшанування діячів українського руху, жертв Голодомору 1932–1933 рр., відзначення Тисячоліття хрещення України, створення і підтримку громадських і церковних фондів тощо. Наприклад, протокол засідання Спілки письменників України про відзначення 100-річчя О. Кобця і включення О. Воронина до комісії з підготовки ювілею [арк. 17, 20]; витяг з протоколу засідання Ширшої Управи «Злученого Українського Американського Допомогового Комітету» (Філадельфія, 4 травня 1946 р.) [397, с. 8]; ухвала Конгресу українських націоналістів (Відень, 28 січня – 3 лютого 1929 р.) з релігійного питання [466, с. 99]. Це також – програма урочистої академії на честь вшанування Т. Шевченка у Боффало за участю О. Воронина [516, с. 7]; програма свята з нагоди відкриття пам'ятника Митрополиту Василю Липківському у Бавнд Брук за участю колеги О. Воронина Миколи Француженка [7, арк. 2]. До прикладів джерел цього ряду – діловодних документів – додамо: «Звернення ректорату Богословсько-педагогічної академії «До всіх Синів Українського Народу і до всіх братів-християн» про допомогу у

створенні навчальної бази [401, с. 17-18]; «Правила прийому студентів до Богословсько-педагогічної академії УАПЦ» [513, с. 19], «Плян навчання Богословсько-Педагогічної Академії УАПЦ» [469, с. 15-17].

Як приклад інформаційних повідомлень, що багаті матеріалом для реконструкції суспільного середовища О. Воронина, назвемо інформації про зустріч Президента США Р. Рейгена з представниками церков та інших релігійних організацій [407, с. 14]; про зустріч посла США в СРСР Дж. Матлока з українцями [406, с. 24], про меморіальні заходи на вшанування Тараса Шевченка, Симона Петлюри в українській парафії Св. Тройці м. Боффало за участю О. Воронина [326, с. 4; 213, с. 4-5], про ініціативу О. Воронина влаштування серії доповідей на релігійні, історичні та інші освітні теми [294, с. 6] тощо.

Обліково-статистичні джерела мають форму іменних списків жертводавців на національно-культурні і меморіальні потреби, серед яких був О. Воронин [578, с. 14; 502, с. 3]; переліків експонатів музею-архіву братів Вараввів [20, арк.1-2]; інвентарних книг родинної бібліотеки О. Воронина.

Наративні джерела репрезентовані джерелами особового походження. Серед них виділяємо епістолярії – листи листи О. Воронин до посадових та приватних осіб в Україні та у діаспорі – митрополиту Вінніпезькому Іларіону (Огієнку), єпископу Черкаському і Чигиринському УПЦ КП Іоанну (Яременку), своєму родичеві І. Максимову (Київ), письменникові Д. Нитченку (Мельбурн, Австралія), історикові О. Ігнатуші (Запоріжжя), до редакції газети «День» (Київ).

Мемуарні джерела – автобіографії (О. Кобця), спогади (О. Воронина, І. Жегуца [389], Т. Кардиналовської [413], Л. Козьмич [430, с. 75], В. Куліша [443], Т. Потієнко [512], Ю. Смолича [540]), щоденники (А. Любченка [462], Д. Нитченка [14; 15], В. Потієнка [4, арк. 10]), – уточнюють і доповнюють факти міжособистісних зв'язків та надають їм яскравого емоційного забарвлення.

Особливо значними у джерельній базі є блоки літературних джерел та періодики. У них реалізована більшість творчої спадщини О. Воронина. Це значна кількість публікацій окремими книгами, журнальними статтями, газетними випусками, опублікованими як в Україні, так і, головним чином, у діаспорі.

Публікації О. Воронина свідчать про концептуальне осягнення ним проблематики, ідейну спрямованість, розуміння актуальності питань, високий науковий рівень, тривалість науково-дослідницької праці.

Привернемо увагу до його монографічних праць – книг і брошур, що вийшли окремими виданнями. Передусім, назвемо магістерську дисертацію, що була видана Науково-Богословським Інститутом у Нью-Йорку 1956 р., що свідчить про його належний богословський рівень після закінчення академії УАПЦ. Цю працю маємо змогу вивчати завдяки її наявності у загальному бібліотечному фонді ЦДАЗУ [105], а також відділі Зарубіжної україніки Інституту книгознавства ЦНБ ім. В. І. Вернадського. Пізніші монографічні публікації О. Воронина були написані між 1989 і 1994 рр. Саме тоді О. Воронин випустив такі книги і брошури як: «Коротка історія Української Православної Церкви» [134], «Була, є і буде!» [90], «Автокефалія Української Православної Церкви» [87].

Час появи цих публікацій і форма подачі в них матеріалу відповідали потребі підтримки УАПЦ, що народжувалася в Україні 1989 р., долаючи шалений спротив партійної комуністичної системи. Не відступаючи від принципів науковості, подаючи виключно перевірені факти, О. Воронин разом із тим надав своїм працям популярних форм, полегшуючи засвоєння знань з історії УАПЦ та сприяючи її організаційному оформленню.

Завершальною у цьому циклі науково-просвітницьких праць стала монографія «Історичний шлях УАПЦ» [132]. Вона відрізнялася від попередніх ширшим діапазоном охоплених питань та більшою ґрунтовністю їх висвітлення.

Остання з масштабних праць О. Воронина так і не була надрукована. Хоча її електронна версія досягла України. Це «Кореспондентська автобіографія», яку він упорядкував, працюючи над архівом батька.

Поряд із монографічними публікаціями заслуговує на окрему увагу вже згаданий фундаментальний збірник історичних джерел під назвою: «Мартирологія Українських Церков» – одна з найвідоміших праць О. Воронина. Він підготував цей збірник разом з Осипом Зінкевичем [464]. Вже на початку державної незалежності України цей збірник потрапив до центральних і обласних наукових бібліотек

країни і став широко відомим науковцем. Своєю ґрунтовністю, яскравістю джерел, що розкривають діяльність церковних організацій і світської влади на усіх рівнях, віддзеркалюють хід подій церковного життя та роль окремих постатей, збірник залишається неперевершеною документальною історією УАПЦ. Широкий хронологічний діапазон реконструйованих ним джерел і подій – від 1917 р. до 1986 р. – дозволяє побачити динаміку українського автокефального руху у ХХ ст., зрозуміти його національну природу, відзначити досягнення, перешкоди, суперечності, ілюзії, втрати. Він відкриває багатоголосий світ людей, які наповнювали церковне життя своїми думками, вчинками. Збірник повертає із вимушеного забуття сотні активних діячів духовенства та мирян. Він називає імена не тільки харизматичних лідерів, а й тих, чия праця була менш помітною, а то й невідомою. Простежується доля багатьох із них. Чимало джерел подані у фотокопіях. Представлені фото знакових діячів української церкви – мучеників за віру. Подано список репресованих церковних діячів. Укладено хронологію православних церков на землях України. Подано бібліографію видань і публікацій про УАПЦ та інших православних церков в Україні. Це далеко неповний перелік значущих рис цього цінного видання. Таким чином, зміст збірника, його продумана структура, рівень упорядкування, тексти анотацій, коментарів, приміток, наявність покажчиків і додатків виразно передають високий рівень компетенції, фаховості, широти світоглядних позицій укладачів-упорядників, присуті – основних виконавців цього потужного науково-дослідницького і, водночас – просвітницько-меморіального проекту.

Частина творчого доробку О. Воронина від 1990 р. друкувалася у видавництві «Воскресіння», яке він заснував і очолював. Ці праці можуть скласти окремий блок, вартий детального аналізу.

Таким чином, книжкова продукція – написана, упорядкована, редагована О. Ворониним, – мала яскраве практичне громадсько-церковне спрямування. Вона була націлена на збереження, відновлення, популяризацію українських національних церковних традицій. Тому більш докладний її історичний аналіз, на наш погляд, розкриє глибше джерела цих ідей, покаже масштаб і орієнтири, яких

прагнув досягти О. Воронин, втілюючи ці наукові, науково-популярні й церковно-просвітницькі проекти.

Найчисельніший блок джерел дисертаційної теми становлять статті О. Воронина у громадських і релігійних часописах України та української діаспори США. Їх вміщено в громадсько-політичних, наукових, літературних, релігійних збірниках, журналах, газетах. Вони були відгуком на резонансні суспільні події і продовженням його публічних виступів. Тому серйозним завданням для реконструкції цілісного інтелектуального портрета нашого діяча було збирання відомостей про ці статті, аналіз їхнього змісту і форми. Так само важливим це було й для розуміння його творчої еволюції – зростання як науковця: богослова, педагога, історика, літературознавця, журналіста. Адже звернення О. Воронина до окремих тем, способи аргументації показували, наскільки активно і у яких формах він включався в обговорення суспільно-важливих проблем, наскільки був переконливим, якою була етика його спілкування з аудиторією. Аналіз його статей дозволяє зрозуміти, яким було його розуміння і відчуття актуальності проблем, що становили сенс його професійної та творчої діяльності. Відповіді на ці запитання містять матеріали його дописів до колективних наукових і науково-популярних збірників, солідних церковних журналів і громадських часописів, що видавалися в США, Канаді та Україні.

Нами було встановлено факт і виявлено першу наукову публікацію О. Воронина – статтю у найпершому випуску праць Науково-Богословського Інституту УПЦ в США – «Віра і Знання» (1954 р.): «Культ святих у Церкві Христовій» [135, с. 80-85]. Її зміст та оформлення дають безпосереднє уявлення про початки його наукової творчості і еволюції як науковця.

Серед наукових видань зі статтями О. Воронина були збірники «В обороні віри». Їх ми виявили у трьох випусках видання, що друкувалося Братством при кафедрі Св. Володимира у Торонто (Ч. 3 за 1957 р., Ч. 4 за 1959 р., Ч. 5 за 1984 р.).

Особливої уваги заслуговують численні номери центрального друкованого органу УПЦ в США – журналу «Українське Православне Слово» (1951–2013) та альманаху-щорічника «Український Православний Календар» за ті самі роки.

Наповнення цих видань, які у 1986–1990 рр. редагувалися за участі О. Воронина, показують характер його громадської та релігійної активності та редакторський фах.

Цінним первинним джерелом інформації про різносторонню громадську і релігійну діяльність О. Воронина є бюлетень «Парафіяльне Слово» (1968–1971), який він випускав одноосібно.

Проаналізовано видані О. Ворониним у 1991–1992 рр. релігійно-просвітницькі листки «Світло для світу». Для такого аналізу маємо не тільки випуски цих листків [529-532], а й публікації в пресі про їх поширення.

Спектральне різноманіття публікацій О. Воронина відображено на сторінках часописів, що видавалися у діаспорі: «Сучасність», «Свобода», «Українські вісті», та в Україні: «Вітчизна», «Березіль», «День», «Успенська вежа». Сьогодні архіви цих видань доступні для читачів і дослідників в Україні не тільки в бібліотечних колекціях, а й в електронних архівах цих видань у мережі Інтернет, як, наприклад, ресурс щоденної громадської газети української діаспори «Свобода», що видається Українським Народним Союзом. На її сторінках О. Воронин неодноразово вмщував свої дописи, з'являлися публікації про його участь в громадських і церковних акціях в США та Україні.

З періодом оформлення УАПЦ у 1988–1989 рр. співвідносяться радіопередачі на радіо «Голос Америки» та радіо «Свобода», редактором та інколи, ведучим яких був О. Воронин. Сценарії та аудіозаписи цих передач зберігаються в архівному підрозділі митрополії УПЦ в США і у майбутньому можуть бути задіяні для поглиблення наукового аналізу діяльності О. Воронина.

Значущою для реконструкції соціальних умов діяльності О. Воронина є група джерел, створених у його оточенні. Це громадсько-політична і церковна література, періодика його часу, що відображала події та ідеї суспільства. Значну частину таких джерел акумульовано у родинній бібліотеці Вараввів, яка зберігається у Канівській гімназії № 2 імені Івана Франка і доступна для вивчення.

Значна доля джерел із зарубіжних архівних, бібліотечних та приватних колекцій останніми роками була оцифрована та акумульована Інститутом журналістики і масової комунікації Класичного приватного університету

(Запоріжжя) і розміщена у PDF та DJVU форматах на сайті електронної бібліотеки української діаспори «Diasporiana.org.ua» [742].

У нашому дисертаційному дослідженні використано також електронні ресурси діаспори, зокрема – офіційний сайт УПЦ в США [744], Офіційний веб-сайт УАПЦ в Діаспорі [739], Свято-Покровської Парафії м. Мюнхен (Німеччина) УПЦ в Діаспорі [740] та ін.

Частка літературних джерел і періодики складає потенційну джерельну базу. Вона розпорошена по архівних і бібліотечних фондах світу, зокрема – Німеччини (Архів Українського Вільного Університету, м. Мюнхен) та США – країн, де відбувалась реалізація О. Воронина як громадського і релігійного діяча.

Таким чином, джерельна база роботи є різноплановою, різновидовою, репрезентативною для характеристики предмета нашого дослідження. Вона надає матеріал для оцінки громадської та релігійної діяльності О. Воронина, дозволяє оцінити масштаб, ідейні орієнтири та практичні результати його активності.

1.3. Методологічна основа роботи

Теоретико-методологічну основу дослідження склали принципи історизму, антропологізму, об'єктивності, системності, міждисциплінарності, мікроісторичного та просопографічного підходів. Реалізація мети і завдань дослідження здійснювалася за допомогою комплексу загальнонаукових (логічний: аналіз, синтез, індукція, дедукція; описовий, ілюстративний), спеціально-історичних (історико-генетичний, історико-порівняльний, проблемно-хронологічний, історико-типологічний, історико-системний) та міждисциплінарних (евристика, герменевтика, літературна критика, семіотика) методів.

Керуючись принципом *історизму*, ми розглядали матеріал у логічній і хронологічній послідовності, з урахуванням взаємозумовленості складових елементів історичного процесу. Це дозволило визначити передумови й етапи становлення особистості та творчої діяльності О. Воронина, проаналізувати вплив вітчизняних українських традицій, радянської політичної системи, Другої світової та «холодної» війни, відродження державної незалежності України на зміст його

світоглядних орієнтирів і творчість, охарактеризувати залежність долі представників родини О. Воронина від дій влади, соціально-економічних і культурних особливостей середовища. Правове та матеріальне становище членів родини О. Воронина, їх участь у громадсько-політичних, соціально-культурних, літературних, релігійно-церковних процесах реконструювалися з урахуванням впливу змін суспільно-політичної ситуації в країні та на міжнародній арені в період ідеологічного протиборства Радянського Союзу із Заходом. Послідовне дотримання цього принципу дозволило обґрунтовано пояснити прийняття рішення родиною про еміграцію, обстоювання її членами принципів демократії, поцінування і шанування християнських традицій тощо.

Дотримуючись принципу історизму, поступально і розгорнуто досліджували явища, пов'язані з діяльністю О. Воронина та його оточення, аналізували фактори впливу та результати цілеспрямованої роботи.

Тема дисертації є свідченням антропологічного підходу до висвітлення історичного процесу. Запропонований дискурс надає можливості охарактеризувати ідеї, їх носіїв, факти діяльності осіб у конкретних проявах.

Традиційна зацікавленість людства біографіями історичних діячів притаманна й Україні. Українські науковці прокладають свій шлях у біографістиці, позбавляють знеособлення Людини.

Ідучи за світовими тенденціями, українські історики переносять увагу з біографістики «перших осіб» державного, національного масштабу на осіб «другого плану». З'явився і став усталеним термін «людина другого плану в історії».

Варто підкреслити наявність цілої низки теоретичних напрацювань українських істориків – В. Андрєєва [581-585], Я. Верменич [602], Л. Зашкільняка [628], І. Колесник [662-664], С. Ляшко [678], В. Маслійчука [683], В. Попика [697], В. Чишка [731], С. Чухлій [732], Н. Яковенко [733], а також представників російської пострадянської історіографії – Л. Рєпіної, М. Мінінкова, В. Априщенко, М. Трапша, А. Лубського та ін. [598; 677; 702]. Праці згаданих авторів свідчать про перспективність вивчення історії крізь призму біографій діячів, які діяли в різних сферах суспільного життя на «другому плані».

Таким чином, ми послуговуємось терміном особа «другого плану», яким активно користуються дослідники інтелектуальної біографії та біографічної історії.

Об'єкт вивчення постає як «свій серед своїх», образ і продукт своєї епохи, ментальності, культури, середовища і, водночас, наділений яскравими індивідуальними особливостями. Розробки цього напрямку конкретизуються як у теоретичному плані, так і у територіальному, етнічному, професійному, гендерному вимірах. При цьому беремо до уваги: «Завжди існувала людська особистість, але – історично конкретно визначена, зі способом світосприйняття та поведінки, притаманним лише цій соціально-культурній ситуації» [700, с. 97]. Цю думку стверджує український історик Юрій Присяжнюк, застерігаючи від шаблонних спрощень і, водночас, стимулюючи до вивчення особистості разом зі змінами соціально-культурного характеру.

Звернення до осіб «другого плану» допомагає яскравіше побачити суспільні процеси, учасниками яких вони були: боротьбу ідей, динаміку змагань, неоднозначність впливів. На думку відомого британського історика Джона Тоша «...біографії людей, яких ніяк не назвеш видатними, можуть при наявності досить багатой документальної бази пролити світло на невивчені аспекти минулого... Нарешті, і це, мабуть, найважливіше, біографії неоціненні для розуміння мотивів і намірів. Серед істориків йде багато суперечок про те, яке місце особисті мотиви – поряд з економічними і соціальними силами – повинні займати історичної інтерпретації, і зараз їм приділяється значно менше уваги, ніж в XIX ст.; але, безсумнівно, вони відіграють певну роль у поясненні історичних подій. Якщо ми визнаємо це, важливе значення біографії стає очевидним» [717, с. 110].

Співзвучні ідеї, що підкреслюють потребу «біографізації «мовчазної більшості» пересічних осіб різних станів, статків і способу життя, висловлює український історик Володимир Маслійчук. Він схиляється до думки про доречність уникнення критерію «видатності» при поєднанні зусиль історика та біографа. «Всяка особа, яка заслуговує на біографію, вже сама по собі є видатною», – стверджує він [683, с. 38].

Таким чином, концепт особа «другого плану» не є перешкодою для продовження історичного дослідження, в основу якого покладено життєвий шлях та ідеї, продуковані діячем, до характеристики якого ми звертаємось.

Реалізація принципу *об'єктивності* передбачала застосування різнобічного аналізу джерел та історичних процесів, подій і фактів. Водночас, вона вимагала від нас політичної неупередженості у процесі дослідження. Ґрунтуючись на цьому принципі, ми проаналізували різні за видами і походженням джерела, залучали до дослідження доступну документальну базу та літературу, якнайширший спектр творчої спадщини О. Воронина, розглядали явище його різнопланової творчості як органічну складову загальноісторичного процесу.

Принцип системності допоміг згрупувати комплекс джерел, узагальнили творчий доробок О. Воронина, розрізнити його складові елементи. Цей принцип ми застосовували й при оцінці ідей та поглядів О. Воронина, прийшовши до висновку про цілісність його натури, логічність і послідовність діяльності. Завдяки дотриманню цього принципу ми побачили, наскільки системно О. Воронин займався питаннями формування колективної пам'яті українців, християнських поглядів на Церкву, пропагування історії української національної державності та православної церкви.

Аналізуючи діяльність О. Воронина під кутом відповіді на запитання: в ім'я чого здійснювалася його діяльність, ми реалізуємо аксіологічний підхід [722, с. 166]. У цій діяльності вбачаємо гуманістичне прагнення сприяти розбудові демократичного національного життя в Україні на основі християнських традицій.

Ціннісний підхід полягає також у проведенні комплексного дослідження, базованого на політичній неупередженості, світоглядному плюралізмі, пріоритеті загальнолюдських цінностей при висвітленні аспектів теми, у розгляді динаміки та взаємозв'язку соціокультурних явищ з позицій наукового пізнання. Він сприяв розумінню логіки дій та усвідомленню характеру поведінки О. Воронина та представників його оточення під кутом пріоритету загальнолюдських цінностей.

Характерною рисою дослідження стало використання біографічного підходу. Деякі авторитетні дослідники (В. Андреев, С. Іваницька, І. Колесник)

потрактують його як біографічний метод, інші (Н. Яковенко) – як окремий підхід, що потребує мікроаналізу та акцентування на індивідуальному.

Не вступаючи в теоретичні дискусії з цього приводу, зазначимо, що трактування цього підходу, яке подає у своєму дисертаційному дослідженні С. Іваницька, цілком відповідає нашим уявленням і практичним діям при розробці дисертаційної теми: «Біографічний метод застосовано з метою реконструкції певного життєвого сценарію та соціального середовища конкретної епохи через поєднання у дослідженні таких «складових»: людина / події; особистість / історія; приватне / публічне; індивідуальне / суспільне тощо» [634, с. 4].

Вдаючись до методу психоісторії, реконструюємо фрагменти психологічного стану О. Воронина у окремі значущі періоди його життя: під час німецької окупації Харкова, при переміщенні до Німеччини та США, під час неодноразових приїздів в Україну у роки державної незалежності. Останнє, безумовно, позначалося на його громадській активності. При цьому спираємось на спогади О. Воронина, його листування, зважаємо на конкретні життєві обставини.

В ході дисертаційного дослідження застосовувався просопографічний аналіз – типологізуючи певне ідейно-культурне середовище, шукаючи і знаходячи спільне у діячів, які творили разом із О. Ворониним. Цей підхід реалізовувався через вивчення життєвих стратегій О. Воронина у співставленні з іншими політичними емігрантами, які потрапили до США наприкінці 40-х – на початку 50-х рр. ХХ ст. Прикладом цього є, скажімо, висвітлення кар'єр діячів, з якими було пов'язане його перебування на еміграції: митрополит Мстислав (Скрипник), громадські діячі Юрій Потієнко, Галина Грушецька, письменник Дмитро Нитченко, публіцист Микола Французенко та ін.; встановлення політичних позицій конкретних діячів – віце-президента Українського Державного Центру УНР в екзилі проф. Миколи Степаненка, голови Українського Робітничого Союзу Антіна Батюка тощо. Цей аналіз дав підстави для узагальнень ідейної спорідненості діячів, ієрархії їхніх стосунків тощо.

Користуємось концептом «колективна пам'ять», вбачаючи в ідеях та практичних діях О. Воронина прагнення поширити і зміцнити в українському

суспільстві національну пам'ять про геній Т. Шевченка, героїв української національної революції 1917–1921 рр., видатних церковних діячів України – лідера УАПЦ митрополита Василя Липківського, теоретика національного виховання Григорія Ващенка, ювілеї визначних національних подій: 1000-ліття хрещення України-Руси, роковин прийняття Директорією УНР декрету про автокефалію української церкви тощо.

Ми користуємося концептом «покоління», який підкреслює діяльність О. Воронина у конкретному часі, показує його представником своєї генерації, людиною, вихованою попереднім поколінням українських діячів, серед яких були: Олекса Кобець, Григорій Ващенко, патріарх Мстислав (Скрипник), архієпископ Михайл (Хороший), Пантелеймон Ковалів. Зазначений концепт використовується також при характеристиці культурних процесів у роки, на які припало формування світогляду О. Воронина. Як основоположну сприймаємо працю відомого українського мовознавця, історика української літератури, Президента УВАН у США Юрія Шевельова (Шереха) «Четвертий Харків», у якій він дає характеристику поколінню «четвертого Харкова» – «ровесникам октябрю».

Звернено увагу на взаємодію й наступність поколінь у публікаціях О. Воронина про батька (О. Варавву – О. Кобця), педагога Г. Ващенка, у публіцистичних матеріалах про діячів національного руху і повсякденне церковне життя української діаспори США та України.

Задіяний нами концепт «стиль мислення» конкретизує різницю між окремими поколіннями. Стиль мислення, притаманний О. Воронину, контрастує зі стилем покоління «четвертого Харкова». Базовим для О. Воронина був родинний стиль мислення його батька (О. Варавви – О. Кобця), у якому увиразнювалися ідеї Божого провидіння, антимілітаризму, гуманізму. Під впливом зіткнення і співіснування із західною культурою, він перейняв її домінанти і цінності. Таким чином, стиль його мислення став комбінацією компонентів, притаманних традиційному українському національному патріархальному мисленню, якому властиві конструкти християнських

пріоритетів, з модерними рисами логічного, раціонального, з конструктами значущості загальнолюдських громадянських свобод, особистості, демократизму.

Концепт «стиль мислення» спонукає нас до глибшого вивчення і розуміння внутрішнього світу О. Воронина, його суспільних зв'язків, джерел і мотивації його громадської діяльності.

Як зазначає В. Андреев, «для української культури та світосприйняття взагалі характерний біблійно-александрійський стиль мислення, орієнтований на осмислення драми життя, художньо-емоційне сприйняття світу, кордоцентричність. Раціоналізм поняттєвого мислення поступається образності думки та художньому сприйняттю реальності» [580, с. 3].

У нашому дослідженні широко застосовано мікроісторичний підхід. За його допомогою розглянуто роль родини у духовному становленні та житті О. Воронина, формування релігійної складової його світогляду. Розкрито принципові риси його характеру і громадянської позиції. Мікроаналіз як шлях до розкриття індивідуального, специфічно-світоглядного спирається на ті ж принципи і методи, що й дослідження суспільних явищ і процесів.

Нами використано *спеціально-історичні* методи наукового пізнання. *Історико-порівняльний метод* забезпечив аналіз правового і соціального становища, умов проживання, навчання, праці О. Воронина та його суспільного середовища, результатів його діяльності, відповідності їх еталонам тогочасної доби. Застосування цього методу дозволило розглянути перебіг подій на тлі економічного, політичного, культурного життя радянської України та країн Заходу у їхньому поетапному розвитку та взаємозв'язку, розгорнути характеристику ролі представників родини у культурному та суспільному житті країни. За допомогою цього методу було визначено чинники й проілюстровано процес творчої діяльності О. Воронина протягом усього періоду життя. Цей метод дозволив побачити специфіку та значущість його творчих досягнень порівняно з іншими діячами у різних галузях діяльності.

Проблемно-хронологічний метод зумовив структуру дослідження. Він надав можливість виокремити проблемні блоки для характеристики різносторонньої

творчої діяльності О. Воронина, у якій він виступав на різних планах – на першому як ініціатор, організатор, на другому – як учасник, діяч. Цей метод використано при визначенні хронологічних меж дослідження.

Історико-генетичний метод застосовано при виявленні спорідненості громадських поглядів і світоглядних цінностей членів родини Вараввів. Цим методом ми визначаємо тяглість традицій і пріоритетів громадського, наукового порядку, принципів церковного устрою, дотриманого українськими громадами діаспори. Застосування цього методу дозволяє оцінити вагомість суспільної діяльності О. Воронина на різних напрямках.

Історико-типологічний метод дав можливість виявити загальні риси у творчості О. Воронина, його батька (О. Кобця), середовища, виразником якого він був – український патріотизм, християнський гуманізм, антимілітаризм, антикомунізм. Цей метод сприяв визначенню етапів творчої діяльності О. Воронина.

Історико-системним методом забезпечено аналіз суспільної психології радянської України доби формування світогляду О. Воронина, розкриття внутрішніх механізмів функціонування та розвитку церковного життя українців на еміграції у Німеччині та США.

Структурний аналіз застосовано при характеристиці творчого доробку О. Воронина. Аналіз його праць дав змогу зробити висновки про цілісність поглядів, логічність викладу.

Ретроспективний метод застосовано в історіографічному огляді роботи.

Ми вважаємо, що для успіху історико-біографічного дослідження важливою є реалізація в ході його виконання методів з різних галузей знання, що надає йому інтердисциплінарного характеру. У цьому відношенні цінну думку висловлює Н. Марченко – старша наукова співробітниця Інституту біографічних досліджень Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, яка вбачає у такій методології життєву потребу цілісності осягнення особистості [682].

Серед *міждисциплінарних* методів використано елементи евристики, герменевтики, літературної критики, семіотики.

Евристичний метод дозволив виявити значний масив публікацій О. Воронина – від найперших (1954) [135] до найпізніших (2009).

Герменевтичний аналіз змісту написаних і редагованих О. Ворониним текстів був невід’ємною частиною виконання нашого дослідження, з огляду на значний масив праць О. Воронина. Цитування слів Святого Письма та їх тлумачення у творах О. Воронина свідчить про його вибіркового підхід до сюжетів, символів, ідей та його власне розуміння актуальності конкретної моральної проблематики, до якої він звертався.

Серед *міждисциплінарних* методів наукового аналізу в нашому дослідженні використано *метод літературної критики*. Шляхом такої критики здійснювалася оцінка мовної культури, жанрово-стилістичних особливостей літературної творчості, громадсько-політичної і церковно-богословської компетентності О. Воронина та авторів інших публікацій, зокрема, – у редагованих ним виданнях.

Застосування *семіотики* як методу дозволило констатувати компетентність О. Воронина у питаннях використання української мови у богослужінні, українських імен у церковних текстах, перекладених з інших мов.

Таким чином, використання широкого спектру загальнонаукових, історичних та міждисциплінарних методів наукової роботи дозволило різносторонньо і цілісно проаналізувати громадську та релігійну діяльність і творчість О. Воронина. Комплекс методик надав можливість розкрити зв’язок активності О. Воронина з соціально-економічними, політичними, національно-культурними процесами, визначити культуроформуєчий ефект його праці на різних етапах життєвого шляху. Обрана методологія дозволила встановити специфіку його світогляду з виразною релігійною складовою, проаналізувати зміст, характер і результати його соціально значущої активності, тобто комплексно і ґрунтовно підійти до вирішення висунутих у дослідженні завдань.

Розглянувши у окремому розділі теоретико-методологічні основи вивчення теми кваліфікаційної роботи, приходимо до загальних висновків.

Питання вивчення громадської і релігійної діяльності О. Воронина недостатньо розроблене в історіографії. Більшість праць вибірково або фрагментарно характеризують зазначені аспекти.

Вирішення дослідницьких завдань забезпечують опубліковані та неопубліковані джерела. Джерельною базою роботи слугують, насамперед, наукові та публіцистичні праці О. Воронина, матеріали його творчої діяльності, листування його та членів його родини, документи органів влади, громадських та церковних організацій, періодична преса, електронні ресурси.

При дослідженні теми ми дотримувалися універсальних засад наукового пізнання та класичних принципів історичних досліджень. Методологічні пріоритети роботи визначили сучасні дослідження у сфері інтелектуальної біографії. Перспективу для дослідження теми, відповідного сучасному рівню історичної науки, відкриває використання міждисциплінарних методів наукових досліджень.

РОЗДІЛ 2. ЖИТТЄВИЙ ШЛЯХ ТА УТВЕРДЖЕННЯ СВІТОГЛЯДНИХ ПРІОРИТЕТІВ О. ВОРОНИНА

2.1. Суспільні виклики та фактори становлення особистості

О. Воронин – син визначного українського письменника і поета Олексія Варавви (1893–1967 рр.), більш відомого під літературним псевдонімом Олекса Кобець. Його доля – типова для великого числа українців, народжених у 20-х рр. ХХ ст. У ній відбилася трагедія покоління, на долю якого випали тяжкі роки радянської модернізації зі злиднями перших п'ятирічок та Голодомором 1933-го, лихоліттями Другої світової війни, вимушеного залишення Батьківщини, поневіряннями в еміграції та пошуками свого місця у світі, з поверненням в Україну.

Особистість О. Воронина формувалась під дією багатьох чинників. Серед них, по-перше, визначаємо суспільні умови, в яких йому довелося жити. По-друге – родинне середовище, його традиції. Вони заклали алгоритм бачення світу, шкалу цінностей і приклади поведінки. По-третє, – християнська віра, яка стала основою світогляду і сформувала його активну громадянську позицію.

Розглянемо зазначені чинники у заявленій послідовності з метою осягнення типовості та визначення індивідуальності нашого героя.

Серед домінантних чинників формування особистості О. Воронина були обставини життя років дитинства і юності. Це – суспільні виклики, породжені конструктами радянської системи. О. Воронин народився у Харкові 27 грудня 1926 р. у родині Олексія і Мотрі Вараввів. Батько на той час вже був відомим письменником, чий літературний талант відзначали яскраві національні мотиви. Наприкінці 1922 р. [за іншими даними – 1924 р. [16, арк. 4; 525, с. 70, 72] він почав видавати перший у Києві літературно-громадський і кооперативний двотижневик «Нова громада», був його редактором [441, с. 105]. По суті, О. Варавва формував його сам, хоча до складу редколегії входили ще декілька осіб [540, с. 324]. Український письменник Юрій Смолич згадував, що «в ті роки, мабуть, усі журнали робилися саме так – один працівник на тому місці, де тепер сидять по

п'ять-сім-дев'ять співробітників: «Плуг» – Биковець, «Нову громаду» – Варавва, «Нове мистецтво» – Хмурий, «Гарт» – здається, Копиленко і т. ін.» [540, с. 266].

Зазначений стиль професійної діяльності, притаманний літературному середовищу України 20-х рр. ХХ ст., Олександр перейме від свого батька, коли візьметься за редагування і випуск органу митрополії УПЦ в США «Українське Православне Слово», бюлетеня Товариства Св. Андрія Первозванного «Благовісник відродження УАПЦ» та парафіяльного видання «Парафіяльне Слово». Зв'язок між наведеними фактами нам здається очевидним.

В Україні 20-х рр. ХХ ст., що оговтувалася від військово-політичних змагань і голоду, розгорталась хвиля українського національного відродження. Вона надихалась ентузіазмом молодого покоління талановитих і сміливих українських митців. Їхня творчість виривалася далеко за межі більшовицької ідеології. Для її стримування владою була проголошена нова національна політика, названа «українізацією». За допомогою неї комуністична партія прагнула зберегти контроль над широким національним рухом українського суспільства та його інтелектуальної еліти – письменництвом та мистецьким середовищем. Водночас влада застосовувала звичні способи тиску – цензуру, адміністративний нагляд, кадрові ротації, чистки, політичні репресії.

У 1925 р. родина Вараввів змушена була переїхати з Києва до Харкова. Як пояснював згодом сам Олександр, це було «майже насильницьке вислання», зумовлене потребою влади тримати письменника О. Кобця «поближче до цензури» [457]. Схожу думку щодо причини переїзду родини до Харкова дає і Д. Нитченко – ровесник, відомий письменник і побратим Олексія Варавви. Він згадує, що у «Новій громаді», редагованій О. Кобцем, друкувалися Б. Антоненко-Давидович, Г. Косинка, В. Підмогильний, А. Кримський, Є. Плужник та ін. Тож, «щоб придушити цей літературний рух, журнал разом з його редактором влада перенесла до Харкова, де змусили його заповнювати пропагандою» [479, с. 151-152].

Сім'я мешкала в будинку письменників «Слово» по вул. Червоних письменників (кв. 19), що раніше називалася Барачною, а тепер має назву вул. Культури (буд. № 9), на перетині з вул. Літературною. У цьому будинку

проживало 66 родин письменників. Серед них – відомі, як Микола Куліш, Лесь Курбас, Олесь Досвітній, Микола Хвильовий, Михайло Яловий [443, с. 66-68], і менш імениті, як Олесь Громів, Іван Сухомлін [743], Михайло Биковець [577].

Це був перший письменницький житловий будинок в Україні. Його збудували на кооперативних засадах. Головою кооперативу був Остап Вишня (П. М. Губенко), який став одним з найпопулярніших письменників в українській радянській літературі [515, с. 221-222]. 55 мешканців цього будинку у різний час стали жертвами терору. Сусідами О. Варавви по під'їзду були: редактор Всеукраїнської газети «Вісті» Євген Касяненко, письменники Гордій Коцюба, Сергій Пилипенко та Валер'ян Підмогильний, художники Іван Падалка, Василь Седляр, яким не судилося вижити, а також ті, хто пережив заслання – як О. Вишня [443, с. 66]. У спогадах О. Воронина знаходимо характеристику: «...сам будинок «Слово» побудували спеціально для того, щоб зробити його пасткою. З шістдесяти шести письменницьких родин, що поселилися в будинку «Слово» в кінці 20-х років, до кінця тридцятих років залишилась буквально жменька – решта загинула в катівнях НКВД, на засланні, на каторжних роботах» [64, с. 3].

Середовище, споріднене професійними заняттями жителів будинку, ставало чинником формування особистостей молодшого покоління його мешканців.

Сини О. Кобця – Олександр та молодший Олег зростали разом із дітьми інших письменників [443, с. 27,32, 34, 40, 46, 53, 55; 614]. Після того як вони розлетілися по далеких краях, їх однаково сильно тягнуло сюди, у дитинство. Через півсотні років, в один і той же час, не домовляючись, біля цього будинку зустрілися колишні його мешканці О. Воронин та Володимир Куліш – син драматурга М. Куліша [457]. Письменницькі діти, як видно зі спогадів В. Куліша, навчалися у школі краще за інших: «це мабуть за рахунок прочитаних книжок, до яких ми жадібно припадали... мали їх багато дома, а крім того в прекрасній бібліотеці імені Василя Блакитного» [443, с. 54-55]. Улюбленою грою дітей була гра у відбиванку, до якої радо залучалися і їхні батьки. Діти «Слова» залишили яскраві спогади про цю гру. О. Воронин розповідав, що вона також стала улюбленою грою української дітвори у Баффало в США у 60–70-х рр. ХХ ст. [208,

с. 9]. Взимку половину двору «Слова» заливали водою і робили ковзанку для дітей. Не бракувало там і старшого покоління [443, с. 19].

Діти, як і дорослі, добре знали захоплення своїх сусідів. Вони цінували високу майстерність полювання О. Вишні, О. Досвітнього, М. Йогансена, М. Хвильового. Відомо, що О. Кобець особливо шанував М. Хвильового, писав про нього спогади. На фотографії з похорону М. Хвильового видно і О. Кобця [26]. В. Куліш згадує: «Як мені говорив колись тато, на полюванні можна було вільно порозмовляти, говорити щиро й відверто, від душі. Можливо, після таких полювань, верталися додому молодшими, з заспокоєною на деякий час душею» [443, с. 18]. Характер стосунків О. Воронина з батьком у 30-ті рр. ХХ ст. дозволяють припустити, що і в їхній родині відбувалися такі розмови, міцніло розуміння сина щодо складності світу, життєвих умов, повсякдення.

Невід'ємним атрибутом побуту мешканців «Слова» була портативна друкарська машинка. Так само, як і М. Хвильовий [443, с. 16], не мислив себе без неї і О. Кобець. Не випадково, що така машинка через півстоліття знайшла чільне місце у канівському Літературно-меморіальному музеї братів Вараввів, організатором якого став О. Воронин.

Оскільки батько Олександра певний час був завідувачим літературною частиною «Українфільму», він організовував закриті перегляди фільмів, у тому числі й закордонних, для письменників-кіносценаристів. На ці перегляди потрапляли й письменницькі діти старшого віку. Це формувало атмосферу їх причетності, породжувало прив'язаність і довіру.

Серед дітей його покоління ширилось захоплення фотографією та радіо. Воно не залишило осторонь Олександра. Тим паче, що професійна діяльність його батька наприкінці 20-х рр. мала безпосереднє відношення до новонародженої кіноіндустрії. У 1928–1930 рр. він працював головним літредактором Всеукраїнського фотокіноуправління [728]. Можливо, завдяки саме цій обставині у О. Кобця вже був свій фотоапарат, яким навчився користуватися й Олександр.

О. Кобець фотографував дітей письменників. На одній із таких світлин, зроблених у міському парку Харкова влітку 1931 р., бачимо поряд із його сином

Олександром старших за віком дітей – Ольгу Куліш, Любу Хвильову, Леоніда Биковця, Орису Панченко, Павла Лісового, Володимира Куліша, Володимира Свашенка [443, с. 57]. О. Кобець подарував фотографію кожній дитині, інакше ми б не побачили її в ілюстраціях з домашнього альбому у спогадах В. Куліша.

Неподалік вул. Червоних письменників, на вул. Каплунівській, діяла бібліотека ім. Василя Блакитного. Тут були зосереджені шедеври світової літератури у перекладах українською мовою. Особливо багатим був відділ сучасної української літератури, який постійно поповнювався найновішими творами. Директором бібліотеки був мешканець «Слова» М. Биковець, про якого В. Куліш повідомляє цікаву деталь: «Биковець просто викидав російські книжки, або російські переклади» [443, с. 15]. Саме завдяки М. Биковцю діти шкільного віку дуже активно і широко користувалися тією бібліотекою.

Ще однією типовою рисою дітей харківського письменницького середовища була любов до музики. О. Воронин перейняв її, а згодом навчився грати на фортепіано.

Громадянську позицію і творчі успіхи проявила більшість сусідських (по будинку «Слово») дітей: син М. Куліша – Володимир, який опублікував книгу спогадів «Слово про будинок «Слово» [443], доньки письменника Сергія Пилипенка Ася та Міртала [413], відомі своїми мистецькими та художніми творами [414, 500], донька письменника Миколи Дукіна Наталія («Слово про батька»), донька українського поета Роберта Третякова Ольга Бертельсен, професорка, дослідниця у галузях української історії, культури і політики Гаріманського Інституту при Колумбійському Університеті (США) та Центру Європейських, Російських і Євразійських Студій при Торонтському Університеті (Канада), авторка багатьох наукових монографій і статей.

Таким чином, суспільна атмосфера зазначеного середовища відіграла важливу роль і у формуванні особистості та характеру О. Воронина.

На письменницькому середовищі болісно позначалися пекучі суспільні проблеми і загрози. Одним із таких випробувань став Голодомор 1932–1933 рр. У міському середовищі індустріального Харкова його зловісна хода була менш

чутною, аніж на селі, але це не применшувало відчуття всезагальної трагедії, навіть юними сучасниками. В. Куліш пригадує, що під час голоду 1933-го їх родина стала неспроможною втримати улюбленого пса Джоя, подарованого колись М. Хвильовим. Військовий, якому віддали собаку, незабаром застрелився, не в змозі пережити голодної смерті батьків на селі та розстрілу двох братів.

Батьки О. Кобця так само жили на селі. Син допомагав їм, але відвернути біди не вдалося. З голоду помер батько. Олекса перевіз матір до Харкова, чим врятував життя. Д. Чуб (Нитченко) згадує про їхню зустріч у видавництві «ЛіМ» восени 1933-го року: «Він мав страшний вигляд: довший час неголений, змарнілий, мовчазний. Лише з трудом я довідався, що на селі з голоду помер його батько, що його власний син тяжко хворий, а жити нема з чого» [571, с. 182-183]. Тож, О. Воронин тяжко захворів під час голоду 1932–1933 рр. Це позначилось на психологічному стані батька, який межував з відчаєм.

Д. Чуб пояснював цей стан: «У 1932–33-му роках лютував страшний голод: на вулицях, мов тіні, ходили та лежали пухлі від голоду селяни, що напливали з голодуючих сіл. Письменники, особливо безпартійні, опинилися теж в стані голодової облоги... Таке життя довело до розпуки й Олексу Петровича Варавву-Кобця» [571, с. 183]. За цим рядками учасника й очевидця подій чітко простежується типовість долі родин часів сталінського упокорення голодом. Він пише, що той стан йому був добре знайомий, оскільки часто йшов на роботу без сніданку. Заробітна плата становила 175 крб. на місяць, тоді як масло, що зрідка з'являлося у продажу, коштувало 54 крб. за кг. Не дивлячись на власне голодування, Д. Чуб допоміг голодуючій родині О. Кобця. Це справило величезний моральний вплив. Пізніше, майже через 30 років, у листуванні між товаришами, О. Кобець напише: «В розбурханому морі нашого скаженого віку – Ви найясніша зірка, що блиснула мені в Харкові. З Вашим пакунком грудкуватого цукру та сухарів врятували мені життя та дітям. Хіба це можна забути?!» [479, с. 155].

Разом із виснаженням голодом, влада застосовувала політичний терор. Це були ланки політики геноциду проти українського народу. О. Кобця викликали до НКВС, погрожували, залякували, закидали зв'язок з «націоналістичним центром».

До звинувачення у «неблагонадійності» його – через твір «Записки полоненого» додавали, як крамолу, його підпис на колективному привітанні академіка Сергія Єфремова з ювілеєм. Лише заступництво прокурора Верховного суду УСРР Л. С. Ахматова-Ахманицького (на посаді у 1925–1933 рр.) [687, с. 155] (у минулому – члена Української комуністичної партії (боротьбистів), якого О. Кобець знав раніше, і якому він поскаржився на безпідставні переслідування), дозволило уникнути репресування [571, с. 183].

Таким чином, перебуваючи у жорстких соціально-політичних умовах, батько Олександра тривалий час не мав змоги отримати заробітку, щоб підтримати родину. Лише через деякий час йому вдалося взяти на переклад твори російських класиків, зокрема – «Анну Кареніну» та «Війну і мир» Л. Толстого та написати кіносценарій «Люлі-люлі, дитино!» (1933). На основі кіносценарію було опубліковано однойменний роман. У ньому висвітлювалося життя Західної України. Автор мусив застосувати у своєму творі політично-вимушені мотиви, що дисонували його сумлінню. «Але коли дарував мені примірник, то соромився, бо казав, що там не все так мусив писати, як хотілося», – пригадує Д. Чуб [571, с. 183]. Сучасна дослідниця творчості О. Кобця Я. В. Погребенник зауважує, що «радянські ідеологічні «ісправники» примусили письменника «утікати в перекладацтво, ... балансувати між талантом і кон'юнктурою» [694, с. 90].

О. Кобець, боячись переслідувань, не вступав ні в які письменницькі спілки. Але втриматися аполітичним українському письменнику в 30-х рр. ХХ ст. було нереально. Навіть просто українська тематика сприймалася владою як символ буржуазного націоналізму. Його кіносценарій «Червона хустина» (за однойменним оповіданням А. Головка), який було зафільмовано слідом за «Люлі, люлі, дитино!», влада конфіскувала як націоналістичний. Це поглиблювало кризу творчості та ускладнювало життя.

Отже, зміст і характер творчості О. Кобця в умовах тоталітарного тиску був спрямований, головним чином, на виживання і збереження родини. Ціною самообмежень, компромісів О. Кобець виборював життя синові Олександрові та іншим членам родини – на початку 30-х рр. народився молодший брат

Олександра – Олег (названий на честь першого, померлого у дев'ятирічному віці (1931 р.), старшого сина Олега), а от мати Марія Власівна 1936 р. померла.

Новим викликом для родини, долі та формування світогляду О. Воронина стала Друга світова війна. Восени 1941-го року Харків був окупований німцями. Родина опинилася на окупованій території. Виживали в окупації завдяки заробітку батька у газеті «Нова Україна». Це видання, подібне до багатьох, на окупованій території, мало український національний характер, створювалося силами тих, хто прагнув звільнення України від більшовицького тоталітаризму. У співробітників таких редакцій було чимало підстав не любити радянську владу, яка принесла в їхні родини жертви і трагедії. У багатьох були ілюзії щодо більш гуманного характеру «нового порядку». Організатором і натхненником «Нової України» був ветеран УВО і ОУН П. А. Сагайдачний, який став відповідальним редактором [54, с. 2]. Долучився до діяльності ОУН і О. Варавва [54, с. 2]. Про настрої і проблеми у редакції газети під час німецької окупації чимало згадок у щоденнику колеги О. Варавви – А. Любченка [462].

Наявність архівних примірників газети «Нова Україна» дозволяє предметно аналізувати це видання, і, зокрема, публікації О. Варавви та ідеї, якими він жив.

Намагаючись пояснити рішення батька залишитися на окупованій території, маємо звернутися до роману О. Кобця про часи його німецького полону під час Першої світової війни – «Записки полоненого». Я. Погребенник доводить, що вже під час Першої світової війни виявився антропоцентричний національно-патріотичний, державницький і соборницький світогляд О. Кобця [694, с. 14]. Вона пише про лист О. Кобця до архієпископа Мстислава (Скрипника), у якому наводить слова Конрада Аденауера, матері однаково плачуть по обидва боки фронтів [694, с. 30]. Вважаємо, що саме такі настрої сформували рішення О. Варавви не покидати окупованого німцями Харкова.

Осмілене та вистраждане сприйняття загальнолюдського як вищого за всілякі інші ідеї та пристрасті, О. Кобець ретранслював, передусім, найближчому оточенню, де зростали його сини. О. Воронин у часи окупації був вже п'ятнадцятилітнім юнаком. Поезії і дописи О. Кобця мали для нього

світоформує значення. Цей час був для батька плідним поетично, доки не почало «лихим оком дивитися гестапо».

Матеріали малюють тяжке життя в окупованому Харкові. Однією з його ознак знову став голод. «Всі були пухлі від голоду, але віддано стояли до останку на стійці служіння ідеї та народові» [54, с. 2], – згадував приятель О. Кобця, публіцист Петро Байбак, який під час окупації у Харкові очолював «Просвіту» і церковну раду відродженої УАПЦ та районну кооперативну раду [594], а потім був бургомістром Мерефи [186, с. 41].

Холодної зими 1942 р. О. Кобець написав: «Перебираю жито по зернині, щоб м'ясорубкою змолоти на коржі...» [63, с. 4]. А наступного дня: «Мій син малий сидів без хліба...» [62, с. 4]. Ця поезія прикметна. У вірші розповідалось, як молодий унтер-офіцер вермахту щоденно ділився своєю пайкою хліба з голодним хлопчиком – сином О. Варавви, щодня відміряючи йому все більшу частку. Батько глибоко переживав драматизм ситуації. Він зізнавався: «Хотілося ридать» і в той же час – був глибоко вдячний німцеві: «І – не за хліб! А – за дитину, за – людяність!!» Як зазначає Я. В. Погребенник: «У цьому розкрився весь О. Варавва з його справжнім культом людяності та відсутністю образу ворога» [694, с.74]. Ці риси, цей стиль мислення він передав дітям.

У номері газети від 1 лютого 1942 р. цілу сторінку було присвячено вшануванню пам'яті героїв, полеглих під Крутами 29 січня 1918 р. у боротьбі проти російських військ. О. Кобець присвятив їм вірш «Їх слава буде пламеніти...» [60, с. 3]. Поезія починалась і завершувалась рядками:

Я перед сном Олегові-синкові,
За давнім звичаєм своїм,
Не фантастичні вигадки казкові, –
Про нашу дійсність правду розповім.

Вірш закликав до збереження історичної пам'яті, наголошував на її виховному потенціалі. Значення цієї ключової думки підсилювалось повтором перших рядків зі зміною останнього – «Про героїчні Крути розповім...».

Таким чином, сини О. Кобця зростали, навчаючись на історичних прикладах виразного національного спрямування.

11 лютого 1942 р. «Нова Україна» вмістила статтю О. Варавви із закликом «Кров людська – не вода!», в якій засуджувались дії радянського військового командування, що «немов свідомо, немов з сатанинською навмисністю, винищувало і винищує маси свого війська» [61, с.1-2].

З вуст О. Кобця лунає звинувачення кремлівським заправилам, які «десятки років замилювали очі народам Росії і пускаючи пил на весь світ... про винайдений тільки ними», так званий «советський гуманізм»... Досить згадати сотні тисяч замучених по тюрмах, катівнях, на засланні, по підвалах ЧЕКА і НКВД, досить згадати мільйони замореного голодом українського населення в роки 1930–1933, досить згадати мільйон трупів, покладених ради загарбницького прагнення уярмити невеличкий, але мужній, героїчний народ Фінляндії ... щоб глибоко раз і назавжди переконатися, що людська кров для кремлівців – це щось дешевше і мізерніше за воду» [61, с. 1-2]. Сьогодні в умовах чергової російсько-української війни ці слова набувають значення пророцтва, конкретного і практичного для формування ставлення українців до свого східного сусіда.

За працю в газеті, що видавалась на окупованій території, радянський часопис «Комуніст» заочно йому, як і іншим членам редакції – А. Любченку, В. Цариннику (головному редактору) оголосив смертний вирок, виконання якого поет побоювався навіть після переїзду до США [694, с. 73]. Клеймо «колаборанта» і «зрадника» змусило О. Кобця покинути Батьківщину з відступом німців. Радянська система не пробачала такого навіть дітям.

Восени 1942 р. коли за О. Кобцем почало стежити гестапо, він прийняв пропозицію П. Байбака переїхати усією родиною до Мерефи. Це врятувало їх від ще однієї холодної та голодної зими та «великого зацікавлення з боку гестапо». Але фронт підступав все ближче. Тому, як написав О. Воронин, «8 лютого 1943 року почалась наша довга одіссея на Захід» [186, с. 41-42]. Так само, як і Варавви, покидають Харків всі працівники редакції «Нової України». Д. Нитченко писав: «А після участі у війні й полону, у 1943 році лишив рідний Харків і пустився з

родиною в далекі мандри через Львів, Краків, німецькі табори аж до Мюнхену» [480, с. 7]. До Мюнхену, у табір переміщених осіб Шляйсгайм, привела дорога й родину О. Воронина.

Намагаючись убезпечити синів від радянських переслідувань, батько приймає рішення змінити свої прізвища на «Воронин».

Невизначеність майбутнього і свого місця – основний виклик, на який родина мусила відповідати своїм повсякденням, шукаючи кращої долі. Разом із родиною Олександр опинився у таборовому оточенні поза межами України, але в українському середовищі. Табори переміщених осіб (або як їх називали – ДіПі – скорочена назва «переміщених осіб» – Displaced Persons) були створені 1945 р. на територіях, контрольованих військами західних союзників. Станом на 1947 р. у таких таборах перебувало до 1,6 млн. біженців з країн Східної та Південно-Східної Європи. З них близько 200 тис. були українцями [362, с. 274-275]. Шляйсгайм був найбільшим табором американської зони [389]. Писарем у таборі був Іван Жегуц, у майбутньому – відомий дослідник історії Закарпаття, громадський діяч, меценат [613], який у своїх спогадах згадував О. Кобця і його синів – братів Олександра та Олега.

У Шляйсгаймі народжувалися, одружувалися, помирали [696]. Побутові умови мешканців описані в мемуарах переміщених осіб і відтворено у науковій літературі [715, с. 101]. Це були десятки бараків, розділених на 18-20 кімнат. Спочатку у кожній розміщувалася одна родина. Коли число біженців зросло, у кімнаті розміщували кілька родин одночасно, розділяючи простір сірими військовими ковдрами. Окремим баракком стояла кухня, до якої щоденно вишикувалися черги [715, с. 101]. Не дивлячись на нужденність побутових умов, невизначеність подальших перспектив, таборове життя створювало ефект субкультури і допомагало біженцям інтегруватися до умов західного світу.

Подібно до інших таборів, у Шляйсгаймі розгорталася громадсько-політичне, культурно-освітнє, релігійне, літературно-мистецьке життя українців. Діяли: кооперативне товариство «Самопоміч», «Просвіта», церковні організації різних конфесій, українські навчальні заклади, український дитячий садок,

виходило періодичне видання, діяв таборовий хор [389]. У Шляйсгаймі діяло дві гімназії [672, с. 23], саме там О. Воронин закінчив середню освіту [58].

Серед тих, хто створював український колорит життя, був і О. Кобець. Він редагував таборову газету, читав доповіді [479, с. 152]. У таборі існував т. зв. «Усний альманах» – форма читання лекцій і доповідей табірної інтелігенції [714, с. 80; 669, с. 24]. Збереглося кілька номерів бюлетеню, що видавався у Шляйсгаймі [447-448]. Зміст дає зрозуміти, наскільки актуальною була проблема соціального захисту переселенців і невизначених перспектив. Красномовними є назви: «На переломі» (С. Левченко)», «Папська поміч чужинецьким біженцям», «Подяка», «Дещо про Парагвай», «Хто може емігрувати», «Наші поселенчі плани та дійсність», «Американська військова влада буде вивозити всіх біженців, маючих візи» [559]. Гостроту стану передає фрагмент статті «На переломі»: «Стоїмо на переломі. За пару місяців змушені будемо починати новий стан нашого життя, бо ж не може поміч, що коштує мільярди, бути вічна. Нічого певного немає перед нами. Нічого, щоб впевнило нас у нашій туманній «завтра». Але така вже доля тих, що свідомо кидають рідний край во ім'я власних ідеалів... Ото тому ж, чи кине нас доля в заокеанські краї, чи залишить в країнах Європи – ми мусимо завжди й усюди зміцнювати нашу організованість і бути зажди в своїй організованості напоготові до всього» [447, с. 2].

У Шляйсгаймі виявилось чимало осіб, які емігрували з Чехо-Словаччини, де закінчили курс наук Української господарської академії в Подєбрадах. До речі, саме в цій академії на посаді професора неорганічної хімії працював батько майбутньої дружини О. Воронина – О. Вікул (1921–2001 рр.) – Микола Павлович Вікул (1888–1935 рр.) [604-605]. Він був талановитим українським хіміком і громадсько-політичним діячем [606; 688, с. 21–36].

У таборі опинилося немало викладачів. «Учителі гімназій ходили, як правило, з рюкзаками, не із зошитами й книжками...», – згадував Іван Жегуц.

У таборі зареєструвалося 54 студенти, хоча, як пише І. Жегуц, «в дійсності їх було ледве 20 душ! Такий був у нас по війні звичай: жити в одному, а брати пайки у трьох таборах» [389]. Тож, проживання одночасно за двома-трьома

адресами для отримання додаткових продовольчих пайків було звичною практикою переселенців-українців. Більша частина студентів жила у Мюнхені, а «сиділи у Фюріхшуле». Один із ровесників О. Воронина – Ігор Костецький (Ігор Мерзляков) – яскравий український письменник-модерніст, критик, перекладач, видавець, – згадував докладніше про Фюріхшуле – велику кількоповерхову будівлю «школи у мюнхенському районі Рамерсдорф, що її баварський уряд відступив українцям для їхнього життя-буття» [439, с. 120]. Про відчуття цих мешканців І. Костецький розповідає дуже образно: «Мешкати взагалі за тієї епохи – це було відчувати, мабуть, те, що відчуває стовпник, стоявши на вершку колони однією ногою на площині, яка дорівнює якраз його ступні, тільки що без головної якості стовпника: віри в майбутнє» [439, с. 119].

Українські біженці Шляйсгайму шукали свій шлях на еміграції. Про це свідчить переселенський з'їзд, що відбувся у таборі 4–5 жовтня 1946 р. У ньому взяли участь делегати з різних таборів і запрошені з інших зон. Головними питаннями були «нав'язання зв'язків з американськими державами» і «вивчення можливостей еміграції». Звзначалося, що «еміграція наша не є заробітчанською, а є політичною – вона складається з усіх станів населення і має тому свій особливий характер». Америку визначили як найбільш сприятливий вектор еміграції. Водночас робився висновок: «В еміграції мусимо далі зберігати нашу національну єдність, українську культуру, українську правду» [448, с. 10]. «Український голос» – тижневик політичного, суспільного і культурного життя, що видавався у Мюнхені, 16 червня 1949 р. закликав подбати «над справою рятування української культури і переселення українських культурників до країн, де вони й далі зможуть працювати для українського народу». Він застерігав: «Якщо не подумають серйозно над цією справою американські українці негайно, так занапасть найцінніші скарби української нації, його дух, що й серед найтяжчих політичних обставин допоможе українській нації відродитися...» [576, с. 6].

На початку 1948 р. Американський легіон – одна з найбільших військово-патріотичних організацій США – прийняв резолюцію: «питання ДП не повинно входити до комплексу еміграційних законів, і його слід розглядати в аспекті першої

негайної допомоги» [49, с. 2]. У біженців з'явилась надія. Згодом О. Воронин скаже: «...Ми виявили, що в цьому чужому англомовному американському морі є маленькі етнічні острівці. Українські національні острівці можна знайти в кожному більшому місті, де є скупчення українців. Там зберігається українська культура. Там є українські церкви, школи українознавства, хори, були раніше (на жаль, тепер немає) театри. На таких українських острівцях в Америці ми зберігали любов до України, до рідної мови, і, наскільки можливо було, бо це дуже тяжко, передавали її своїм нащадкам. І мріяли про той час, коли Господь змилується, відкриє знову двері до України, і ми знову зможемо спілкуватися із своїми рідними, зможемо побачити свій рідний край» [65, с. 60].

У червні 1950 р. з портового міста Бремерхафен родина Вараввів покинула Німеччину на американському транспортному кораблі [64, с. 5].

Таким чином, фактори формування світогляду О. Воронна увібрали в себе широкий соціально-політичний контекст української історії епохи 20–40-х рр. ХХ ст. У ній вирували відголоски української національної революції, сталінське будівництво соціалізму з усіма його вадами. Це була епоха спалаху українського відродження і його розстрілу. Це була епоха Голодомору, німецької окупації України та масової політичної еміграції. Всі ці фактори комплексно діяли на свідомість О. Воронина, юнака з міського письменницького оточення, яке не порвало зв'язків з українським селом і жило проблемами усього суспільства. У соціальній біографії Олександра віддзеркалився один із яскравих прикладів набуття життєвого досвіду сином українського народу, нащадком козацько-селянських традицій, уродженцем і вихованцем сім'ї національної інтелігенції доби Розстріляного Відродження, вигнанцем з радянської України, що зазнав жахів німецької окупації, біженцем у Європі та емігрантом у Америці, який на вигнанні сприяв відновленню державної незалежності України і самостійності її православної церкви.

2.2. Роль родини у духовному становленні та житті

Родинне виховання відіграє непересічну роль у становленні особистості. Ця ключова теза спонукає уважно поглянути на родинні витоки світогляду О. Воронина. Сім'я, у якій народився Олександр, була невеликою. Він був другою дитиною у подружжя Вараввів – Олексія і Мотрі (на еміграції – Марта). Це була типова письменницька молода родина, що переїхала з Києва до столичного Харкова, великого міста, яке більшовики розбудовували як еталон соціалізму.

Родинні корені обох батьків були на Черкащині. Батько – Олексій Петрович Варавва – народився поблизу повітового міста Канева у с. Лазірці 16 (29) березня 1893 р. Закінчив у Каневі 2-х класову повітову школу. Через злидні він освіти не продовжив, працював по наймах на Катеринославщині – посильним у книжково-тютюновій крамниці, писарем по різних канцеляріях, конторником на шахтах Слов'яносербського повіту. 1911 р. повернувся до Канева, де знайшов роботу у місцевій повітській земській управі – був канцеляристом, а з 1912 р. до березня 1914-го – завідувачим шкільним відділом земської управи.

У березні 1914 р. О. Варавву призвали до війська. 3 серпня 1914 р., він опинився на фронті, де за мужність і відвагу протягом 10 місяців був тричі нагороджений Георгіївським хрестом. 23 травня 1915 р. потрапив у полон. Саме про події Першої світової війни та свого полону О. Варавва (О. Кобець) згодом напише і опублікує (1930 р.) свій найвідоміший твір – роман «Записки полоненого». Критики високо оцінять цей твір, порівнявши автора з Е. М. Ремарком («На західному фронті без змін»). Однак невдовзі після виходу роману в радянській Україні книгу вилучать з обігу, як політично шкідливу.

О. Варавва перебував у таборі українських військовополонених Фрайштадт, згадував: мав «велику приємність перебувати там в оточенні культурницьких сил із Галичини, професорів: Смаль-Стоцького (старого), Охрімовича, Чайківського, Домбчевського, знайомство й праця з якими надзвичайно багато для мене важили й залишили на все життя» [16, арк. 3]. За врятування полкового прапора перед полоненням вчетверте був відзначений Георгіївським хрестом першого ступеня.

Нагороду батька Олександр зберігав як реліквію, врешті передавши до музею братів Вараввів у м. Канів.

Після повернення з полону О. Варавва жив у Каневі, де й знайшов свою наречену – Мотрю [26], уроджену Самоненко. Вірогідно, вона народилася у с. Костянець, через яке з Лазірців до Канева неодноразово ходив О. Варавва. Нині це село цілковито злилося з Каневом. 1917 р. саме у цьому селі, у старовинній козацькій – Вознесенській – церкві [522, с. 6], взяли шлюб батьки Олександра. На еміграції вона прийняла ім'я Марта, більш звичне для західного християнства. Саме так її згадано у некрологу О. Воронина. Гадаємо, що ця зміна була спричинена страхом переслідування в СРСР, разом із зміною прізвища. Дівоче прізвище матері Олександра повідомляє ще одну цікаву біографічну деталь. Як відомо, мати Олексія Варавви – Марія Власівна Варавва – також мала дівоче прізвище Самоненко [16, арк. 1]. А це наводить на думку про можливість його одруження на одній зі своїх родичок по материнській лінії. Це твердження вимагає подальшої пошукової роботи. Ця деталь не має прямого відношення до біографії Олександра Воронина, проте вона є додатковим свідченням міцності та поваги до сімейних традицій і зв'язків, які формувалися через родину матері.

Його батьки вінчалися у парафії о. Антонія Кошиця – батька композитора, диригента, знавця української пісні і старовини Олександра Кошиця [522, с. 6].

Громадське життя і розбудова української державності, у яку включився у 20-ті рр. ХХ ст. О. Варавва, незабаром принесли поразку у боротьбі. І тоді він почав розвивати свої літературні сили [65, с. 57]. Літературне життя понесло його до Києва, а потім – до Харкова, де народився й зростав Олександр. Не менше року, з початку листопада 1928 р. і, принаймні, до 7 листопада 1929 р., – О. П. Варавва проживав у Одесі по вул. Карла Маркса, буд. 8, кв. 11, що було пов'язано з його роботою головним редактором на Одеській кінофабриці Всеукраїнського фотокіноуправління (ВУФКУ). Але він там не затримався. Цей епізод його біографії маловідомий. Саме проживаючи в Одесі, він написав для літературного критика М. А. Плевака свою автобіографію [16, арк. 8].

На жаль, залишилося дуже мало згадок про матір О. Воронина. Проте збережені свідчення дають змогу зрозуміти її значну роль у вихованні свого сина.

Коли Олександрові виповнилося 3 роки, родина оселилася у будинку письменників «Слово». Варавви проживали там весь час до виїзду на еміграцію. Письменницьке середовище, епіцентром якого був будинок «Слово», продукувало своєрідну атмосферу, в якій жили члени родин, а тим паче – діти, котрі більше, аніж дорослі, були пов'язані з домівкою. А. Любченко, згадуючи ті роки, виразно передав гнітючу атмосферу, в якій протікало життя колег, нерідко – опонентів. «Хоч помешкання тут визначались догідністю, зате примусове життя в цій «позолоченій клітці» дуже гнітило. Люди, які щодня зустрічалися в редакціях, видавництвах, клубах на безнастанних і обов'язкових нарадах, комісіях, зібраннях, конференціях, пленумах, люди, які вже давно обридли одне одному або належали до різних і часто ворожих літературних таборів, – мусили перебувати під одним дахом, наче в казармі, не почувуючи себе навіть удома достатньо вільними. Кожний крок, кожний вчинок легко контролювався першим-ліпшим сусідом, голос якого досить виразно бринів за стіною» [461, с. 5].

Розповідаючи про життя у будинку «Слово», А. Любченко продовжував: «І тому в цьому зовні імпозантному будинкові, в його просторах ясних кімнатах здебільшого ходили навшпиньках, ніби по гарячому, і говорили тихо, мов на кладовищі. А коли трохи згодом того ж року почався несамовитий розгром української літератури; коли довкола будинку вдень і вночі одверто, аж зухвало застовбичили сутулуваті енкаведистські шпики, коли державна агентура дедалі настирніше взялась учащати до цих чистеньких приміщень, грубо руйнуючи стіни, зриваючи долівки, нишпорячи за всякою нелегальщиною; коли мешканці ретельно заходилися палити й нищити свої рукописи до найдрібнішої нотатки; коли арешти пожильців нечувано зросли й звідусіль залунали скорботні ридання їхніх родин; коли невдовзі чимало кватир спорожніло, пустивши своїх хазяїв у темрючну безнадійну безодню, – цей сірий історичний будинок дістав нову назву «крематорія», що міцно й назавжди прикипіла до нього» [461, с. 5].

Олександрові тоді було вісім-десять років. Шкільна молодь його віку жила ніби в паралельних реальностях: засвоювала шаблони радянської освіти і виховання, проте бачене і почуте вдома дисонувало пропаганді та системі освіти.

У результаті створювалось вже згадане покоління «четвертого Харкова», за визначенням Ю. Шевельова. Відгукуючись на «Повість про Харків» Леоніда Лимана, високо оцінюючи правдивість життєвих фактів і образів твору, Ю. Шевельов у 1948 р. визначив світоглядні риси цього покоління – «ровесники октября». Представником цього покоління і був О. Воронин. На прикладі Харкова Ю. Шевельов яскраво показав свідомісні метаморфози, зміну стилів мислення, яких зазнала українська молодь першого радянського покоління. Молодь репродукувала моральні вади радянського ладу – «бути брехливою і жорстокою, [він] прищепив їй слимаковість, шкурництво, егоїстичність і нігілізм» [574, с. 24]. «Слимаковість духового життя і механізованість прилюдного породили ерзаци почуттів. Ерзаци почуттів зроджують відчуття фальшу. За красивими і наскрізь скомпрометованими словами про чистоту, любов і дружбу ховається ніщо, ховається бруталність, казенщина й гидь. Так постає **нігілізм** советської молоді. Думати одне, а говорити друге. Говорити одне, а робити друге» [574, с. 26].

«Кожний дбає тільки за себе. Тріщать кості, - це люди їдять людей. Але про це не говориться. Ніколи! Людина людині тут у тисячу разів гірша за вовка. Але про це не говориться» [574, с. 26]. «Виростає **кар'єризм** і нестримний **егоїзм** цього покоління. Жорстокість і честолюбство. І так виростає найнесподіваніше: його абсолютна **аполітичність**. Це може здатися парадоксом... Одначе це так. Громадське життя з усіма його «навантаженнями» глибоко огидне цим людям. Де можна, вони рятуються брехнею. Де не щастить, - з огидою тягнуть навкучливу лямку. А поза тим - нічого, порожнеча» [574, с. 27].

Наведений ланцюг яскравих, ємкісних і вбивчих характеристик показує ступінь морального враження покоління однолітків О. Воронина – першого для цього суспільства. Йшли 30-ті рр. ХХ ст. Незабаром прогрімлять залпи Другої світової, яка змінить реальність, свідомість і долю О. Воронина.

Письменницьке середовище, яке влада намагалася винищити, найбільше опиралося системі радянської уніфікації і сталінської модернізації України. Ефективним генератором цього опору і джерелом українського відродження ставала сім'я, вузьке родинне коло, яке заховувало й передавало глибинні традиції, мінімізувало деструктивний вплив системи на свідомість людей. Потужним чинником збереження і відновлення була віра у правоту своїх ідей, у необхідність традицій, врешті, – релігійна віра у Бога.

Таким чином, родинне виховання і сім'я О. Воронина стали чинниками формування української ідентичності за несприятливих умов радянської політичної системи, знеособлення та русифікації українського суспільства. Неможливість переборення несприятливих обставин виштовхувала національно свідомих діячів української культури і молодь на еміграцію.

Підвалини інших, нерадянських світоглядних цінностей, закладені родинним вихованням і прикладом батьків, ставали надійним ґрунтом для формування «мислення національними категоріями». Саме такими були витoki світобачення, сформовані у О. Воронина його родиною. Його зміст суттєво контрастував аурі індустріального Харкова – фортеці сталінського соціалізму. Спогади О. Воронина, висловлені ним вже у зрілому віці, зберегли почуття глибокої вдячності й пошани до матері. Він з теплотою згадує її любов до обох синів: «І наша люба мама завжди знала, як зустріти нас: вона заспокоювала, перев'язувала розбитий пальчик, проганяла погану собаку, хвалила за гарний малюнок і пояснювала-розповідала про все, що ми хотіли знати» [199, с. 2]. Олександр пригадував, як лікували мамині слова і молитви у довгі безсонні ночі, коли підступала хвороба. «Ми не бачили, як стискалося з журби й тривоги її серденько; не чули, як просила вона Бога, щоб Він краще їй той біль і терпіння передав, а щоб її дитинка була знову здорова і щаслива; не бачили ми того й не чули, але те, що вона була завжди з нами, якось полегшувало біль, заспокоювало краще, як найпевніші ліки». У цих словах – безмірна вдячність, найніжніші почуття, співпереживання. Він пригадує, як мама стежила за навчанням синів, «щоб ми добре вчилися в школі» [199, с. 2]. Водночас Олександр пригадував, що

майже кожного дня він приходив до батькового кабінету зі своїми домашніми завданнями. Ті завдання батько читав, уважно пояснював і давав поради [64, с. 4].

Мама більше нахилила його до мистецтва, творчості, самодіяльності. «Посилала нас вчитися грати, малювати, танцювати; вчила декламувати і співати» [199, с. 2]. У цьому, мабуть, проявлялася її лірична українська душа. І цю любов Олександр зберіг на все життя. Про своє замилювання українською піснею він писав неодноразово на еміграції [363, с. 6; 437, с. 3; 336, с. 7]. Олександр пригадує, як мати приходила на дитячі виступи, щоб підбадьорити своїм поглядом, а потім, «як ніхто інший, раділа нашим успіхом». Квінтесенцією його патріотичної подяки можуть стати слова: «Це вона навчила нас любити свій рідний край і народ і ніколи їх не забувати» [199, с. 2].

Як всі діти письменників, Олександр проводив дозвілля у своєму дворі та вдома за читанням книжок, відвідував бібліотеку. Читання книжок не було чимось особливим у найближчому оточенні Олександра, так само, й захоплення музикою, мистецтвом співу і танцю. Під час літніх канікул, коли у кам'яному Харкові ставало нестерпно жарко, батько відправляв родину на село. Згадуючи своє дитинство, Олександр пригадував вплив у своєму формуванні тітки – маминої рідної сестри О. Крючок, яка жила у Каневі [65, с. 60]. Запам'ятався Олександрові також і літній відпочинок у Криму та взаємна радість від зустрічі з батьком після повернення до Харкова [64, с. 4].

Спогади дитинства відтворювали домівку Олександра: «Ось я бачу перед собою велику, світлу кімнату мого батька в будинку письменників «Слово» на вулиці Червоних письменників у Харкові. Біля вікна письмовий стіл з неодмінною друкарською машинкою, завжди завалений паперами» [64, с. 3]. У спогадах дитини лишилися відчуття світла, простору, життєрадісності. Життя здавалося безпечним і затишним. «Ми лежали поруч, моя голова спочивала на його витягнутій руці, він щось розповідав, і я й досі відчуваю те батьківське тепло, яке охоплювало мене у ті давно минулі дні» [64, с. 4], – ділився О. Воронин цими найтеплішими, найсолодшими спогадами.

Дуже рано прийшло й розуміння невід'ємності цього спокою і напруженої роботи батька. Олександр згадує його наполегливість у праці: «Наша дитяча кімната була поруч, і ми дуже часто засипали, а часом і прокидалися під рівномірний стукіт машинки» [64, с. 3]. Вже у зрілому віці Олександр писав: «Праця – це було життя мого батька. Здається, він просто не міг бути без роботи. Він не шкодував себе – переклад «Війни і миру» виконав за неймовірно короткий час, майже не встаючи з-за робочого стола» [64, с. 3]. Ці два томи «Війни і миру» Держлітвидав УРСР опублікував 1937 р. [665, с. 39]. Олександрові тоді йшов десятий рік. Класика входила у його світ безпосередньо, з поцінуванням.

Ще 1928 р. у перекладі О. Варавви у Харкові вийшла повість «Мати» О. Горького. Цей переклад перевидавався п'ять разів – 1933, 1936, 1938, 1939, 1940 рр. [665, с. 41]. О. Воронин у січні 2005 р. у «Дзеркалі тижня» стверджував, що український переклад О. Варавви самим М. Горьким був відзначений як вдалий і професійний: «Відповідь Максима Горького я бачив на власні очі. Це був короткий лист... Горький висловлював вдячність О. Варавві за гарний переклад і охоче давав дозвіл на появу його друком» [67]. Крім цього, він переклав ряд творів класиків, серед яких – Л. Толстого, М. Горького, М. Островського та багатьох інших авторів [65, с. 58]. Д. Нитченко згадує: «Якось жартома він розповідав, що коли б усі ті друковані твори, що він переклав, скласти на великий віз, то добра пара волів не зрушила б його з місця» [479, с. 152].

За свідченнями Д. Нитченка, протягом другої половини 20-х – 30-х рр. – О. Варавва переклав 50 опер, 15 оперет та безліч лібрето, переважно з німецької та французької мов, які заповнювали репертуар сімох оперних театрів [479, с. 152]. Також він переклав понад 1 000 романсів для співаків-солістів Харківського радіоцентру. Ці переклади він також робив надзвичай швидко, «виписуючи своїм акуратним письмом милозвучну українську версію лібрето під нотами партитур» [64, с. 3]. Один з найвидатніших російських тенорів Леонід Собінов (1872–1934 рр.) поцінував гармонійні переклади О. Варавви [64, с. 6]. У 1993 р., виступаючи з нагоди сторіччя від дня народження О. Варавви (Кобця), О. Воронин звернув увагу на цю сторону творчості свого батька: «Перекладені

вони [опери – Г.І.] були чудовою українською мовою, про яку говорили найкращі співаки того часу, що українська мова в опері – ще краща за італійську мову... Мій батько мав відчуття до перекладів і колосальний талант. Одну оперу він міг перекласти буквально за тиждень-два, що взагалі тяжко собі уявити» [65, с. 58]. Музичну обдарованість батька наслідував його син.

З перекладацьким амплуа О. Варавви пов'язана і надзвичай важлива подія у житті всієї його родини – зміною їхнього прізвища на «Воронин» на еміграції. «Прохор Воронин» був одним із літературних псевдонімів О. Варавви (Кобця). Цим псевдонімом він підписався під перекладами низки політично нейтральних і прорадянських повістей та оповідань російських авторів наприкінці 1920 – на початку 1930-х рр., такий його підпис стояв під перекладом оповідання класика радянської літератури М. Горького «Кирилка», яке вийшло окремим виданням 1936 р. [665, с. 41]. Вважаємо, що літературний псевдонім «Воронин» видавався О. Варавві найбільш безпечним в еміграції, тому що прізвище Варавва і найвідоміший його літературний псевдонім – Олекса Кобець, яким було підписано «неблагонадійний» для радянської влади роман «Записки полоненого», здавалися йому занадто ризикованими. Доречно пригадати страх письменника, про який згадував Д. Нитченко – навіть на еміграції у США він боявся розправи від рук НКВС. Ці страхи були знайомі усій родині, що прийняла прізвище «Воронин». Олександрові тоді йшов 17-й рік, а коли він прибув до США – 24-й.

Лише значно пізніше, вже на початку 90-х рр. ХХ ст., О. Воронин стане повертатися до свого справжнього прізвища, використовуючи його у листуванні та підписах [Додаток В]. А у 2000-му році він опублікує в Україні у збірнику наукових праць свою статтю «У Харкові під час війни» під подвійним прізвищем – Воронін-Варавва О. О. [186, с. 36-42]. До речі, говорячи про вплив батька на формування світогляду Олександра, не можемо не звернути увагу на подібність почерку і підписів батька та сина. У цій подібності вбачаємо непересічний авторитет, взірцевість батька для Олександра.

Немає сумніву, що батько чимало розповідав Олександрові про війну та її грізне і різне обличчя, яке бачив на фронті, у полоні, у таборовому житті. Немає

сумніву, що батько ділився із сином розповідями про те, як у Петрограді контррозвідка Керенського, заарештувала його разом із 15-ма іншими товаришами й обвинувачувала у «зраді отечеству» за те, що знаходився в полоні в українському таборі Фрайштадті на території Австрії. Йому загрожувала смерть як «ворогу революції» [16, арк. 2]. Згадував батько Олександра і про свого першого писаного вірша на смерть рідної сестрички, яка померла, коли йому було 10 років; про перші оповідання, які він написав, наслідуючи Миколу Гоголя; про незабутні враження від «Кобзаря», з яким познайомився, коли йому йшов тринадцятий рік; про свої перші революційні вірші та свого брата Григорія (Григора), якого було заарештовано за громадсько-політичну діяльність. Всі ці яскраві епізоди свого життя О. Варавва не утаємничував від колег по перу та громадськості [16, арк. 1-2], а тим паче, від свого сина. З таких розповідей виростав християнський гуманізм та українська свідомість сина.

У цих розповідях відчувалося органічна українська сутність: «Дід рибалчив усе життя на Дніпрі, прадід чумакував» [16, арк. 1]. Сильним чинником формування світогляду Олександра була роль його дядька, старшого за батька на 9 років – Григорія, літературний псевдонім – В. Стеблик. Григорій був талановитим художником, письменником [544], громадсько-політичним діячем. 1902 р. він познайомився з В. Винниченком, під впливом якого поїхав до Києва та став членом першої у центрально-східній Україні української політичної партії – Револьюційної Української Партії (РУП). За протиурядову агітацію Григорій був виключений з Київського художнього училища. У січні 1906 р. його заарештували і заслали до Вологодської губернії [23, арк. 2]. Саме цьому впливові брата батько відводив внесення виразного протестного духу, який далі був зміцнений впливом літератури, й, зокрема – забороненим тоді «Кобзарем» [16, арк. 1]. Всі ці розповіді були на слуху у Олександра. До того ж, переслідуваний після арешту у справі СВУ Григорій, шукаючи прихистку і роботи, 1930 року приїхав до молодшого брата у Харків. Там він прожив до голодного 1932-го. Його доля склалася трагічно. За звинуваченнями в антирадянській діяльності на користь польської розвідки його було розстріляно у Черкасах 18 листопада 1937 р. [23, арк.1-4]. І

якщо до Другої світової війни про знищення свого брата комуністичною владою О. Варавва міг і не розповідати синові, то вже в роки окупації та еміграції ця сторінка життя брата була глибоко осмислена. Дуже імовірно, що приймаючи рішення про еміграцію родини на Захід О. Варавва брав до уваги трагічну долю брата, знищеного російсько-радянською тоталітарною системою.

Сильне враження на О. Воронина справили умови постійного контролю, цензури, доносу, шпигунства, страху ув'язнення і репресій, в яких працював батько. Про це він згадує на сторінках присвяченої батькові брошури: «Страшно подумати, яка доля чекала б мого батька і всіх нас, якби він опинився на списку ворогів народу в ту страхітливу добу. Не допомогло б його бездоганне соціальне походження, неприналежність до жодних письменницьких організацій, його перекладацька діяльність, до якої тяжко було причепитися. Напевне, не допоміг би і необхідний для лояльного «пролетарського письменника» політичний камуфляж – повне зібрання творів Леніна, що займало цілу полицю великої книжкової шафи в батьковому кабінеті» [64, с. 3]. Ці маркери на все життя залишилися у пам'яті Олександра, як спосіб визначення стилю радянського мислення.

Уникнення батьком політичної активності – про що він зазначав в автобіографії: «Я НІ В ЯКІЙ НІ ЛІТЕРАТУРНІЙ, НІ В ПОЛІТИЧНІЙ [виділено в тексті. – Г.І.] організації ніколи не був» [16, арк. 4], – на нашу думку, відбулося під впливом примусового переведення владою редагованого О. Вараввою літературно-мистецького двотижневика «Нова Громада» з Києва до Харкова та вимушеним переїздом на нове місце проживання. Як відомо, дуже швидко журнал, що до того об'єднував найкращі українські літературні сили, перетворили на комуністичне видання [460, с. 11]. Звернемо увагу на час написання автобіографії – листопад 1929 р., рік «Великого перелому». Українське суспільство «вантажили в ешелон» форсованої сталінської модернізації з її антиукраїнськими виявами «культурної революції». О. Варавва тонко сприймав і розумів нові політичні загрози й не розкривав своїх справжніх почуттів та мотивів поведінки.

Як згадував О. Воронин, «батько облишив оригінальну творчу діяльність і почав займатися перекладами...», щоб зберегти своє життя [65, с. 58].

У спогадах Олександр зазначав, що батько відіграв роль «Божого посланця», вихователя та вчителя, був першим прикладом доброти милосердя, людяності [64, с. 4].

З малих років О. Воронин відзначав особливе ставлення батька до старшого покоління. Згадуючи дитячі враження, О. Воронин з подивом відзначав, що батько звертався до своєї матері на «Ви». Можливо, це була данина давній українській традиції, але вона мала потужне формуюче значення [64, с. 5]. Саме матері О. Варавва присвятив вже згаданий автобіографічний роман «Записки полоненого». Епіграфом слугували рядки: «Моїй Матері Марії, що дала мені побачити цей кривавий світ, а сама, за гіркою працею, ніколи не бачила ніякого світу, – з глибокою любов'ю цю книжку присвячую» [422]. О. Воронин розповідає, що батько допомагав матері всіляким чином, яким тільки міг. Наприклад, самотужки вкрив хату цинковим дахом. Згадує страшний голод 1933 року, від якого особливо потерпало село. Рятуючи матір від смерті, Олексій Петрович забрав її до себе, до Харкова.

Вважаємо, що літературну мову Олександр добре опанував вже з дитинства. Це допомогло йому в майбутній професійній діяльності журналіста, редактора, науковця-історика та богослова. Полям його діяльності було українське слово. У цьому чимала заслуга батька. Як розповідав сам Олександр, мову творів О. Кобця критики дуже цінували, називаючи її «квітучою», «запашною», «диханням України». Виразною характеристикою цього є згаданий епізод з перекладом повісті М. Горького. На думку О. Воронина, саме після ознайомлення з українським перекладом О. Кобця [367], М. Горький змінив думку від категоричного неприйняття української мови, називаючи її «наріччям», до схвалення [67].

Сам О. Воронин не мав і тіні сумніву щодо ролі батька та матері у своїй світобудові: «Я щасливий, що від малечку жив у створеній батьком і мамою атмосфері українського духу, вбирав у себе нашу солов'їну мову, якою вони говорили і що вона з найменших років стала частиною мого ества» [64, с. 6].

Переїняв від батька О. Воронин і ставлення до дітей. Він виховував власним прикладом. Ніколи не підвищував голос, ніколи не карав. Цей метод

О. Варавва рекомендував усім батькам. Однак, за словами самого О. Воронина, щоб приклад справдився у житті, потрібно було бути такою людиною, якою був батько, Людиною з великої літери.

О. Воронин згадує випадок дитинства, який стався 1944 р. Сім'я, тікаючи у західному напрямку, рухалась неподалік Станіславова (сучасного Івано-Франківська). Юного Олександра посадили керувати возом, запряженим двома кінями. Проїжджаючи повз німецький патруль, він випадково зачепив німця. У відповідь той миттєво вихопив пістолет та націлив на Олександра. В цей момент батько впав на коліна між озброєною людиною та сином, з криком: «Стріляй мене, а його пощади!». Німець міг застрелити їх обох, однак О. Варавва був ладен віддати життя за дітей [64, с. 4].

О. Воронин вважав, що найкраще батькову філософію життя відображає збірка для дітей за назвою «Сходить сонце». Відповідно до назви вона символізує життєву радість, енергію, теплоту та любов. Він зазначав: «Для його чистої, світлої, сповненої любов'ю душі воно [*Сонце – Г.І.*] не заходило ніколи» [64, с. 4].

Розуміння Олександром своєї національної ідентичності почало формуватися під впливом яскравого епізоду і відбулось надзвичай швидко – неначе «полуда спала з очей». Олександр пригадував, як у перші дні німецької окупації Харкова над будівлею, в якій розмістилася міська управа, він побачив жовто-блакитний прапор: «Це була несподіванка, бо ж нам роками вбивали в голову, що це прапор клятих ворогів – буржуазних націоналістів. Прийшовши додому, я сказав батькові, що бачив у місті петлюрівський прапор» [186, с. 39]. Реакція була несподіваною: «Батько пильно подивився на мене, поклав мені руку на плече і відповів: «То український прапор». Ці три незабуті слова вибили з мене увесь мотлох комуністичного виховання, і в мене почала народжуватися українська свідомість» [186, с. 39]. З того моменту Олександр почав цікавитись «петлюрівським», українським минулим. Багато нового давала газета, в якій працював батько і яка вирізнялася яскравою українською національною тематикою. Цього усвідомлення додала церква, що була у Харкові українською

автокефальною. Її очолював митрополит Феофіл Булдовський – харизматична постать, відома українською національною позицією ще з революції 1917 р.

До національного відчуття додалося бачення України, через усю територію якої довелося переїжджати в еміграцію – вимушеного залишення Батьківщини. Спочатку – Київ з його віковими святинями, потім – Станіславів і Львів, з їхньою колоритною культурою. Та все це була Україна і українці.

Культуроформуючий вплив батька Олександр продовжував відчувати і на еміграції. Зі спогадів дізнаємося, що у таборі переміщених осіб О. Варавва займався редагуванням таборової преси, багато працював, створив чимало творів для дітей [65, с. 58]. Під впливом батька, як нам бачиться, Олександр вступив до Мюнхенської богословської академії УАПЦ – єдиного на той час українського православного богословського вищого навчального закладу на еміграції [399, с. 72].

Отже, відзначаємо ключову роль родини у духовному становленні та житті О. Воронина. У родинному колі були закладені базові моральні цінності його світу, що визначали шлях до громадянського і професійного визнання. У родині сформувалися його почуття пошани до батьків і рідних, поваги, гідності, життєлюбства. З родини вийшло ставлення Олександра до праці, її цінування. Невід’ємною рисою, сформованою батьками в характері Олександра, стала любов до рідної землі, до українського народу, багатоголосся, різноманіття, співучості, талановитості українців різних поколінь, з різних куточків України. З родинного середовища Олександр виніс любов до рідної української мови. Саме завдяки родині до Олександра прийшло усвідомлення загальнолюдських і загальнонаціональних цінностей. Батько запалив йому зірку українського відродження, вселив надію на майбутнє відновлення української державності і української церкви.

Під впливом смертельних загроз і небезпек війни Олександр гостро відчув і перейняв гуманістичні антимілітаристські ідеї свого батька, потребу звернення до християнських засад. В особі батька Олександр знайшов приклад, що супроводжував його до останніх днів життя. Під його впливами О. Воронин сформувався як цілісна яскрава особистість, яка проявила себе у багатьох сферах громадської та релігійної діяльності: на благо людства і України.

2.3. Формування релігійної складової світогляду

Відома українська історикиня Марта Богачевська-Хом'як, характеризуючи О. Воронина, пригадала своє знайомство з ним у Вашингтоні. І найпершою її характеристикою було те, що він був глибоко релігійною людиною. Цю ж рису відзначає відомий український церковний діяч – архієпископ Харківський Ігор (Ісіченко). Глибоку релігійність О. Воронина підкреслювали священнослужителі з Баффало, де Олександр багато років був парафіянином церкви Святої Тройці.

Зважаючи на ці свідчення та значний богословський, церковно-історичний і церковно-журналістський доробок О. Воронина, варто більш детально розглянути питання щодо джерел і змісту формування релігійної складової його світогляду.

Сам О. Воронин писав: «У свої дитячі і ранні юнацькі літа я, так як багато моїх однолітків, не мав ніякого відношення до релігії, бо виростав за безбожної влади і ні про Бога, ні про Христову віру, ні про Церкву нічого не знав» [65, с. 59-60].

У 20–30-ті рр. ХХ ст. в Україні ширився «безбожницький рух». Але, як згадував Олександр, «на щастя» у школі, де він навчався, «не викладали атеїзму і не було гуртків войовничих безбожників». Він зазначав: «Отже, релігія для мене просто не існувала тому, що я не знав, що це таке взагалі є» [65, с. 60].

Першим кроком до християнізації стало охрещення Олександра. Його таємно хрестила тітка Олександра Крючок, яка проживала у Каневі. Хрещення відбулось під час відвідин Канева. Олександр пригадував, що йому навіть показували будинок, у якому жила тітка і, ймовірно, відбулося хрещення. Такий «таємний» обряд і вибір місця хрещення у ті часи були типовою практикою. Факт хрещення приховували, оскільки це могло коштувати роботи і кар'єри.

Факт «надзвичайної набожності» тітки, про яку згадує Олександр, дає підстави стверджувати, що у Каневі він знову і знову відчував християнські впливи. Вони йшли і від бабусі Марії Власівни і діда Петра Миновича, до яких малий Олександр приїздив улітку [Додаток Б]. Традиційне суспільство провінційного міста прищеплювало початкові релігійні уявлення. Згодом, після смерті діда у голодному 1933-му, бабуся переїхала до сина у Харків. Набожність звичайної української родини і релігійні традиції оточували Олександра.

Аналізуючи свої дитячі роки, Олександр приходив до висновку, що саме батько першим невимушено навертав дітей до віри в Бога. Віра батька укріпилася під час випробувань війною і німецьким полонем – неодноразове перебування на межі життя і смерті (поціноване чотирма Георгіївськими хрестами), переживання втрат близьких людей, драматичні колізії власного арешту та безпідставних звинувачень у злочинах – все це навертало до Бога. Споглядаючи на служіння капеланів, батько Олександра прийшов до висновку потреби в Україні своєї національної церкви. Про це він писав у «Записках полоненого»: «Кость Даниленко десь на Харківщині, на велелюдних селянських зборах, виголосив доповідь, його дуже вітали й ухвалили закласти українську автокефальну православну церкву. Приємно. Може, це й буде початком того, що український народ позбудеться, нарешті, амбасадорів московського синоду в особах отців Василіїв та їм подібних» [422, с. 106, 114-117]. Отець Василій – один із військових священників, казенщину і російський націоналізм якого О. Кобець неодноразово відзначав у спогадах. Ця думка про автокефальну церкву стала дійсністю у 20-ті, а потім – у 40-ві роки ХХ ст. Автокефальна церква діяла на території окупованого Харкова. «Організатором та натхненником створення мережі УАПЦ у Харкові та на Слобожанщині був св [ітлої] пам'яті В. В. Потієнко», – згадував харківський товариш О. Варавви П. Байбак [54, с. 2]. Члени родини Олекси Варавви стали парафіянами української автокефальної церкви.

Олександр згадує, що головною мрією батька був світ без насильства, війн, ненависті та злоби між людьми. Його настанови: «Ісус Христос навчав і заповідав нам жити дружньо, щоб люди були між собою наче брати та сестри рідні, щоб кожний любив свого ближнього, як самого себе» [18, арк.18] Олександр сприйняв з усією виразністю. Поглянувши з висоти років на всі випробування долі, які спіткали сім'ю, Олександр дійшов висновку, що саме віра найбільшим чином допомогла пройти через них: «Це було життя біля кратера активного вулкана, який кожної хвилини може вибухнути і безслідно поглинути навіки, як поглинув незліченно багато інших. Але нас він минув. Батько вірив, хоч у той час признатися в тому було рівнозначне підписанню самому собі вироку смерті, що

його врятувала невидима рука Божого Провидіння. Вірив, що ця божественна сила врятувала його і нас від бомб, кулеметних обстрілів під час війни, від примусової репатріації в 1946 році, що було б рівнозначне смерті, як не раз врятувала його і в страхітливі роки Першої світової війни. В це вірю і я» [64, с.4; 18, арк. 15].

Олександр, як і батько, став представником віруючої частини суспільства, як глибоко вірили старші покоління. Але до цих переконань довелося здолати нелегкий шлях. На початках війни Олександр згадує свою нерелігійність. Мешканцям будинку «Слово» доводилося часто і подовгу сидіти у підвалі, перечікуючи смертельну небезпеку. «Стискається серце, все тіло напружене. Тут би помолитися, попросити захисту у Бога. Та нас же не тільки ніхто не навчив молитися, але й безперервно переконували, що ніякого Бога немає. Тож залишалося лише прагнути стиснутися в грудочку, десь у щілинку заховатись від смертоносних металевих ворожих птахів» [186, с. 37]. Нерелігійність зникла з падінням комуністичного режиму. П. Байбак згодом напише: «По втечі советської армії, на звільненій від комуністів території Східної України, як фенікс із попелу, почало творитися, вірніше кажучи, відроджуватися церковно-релігійне життя» [54, с. 2]. Але на свідомість Олександра церква на той час ще не справила.

Після евакуації з Харкова родина Вараввів кілька місяців жила у Києві. Саме там, поблизу Святої Софії, у напрямі якої Володимирською вулицею одного разу йшов Олександр, він побачив крамничку антикварних речей, а в ній, на вітрині, дві ікони – Христа і Божої Матері. Далі розповідь передамо словами автора: «Христос був зображений з Євангелієм у руках, і на тому Євангелії було написано: «Я Світло для світу, хто йде за Мною, той не буде ходити у тьмі, а побачить Світло життя». Це для мене було таке відкриття, що я довго стояв, дивився в той образ і не міг відірватися – ніби Сам Христос зійшов з неба і промовляє до мене. У момент, 50 років тому, я став справді християнином» [65, с. 60]. Таким чином, О. Воронин чітко пригадує потужний християнський імпульс у своїй свідомості. Йому ще не виповнилося 17-ти років. Це враження на все життя визначило зацікавлення Олександра українською іконою.

Шанування ікон втілиться у формі друку іконописних зображень на сторінках редагованих О. Ворониним видань, у видавництві «Воскресіння» – яке пізніше він започаткує в США, улаштуванні виставок ікон. Неодноразово О. Воронин буде звертатися і до тих іконописних зображень, які зробили поворот у його особистому житті. Він вмістить їх на першій сторінці «Парафіяльного Слова» – інформаційного бюлетеню, який редагуватиме у 1968–1971 рр. у Баффало, над статтею «Хто Він?» [344, с. 3], причому у масштабі, щоб читачі змогли без зусиль прочитати сакральний текст, який колись справив на нього непересічне враження. Крім того, у номерах згаданого бюлетеня з'являться репродукції ікон просвітителів Кирила і Мефодія та інші ікони, підкреслюючи просвітницький характер видання, як і у релігійно-просвітницьких листках, що О. Воронин буде друкувати ще пізніше (у 1990-х роках) під спільною назвою «Світло для світу».

Отже, враження від побаченої одного разу ікони зробило переворот у свідомості, підтверджуючи велику культуроформуючу роль церковного мистецтва.

Але маємо розуміти, що до цього перевороту підводила низка факторів – родинний вплив, суспільно-політичні умови, спричинені війною, усвідомлення масштабності соціального лиха, психологічних потрясінь, та відчуття тривалості повернення до спокійного життя.

Наступним кроком на шляху укріплення релігійного світогляду О. Воронина стало зацікавлення богословськими науками та бажання їх вивчати.

У всіх таборових школах з 1946 року ввели навчання Закону Божого. Вчили за програмою, складеною архієпископом Михаїлом (Хорошим) (1885–1977) й за його підручниками. Тоді О. Воронин познайомився з «Катехизисом» митрополита Михаїла, згодом переконався у досконалості цієї книги. На початку 90-х рр. ХХ ст. він перевидасть цей катехизис і поширить його у незалежній Україні.

З відкриттям Богословсько-педагогічної академії у Мюнхені (1946 р.), велика частка професорів і студентів цього закладу – до 80 осіб – мешкала саме у таборі Шляйсгайм. Їх Олександр знав особисто. І це заохочувало його до навчання.

Війна перервала шкільне навчання Олександра і спонукала його до самоосвіти. Як пише журнал «Рідна Церква» за 1953 р., «бібліотека академії ...

перебувала на Шляйсгаймі» [483, с. 9]. Таким чином, ще до навчання в академії О. Воронин мав змогу користуватися цією бібліотекою.

Олександр добре володів літературним словом, перейнявши від батька навички літературної творчості. Ще під час перебування в окупованому Харкові (Олександрові йшов 16-й рік) він отримав роботу коректора у газеті «Нова Україна» [186, с. 41]. Навіть тоді, у 1942-у р., він вже мав достатньо знань з мови та літератури, щоб не побоятися взяти на себе відповідальність коректорської праці.

Отже, саме у Шляйсгаймі склалися обставини, що остаточно вплинули на його вибір отримати вищу богословську освіту.

Як зазначає А. Смирнов, на 1946 рік у Західній Європі діяло вже 52 парафії УАПЦ, які об'єднували до 60 тис. віруючих. Ці спільноти очолювали 12 українських православних ієрархів [708]. Надзвичайною активністю у церковному та громадському житті Шляйсгайму відігравав емігрант з Волині священник Федір Білецький, який відзначався рішучістю та енергійністю. Це саме він обслуговував першу і довгий час єдину на території Німеччини українську православну парафію св. Архистратига Михаїла у Берліні, підлягаючи юрисдикції варшавського митрополита Діонісія [5, арк. 2]. Це було виключне явище. Як відомо, німці жорстко блокували прояви діяльності УАПЦ. Як згадували «по гарячих слідах» 1947 р.: «На чужині жодної праці німці не допускали» [375, с. 7]. Так було до капітуляції Німеччини. Користуючись виключним статусом цієї парафії, у 1944 – першій половині 1945 рр. Ф. Білецький багато їздив до таборів біженців і військовополонених, надаючи православним українцям моральну підтримку. Ці поїздки він здійснював у супроводі о. протодиякона Василя Потієнка, який у 1924–1926 рр. в Україні був головою Всеукраїнської Православної Церковної Ради УАПЦ [734]. Під час німецької окупації Харкова В. Потієнко служив під началом митрополита Феофіла Булдовського, працював керуючим справами управління Харківської єпархії УАПЦ до дня еміграції у серпні 1943 р. [1, арк. 1-2; 6, арк. 1]. Водночас В. Потієнко виступав з проповідями та повчаннями у церкві, зміст яких маємо змогу аналізувати й оцінювати як високопатріотичні, наприклад: «Повчання у неділю 25-ту

(26 листопада 1941 року)» [3, арк.1-2], «Слово перед молебнем 16.07.1944» [3, арк 3], «Поучення у неділю 9-у (6 серпня 1944 року (Мтф. 14, 22-34) [3, арк. 4-5] та ін. Дуже імовірно, що О. Воронин разом зі своїм батьком в окупованому Харкові бували на службах, в яких брав участь В. Потієнко, та знайомі з ним завдяки імені О. Варавви (Кобця). У В. Потієнка був син Юрій близького з Олександром віку. Втративши батька під час бомбардування англійської авіації 12 квітня 1945 р. [4, арк. 10], він обрав шлях на Захід. Згодом Потієнко-молодший після еміграції з Німеччини до Америки опиниться в одній парафії разом із О. Ворониним.

Священник Ф. Білецький та протодиякон В. Потієнко, який був ще й секретарем парафії, відвідували табори українських біженців [2, арк.1-5; 5, арк. 10-12], своїм прикладом показували життєздатність ідей української церкви. У нотатках В. Потієнка – свідчення його контактів з представниками таборів тих територій, через які пролягав життєвий шлях родини Варіввів. Це Регенсбург, Мюнхен [5, арк. 10-11]. Як писав у 1944 р. В. Потієнко, «в нових умовах, далеко від Батьківщини і родини, в чужих обставинах, молодь свідомо або й несвідомо схиляється до задоволення наново зродженого релігійного почуття» [5, арк. 1].

Підтримка українським духовенством біженців була надзвичайно важливою. Такі обставини справляли суттєвий вплив на О. Воронина, спонукаючи його до навчання у Богословської академії УАПЦ у Мюнхені. О. Воронин з жахом згадував страхіття «примусової репатріації в 1946 році, що було б рівнозначно смерті» [64, с. 4].

Приклади подібного наводить російський дослідник О. Корнілов [670, с. 293, 295]. Характеризуючи роль духовенства у таборовому житті Шляйсгайму, він наголошує: «Священники намагалися бути всім для всіх, щоб врятувати хоча б деяких». Словом, порадою, але головне – гарячою молитвою вони підтримували, супроводжували і допомагали пастві, де б та не знаходилась [670, с. 302].

У таборовому інформаційному бюлетені Шляйсгайму згадувалося про допомогу церков, зокрема – УАПЦ. Про це, наприклад, свідчить інформація «УПАЦ та майбутнє переселення» [559, с. 3].

Українські православні церкви США та Канади готували матеріальну допомогу своїм одновірцям літературою та предметами релігійного характеру для облаштування церковних приміщень. Наявність міцних організацій одновірців надавала великої моральної підтримки, показувала можливість збереження своєї національної ідентичності та культури у чужому світі.

Число українських парафій збільшувалося. На момент скликання українського церковного з'їзду на еміграції у м. Регенсбурзі (25-27 грудня 1947 р.), делегати тільки у Німеччині вже представляли 71 парафію [708].

Піднесенню і зміцненню українського церковного життя у Шляйсгаймі сприяли близькість єпархіального центру і часта присутність у таборі вищого духовенства. За повідомленням бюлетеню Богословської академії УАПЦ 1947 р. дізнаємося, що «Митрополит Полікарп і Єпископ Мстислав відвідали табір Шляйхсгайм, де на честь дорогих гостей було влаштовано урочисте привітання» [375, с. 6]. Ці події відбувалися у 15-ту річницю єпископського служіння митрополита Полікарпа. Вірогідно, що і такі акції впливали на думки Олександра, якого все більше зацікавлювали церковно-богословські питання.

Не будемо виключати й факт свідомого підкреслення своєї національної релігійної ідентичності як гарантії неповернення до СРСР. Ідентифікація як «православного» врятувало немало громадян від репатріації. «Багато російських біженських громад прагнули зареєструватися в окупаційних властей саме як православні громади, оскільки особи, які називали себе просто «росіянами», відносились до радянських громадян і мали бути повернуті в СРСР» [з російської – Г.І.], – писав О. Корнілов, вивчивши питання репатріації з таборів ДіПі [670, с. 293].

У 1949 р. Олександр вступив на навчання до Богословської академії УАПЦ у Мюнхені. Ця академія постала 1946 р. на базі кафедральної Свято-Покровської церкви Мюнхенської дієцезії УАПЦ. Кураторство академії здійснював згаданий архієпископ Михаїл (Хороший) – очільник дієцезії. Почесним куратором був митрополит Полікарп (Сікорський), який очолював українську православну церкву на вигнанні. Ректорство академії було покладено на проф. П. Коваліва [608, с. 348]. Згодом він висвітлить на сторінках органу УПЦ в

США журналу «Українське Православне Слово» історію цього закладу [428]. З січня 1948 р. академія вже мала власне приміщення зі студентським гуртожитком.

На фонд академії жертвували громадські організації таборів ДіПі, у тому числі – кооперативне товариство та українська парафія Шляйсгайму [563, с. 10].

Серед навчальних дисциплін викладалися: основне, догматичне, моральне й порівняльне богослов'я, літургіка, гомілетика, історія філософії, логіка, мови та ін. В академічній церкві відбувалися відправи з практичними заняттями студентів.

На посаді декана богословського факультету на той час працював о. протопресвітер Павло Калинович [563, с. 9]. Деканами педагогічного факультету у різний час працювали проф. П. Клименко, проф. В. Петров (Петрів) [563, с. 9; 499, с. 101-109]. Останній, серед іншого, досліджував місце протестантизму у світі, що мало відношення до майбутньої магістерської дисертації О. Воронина. Серед професорів академії бачимо проф. Дмитра Дорошенка. У першому числі збірника праць цієї академії було опубліковано його статтю про визначного українського громадського і церковного діяча Олександра Лотоцького [383, с. 4-6, 8]. Академічні дисципліни читали також проф. Наталя Полонська-Василенко, проф. Олександр Оглоблин, проф. Н. Кибалюк, отець Петро Білон, прот. Я. Кравчук та ін. [385, с. 17].

Серед викладачів, які залишили найглибший слід у свідомості О. Воронина, був професор Г. Ващенко – один із розробників науково-педагогічної теорії українського національного виховання [69; 71, с. 7-10]. З 1950-го року він обійняв посаду ректора. Спочатку він викладав педагогіку, потім став професором богослов'я. Йому вже було за 70 років. Згадуючи його, О. Воронин напише: «Навіть вигляд у нього був справді професорський, так само, як і спокійний, розсудливий спосіб викладання. Студенти його любили і шанували. Він часто наголошував у своїх викладах національний підхід до виховання – любов до рідного краю, мови, історії, традицій» [76]. Таким чином, система національного виховання, яку впроваджував професор Г. Ващенко, справила непересічний вплив на О. Воронина, підсилюючи його національно-патріотичні почуття, зміцнюючи українські національні переконання.

О. Воронин згадував, що проф. Г. Ващенко побачив у ньому людину, яка могла б продовжити наукову працю з педагогіки. Проф. Г. Ващенко запропонував йому завідувати кафедрою педагогіки Богословської академії. Проте, Олександр визначився в іншому. «Я в той час уже був повністю відданий богословським наукам», – пригадає він [76]. Олександр вже був в Америці. У зв'язку з еміграцією усієї родини Вараввів до США, йому довелося завершувати навчання в академії заочно. Така форма навчання все більше практикувалася у зв'язку з масовим виїздом більшості студентів до США з ліквідацією таборів переміщених осіб. Але він продовжував листуватися зі своїм учителем.

Він готував до захисту магістерську дисертацію з богослов'я «Єдина Церква Христова і роз'єднане християнство». Саме за цю працю О. Воронину і було присуджено ступінь магістра.

Зі статті про академію того часу, коли її стіни полишив О. Воронин, дізнаємося: «З ліквідацією табору на Шляйсгаймі, ті з професорів, що там мешкали, переїхали в нову оселю Людвігсфельд. Інші з професорів живуть у самому місті Мюнхені та в інших місцевостях Німеччини. Академія, як було повідомлено раніш, переключилася на заочне навчання. Дехто з її студентів пише наукові дисертації» [483, с. 9].

До часу отримання диплома магістра у 1954 р., перебуваючи в США, О. Воронин продовжував брати активну участь у студентському науковому житті.

Він був секретарем Товариство студентів-богословів Української Православної Церкви, що діяло в США і мало осідок у Нью-Йорку. У архівному фонді митрополита Вінніпезького Іларіона (Огієнка) збереглося 3 листи цього товариства за 1951 р., підписані О. Ворониним [456, с. 489].

О. Воронин редагував додаток до «Українського Православного Слова» (орган УПЦ в США) під назвою «Студент-богослов».

Таким чином, із отриманням диплома магістра богослов'я закінчився етап становлення християнського світогляду О. Воронина. Ці переконання були міцно пов'язані з українською національною ідентичністю та православною вірою. Їх сформували родинне виховання, суворі життєві випробування та висока

богословська освіта, яку дали Олександрові кращі представники української інтелігенції, які через свої політичні переконання мусили покинути Україну, мріяли про своє повернення і національне, державне, культурне відродження Батьківщини. Ці високі ідеали стали дороговказом О. Воронину на десятиліття.

Завершуючи розгляд питання про життєвий шлях та утвердження світоглядних пріоритетів О. Воронина, варто вдатися до узагальнень про типовість його долі. При всій унікальності життєвого шляху кожної людини, у ньому бачиться чимало спільного і типового для великої кількості людей.

Як людина, народжена у радянську епоху, О. Воронин зазнав на собі вплив її політичної системи. Формування особистості відбувалось в умовах радянської дійсності, вплив системи виявився надзвичай потужним. Ознаками радянської системи 20–30-х рр. ХХ ст. були пріоритет класових цінностей над загальнолюдськими, російських національних форм над українськими під виглядом інтернаціоналізму. Нетерпимість до інакомислення, гранична боязнь українського націоналізму, лицемірство і подвійні стандарти – все це уніфікувало і знеособлювало спосіб мислення.

Молоде покоління 20–30-х рр. ХХ ст., типовим представником якого був О. Воронин, зазнало деформацій радянського конструювання соціальної пам'яті [660] та шукало свої моделі виживання.

Ще більшою схожістю життя О. Воронина нагадувало дитинство у письменницьких родинах та родинах міської інтелігенції радянської України, особливо – великих міст: побутом, характером інформації про навколишній світ і доступом до її отримання, дозвіллям, мовно-культурним середовищем.

Проте радянським конструктам чинило спротив традиційне суспільство і його потужний осередок – українська християнська родина.

Ще однією типовістю долі О. Воронина стала доля вигнанців під час Другої світової війни та доля емігрантів у Західній Німеччині та, пізніше – США. Це був шлях пошуку себе у світі і збереження своєї ідентичності: культурної, мовної, релігійної, політичної. Водночас, це була доля політичної хвилі еміграції, відмінної від економічних за мотивами, ступенем ризику, ідеалами. Зв'язки цих

емігрантів допомагали збереженню згаданої ідентичності та соціалізації у невідомі раніш структури: державні, громадські, політичні, професійні, релігійні, національно-культурні.

Хвиля політичної еміграції проявила високий ступінь збереження національної культури, громадську активність у прагненнях спасіння України від національного поневолення. Яскравим було й спрямування цієї активності на середовище самих українців, які на вигнанні стояли перед загрозою асиміляції.

Доля О. Воронина нам бачиться як шлях творчої, громадськи активної особистості, яка на віддалі України постійно жила її проблемами, аналізувала причини соціальних катаклізмів, які спіткали український народ, працювала над залагодженням їх наслідків за кращими зразками вільного світу.

Життєвий шлях О. Воронина вважаємо за доцільне умовно поділити на декілька періодів, що визначалися місцем проживання й співставлялися з етапами розвитку особистості.

Перший період (1926–1944) – український, переважно – харківський. Це: дитячі та юнацькі роки, родинне виховання, здобуття початків освіти.

Другий період (1944–1950) – європейський, переселенський – переміщення до Західної Німеччини. Проживання в таборах ДіПі, зокрема – в Шляйсгаймі. Це час жорстких викликів повоєнного життя, загроз репатріації, адаптації до чужого культурного середовища, початків богословської освіти у Мюнхені.

Третій період (1950–1990) – американський: професійна, громадська діяльність на території США, участь у житті УПЦ в США. Активне включення в боротьбу за державно-політичне і національно-культурне визволення України. Складається з двох підперіодів: а) 1950–1971 – здобуття богословської освіти і активізація громадської та релігійної діяльності; б) 1971–1989 – робота на Радіо Голос Америки та тісна співпраця з митрополією УПЦ в США.

Четвертий період (1990–2013) – американсько-український: повернення в Україну. Реалізація в Україні спільних з діаспорою проектів відновлення історичної пам'яті та розбудови УАПЦ.

У цих періодах життя виділяємо етапи професійного і громадського зростання О. Воронина:

1. Здобуття професійної освіти у Мюнхенській Богословській академії (1949–1954 рр.).

2. Переїзд до США (1950 р.). Педагогічна діяльність в парафіяльній школі. Редагування парафіяльних журналів (1954–1971 рр.).

3. Робота на Радіо Голос Америки (1971 р.). Активне включення в роботу митрополії УПЦ в США. Педагог (1971–1987 рр.).

4. Редактор «Українського Православного Слова» (1987 р.). Дослідження і популяризація історії УАПЦ у зв'язку з 1000-літтям хрещення України-Русі (1986–1989).

5. Керівник видавництва «Воскресіння» (з 1990 р.) і популяризатор історії ПЦУ, катехизатор, меценат. Повернення в Україну. Реалізація культурницьких проектів у м. Каневі.

Зазначене групування, на наш погляд, дозволяє більш чітко аналізувати життєві лінії О. Воронина та діячів, які перебувають у фокусі нашого дослідження, бачити логічні пояснення змінам у житті, у змісті та результативності громадської активності досліджуваних історичних персонажів.

РОЗДІЛ 3. ЖУРНАЛІСТСЬКА, НАУКОВО-ІСТОРИЧНА ТА БОГОСЛОВСЬКО-ПЕДАГОГІЧНА СФЕРА ДІЯЛЬНОСТІ О. ВОРОНИНА

3.1. Інтелектуальне та культурне оточення О. Воронина

Для характеристики особистості, яка є об'єктом історичного дослідження, вкрай важливим є аналіз суспільного середовища, у якому діяла ця особистість.

Завдяки встановленню кола друзів, однодумців, змісту їхнього спілкування, обговорення проблем, що мали спільний інтерес, історик має змогу наблизитися до розуміння життєвих пріоритетів, світоглядних цінностей, поточних проблем та ідей, якими жив історичний персонаж.

Прибувши до Сполучених Штатів Америки, родина Ворониних проживала у Гемстеді біля Нью-Йорку і в Ньюарку, де батько працював на різних роботах. А 1953 р. переїхали до Боффало [17, арк. 11-12]. Звідси почалася творча кар'єра Олександра як громадського та релігійного діяча. У Боффало з 1953-го р. він прожив вісімнадцять років, а потім два останні роки свого життя. Між цими життєвими віхами О. Воронин працював і мешкав у різних містах США: Нью-Йорку, Блумінгдейлі, Сілвер-Спринг, Вашингтоні та у осередку Української Православної Церкви у США м. Бавнд Брук.

Оскільки для українських політичних емігрантів одним із найбільш консолідуючих чинників був релігійний, варто конкретизувати його місце у формуванні ідейних установок О. Воронина та його оточення.

1950-й р. був часом активної розбудови УПЦ у США, в яку 16 жовтня об'єдналися більшість українських православних парафій. Церква міцніла чисельно, інтелектуально завдяки українській політичній еміграції Другої світової війни. УПЦ в США стала потужним джерелом національної консолідації українців. Вони надіялись побачити свою Батьківщину оновленою і готові були докладати зусиль для наближення цього часу.

Церква налагоджувала і зміцнювала стосунки з державною владою. Статут УПЦ в США визначав, що вона діє «згідно з законодавством Сполучених Штатів Америки щодо церковно-релігійних корпорацій» [542, с. 13-14; 543, с. 20-23].

Обрання Президентом США представника республіканської партії США Дуайта Ейзенхауера – одного з головних американських воєначальників Другої світової війни, головнокомандувача сил Антигітлерівської коаліції в Європі, – у середовищі української православної еміграції було сприйнято з великими сподіваннями. Центральний друкований орган УПЦ в США журнал «Українське Православне Слово» привертав увагу своїх читачів до висловлювань президента щодо релігії, співзвучних настроям української політичної еміграції у США: «Я непохитно вірю, що ми можемо перемогти комунізм тільки релігією»; «Тільки і лише шляхом відсвіження поваги для моральних цінностей людство може вийти переможцем після довгого періоду напруження» (8 квітня 1953 р.) [514, с. 7]. Вселяло оптимізм і президентське привітання на адресу Третього Собору УПЦ в США. У роботі цього Собору О. Воронин брав безпосередню участь в якості одного з трьох секретарів президії [548, с. 16-18].

Показовим був факт політичної та інтелектуальної налаштованості середовища О. Воронина до американської влади і у пізніші часи. Зокрема, 1985 р., коли політична напруга у відносинах США та СРСР сягнула піку і маятник історії хитнувся у бік розрядки, президент США Рональд Рейган зустрівся у Білому Домі з ієрархами християнських церков та провідниками інших релігійних організацій в США, запросивши на зустріч і першоієрарха УПЦ митрополита Мстислава. Йшла мова про підготовку чергової зустрічі лідерів США і СРСР [407, с. 14].

Православні українці і керівництво УПЦ в США пильно стежили за процесом розрядки міжнародної напруги, сприяли йому, зверталися з листами до Білого дому прохаючи включити Україну, Білорусь та країн Балтії до без'ядерної зони [453, с. 17].

Американська державна адміністрація звертала увагу на потреби української національної меншини і церкви в США. Про це свідчить факт зустрічі з українцями у Державному Департаменті у Вашингтоні 3 березня 1987 р. новопризначеного до Москви посла США Джека Матлока за участі консула США

у Києві Вільяма Кортні [406, с. 24]. Повідомлення про зустріч розмістило «Українське Православне Слово», редактором якого був О. Воронин.

Наведемо лише кілька фактів, що розкривають спектр громадсько-політичних питань, які турбували видавців та читацьку аудиторію цього часопису. Це висвітлення заступництва УПЦ перед вищими урядовцями США та Ізраїлю (Президентом США Р. Рейганом, Президентом Ізраїлю Хаїмом Герцогом від імені предстоятеля митрополита Мстислава) щодо безпідставності звинувачень українця, віруючого УПЦ Івана Дем'янюка у злочинах фашизму [84, с. 25; 468, с.31; 83, с. 31; 507, с. 34-35].

Громадське і церковне середовище, часткою якого був О. Воронин, глибоко переймалося долею України у складі СРСР та українців у світі. Це – висловлення уваги, турботи і співчуття постраждалим від вибуху Чорнобильської катастрофи, Великодне послання митрополита Мстислава з цього приводу, яке було передано в Україну радіостанцією «Голос Америки» 3 і 4 травня 1986 р. [73, с. 3; 539, с. 24]. Це – підтримка політичних в'язнів і в'язнів совісті – священника Василя Романюка, генерала Петра Григоренка, оприлюднення фактів про політичні арешти та правозахисний рух в Україні. Це – увага до відродження української державності: передрук визначних постанов Верховної Ради України – «Декларації про державний суверенітет України» [371, с. 3-5]; «Акту проголошення незалежності України» [48, с. 2]. Це – постійне висвітлення становища релігійних організацій в Україні та СРСР, православних українців у світі [380, с. 22], відзначення Тисячоліття хрещення України-Руси у світі [558, с. 24; 435, с. 23; 86, с. 24-25]. Це – увага до відродження в Україні національних церков і зокрема – УАПЦ [398, с. 3; 472, с. 26; 463, с. 27; 440, с. 29-30; 473, с. 32]. Це – увага до питань міжконфесійного діалогу та внеску української національної еліти у досягнення церковної і громадянської єдності [526, с. 5; 365-366]. Це – постійна увага до питань історичної пам'яті українців про Голодомор, політичні репресії, національних героїв і здобутки Української революції [80, с. 3; 396, с. 16; 172, с. 25-26].

Читачі часопису, редактором і дописувачем якого був О. Воронин, дізнавалися про випуск тепер вже широко відомої книги Роберта Конквеста

«Жнива скорботи» про трагедію Великого Голоду 1932–1933 рр. в Україні та про її презентацію у Гарвардському університеті та у Бостоні [392, с. 27; 379, с. 27]. Історичну пам'ять українців актуалізувало повідомлення про нову книгу відомого історика Зенона Когути про кінець Гетьманщини у її протидії російському централізму [481, с. 32]. (Незабаром, вже у перші роки державної незалежності України, праці Р. Конквеста і З. Когути будуть опубліковані в Україні).

Постійними були публікації на вшанування пам'яті визначних, заслужених перед Україною людей – діячів Української національної революції [511, с. 29], громадських діячів, правозахисників [508, с. 29], церковних провідників [560, с. 15], науковців, а також про зовсім невідомих широкому загалові скромних громадських і церковних працівників. Читачів також хвилював зміст листа Осипа Зінкевича про спустошення і занедбання бібліотеки Симона Петлюри у Парижі [68, с. 29].

Зазначений контекст був повсякденним середовищем О. Воронина, виявом його діяльності. Констатуємо ознаки політичної прихильності до державної влади середовища, органічною часткою якого був О. Воронин. Підкреслюємо свідчення про нього, як про людину, що поділяє цінності вільного світу і активно заперечує комуністичну систему. Такі політичні настрої, виявлені у 50-х рр. ХХ ст., збереглися і у подальші роки проживання О. Воронина у США. Доказом цього було прийняття його родиною громадянства США, праця самого О. Воронина на державній радіостанції «Голос Америки», а його брата Олега – служба у Збройних силах США. Батько Олександра у листі від 9 листопада 1960 р. до Д. Нитченка писав, що він голосував на президентських виборах за кандидата від республіканців Річарда Ніксона, а не за демократа Джона Кенеді, у надії на більш послідовну антикомуністичну політику: «чогось мені здавалось, що він би був гостріший у ставленні до нашого спільного ворога – Москви» [479, с. 166].

Послідовна прихильність Вараввів-Ворониних антикомуністичним принципам була пронесена крізь весь час їхнього життя у діаспорі і стверджена в умовах національно-державного відродження України.

О. Воронин в особистих листах в Україну з перших часів державної незалежності висловлював підтримку демократичних перетворень у напрямі декомунізації суспільства, у сфері релігійної свободи, досліджень історії церкви.

Проте, поряд з величезною радістю і оптимізмом, тривалий час він зберігав відчуття занепокоєння майбутнім України, непевного тримання на шляху демократичних перетворень і державної незалежності. «Треба надіятись, що нова влада не поверне колеса історії назад, не тягнучиме знову Україну до стану безправної та всесторонньо визискуваної провінції або колонії» [33, арк.1], – писав він після на третьому році державної незалежності України – 6 вересня 1994 р. Або далі: «Якщо вільна Україна утримається (а я хочу в те вірити)...» [33, арк.1]. Його стриманий оптимізм передають рядки: «а я хочу в те вірити».

Його заангажованість долею України виливалися у запитання: «Чи прийняття Конституції України якось позначається на житті у Вашому місті і в Україні взагалі? А якщо ні, то які перспективи того, що цей важливий документ буде мати позитивні впливи?» [38, арк.1], – запитував він, реагуючи на найновіші повідомлення з України. Сприймаючи Конституцію України як значущий акт, він акцентуваав на суттєвих розбіжностях між теорією і практикою, які спостерігав при розбудові новітнього українського суспільства. Гіркого присмаку йому додавав досвід становлення церковних інституцій у незалежній Україні. Зокрема, він писав, що глибоко розчарувався у деяких ієрархах: «Я мав велику пошану до кількох ієрархів УАПЦ, але після того, що сталося останніми місяцями, це почуття цілком згасло. А разом з тим постало почуття духовної порожнечі, навіть зневіри, хоч це останнє не належить до християнських чеснот» [39, арк.1]. У зв'язку з цим він висловлював сумнів щодо швидких перспектив омріяної «єдиної незалежної національної Української Православної Церкви», оскільки на чолі цього процесу виявився колишній екзарх Московського патріархату в Україні – митрополит Філарет: «На жаль, до того, мабуть, так скоро не прийде. Вибір Філарета Денисенка на патріарха, на мою думу, добра не віщує. Не віщує і скорої єдності Церкви в Україні». Ці рядки О. Воронин написав майже 25 років тому – 14 листопада 1995 р.

Постійно стежачи за подіями в Україні, він ділився оптимістичними думками, передавав цю надію в Україну: «Прийде час, коли люди стануть іншими, поступово зникнуть згубні пережитки комуністичної доби, коли за українську мову, культуру, правдиву історію не треба буде більше боротися, бо вона стане невід'ємною і самозрозумілою частиною життя народу – так як усе французьке є частиною життя у Франції, а італійське – в Італії» [33, арк.1]. Оптимізмом дихають і наступні рядки його листа в Україну від 21 червня 1995 р.: «З газетних повідомлень бачу, що є надії на краще майбутнє, що вже щось робиться для стабілізації становища і переходу з застою та занепаду до розвитку. Дай, Боже, щоб так було!» [34, арк.1]. «Для церковних істориків відкривається безмежне поле діяльності», – писав О. Воронин 14 листопада 1995 р. [36, арк.1].

Деякі з подій він сприймав ідеалістично. Про це свідчать, зокрема, факти очікувань швидких змін в Україні після затвердження Конституції. Інші події вражали його неочікуваною стрімкістю, зокрема – темп розгортання церковно-історичних досліджень: «Я був глибоко вражений багатством тем, які обговорювались на науковій конференції у Львові» (*мається на увазі Міжнародна наукова конференція «Історія релігій в Україні» 1997 року. – Г. І.*) «впродовж усього кількох років після того, як такі дослідження стали можливими» [41, арк.1].

Після неодноразових приїздів в Україну і розгортання своєї національно-культурної діяльності у Києві та Каневі, О. Воронин висловлював захоплення змінами «після повалення на нашій землі атеїстичного режиму» [40, арк.1]. Після чергової поїздки 1998 р., він писав: «Україна в загальному справила на мене добре враження» [42, арк.2].

Думки О. Воронина про долю України віддзеркалюють позицію його оточення і великої частки української діаспори в США: «Ми всі дуже переживали перед виборами. Хотілося, щоб керівником держави стала національно-свідома людина, чесний провідник, що дбав би про інтереси своєї держави й народу. Наслідки виборів не виправдали наших мрій. Але хто знає, може все таки ситуація зміниться на краще?» [42, арк.2], – з розчаруванням та невгасною надією писав

О. Воронин невдовзі після виборів Президента України 1999 р., за результатами яких Леонід Кучма переміг кандидата від комуністів Петра Симоненка.

Узагальнюючи розгляд державно-політичних, загальносуспільних і загальноцерковних умов, які визначали основи діяльності О. Воронина у діаспорі та в Україні, підкреслимо наступні визначальні моменти.

Умови для української повоєнної діаспори в США сприяли розкриттю особистостей політичних емігрантів, серед яких був О. Воронин, залученню їх до активного громадського, професійного і національно-культурного життя. Специфікою суспільно-політичної атмосфери було те, що її сформували новітні виклики протидії загрозам нацизму та комунізму. Тому українська діаспора нової хвилі особливо гостро відчувала на собі відповідальність за збереження і майбуття світу та батьківщини, вимушено покинутої в умовах тоталітарних загроз.

Оточення О. Воронина налаштовувало його на працю, спрямовану на просування загальнолюдських цінностей і пріоритетів, боротьбу за забезпечення вільного розвитку народів і українського зокрема. Отримавши нагоду брати участь у національно-державному будівництві незалежної України, О. Воронин уважно аналізував процеси її становлення. Висловлені ним думки показують ангажованість його ідеями демократичного розвитку держави, питаннями гуманітарного і духовного розвитку, у які він безпосередньо включався.

Перейдемо до реконструкції більш тісного оточення О. Воронина, яке, на нашу думку, мало суттєвий вплив на характер і зміст його діяльності в діаспорі та в Україні. Головним його стрижнем залишалася родина, яку вдалося зберегти у вирі жорстких соціальних катаклізмів.

1953 р. Воронини оселились місті Баффало. Щоб утримувати родину, батько мусив тяжко працювати фізично [411, с. 11]. Влаштувався в лікарню чорноробом. За три роки роботи підірвав здоров'я [454, с. 157]. Почалися серцеві напади, дістав виробничу травму. Вже 1954 р. він отримав соціальну пенсію.

Тяжкими були побутові умови. У 1953 р. після військової служби на території Німеччини одруженим з німкенею повернувся додому молодший син Олег. Одна за одною народилися дві внучки, які додали О. Варавві «безсонних

ночей і невисипущих днів» [479, с. 153-154]. Він був виснаженим, але щасливим. Не полишав творчої праці. Набирала сили його взаємодія з редакціями журналів «Веселка» та «Наше Життя», радіостанцією «Свобода» [18, арк. 10]. Працював в українських радіопрограмах.

О. Воронин ділився своїми згадками про складне американське життя: «Я хочу вам пояснити, що Америка – гостинна країна, але байдужа; вона приймає людей, але вони мусять самі собі шукати місця в тій країні. Хотіли до Америки приїхати, приїхали? Добре, тепер робіть що хочте» [65, с. 59].

1953 р. О. Варавва разом із Олександром почав редагувати парафіяльний журнал «Наша Церква» (Боффало), як він його охарактеризував: «напівлітературний, напіврелігійно-громадський» [479, с. 154].

Відчуваючи брак дитячих книжок українською мовою, О. Варавва 1961 року видав збірник «Сходить сонце» – хрестоматію, що увібрала весь його повоєнний літературний доробок для дітей і молоді [426]. Книгу схвалило Об'єднання українських письменників «Слово», членом якого був О. Варавва, надрукувала Консисторія УПЦ в США. Проте видавати її довелося за власні кошти. У складній фінансовій ситуації йому допоміг український емігрант, простий чорнороб-заліничник Маркіян С. Чорнокосинський [479, с. 176]. До створення батькової книги Олександр долучився разом з братом Олегом. Вони проілюстрували це видання та художньо оформили його обкладинку. Передмову до книги написав відомий вчений-педагог і психолог, професор Богословської академії УАПЦ і вчитель О. Воронина Г. Ващенко. Тож, О. Воронин вів листування зі своїм учителем з приводу написання цієї передмови [76; 479, с. 163]. Г. Ващенко визначив, що книжка має велике практичне значення, «виявляє глибоке розуміння автором дитячої душі, український патріотизм і щирі релігійність» [426]. Показником відновлення історичної пам'яті земляків про нього стало те, що вже 1994 р. у Полтаві видали збірку праць Г. Ващенка [70].

Помер О. Варавва (Кобець) 5 вересня 1967 р. Олександр повідомив про смерть батька [15, арк. 1].

Не дивлячись на всі складнощі життя, батько залишався взірцем для Олександра. У нелегких умовах він не покидав літературної діяльності, чим надихав, демонстрував приклад міцного духу, відданості професії та любові до далекої батьківщини. Ці мотиви знайшли відображення у творчій та громадській роботі О. Воронина.

Невід'ємною часткою духовного світу, інтелектуального та громадського середовища О. Воронина у США стала супутниця його життя, дружина Оксана Воронин-Вікул. Вони взяли шлюб 17 листопада 1975 р.

Оксана Вікул увійшла у життя О. Воронина яскравою зіркою – відома українська балерина, авторка власних хореографічних творів, солістка танцювальних студій в Америці, яка уславилася виконанням українських танців власного укладу з модерним спрямуванням [607, с. 280]. Вона була дочкою талановитого українського науковця-хіміка і активного громадсько-політичного діяча Миколи Вікула. М. Вікул походив зі священницької родини. Його батько – Павло Федорович – закінчив Київську духовну академію, вчителював, був відомим дослідником історії церкви та рідного краю – Поділля [649, с. 415-420]. М. Вікул був одним із 30 учасників першого Конгресу українських націоналістів (Відень, 28 січня – 3 лютого 1929 р.) за доповіддю якого була прийнята ухвала з релігійного питання. У ній серед програмних завдань однозначно наголошувалося на забезпеченні свободі совісті, відокремлення церкви від держави і, водночас, – сприянні Української Держави розвитку української національної церкви, «незалежної від чужоземних патріархатів» [466, с. 99]. Ці ідеї до сьогодні залишаються актуальними.

Оксана народилась 21 липня 1921 р. у Кам'янці-Подільському. Після поразки Української національної революції батьки змушені були виїхати до Чехії. Дитячі роки Оксани пройшли у місті Подебради. Там з 1922 р. діяла Українська господарська академія, в якій М. Вікул працював на посаді професора неорганічної хімії. 14 лютого 1935 р. він відійшов у вічність [590, с. 391-392].

Батько передав Оксані глибокі знання і захоплення українською міфологією, родинну любов до рідного краю, його історії, культури. З дитинства

вона почала навчатися народному танцю під впливом відомого хореографа і педагога Олександри Сірополко. Великим кроком у її танцювальній кар'єрі стала участь у Всеслов'янському з'їзді скаутів. У 1939 р. вона вступила до Українського вільного університету (УВУ) у Празі на відділ історії мистецтв й етнографії. Одночасно почала займатися у театральній-танцювальній школі режисера Анатолія Демо-Довгопольського. З 1941 р. стала ученицею балетної школи Єлизавети Нікольської, а 1943 р. вже виступала зі своїми першими власними хореографічними творами [518, с. 46]. Захоплення Оксани танцем і хореографією переросло у професію. Переїхавши до Німеччини, вона танцювала у студії «Аполон» відомого балетмейстера Василя Заварихіна (1948–1949) [711].

Як і О. Воронин, О. Вікул пізнала життя у таборах ДіПі американської зони окупації. Спочатку у містечку Фюрті, потім – у Регенсбурзі. Там створила твір з дохристиянського обрядового фольклору у трьох частинах: весна, літо, осінь. У Регенсбурзі поставила танці до вистав «Запорожець за Дунаєм» та «Катерина» для таборового театру під керівництвом Юрія Григоренка [518, с. 46]. У серпні 1949 року вона емігрувала до США, до Нью-Йорка. Мали успіх її хореографічні твори: «Солоха», «Невдале побачення», «Лісова пісня», «Обрядові українські танці» («Свято княгині Ольги»). За Океаном створила кілька нових сольних творів в Українському Літературно-мистецькому клубі, зокрема – «Останній вальс» і «Бублейниця». В хореографічному арсеналі О. Вікул були роботи ліричного характеру: «Зустріч», «Перший бал», «Спомин» [517]. Оксана була активною учасницею українського національного життя в еміграції. У «Книзі мистців» Василя Шарвана, опублікованій 1954 р., про неї говориться як про діячку української культури, яка мала значні творчі здобутки [417, с. 42].

«Всі танці її укладу подавалися нею на основі класичної техніки завжди з великою драматично-пантомімічною експресією», – писав про особливості її творчості відомий мистецтвознавець, педагог і театральний критик Валеріан Ревуцький. Він підкреслював надзвичайну вимогливість Оксани до свого виконання. Водночас він відзначав її велику скромність як людини. «Всі свідки

виконаних нею танців власних укладів погоджувалися на оцінці їх як чудових перлин в модерному мистецтві» [517].

Отже, для О. Вікул рідними були народні мотиви, привиті з дитинства, зігріті любов'ю до свого далекого краю, української культури. Духовна атмосфера її творчості була напрочуд близькою О. Воронину. Як і у житті Олександра, у вихованні Оксани відчувався потужний вплив батька – М. Вікула, який прививав донці любов до рідного краю та культури.

Так само, як і Олександр, Оксана була закохана у рідний край – Поділля, його поезію і фольклор. Вона була членом Товариства Подолян при Українській вільній академії наук у США [675, с. 386]. Займалася не тільки мистецькою, а й громадською роботою в Українському літературно-мистецькому клубі Нью-Йорка, обиралася секретарем клубу [378, с. 1].

В. Ревуцький наводив слова О. Вікул-Ворониної, надзвичай характерні для розуміння її світу: «Хоча найкращий час дитинства і юних літ я провела на чужині, далеко від рідного Поділля, та весь той час тужила за соняшною своєю батьківщиною. В думках, почуваннях і уяві я завжди бачила її як чарівну, глибокими традиціями освячену, далеку, а моїй душі таку близьку країну» [518].

Тяжка хвороба 1972 р. змусила Оксану перейти до прикладного мистецтва. Вона творила квіти на камені, захоплювалася українською писанкою, писала спогади про яскравих людей [384, с. 27-28]. Її статті та інтерв'ю друкував журнал Союзу українок Америки «Наше Життя» [377, с. 4; 82, с. 12-13].

Таким чином, Оксана для Олександра була рідною душею, однодумцем, одновірцем, справжньою подругою.

Шлюб вони взяли у немолодому віці: йому – 49, їй – 54 роки [518, с. 46]. Проте, подружжя було щасливе. О. Воронин безмежно кохав свою Оксану. Для нього вона була найдорожчою дружиною, подругою і порадицею [394, с. 35]. Його турботою про неї дихають рядки приватного листування, у яких йшлося про стан її здоров'я, про потребу її лікування, про важливість для неї інформації з українського Поділля.

О. Воронин-Вікул була учасницею культурно-мистецьких та меморіальних заходів, до яких долучався Олександр. Подружжя демонструвало благодійну жертвовність, що була характерною для української діаспори в США і не припинялася ними до останніх днів життя. Вони жертвували на проведення міжнародного конкурсу української мови ім. Петра Яцика [578, с. 14], на українські студії у Гарвардському університеті [550, с. 3], Українській вільній академії наук у США [552, с. 4; 553, с. 3], Східноєвропейському дослідному інституту ім. В'ячеслава Липинського [502, с. 3], на лікування відомого правозахисника-шістдесятника, члена Української Гельсинської групи Івана Дзюби [505, с. 3], в пам'ять визначних діячів українського руху і товаришів, які відійшли у вічність, на розвиток церкви і видавничої справи тощо.

Наведемо яскравий приклад однієї з таких пожертв. Наприкінці 1988 р. подружжя перерахувало значні кошти на українську церковну справу. Про цей символічний факт написав центральний друкований орган УПЦ в США – «Українське Православне Слово». У останній день року Тисячоліття хрещення Руси-України – 31 грудня 1988 р. – Олександр і Оксана переслали на ім'я глави Церкви митрополита Мстислава 1 000 дол., прохаючи його передати свій дар «на один із культурних проєктів нашої Церкви – безпосередньої переємниці Київської Митрополії» [395, с. 18].

Зворушений митрополит відповів Олександрі і Оксані своїм листом: «Мої дорогі – друже Олександр і пані Оксана!» та закликав «усіх добрих людей до щедрої підтримки Митрополичого Видавничого Фонду» [395, с. 18].

Наведений факт привідкриває нам не тільки велику жертвовність подружжя Олександра і Оксани, а й особистісні моменти відносин О. Воронина у стосунках з предстоятелем церкви – митрополитом Мстиславом, який називав О. Воронина своїм «дорогим другом».

Громадську атмосферу навколо подружжя формувала і сфера їх інтелектуальних зацікавлень, художніх смаків. Оксана, як і Олександр, цікавилася історією українського народу, українського козацтва, про що свідчать відповідні книги у їхній спільній бібліотеці. Скажімо, книга Василя Іваниса (псевдонім –

О. Болотенко) «Козацтво і Україна», дарована з написом: «В. Ш. п. Л. Г. Вікул. Автор. 28.II-1951. Торонто». З цього вбачаємо, що шанування історичної тематики до Оксани йшло також через її матір – Лідію, яка разом із донькою була членом Товариства Подолян у складі УВАН [675, с. 386]. Історична література їхньої книгозбірні дозволяє встановити прагнення власників мати систематизований погляд на українську історію. Свідченням цьому – наявність у колекції праць Д. Дорошенка, Н. Полонської-Василенко, І. Крип'якевича. На виданні книги І. Крип'якевича – екслібрис «Олекси П. Варавви, Олександра О. Варавви та Оксани М. Вікул» [Додаток Ж], який свідчить про придбання її ще за життя батька О. Воронина. Стан обкладинки та аркушів книги не залишають сумнівів у неодноразовому її читанні. До цього ж ряду книг варто віднести і працю «Історія України» І. Крип'якевича під псевдонімом Івана Холмського. Спільним для них було захоплення українською поезією і прозою. О. Вікул була великою шанувальницею Лесі Українки. Любов до її творчості і оспіваного нею українського фольклору вбачаємо у авторських танцях за характерами «Лісової пісні» Л. Українки. У родинній бібліотеці О. Ворониних знайшов місце збірник праць про Лесю Українку з нагоди 100-річчя її народження [449].

Серед найбільш ранніх книг, дарованих О. Вікул – повість видатного лірика-імпресіоніста Михайла Івченка «Напоєні дні», видана у Зальцбургу у 1946 р. [408]. Талановитого і гнаного радянським режимом письменника, який припинив писати 1932 р., рано пішов із життя, хвилювали питання гармонії людської душі і навколишнього світу. Ця книга розповідала про мандрівного українського філософа Григорія Сковороду.

Відома українська поетеса Емма Андіївська – лауреат Шевченківської премії 2018 р., маючи теплі стосунки з О. Вікул, постійно дарувала їй та Олександрові свої твори. Е. Андіївська – письменниця, художниця, авторка двадцяти дев'яти поетичних збірок, п'яти книжок короткої прози, трьох романів та понад дев'яти тисяч картин. Е. Андіївська високо цінувала Оксану як митця, свідчачи про це рядками дарчих написів. Ось один із них на обкладинці твору

«Джалапіта» (Нью-Йорк, 1962): «Оксані Вікул – мистцю і чарівній людині – найщиріше. Емма Андієвська. Нью Йорк, 17.5.62» [51].

Роман «Герострати» [50] Е. Андієвська підписала О. Воронину у Мюнхені 26 лютого 1971 р. [Додаток Ж]. Саме там побачила світ ця книга у видавництві «Сучасність». Не виключено, що О. Воронин допомагав редагуванню.

О. Воронин-Вікул раніше від Олександра відійшла у вічність – 21 вересня 2001 р. О. Воронин до останніх днів зберігав світлу пам'ять про неї. Символічним пам'ятником їхній спільній з Оксаною справі стало завершення будівництва Вознесенського храму у Каневі (2007 р.), кошти на спорудження якого вони починали збирати у діаспорі разом.

Отже, спостерігаємо, що чимало дружніх і товариських контактів О. Воронин здобув завдяки своїм найближчим людям – батькові та дружині. Серед прізвищ, які не можна оминати, характеризуючи зміст цих зв'язків – Василь Чапленко, Анатоль Гак, Дмитро Нитченко та його донька Леся Ткач.

В. Чапленко – письменник, літературознавець і мовознавець, редактор, автор «Історії нової української літературної мови» (Нью-Йорк, 1970), дійсний член УВАН та НТШ був людиною, яка показувала приклад О. Воронину своїм життям і творчістю. Він товаришував з О. Вараввою (О. Кобцем), постійно дарував йому свої нові твори. Їх колекція у родинній бібліотеці Вараввів поповнювалася й після смерті О. Кобця.

Сталі зв'язки з родиною Вараввів-Ворониних мав Д. Нитченко (літературні псевдоніми – Чуб, Остап Зірчастий), який з 1949 р. проживав у Австралії. Він називав О. Варавву (Кобця) своїм дорогим другом, видатним письменником і перекладачем. Збереглося і значною мірою опубліковане листування між ними, про що вже згадувалося. Родинна бібліотека Вараввів зберігала твори Д. Нитченка, даровані О. Варавві: «Це трапилося в Австралії» (Сідней, 1953 р.), «В лісах під Вязмою» [569]. Тепло дружніх відносин збереглося між родинами Нитченків та Ворониних і після смерті О. Варавви (Кобця). З виходом у світ збірки поезій «З-під евкаліптів», друкованої у Мельбурні українським видавництвом «Просвіта» 1976 р., Д. Нитченко надіслав її «В[исоко]Поважному й

Дорогому П[ано]ві Редакторові Ол. Воронинові із щирою й незмінною пошаною від упорядника й доглядача за друком цього збірника. Дм. Чуб (Остап Зірчастий) Ньюпорт, Австралія. 5.10.1976 р.» [405, с. 5-6].

Д. Нитченка та О. Воронина об'єднувала й ідея українського шкільництва. Протягом кількох десятиліть Д. Нитченко працював учителем та директором українських суботніх шкіл у Мельбурні. Відомо, що він викладав, писав програми, інспектував, довівши кількість шкіл до 55. У них навчалося 2 000 учнів. О. Воронин, у свою чергу, викладав в українській школі у Боффало. Любов до дітей, прагнення передати їм культурні надбання рідного народу, проявлялася у Д. Нитченка, як і у О. Воронина, створенням книжок для дітей, зокрема – пригодницького жанру. У 1975 р. Д. Нитченко опублікував книгу оповідань, нарисів, віршів «Стежками пригод», присвятивши її своїм онукам [572]. Згадану книгу автор двічі надсилав Олександрові 24 жовтня 1975 р. та 6 січня 1976 р. Першого разу – адресуючи її «дорогому п. Ред[актору] Ол. Ол. Воронинові», вдруге – Олександрові та Оксані. У 1978 р. Д. Нитченко познайомив Ворониних зі своєю книгою «З новогвінейських вражень», надіславши її «дорогому Ол. Ол. Воронинові, активному працівникові на укр. культурній ниві, разом з дружиною із щирою пошаною і привітом з далекої Австралії» [570].

У дружнє коло, об'єднане любов'ю до спільної вітчизни та рідного слова, Д. Нитченко вводив свою старшу дочку Лесю Ткач (літературний псевдонім – Леся Богуславець). Збірку гуморесок Лесі «Який Сава, така й слава», що побачили світ 1979 р. у Мельбурні у видавництві Байда, Д. Нитченко надіслав О. Воронину того ж року. При цьому він звертається до нього зі словами: «Високоповажному і дорогому п[анові] ред[едакторові] О. Воронинові із щирою пошаною. Дм. Чуб 27.12.79 р.». Примітно, що збірка, подарована «панові редакторові», починалася оповіданням «Страждання початківця (Замість передмови)», у якому авторка розповіла про першу публікацію: «свій перший літературний шедевр» вислала «у холодний чужий світ – далеку редакцію» [56, с. 5] та про своє несприйняття редакторського втручання у її текст – «Від цього у мене темніє в очах і дістаю першу атаку серця» [56, с. 6].

Значну роль у формуванні інтелектуального оточення О. Воронина мала його професійна діяльність. Вагомими для ідейного збагачення стали творчі контакти на радіостанції «Голос Америки» (1971–1989 рр.). Вони додала колег, однодумців: Володимира Біляйва, Галину Грушецьку, Петра і Павла Одарченків, Романа Ференцевича, Миколу Французенка (Вірного) та багатьох інших.

Саме радіожурналістика відкрила О. Воронину нових друзів. Серед них був автор радіопрограм В. Шарван. Саме В. Шарван, приїхавши до США, організував перші українські щоденні радіопередачі. За допомогою українських організацій у 1951 р. він почав проводити англomовні радіоефіри, спрямовані на пропагування української проблематики в США. У 1954 р. його програма вже придбала власну студію. Створили радіотеатр. Почали випускати в радіоефір театральні постанови, що було новим і оригінальним [417, с. 273]. В. Шарван неодноразово висвітлював події громадського і церковного життя парафії, членом якої був О. Воронин. «Радіопрограма Василя Шарвана завжди допомагала нам, коли було потрібно», – розповідав парафіяльний бюлетень, редагований О. Ворониним 22 вересня 1968 р., висловлюючи вдячність В. Шарванові. Як приклад, наводились щоденні безкоштовні оголошення, які робив В. Шарван через радіоефір про організацію культурних заходів парафіяльною школою, сестрицтвом і братством парафії Св. Тройці у Боффало.

У колі спілкування О. Воронина були: блискучий гуморист і громадський діяч Микола Понеділок, який близько трьох років працював на «Голосі Америки» (пізніше на запрошення О. Воронина він відвідував Боффало і парафію Св. Тройці); відомий громадсько-політичний діяч і науковець, літературознавець, педагог М. Степаненко, який був віце-президентом Українського Державного Центру УНР в екзилі, з 1949 р. чотири роки працював як позаштатний диктор Української служби «Голосу Америки». 1989 р. митрополит Мстислав висвятив М. Степаненка на диякона, а потім – ієрея УПЦ в США [595, с 251-268].

З 1984 по 1989 рр. керівником О. Воронина, очільником українського відділу радіостанції «Голос Америки» був Володимир Біляйв – відомий літературознавець, журналіст і письменник. Він – автор яскравих нарисів «На

неокраїні крилі» [595] про визначних українських майстрів слова і громадських діячів західної діаспори, з якими співпрацював сам і які були часткою інтелектуального оточення О. Воронина. У своїй праці за допомогою глибокому аналізу автор показав нелегкі шляхи зростання українських діячів у жорстких суспільно-політичних умовах ХХ ст., розкриття талантів у західному світі.

Тривалий час О. Воронин працював поряд з Петром Одарченком – відомим вченим літературознавцем і мовознавцем української діаспори, членом УВАН і НТШ, члена Спілки письменників України (з 1993 р.) [8, арк. 46, 56]. Сучасні науковці високо оцінюють творчість П. Одарченка – автора праць «Русифікація України і боротьба за рятування української нації», «Тарас Шевченко і українська література», «Шевченко в радянській літературній критиці». В. Біляїв називає його «патріархом літературознавства». Він підкреслює такі його риси як вимогливість, прямолінійність «на папері» і, водночас, як окрасу його вдачі – добродушність у розмовах [595, с. 184-200]. Історик С. Білокінь, підкреслюючи наукову об'єктивність П. Одарченка, сумлінність і працелюбність, відносить його до того «типу науковця» «без якого не встоялася б сама наука» [498]. Під час Другої світової війни П. Одарченко викладав церковнослов'янську мову в православної духовній семінарії у Варшаві. Його молодший син Павло також був колегою О. Воронина – працював у середині 80-х рр. ХХ ст. на «Голосі Америки». Все це спонукало до взаємоповаги і споріднювало їх.

Спільна професійна діяльність як журналістів і працівників радіо зблизила О. Воронина також з М. Француженком, якого В. Біляїв називає невтоленним журналістом і найпопулярнішим серед слухачів в Україні диктором на радіо «Свобода», а згодом на «Голосі Америки» [595, с. 41-57].

У 1989 р. обидва діячі стали активними учасниками проекту аудіозапису проповідей першого митрополита УАПЦ Василя Липківського, з короткою історією УАПЦ, на знак 1000-ліття християнства в Україні (1988 р.) і 125-ліття з дня народження митрополита. Виклад історії і загальне редагування текстів здійснював О. Воронин, тексти проповідей читав М. Француженко. Ще кілька років до того саме йому було довірено читати тексти листа і уривки проповіді

митрополита Василя Липківського під час відкриття пам'ятника митрополиту Василеві у Бавнд Бруку 19 жовтня 1983 р. [7, арк. 2]. Таким чином, пізніший проект видання аудіопроповідей митрополита Василя Липківського додатково стимулював М. Француженка до продовження історико-церковної й популяризаторської роботи над портретами великих митрополитів України. Книга з назвою «Великі митрополити України» авторства М. Француженка не так давно була опублікована у видавництві «Смолоскип» [565].

З М. Француженком О. Воронина єднало багато: обидва народилися на Слобожанщині (Воронин у Харкові, Француженко – у Краснокутську), обоє емігрували до Америки, працювали в один і той же час як радіожурналісти на «Радіо Свобода» та «Голос Америки». (З 1988 по 1990 рр. М. Француженко був керівником Українського відділу «Голосу Америки»). Обоє відзначала глибока християнська свідомість і відданість ідеї відродження УАПЦ. Як зазначав В. Біляїв, «священослужіння було його нездійсненим покликанням» [595, С. 45]. Обоє споріднювала любов до України і готовність до самозречення заради неї.

Про тісне переплетення їхніх долі свідчить книга М. Француженка з дарчим написом: «Достойному п. Олександрові Воронину на згадку про спільні переживання в житті й на праці. З пошаною – Микола Вірний – Француженко». Цей напис зроблено на книзі «Портрет поета», 1998 року видання, присвяченій дослідженню християнської філософії та поезики Василя Барки – видатного українського мислителя, поета, прозаїка. Християнські мотиви поезії М. Француженко аналізує переважно на основі збірки «Океан». Оскільки збірку «Океан» та інші твори В. Барки (зокрема – повість «Жовтий князь», що розповідає про трагедію Голодомору 1932–1933 рр., знаходимо у бібліотеці О. Воронина, можемо зрозуміти, що дарунок М. Француженка був йому бажаним.

Отже, встановлені на радіо контакти професійні зв'язки переросли у товариські і дружні відносини. Вони зміцніли з роками, втілюючись у нові спільні проекти, надаючи наснаги і високої професійної проби.

Окремою когортою колег були працівники митрополичої Канцелярії УПЦ в США, редакції часопису «Українське Православне Слово», друкарні консисторії та всього комплексу у Бавнд Бруку.

Головним редактором «Українського Православного Слова» був предстоятель УПЦ в США митрополит Мстислав. Проте копітку і широку сферу повноважень охоплював виконавчий редактор.

До часу виконання цих обов'язків О. Ворониним їх здійснював о. Семен Гаюк, з яким Олександрові неодноразово доводилось співпрацювати. Проте за станом здоров'я він мусив припинити свою працю в редакції, випустивши у 1986 р. третій – березневий – номер журналу [501, 5. 32]. Відповідальність за подальшу долю видання взяв на себе О. Воронин, у чому нас переконує наповнення змісту і, зокрема – його постійні «передові» статті. Фактично з 1986 р. він став і редактором-упорядником альманаху «Український Православний Календар», що виходив кожного року, готуючи новий випуск на 1987 р.

Сфера постійних зацікавлень історією української православної церкви та громадсько-політичних рухів принесла йому співпрацю з О. Зінкевичем – директором видавництва «Смолоскип» ім. Василя Симоненка, Лесею Храпливою-Щур – письменницею, редакторкою, педагогом.

Коло контактів О. Воронина розширювали його публікації у часописах «Свобода» та «Українські Вісті». О. Воронин демонстрував щільну увагу до питань правозахисного руху в Україні, діяльності дисидентів – генерала Петра Григоренка, священника Василя Романюка. Показово, що у його книжковій колекції були випуски унікального і легендарного самвидавного журналу з України «Український вісник», редагованого В'ячеславом Чорноволом та Степаном Хмарою (псевдонім – Максим Сагайдак). У полі його уваги перебувала інформація про переслідування в СРСР українських письменників Бориса Антоненка-Давидовича, Олеся Бердника та ін. Цю інформацію він отримував завдяки постійним контактам з багатьма діячами українського громадсько-політичного життя.

Не менш послідовно О. Воронин генералізував пам'ять про українську трагедію 1933-го, вважаючи голод штучним. Публікації і редакційні матеріали

свідчили про обізнаність О. Воронина з новітніми висновками дослідників Голодомору і, зокрема, Джеймса Мейса, результатами роботи комісії Конгресу США з дослідження голоду в Україні.

Інтелектуальне середовище і суспільно-політичні умови дозволили О. Воронину акумулював нарративні свідчення злочинів комуністичного режиму в Україні, що мало наукову цінність і виховне значення.

Завдяки освіченості, професійній і громадській діяльності у його свідомості скріплювалося розуміння потреби збереження історичної пам'яті, зокрема – про боротьбу захисників української національної революції 1917–1921 рр. та вояків УПА, роль церкви в житті суспільства тощо.

Генераторами інтелектуальних зв'язків О. Воронина стали також наукові й релігійні товариства, до членства і співпраці з якими долучався Олександр. Він був членом Української вільної академії наук (УВАН) у США (Нью-Йорк). Брав участь у багатьох наукових і меморіальних заходах, які організовувалися НТШ, заклади вищої освіти:

Наукова і громадська діяльність сприяла зміцненню і поширенню зв'язків з навчальними закладами, які надавали аудиторії і слухачів для публічних виступів, дискусій, конференцій. Саме через співпрацю зі студентами та випускниками богословських навчальних закладів Мюнхена і Вінніпега, професорами Науково-Богословського Інституту у Нью-Йорку і через роботу секретарем у Товаристві студентів-богословів УПЦ О. Воронин реалізував свій перший громадський і релігійний проект видання додатку «Студент-богослов» до журналу «Українське Православне Слово» у 1952 р., а незабаром – спільний із батьком проект парафіяльного журналу «Наша Церква» (Боффало) (1953 р.).

Розширенню і зміцненню інтелектуальних контактів та вияву громадської і релігійної активності сприяло приєднання О. Воронина до діяльності Братства при кафедрі Святого Володимира у Торонто, робота у Товаристві Святого Андрія Первозванного (Нью-Йорк), керівництво видавництвом «Воскресіння» (Кенсінгтон), здійснення проектів створення Літературно-меморіального музею

братів Вараввів у Каневі (1993–1998) та будівництва Свято-Вознесенського храму (2001–2007) (Канів).

Отже, включення О. Воронина у роботу церковних інституцій УПЦ в США приносило йому значний життєвий досвід і творчий успіх та створювало умови для ефективної самореалізації, постійного інтелектуального і духовного збагачення.

Оскільки всі, хто згадував О. Воронина, говорять про нього як про побожного парафіянина, особливо важливим для його самореалізації було парафіяльне середовище. Це були парафіяльні священники – архимандрит Святослав Магальяс, отці Микола Литваківський, Володимир Мельник, Михайло Павлишин, – імена яких зафіксували парафіяльні видання, а також члени парафіяльних рад, в яких працював О. Воронин – Володимир Дмитріюк, Володимир Побивайло, Юрій Потієнко та ін. Їхнє інтелектуальне обличчя, стилі мислення і міжособистісних відносин, ставлення до ідей, які оприлюднював О. Воронин, доповнюють палітру українського громадського і релігійного життя.

Нових творчих імпульсів О. Воронину надало повернення в Україну. Розширилася його співпраця з родичами і діячами української культури, такими як Дмитро Чередниченко, Ростислав Доценко, Валерій Шевчук, Юрій Хорунжий, громадські діячі і краєзнавці м. Канева Тамара Стрипко, Ігор Ліховий, Михайло Іщенко, керівники і працівники школи-гімназії імені Івана Франка м. Канева, члени релігійної громади УАПЦ Свято-Вознесенської церкви м. Канева та її духовний керівник о. Володимир Червонников, духовенство Свято-Дмитрівської релігійної громади УАПЦ м. Харкова на чолі з архиєпископом Ігорем (Ісіченком).

Таким чином, пріоритети громадської і релігійної діяльності О. Воронина визначалися багатьма факторами, сформованими його оточенням. Зокрема, це стан суспільства, часткою якого виявилися українські емігранти нової, політичної хвилі рубежу 40–50-х рр. ХХ ст. Очікуваними ознаками цього стану для українців стало забезпечення демократичного розвитку особистості та релігійних спільнот; увага державної влади до національно-культурних і релігійних особливостей української меншини; антикомуністичні вектори державної політики.

Процеси церковної консолідації серед православних українців, що проявилися створенням об'єднаної УПЦ в США, надали потужний імпульс для духовного розвитку, який отримав і О. Воронин.

Інтелектуальним та духовним взаємозбагаченням вирізнялася присутність у житті Олександра його дружини Оксани Вікул.

Дедалі зміцнювала впливи на нього українська національна еліта західної діаспори, яка входила у світ Олександра через його професійну, громадську і церковну діяльність. Лініями цього зв'язку були як особисті відносини, так і інституційна взаємодія через громадські, наукові, церковні установи. У політичному відношенні оточення О. Воронина вирізнялося антикомуністичними настроями і лояльністю до системи влади та держави, яка її уособлювала й дала політичний притулок українським емігрантам. Об'єднуючою ідеєю для цього оточення було визволення України від більшовицького панування та російського впливу. Таке середовище забезпечило високу самореалізацію О. Воронина як носія українських національних ідеалів, традиційних християнських цінностей.

3.2. Журналістська сфера як прояв громадської та релігійної діяльності

Журналістська сфера діяльності О. Воронина мала громадське значення. Її актуалізували повоєнні реалії. Знищення фашистського режиму зміцнило комуністичну систему, яка створювала планетарні загрози. Світ поляризувався. Захід, який дав притулок політичним втікачам з СРСР, змушений був втягуватися у «холодне» протистояння. В Америці посилювались антикомуністичні настрої.

Усвідомлення загрози російського імперіалізму підживлювали емоції та думки тих, хто пережив жахи комуністичного господарювання. Хвиля української політичної еміграції в Америці надала нових борців проти радянської політичної системи. Вони долучилися до американських програм протидії комунізму.

Отже, напрям журналістської діяльності О. Воронина, редактора церковних видань УПЦ у США і редактора програм на радіостанції «Голос «Америки», відбувалася у руслі провідних політичних тенденцій.

Почалася вона у 1952 р. у Нью-Йорку. Саме туди 1950-го р. прибула з Німеччини значна частина студентів Богословської академії УАПЦ. Прагнучи завершити навчання заочно, 26 травня 1951 р. українські студенти-богослови об'єдналися у «Товариство Студентів-Богословів Української Православної Церкви» для спільного збагачення знань, розвитку своїх обдарувань [324, с. 14].

О. Воронин став секретарем товариства і, водночас, редактором друкованої сторінки «Студент-Богослов» – додатку до журналу «Українське Православне Слово», який керівництво УПЦ дозволило створити у своєму офіційному друкованому органі. На сторінках цього журналу і його додатку з'явилися перші публікації О. Воронина [Додаток Г].

О. Воронин редагував додаток протягом 1952 р. У січні 1953 р. «Студент-Богослов» перестав виходити, тому що О. Воронин переїхав з Нью-Йорку до Боффало. Це показує його визначальну роль у здійсненні видавничого проекту.

Більшість матеріалів додатку не містить прізвищ авторів, й це дає підстави вважати їх творчістю самого редактора. Ширші публікації споряджені його підписом. Соратниками були голова Товариства Тимофій Міненко та Н. Столярчук [546, с. 8-9]. Згодом Т. Міненко отримає висвячення, буде служити в УПЦ в США, а потім – у Канаді, продовжуватиме співпрацю з митрополитом Іларіоном (Огієнком), що закладалася під час діяльності Товариства [13, арк 1-2].

Матеріали редагованого О. Ворониним додатку можна умовно поділити на два тематичні блоки: богословські статті та новини з життя товариства.

Протягом року О. Воронин опублікував 9 своїх богословських статей. Він запровадив хроніку життя товариства [234, с. 13; 230, с. 15; 226, с. 13-14]. Цінною була публікація тексту Статуту Товариства [409, с. 13]. Було започатковано історичну та біографічно-меморіальну сторінки. Примітним було звернення редактора до найглибших історичних основ віри в українських землях статтею про рівноапостольного князя Володимира [306, с. 11-13]. Почали друк матеріалів до історії УАПЦ [248, с. 13], біографічних відомостей про лідерів церкви [328, с. 16].

З вересня 1952 р. було запроваджено окремий відділ релігійно-освітніх статей. У короткій і популярній формі подавались основні відомості з різних сфер

православного віровчення, богослуження тощо. Особисто О. Воронин підготував статті, які пояснювали, чому віра зветься православною [184, с. 10-11], якими є джерела релігійної віри українців [102, с. 7-8].

Примітною нам бачиться ще одна риса молодого журналіста і редактора – відчуття актуальності порушених ним питань. Скажімо, такою темою було і є питання міжцерковної єдності. Саме на нього О. Воронин спрямовує увагу читачів, вміщуючи повідомлення під назвою «Рух міжцерковної єдності» [304, с. 9-10]. Ця ідея згодом знайде вияв його у магістерській дисертації.

Таким чином, редактор сторінки «Студент-Богослов» вніс свій вклад у просвіту православних українців на еміграції. Його авторські статті та редаговані ним матеріали відповідали меті товариства студентів-богословів, допомагаючи успішно довершувати освіту, підтримувати зв'язки між собою. Як журналіст і редактор, О. Воронин обирав найбільш яскраві, значущі події церковного життя, на прикладі яких можна було ефективніше опанувати богословські знання, звертав увагу на актуальне питання єдності церкви.

З переїздом до Боффало припинилось видання додатку «Студент-Богослов», проте співпраця О. Воронина з редакцією журналу не розірвалася і була продовжена вже 1954 р. Там з'явилися нові його публікації: «Світло, що світить у світі темряви» та «Дорогою досконалого щастя» [161, с. 7-8; 103, с. 9-10].

Саме 1954 р. Науково-Богословський Інститут УПЦ в США опублікував окремим виданням згадану магістерську дисертацію О. Воронина – «Єдина Церква Христова й роз'єднане християнство» [105]. Від 1955 р. до початку 1957 р. її послідовно друкували окремими розділами у багатьох номерах «Українського Православного Слова» [106-123].

Центр митрополії з її інституціями, у тому числі – редакцією «Українського Православного Слова», переміщувався з Нью-Йорка до оселі Саут Баунд Брук. Там, на щойно придбаній церквою землі, зводився великий український церковно-меморіальний комплекс з усією інфраструктурою митрополії [744]. З 1955 р. йшло спорудження величної церкви-пам'ятника Св. Андрія Первозванного, будованої на пошанування загиблих під час Голодомору 1932–1933 рр. Згодом на

цій території були споруджені пам'ятники княгині Ользі та митрополитові Василю Липківському. Виділили місце для цвинтаря (діє з 1954 р.), де покояться герої українських визвольних змагань, борці за долю України.

Журнал «Українське Православне Слово», з яким продовжував співпрацювати О. Воронин, об'єднав потужні творчі сили. Серед співробітників були ті, на кого рівнявся О. Воронин. Декого з них він знав раніше, зокрема – проф. П. Коваліва, колишнього ректора мюнхенської академії. Безумовними авторитетами були І. Власовський, о. Ф. Кульчинський, які з німецьких таборів ДіПі емігрували до Канади, де працювали професорами в Колегії Св. Андрія Первозванного у м. Вінніпег. Головним редактором журналу був особисто митрополит Мстислав. Він був знайомий О. Воронину ще завдяки відвідинам табору Шляйсгайм. В США митрополит очолив Консисторію УПЦ, а з 1971-го року став першоієрархом після смерті митрополита Іоана Теодоровича.

У 1976 р., відзначаючи 25-ліття журналу, д-р Денис Квітковський назвав «кілька імен визначних людей». Після прізвищ І. Власовського, В. Завітневича, Є. Бачинського він назвав «маг. Ол. Воронин «Джерела нашої віри» і ін.» [415, с. 2-3]. Згодом, у 1986 р., О. Воронин прийшов йому на допомогу у редагуванні «Українського Православного Слова».

Родина Вараввів оселилася у Боффало. Батько Олександра переїхав туди наприкінці 1952 р., а він сам – наприкінці січня 1953-го, мати – ще трохи пізніше [151, с. 63]. У Боффало проживали українські емігранти попередньої хвилі, які ще 1931 р. організували громадське і церковне життя навколо української православної парафії Пресвятої Діви Марії. Нові українські емігранти створили на переломі 1949-1950 рр. окремий парафіяльний осередок на околиці Боффало – Чіктовага. Громада обрала назву Св. Тройці. Наприкінці 1950-го р. вона налічувала 38 родин і продовжувала зростати. 1956 р. їх стало 154 родини, наприкінці 60-х рр. ХХ ст. разом із дітьми – понад 400 осіб [358, с. 9]. Священником був Микола Литваківський, якого Олександр знав зі спільного навчання у Богословській академії у Мюнхені.

Парафія потребувала консолідації, тому виникла необхідність у власному виданні. Батько і син Воронини енергійно почали його втілювати. Протягом 1953 р. батько і син видавали місячник під назвою «Наша Церква». Перший номер журналу з'явився на Великдень 1953 р. Він мав 12 сторінок і містив великодню проповідь отця Миколи, кілька статей з життя парафії і три окремих «куточки»: для молоді, знань, розваги. Статті з парафіяльного життя висвітлювали як проходив Великий Піст, свято Т. Шевченка, діяльність Організації Молоді при парафії. Постійність зазначених розділів уособлювала унікальну структуру видання [151, с. 64]. Подальші номери були більші за змістом, доходючи до 37 сторінок. Журнал друкували ротаторним способом (циклостилем).

Журнал став не тільки інформатором подій у парафії, а й літописом українського життя Боффало, вісником громадських акцій, як то – участі парафіян у масовій демонстрації пам'яті жертв штучного голоду 1933-го року, вшануванні громадою пам'яті митрополита УАПЦ Полікарпа (Сікорського), померлого у жовтні 1953 р., повідомляв про створення товариства «Волинь», кооперативу «Український Народний Дім», заснування філіалу «Українського Робітничого Союзу», Об'єднання колишніх вояків-українців в Америці, про початок праці української радіопрограми ім. Симона Петлюри, літературні вечори, концерт організації Української православної молоді з Клівленду тощо [151, с. 64].

На особисту участь О. Воронина в організації видання вказують прізвища авторів, чії матеріали розміщувались на сторінках журналу. Це були його колишні вчителі у академії, співробітники митрополії УПЦ. Він залучив до співпраці митрополита Михаїла (Хорошого) з Торонто, Анатолія Котовича – бібліотекаря-архіваріуса УПЦ в США з Бавнд Бруку. У «Нашій Церкві» друкувались літературні твори українських письменників діаспори – Олекси Кобця, Анатолія Котовича, Олени Звичайної, Інни Пошивайло.

Тематика журналу відображала спектр церковного життя громади і всієї церкви, піднімала злободенні питання і проблеми. Громадський характер видання проявлявся практичними порадами, які надавали журналісти-редактори у статтях «Що потрібно, щоб стати американським громадянином», «Трохи про

пасічництво», «Подбаймо про забезпечення себе на чорний день». У розділі знань можна було дізнатись про те «Якою мовою розмовляв Ісус Христос», «Що всередині нашої землі», «Чому зірки в небі мерехтять» та багато іншого [151, с. 65].

Журнал набув значної популярності серед читачів, які стали його передплатниками. «Дуже добре ім'я заслужив усюди куди доходив», – писав про журнал батько Олександра [479, с. 154]. Читали журнал і поза Боффало. Редакція отримувала прихильні відгуки від багатьох читачів, ієрархів і священників УПЦ а США, у тому числі – від відомого науковця-бібліографа Володимира Міяковського – засновника Музею-Архіву УВАН, інших визначних осіб.

До кінця року вийшло 9 номерів. Історія видання припинилася, за словами О. Воронина, «через дрібницю». У грудневому номері не вмістили привітання настоятелю зі святом його покровителя Миколая Чудотворця. Це був недогляд редакції, заклопотаної інтенсивною роботою, у свою чергу – а ні парафіяльна рада, а ні жодна парафіяльна організація не написали і не надали редакторам такого привітання. Священник прийняв це як особисту образу, він заявив, «що це взагалі недобре, що парафіяльний журнал редагувало лише двоє людей, що мусить бути редакційна колегія. «Добре, нехай буде колегія, – відповіли ми. – Ми їй передамо всі справи і будемо з нею співпрацювати, як до нас звернуться» [151, с. 66]. Проте до них так і не звернулися. Невідомо, чи була створена колегія. Після того на світ з'явився лише один номер «Нашої Церкви» у вигляді бюлетеня. Очевидно, що ніхто не був спроможний продовжувати видання.

Образа за неprivітання була лише приводом. Батько Олександра викладав іншу версію припинення видання, яка показала основну причину невдоволення настоятеля. Він розповідав Д. Нитченкові з великою експресією: «несподівано виявив, що місцевий піп (іменно піп, а не священник) підсунув мені, видаючи за власну творчість, писання московського єпископа, переклавши їх – погано – по-українському. Я той удар насилу пережив, але від журналу відмовився, і так він і вмер. І така мене зневіра до людей пройняла!» [479, с. 154].

Парафія залишилася без друкованого органу аж до 1968 р., коли знову таки О. Воронин почав видавати бюлетень «Парафіяльне Слово».

Таким чином, участь О. Воронина у роботі над випуском парафіяльного журналу «Наша Церква» принесла йому цінний професійний і життєвий досвід.

Допомога батька дозволила швидко опанувати тонкощі журналістики і письменницького фаху. Він отримав можливість друкуватися. Як організатор, він встановлював контакти з кореспондентами, як філолог – редагував отримані тексти.

1968 р. у парафії Св. Тройці Боффало-Чіктовага склалася ситуація, що актуалізувала створення нового парафіяльного видання. 7 липня 1967 р. парафія купила маєток на 200 Комо Парк Бульвар з ділянкою землі, де почали будівництво церковного комплексу, оскільки старий вже не відповідав чисельності громади. Це був потужний виклик можливостям парафії. Він вимагав належної концентрації та ефективної реалізації зусиль. Відкривалася нова сторінка парафіяльного життя, у якому активну участь брала родина Ворониних.

5 травня 1968 р. загальні збори членів парафії обрали О. Воронина до оновленого складу парафіяльної ради [236, с. 2]. Новим настоятелем став о. Володимир Мельник. У парафії були здорові національні громадсько-церковні сили, об'єднані у парафіяльну раду, братство Св. Андрія Первозванного, сестрицтво Св. княгині київської Ольги, дирекцію парафіяльної школи. Обрання О. Воронина на відповідальну громадсько-церковну посаду, на нашу думку, стало вирішальним імпульсом для видання бюлетеня, що отримав назву «Парафіяльне Слово». О. Воронин взяв на себе обов'язки редактора. 19 травня 1968 р. побачив світ перший номер інформаційного бюлетеня. Його редактором від першого до останнього – 70-го номера (7 січня 1971 р.) був О. Воронин [Додаток Д].

Факт ключової ролі О. Воронина в організації та випуску видання, формуванні його змісту, структури, особливостей подачі інформації, є безсумнівним. Він надає можливість не тільки оцінити О. Воронина як фахового журналіста, а й усвідомити значущість і цілісність його постаті, сутність його поглядів, з'ясувати зміст громадської та церковної діяльності у зазначений період.

Бюлетень одразу набрав ритму завидної періодичності, виходячи щотижня, за окремими винятками (травень-липень 1969 р., жовтень 1969 р. – квітень 1970 р.). Його обсяг швидко почав перетворювати бюлетень на багатосторінковий журнал.

При цьому підготовка видання від першої до останньої сторінки лежала на плечах однієї людини. «Я випускав тижневик «Парафіяльне Слово» і реферував у ньому абсолютно все – від того, хто садив квіти (і які) біля парафіяльних будинків до будови і посвячення церкви у 1969 році», – зізнавався О. Воронин [160, с. 12].

Відзначаючи першу річницю «Парафіяльного Слова», редактор писав, що бюлетеневі потрібно більше співробітників. «Ця пересторога не викликала, на жаль, ніякого відгуку, і видавець, редактор, кореспондент, друкар і кольпортер [тобто людина, яка розносила по домах і продавала літературу. – Г. І.] продовжують існувати в одній єдиній особі», – відкривав завісу таємничості своєї журналістської і редакторської кухні О. Воронин після того, як потрапив в тяжку автомобільну катастрофу після 14 вересня 1969 р. Проте 21 жовтня 1969 р. нові обставини, про які ми скажемо пізніше, спонукали О. Воронина оголосити про припинення роботи. Часопис одразу зник, показавши, наскільки важливою була постать саме цієї особи. З часом О. Воронин зміг повернутися до редагування припиненого видання. І тоді воно знову ожило, з 26 квітня 1970 р. Випуск продовжувався до 7 січня 1971 р. Обсяг залишався стабільним – до 12 сторінок машинопису, проте періодичність зменшилася до одного разу на місяць.

Роботу редактора О. Воронин виконував безоплатно [359, с. 4]. Читачі безплатно брали його, прийшовши у храм чи до парафіяльної зали. З 1969 р. видання стало передплатним. Фінансово його утримували на добровільні внески парафіян. За ініціативою О. Воронина було створено спеціальний «Пресовий фонд». Парафіяльна рада не надавала жодних дотацій, обтяжена фінансуванням будівництва нового церковного комплексу [286, с. 6].

Починаючи перший номер «Парафіяльного Слова» програмою своєї діяльності під символічною назвою «З Іменем Господнім!», редактор декларував: «В ньому будемо освітлювати парафіяльне життя і діяльність, подавати до відома плани майбутньої праці, постанови Загальних Зборів і ухвали Парафіяльної Ради, обговорювати різні актуальні проблеми, давати признання за виконану працю і заохочувати до дальших зусиль. Будемо містити матеріал релігійно-духовного характеру, пояснювати нашу віру, Богослужбові обряди і звичаї. Будемо давати

можливість кожному членові громади взяти участь у корисній дискусії, подавати свої думки і пропозиції»[231, с. 1]. І, маємо визнати, програму було виконано.

О. Воронин у кожному номері приділяв увагу до спорудження нового церковного комплексу. Знання багатьох організаційних деталей, притаманних будівництву, стали у нагоді згодом вже в Україні, коли у Каневі 2001 р. він долучився до будівництва Свято-Вознесенського храму [645, с. 192-196].

Як секретар парафіяльної ради, О. Воронин співпрацював з громадською організацією соціальної допомоги, яким був у США Український Робітничий Союз (УРС) [302, с. 3; 285, с. 4]. УРС наприкінці 1968 р. нараховував понад 24 тис. членів і понад 8,5 млн. дол. членського майна [224, с. 6]. Він допомагав культурно-освітнім, видавничим, церковним справам, неодноразово жертвуючи на потреби будівництва храму, парафіяльної школи, влаштування новорічної ялинки. У березні 1969 р «Парафіяльне Слово» повідомило, що УРС зробив благодійний внесок на періодичний журнал, який випускав О. Воронин [215, с. 6]. Отже, О. Воронин брав активну участь у громадській роботі.

«Парафіяльне Слово» набувало виразніших рис громадсько-релігійного, просвітницько-виховного видання. На його сторінках з'являлося більше пізнавального матеріалу про православну віру, церкву, звичаї. Символічною у цьому відношенні стала поява титульної публікації «Чому наша віра зветься православною?» [352, с. 1-3]. За її основу була взята публікація О. Воронина у випуску «Студент-Богослов» 1952 р. [183, с. 10-11]. Ідея православної єдності наскрізно зв'язувала його покоління з попередніми і наступними у боротьбі за українську національну автокефальну церкву. Наведемо паралель. Пізніше, в Україні у переддень незалежності, саме ця ідея буде проголошена відомим українським мислителем і правозахисником Є. Сверстюком як ідейне осердя Всеукраїнської православної газети, що уособлювала рух за відродження УАПЦ. Перший номер тієї газети вийшов у вересні 1989 р. у форматі самвидаву під назвою «Наша віра – православ'я». Над її назвою містилося гасло – «Світло для світу» [473]. Зі спогадів Є. Сверстюка, назву «Наша віра – православ'я» запропонував саме він. Але узгодження виходу видання і титулу він робив після

знайомства з митрополитом Мстиславом [528, с. 23-24] – майбутнім Патріархом УАПЦ, з яким на той час співпрацював О. Воронин, займаючись видавничими проектами. До речі, зв'язок С. Сверстюка з діаспорою з релігійних питань існував задовго до цього епізоду, про що, наприклад, промовляє Великодня вітальна листівка на його адресу з Америки від 1982 р. [10, арк. 1-4]. Тому ідейний зв'язок між цими назвами нам бачиться як безпосередній та вкрай символічний.

Громадські ініціативи О. Воронина висвітлювалися через «Парафіяльне Слово». У жовтневому випуску бюлетеня за 1970 р. О. Воронин написав: «Хочемо запровадити ще одну традицію, яка напевне буде цікава й корисна для нас усіх, а саме – влаштування серії доповідей на релігійні, історичні, науково-популярні й інші освітні теми» [294, с. 6]. Як ініціатор ідеї, він показував приклад. Першою стала його доповідь на тему: «Релігія й атеїзм у Советському Союзі» [373, с. 6].

Таким чином, О. Воронин знаходив способи підвищення історичної та суспільно-політичної свідомості парафіян, не даючи їм перетворитися на інертну масу, спонукав їх до громадсько-політичної та релігійної освіти, самоосвіти і дії.

Д-р В. Дмитріюк, який був культурно-освітнім референтом парафії, відгукнувся на доповіді рецензією. Він підкреслив історичну компетентність О. Воронина, використання ним сучасних матеріалів, уміння показати подвійність політики радянської влади по відношенню до церкви: «З одного боку – це неприхована боротьба з вірою водночас із поширенням атеїзму, що особливо інтенсивно провадиться поміж українським народом. З другого боку – це підступне та хитре використання шляхетних почувань релігійних мас на користь комуно-московського імперіалізму» [373, с. 6].

О. Воронин висвітлював традиції шанування пам'ятних для українців національних героїв і подій. «Святкуємо Шевченківські Дні, День пам'яті Симона Петлюри, Свята героїв Базару і Крут, Свято Незалежності. Школа традиційно відзначає День Матері» [326, с. 4], – інформував бюлетень.

«Парафіяльне Слово» постійно розповідало про підготовку і святкування громадськими і церковними організаціями шевченківських роковин [210, с. 3; 332, с. 1]. О. Воронин передавав співвітчизникам найсуттєвіші ідеї творчості

українського генія, показуючи їх актуальність: «Любов до Рідного Краю і поневоленого чужинцями народу, глибока пошана до нашого світлого минулого, єдність і братолюбство, співчуття покривдженим, прагнення до Краси, Правди і Справедливості, а водночас і палка ненависть до гнобителів і поневолювачів – ось чим жив і горів наш невмирущий поет і нам передав» [332, с. 1]. Вшановуючи Т. Г. Шевченка, парафія провела 16 березня 1969 р. урочисту академію з широкою програмою. Святкову доповідь з цієї нагоди виголошував сам О. Воронин [516, с. 7] [Додаток Е].

Вже перший номер «Парафіяльного Слова» помістив інформацію щодо проведення 26 травня 1968 р. урочистої панахиди за спокій душі С. Петлюри, якого вшановували як «Велику Людину нашого народу», вождя та головного отамана. Пам'ять С. Петлюри парафія відзначала щорічно, детально розповідаючи про хід урочистостей [213, с. 4-5]. Парафія вшановувала героїв Української революції, служила на їхню пам'ять панахиди. Редактор видання фіксував ці події і розповідав про них читачам, інформував про життєві шляхи героїв. Так, наприклад, згадувалося вшанування генерал-полковника Армії УНР Андрія Вовка, генерала Миколу Капустянського, сотника Федора Савчука [239, с. 3] та ін.

Редактор «Парафіяльного Слова» звертав увагу на знаменні події календаря Української революції, серед яких особливе місце займав Акт Соборності. Розповідав про святкову академію у приміщенні дому «Дніпро» у Боффало, організовану 1969 р. Українським конгресовим комітетом Америки (УККА) [269, с. 2], а 1971 р. – такі ж святкування у новій парафіяльній залі [311, с. 10-11].

Однією з центральних тем, до якої звертався журналіст О. Воронин, була тема Голодомору, історичної пам'яті про нього, вшанування безвинних жертв, засудження злочину організаторів і мовчазної позиції світу, недопущення повторення трагедії. Статтею «Трагедія, якої не можна забути» (1968 р.) він кликав до сумління всіх живих пам'ятати «сім мільйонів мучеників» – жертв нечуваного в історії злочину, який організувала в Україні «Москва червона» [325, с. 1-2]. Він звинувачує обмеженість політиків і державних діячів: «не забудьмо нагадати, як поставився до цього злочину вільний світ».

Його звинувачення побудовані на прикладі США – країни, в якій він жив друге десятиліття. «Найкраща відповідь це та, – пише О. Воронин, – що того самого 1933 року, Сполучені Штати Америки, які від початку большевицької революції не хотіли визнавати червоного уряду, ВИЗНАЛИ ЙОГО [виділено редактором. – Г. І.] і нав'язали з ним дипломатичні стосунки. А далі – різні переговори, договори, угоди, зустрічі урядових представників західних держав із советськими вельможами, потім – справжня «дружба» під час війни...» [325, с. 2]. На прикладі висвітлення подій Голодомору перед нами постають як риси цільної натури О. Воронина – гранична безкомпромісність і послідовність.

Він інформував громаду про заходи місцевого осередку УККА у рамках щорічного Тижня Поневолених Народів: «щоб усі, хто в цей день вільний від праці, прийшли на цю урочистість і своєю присутністю довели свою солідарність з народами, що поневіряються в червоному комуністичному ярмі» [321, с. 6].

З 15 по 22 листопада 1970 р. у Боффало широко святкували 20-ліття місцевого відділу Спілки української молоді Америки (СУМА). Серед членів цієї організації були і діти парафіян церкви Св. Тройці. О. Воронина писав у ті дні: «Відділ СУМ'А зробив багато корисної праці, виховуючи молодь нашого міста в національно-патріотичному дусі, даючи їм широкі знання про Рідний Край, його історію й культуру» [209, с. 10].

Докладно розповідалось про зустріч 14 грудня 1968 р. громадськості Боффало з Віце-Президентом Державного Центру УНР в екзилі М. Степаненком – яскравим політиком демократичного стилю, який відчував потребу творення нових організацій та програм для успіху боротьби за національно-державне визволення України [595, с. 251-268]. Завершуючи публікацію, О. Воронин навів слова одного зі своїх парафіян: «То коли б Україна була вільною, якого чудового Віце-Президента вона мала б!». Або, додамо від себе, і Президента!» [212, с. 4]. У цих словах О. Воронин постає послідовником державно-політичного об'єднання українських сил заради державної незалежності і духовного звільнення України.

Редакторські статті показують вивірену думку автора про місце і роль української політичної еміграції в боротьбі за Україну, осмисленні потужності

власних сил, наявності засобів, перспектив боротьби. Вони передають критичність погляду, загострену увагу до політичних ідей та перспектив. О. Воронин сприймав себе як громадсько-політичного діяча, як особистість, котра не поділяє громадської пасивності. Своїми публікаціями він стверджував, що не відмовився від політичної боротьби.

О. Воронин залучав читачів до вивчення літературної творчості українських письменників і поетів. Зокрема, пропагував роман О. Гончара «Собор», який побачив світ у видавництві УПЦ в США у Бавнд-Бруку [253, с.5], друкував поезії і твори О. Кобця, розповідав про творчі зустрічі талановитим письменником-гумористом М. Понеділком [254, с. 10], зробив рецензію на його книгу «Зорепад». Він з неприхованою симпатією зазначав, що герої М. Понеділка – «маловідомі і ніким не прославлені звичайні люди, діти української землі, які прагнуть спокійного і щасливого життя у своєму власному куточку світу, який вони глибоко, щиро і безкорисно люблять». У цій миролюбній, непоказній тональності рецензент бачив гармонію і мир, які були також його ідеалами [249, с. 12].

Редактор подав некролог на смерть відомої діячки української культури Л. Івченко (літературний псевдонім – Л. Коваленко) [192, с. 6]. Він розповів, що покійна була не тільки талановитою письменницею, а й активною діячкою церкви. За її ініціативою в УПЦ в США створено Об'єднання Сестрицтв, яке стало центром і рушійною силою багатьох сестрицтв. О. Воронинімпонувало те, що Л. Івченко готувала до друку Українську енциклопедію для молоді, редагувала її текст. Він вважав, що найкращою пам'яттю про цю людину стало б завершення праці над цією книгою та поширення її творів серед українців. Сам О. Воронин мав у своїй бібліотеці роман-утопію Л. Івченко «Рік 2245» [427]. Вже у 1971 р. редагована Л. Івченко енциклопедія побачила світ [723].

О. Воронин розповідав, як 11 жовтня 1970 р. в парафії відправили панахиду за спокій душі спочилого проф. І. Власовського – відомого історика української церкви. Згадуючи його науково-письменницьку роботу, закликав пом'янути покійного у молитвах та скласти пожертви на фонд видання його творів [240, с. 7].

Парафіяльне видання успішно справлялось з висвітленням поворотних подій церковного життя: миттєво відгукнулось на смерть першоієрарха УАПЦ митрополита Ніканора [260, с. 4], повідомляло про зміни у церковному керівництві. Спеціальним додатком до «Парафіяльного Слова» від 5 жовтня 1969 р. О. Воронин надрукував «Послання Священного Собору Єпископів Української Православної Церкви в США до її Пастирів і Вірних» (від 29 вересня 1969 р.).

Вкрай важливим він вважав розбудову церковного осередку УПЦ в США, спорудження та відкриття церкви-пам'ятника у Бавнд Бруку, освячення його іконостасу [290]. Одна із редакторських статей, що друкувалася з продовженням у двох номерах «Парафіяльного Слова», була присвячена саме цій події [258, с. 1-2; 259, с. 1-3]. Він їздив на урочисті заходи разом із двома десятками парафіян.

Описуючи іконостас, О. Воронин демонструє знання церковного мистецтва. Він змальовує художні особливості витвору, називає імена художника Петра Холодного і скульптора Андрія Дарагана, які виконали образи та розпис за традиціями і стилем давнього українського релігійного мистецтва. При цьому він залишається мрійником і романтиком: «Думка мимоволі линула до далекого Рідного Краю та до величних храмів у ньому, мистецьку красу яких прагнули бодай частково відтворити у Церкві-Пам'ятнику її будівничі» [258, с. 2].

Україна, її культура, пам'ятки у його мріях були ідеалом. А слова Рідний Край, у цьому дописі, як і в інших, О. Воронин пише з великої літери.

Зі сторінок «Парафіяльного Слова» він писав про факти церковного життя, які вимагали поліпшення організаційної роботи. Наприклад, наприкінці січня 1969 р. говорив про «велике запізнення» виготовлення церковних календарів на рік, що залежало від Консисторії УПЦ в США [247, с. 2-3].

Неодмінними у бюлетені були публікації морально-релігійного характеру, проповіді, повчання, які О. Воронин писав особисто, зрідка – священники. Друкувалася серія статей про православні свята [300, с. 4-5; 201, с. 3-4, 191, с. 4-5].

Як мешканець США, О. Воронин не міг ігнорувати поточних подій життя. Чи могла, скажімо, залишити осторонь українців в Америці смерть президента Дуайта Ейзенхауера? Президента, який дав дозвіл на притулок в Америці тисячам

українських емігрантів, підписав закон про спорудження у Вашингтоні пам'ятника Т. Г. Шевченку і відкриваючи той пам'ятник 1964 р., виголосив промову, звеличуючи Великого Поета як борця за кращу долю людства [272, с. 5].

Неодноразово О. Воронин порушував болючу тему співчуття і осмислення трагедії, пов'язаної із загибеллю парафіян-українців – військовослужбовців, які брали участь у війні у В'єтнамі проти «червоного напасника» [190, с. 6]. Журналіст не уникає власної оцінки цієї війни крізь призму людських втрат: «загинув у чужій, незнаній країні, під час безглуздо провадженої війни, яка не має ні початку і, на жаль, і кінця їй не видно ще й досі, та й про мету її навряд чи хто знає» [291, с. 9]. У душі О. Воронина боролися два почуття: потреба протистояти комуністичному ворогові і цінність людського життя.

Як і більшість співвітчизників, О. Воронин уважно стежив за подіями в Україні та зв'язками між Україною та діаспорою [281, с. 5]. Він не забував, що український народ перебував у стані відсутності національної державності, демократичних свобод, гонінь на релігію.

Любов до українського мистецтва: пісні, музики, танців, театральних вистав, кінематографу проявлялася у постійній увазі О. Воронина, як редактора, до подій у цих сферах культури. Наприклад, О. Воронин багаторазово згадував про концертні виступи хору «Бурлаки». Одна з публікацій розповідала про 10-літній ювілей цього українського мистецького колективу [361, с. 6].

Окреслена проблематика журналістських матеріалів О. Воронина показує його політичну компетентність, журналістський професіоналізм, літературну майстерність, історичну обізнаність. Редактор працював над вдосконаленням структури і змісту видання. З липня 1970 р. у «Парафіяльному Слові» з'явилася рубрика для допитливих «Чи знаєте Ви?», що допомагала читачам перевірити свої знання релігії, історії, географії, мови, літератури України [347, с. 12; 348, с. 10; 349, с. 12]. З 25 жовтня 1970 р. редактор оголосив про запровадження спеціальної сторінки, з якої промовляли б учні парафіяльної школи. У подальшому О. Воронин витримував цю рубрику [319, с. 11-12; 320, с. 13-14].

Вже перший рік видання показав його значний успіх. Зацікавлення бюлетенем збільшувалося. Зростала його фінансова підтримка. Це дало можливість закінчити фінансовий рік навіть з невеликим профіцитом, розширити обсяг журналу, впровадити фотосторінки та ілюстрації [284, с. 4]. Звітуючи про першу річницю випуску бюлетеня, редактор без перебільшення писав: «Уважаємо, що це своє головне завдання – бути джерелом правдивих інформацій про життя парафії – наш бюлетень виконав з честю» [279, с. 1].

Популярність «Парафіяльного Слова» була настільки великою, що настоятель о. Володимир мусив робити зауваження, щоб читачі-ентузіасти не читали бюлетеня під час Божественної Літургії [279, с. 2]. Під час кількарізних тижневих перерв у виході бюлетеня, стурбовані читачі намагалися дізнатися причину відсутності свіжого номера.

Демократичний стиль роботи О. Воронина передбачав максимальне розширення зв'язків з аудиторією. Тому вже після трьох місяців видання «Парафіяльного Слова» на його сторінках з'явилася публікація, що спонукала читачів реагувати: «Хотілося б іще і критику почути, зауваження якісь, поради тощо, цікаві матеріали якісь діставати від наших читачів (адже кожен, мабуть, має щось цікавого розповісти...) Але віримо, що то ще прийде, і над виданням бюлетеню працюватиме більше людей» [277, с. 6].

Послідовність – ще одна риса О. Воронина-редактора. Її ми вбачаємо у регулярному висвітленні ключових питань поточного життя парафії, зокрема – функціонування парафіяльних органів: парафіяльної ради, братства, сестрицтва, будівельного та інших комітетів. Прискіпливо й послідовно він описував і зміни у ході будівництва церкви та школи. Від самого початку О. Воронин відстежував і популяризував громадсько-політичні заходи, які формували українські традиції, культивували християнські почуття, обговорював питання культурного життя і розвитку парафіян [228, с. 8], участь у творчих колективах, особисті професійні здобутки, а особливо – використані для блага парафії [252, с. 8; 322, с. 3; 205, с. 4]. Все знаходило поцінування і подяку. Подячні слова звучали щиро, як правило – неформально, не обмежуючись констатацією фактів [250, с. 7; 235, с. 4].

«Парафіяльне Слово» стали читати далеко поза межами парафії [360, с. 11] – у Вінніпегу, Лос-Анджелесі, Маямі, Нью-Йорку, Сан Франциско, Санта Моніці, Чикаго. О. Воронин резюмував: «Наш місцевий по своєму характеру бюлетень, великою мірою переріс вузькі парафіяльні межі і пішов у світ» [279, с. 2].

Редактор стежив не тільки за публікаціями центральних видань УПЦ в США, а й за парафіяльними, про що свідчить передрук, принаймні, двох матеріалів з парафіяльного листка Української Православної Парафії Св. Юрія у м. Ляшін, Квебек, з назвою «Світло» [533, с. 2-3; 475, с. 7-8; 476, с. 9-10; 477, с. 6].

Робота журналіста-редактора-видавця О. Воронина вимагала чіткого планування і жорсткого дотримання виробничого графіку. Відчуваючи відповідальність за якість видання і його регулярність, він дисциплінував себе щодо підготовки кожного наступного номера. «Всі матеріали та інформації до «Парафіяльного Слова» треба подавати не пізніше як до середи. Часом може бути місце й пізніше, але цього гарантувати не можна, бо бюлетень має 6-10 сторінок майже кожного тижня і матеріал повинен бути розміщений і приготований, а часом і надрукований завчасу. Хто спізнився – нехай не нарікає, а чекає до наступного тижня!», – писав 27 квітня 1969 року О. Воронин [225, с. 4].

Він отримував велике моральне задоволення від своєї праці. Це відзначаємо в емоційних назвах публікацій, у залученні до друку ілюстрацій, що відповідали його естетичним смакам, іноді – кольорових фоторепродукцій іконописних шедеврів, фотографій з парафіяльних заходів, зокрема – будівництва нової церкви. Факт емоційного сприйняття вбачаємо і у випуску окремих номерів, що вирізнялися оригінальністю. Крім випусків з ілюстрованими сторінками з нагоди Різдва Христового, Великодня, Шевченкових роковин, такою неординарністю вирізнявся номер від 4 травня 1969 р., присвячений відкриттю нової парафіяльної церкви. Перша сторінка бюлетеня містила її фоторепродукцію [211, с. 1]. Видання від 12 жовтня того ж року вийшло з образком Спасителя, який тримає відкриту Євангелію з текстом: «Я Світло для світу. Хто йде за Мною, той не буде ходити у темряві, але матиме світло життя (Ів. 8.12)» [343, с. 3]. Зображення було таким, щоб читачі змогли прочитати і текст у руках Спасителя. Згадаємо біографічний

факт враження самого О. Воронина від цього вперше побаченого зображення та відчуття всією душею рядків Євангелія. Звернемо увагу, що згодом релігійно-просвітницькі листки, які буде випускати О. Воронин у 1990-х рр., теж матимуть назву «Світло для світу». Емоційною і оригінальною була перша сторінка номеру бюлетеня від 11 травня 1969 р., присвячена Дню Матері. На ній О. Воронин помістив малюнок молодої мами в оточенні двох її маленьких дітей – хлопчика і дівчинки – в українських національних вбраннях, які вітали свою маму квітами. Під малюнком містився підпис авторки – Оріся Воронин [Додаток Д]. Це був малюнок однієї зі старших дочок брата Олександра – Олега Воронина [199, с. 1].

Редактор заохочував парафіян до подачі матеріалів. Він розраховував, по-перше, – підняти творчу зацікавленість парафіян спільною громадсько-церковною справою, по-друге – звільнити час для написання актуальних статей, і, по-третє, – надати досвід кореспондентам-початківцям. Як зворотній зв'язок, публікувались їхні листи, з відповідями редактора, поради і побажання.

Отож, він прагнув, щоб за допомогою «Парафіяльного Слова» громада жила повноцінним національно-культурним, релігійно-духовним життям.

Суттєвим подразником для редактора стали зміни у керівництві парафії восени 1969 р., призначення нового настоятеля о. Михайла Павлишина. Вони призвели до тимчасового припинення видання. Виник конфлікт за участю настоятеля. 19 жовтня 1969 р. О. Воронин отримав вказівку голови парафіяльної ради про заборону друку «полеміки, що торкається священника». Спонування до цензури викликало категоричний протест О. Воронина. Обстоюючи свою позицію, він виступив на загальних зборах з аргументами на захист свободи слова і заявив, що подальше видання бюлетеня можливе лише при гарантіях з боку парафіяльної ради, що цензури не буде застосовано. О. Воронин вважав «Парафіяльне Слово» органом усієї парафії, усіх парафіян, а не лише керівництва: «Парафіяльне Слово було задумане і провадилось, як орган усієї Парафії. Право голосу в ньому мав не тільки редактор, о. Настоятель і Парафіяльна Рада, а й кожний парафіянин [*підкреслення у тексті джерела. – Г.І.*]» [156, с. 1]. Це була ключова позиція і принцип роботи його як журналіста і редактора.

Вважаючи хибним замовчувати суперечності, він опублікував у бюлетені два листи, що уособлювали думки протилежних сторін у дискусії. Як він вважав, громада тепер знає не з «десятих-двадцятих уст» суть справи. Якби він цього не зробив, «Парафіяльне Слово перестало б тоді бути парафіяльним органом. То був би тоді орган самого редактора, або священика, або Парафіяльної Ради. Значна частина парафіян напевне перестала б його читати» [156, с. 2].

О. Воронин дивився далі конкретного конфлікту. Він показав, до чого призводять уникнення полемік на сторінках бюлетеня, бажані парафіяльному керівництву: «Бо то був би перший крок до наближення нашого бюлетеня до рівня газет, від яких ми свого часу тікали світ за очі і аж до Америки втікли. Тих самих газет, в яких на кожній сторінці прославлялося «премудрих вождів і учителів» і говорилося про те, хто на скільки перевиконав свою норму...» [156, с. 2].

Парафіяльна рада не дала очікуваних гарантій. Тому О. Воронин принципово відійшов від редагування. Видання завмерло.

Спроба настоятеля особисто випускати альтернативне видання «Інформаційний Листок» зазнала невдачі. Повторити успіх «Парафіяльного Слова» він не зміг. Повна відсутність популярності «Інформаційного Листка» змусила настоятеля таки порозумітися з О. Ворониним і надала можливість на деякий час відновити «Парафіяльне Слово». Але це відновлення (з 26 квітня 1970 р.), хоча й проявилось новими успіхами, все ж мало нетривалу історію.

Завдяки «Парафіяльному Слову» громадськість мала змогу відчутти пульс парафіяльного життя української діаспори другої половини ХХ ст. З його сторінок дізнаємося не тільки про нові епізоди з життя О. Воронина, а маємо можливість реконструювати його духовний світ. Вивчення цього відрізка життя дозволяє краще пізнати його характер, зміст творчості й суспільної діяльності. Особливо важливим нам здається те, що редагований О. Ворониним засіб інформації показує широту його мислення, способи і результативність вирішення ним соціально значущих завдань. Робота О. Воронина над «Парафіяльним Словом» розкрила його потенціал як журналіста, редактора, видавця, громадського діяча,

який впроваджував у суспільну свідомість принципи демократичних свобод та християнських ідеалів, єднав українців рідною мовою, історією та культурою.

«На жаль, видання «Парафіяльного Слова» припинилося в січні 1971 р. Брак такого видання відчувається особливо гостро після того, як воно перестало виходити» [556, с. 55]. Так справедливо оцінювали значення цього видання ті, хто взявся за написання тридцятирічної історії парафії Св. Тройці Боффало.

На початку 1971 р. О. Воронин виїхав із Боффало. Він перестав бути членом парафії. Можливо, епізод з припиненням видання у 1970 р. став для нього визначальним для прийняття такого рішення, а це, у свою чергу, стало поштовхом у кар'єрі – переходом до праці на державному радіо.

Його праця над часописами «Наша Церква» та «Парафіяльне Слово» залишила історії унікальний приклад оригінальних парафіяльних видань, які дозволяють реконструювати суспільно-церковні процеси у середовищі української політичної еміграції в США у другій половині ХХ ст., вивчати історію УПЦ.

Перед тим, як звернутися до сюжету про журналістську роботу О. Воронина, пов'язану з радіомовленням, звернемося до питання про його участь у виданні центрального друкованого органу УПЦ в США «Українське Православне Слово». Робота на радіо суміщалася зі співпрацею з «Українським Православним Словом» і, навіть, з його редагуванням. Редакторство почалося з квітня 1986 р. і тривало до 1989 р. На нашу думку, воно було спричинене неможливістю відповідального редактора о. С. Гаюка виконувати обов'язки за станом здоров'я. Раптова відставка редактора напередодні Великодня (в редакції працювала тільки одна особа – о. С. Гаюк), поставило всю церкву у скрутне становище.

У цей час О. Воронин працював над проектом «Мартирології українських церков». Його великий фаховий потенціал як упорядника показав митрополитові кандидатуру потенційного редактора на місце о. С. Гаюка. О. Воронин взявся за цю відповідальну роботу виключно на громадських засадах, розуміючи екстраординарність ситуації, тому що основним місцем його роботи залишалось радіо «Голос Америки». Консисторія ухвалила рішення про створення редколегії, на яку покладалася відповідальність за підготовку видання: «Труд тимчасового

редагування «УПСлова» перебрав на себе колектив з-посеред затруднених в Бавнд Бруку людей» [207, с. 33]. Фактично основний масив редакторської роботи виконував О. Воронин сам. Про це свідчить присутність у всіх номерах (за окремими винятками) його статей, які були розміщені на перших сторінках.

Півтора роки пошуків кандидатури на посаду редактора не дали результатів. Цей факт встановлюємо за текстом однієї з доповідей О. Воронина, зроблених наприкінці 1987 р. Він говорив про це так: «Багато наших планів, задумів, побажань і проектів впираються в одну і ту саму проблему: немає людей. Ось приклад: на всю багатотисячну Церкву немає людини, яка могла б узяти на себе редакторство нашого церковного органу – «Українське Православне Слово», і цей обов'язок мусить виконувати – і виконує з любов'ю і справжнім героїзмом – наш першоієрарх, який має 10 000 інших обов'язків» [160, с. 12].

У попередньому підрозділі нашої роботи вже зазначалася проблематика конкретних публікацій журналу «Українське Православне Слово» часів його редакторства. Вона дає зрозуміти високу журналістську компетентність О. Воронина. Водночас – свідчить про широту і ґрунтовність його громадсько-політичних і релігійних поглядів. Лише додамо, що і тут як журналіст і редактор О. Воронин проявив високу професійну активність і відповідальність. Його публікації присутні майже у кожному номері журналу. Іноді їх було аж по три у випуску (у № 6-7 за 1986 р.), не рахуючи тих, які не мали підписів авторства. По дві його публікації містили чотири номери журналу: один у 1986 р. (№ 8-9), два у 1987 р. (№ 1-2 та № 9-10) і один у 1988 р. (№ 2-3). На сторінках «Українського Православного Слова» за 1986–1989 рр. нараховуємо 20 публікацій О. Воронина.

Тематично більшість з них мала богословський характер. Серед них були: «Життя, смерть і життя вічне» [124, с. 4-5], «Свято Пресвятої Тройці» [164, с. 4], «Під омофором Пречистої Богоматері» [154, с. 7-8], «У Божому царстві всі потрібні» [173, с. 13-14]. Це були проповіді, повчання, пояснення свят.

Богословські публікації О. Воронина були написані у звичній для нього манері – легкий доступний виклад, невеликий обсяг, побудову на конкретних

прикладом, позбавлені надуманого теоретизування. Їх відзначало яскраве морально-виховне і просвітницьке спрямування, позитивний настрій.

Періодично його публікації порушували церковно-історичні теми. Серед цього умовного блоку вбачаємо акценти О. Воронина на вузлових питаннях історії українського народу. Зокрема, він підіймав питання релігійного відродження у роки Другої світової війни та Тисячоліття хрещення Русі-України.

Особливу увагу привернемо до статті про С. Петлюру, що стала дзеркалом політичних ідеалів та релігійної ідеології самого О. Воронина (№ 6-7 за 1986 р.).

Наприкінці статті, звертаючись до характеристики ставлення С. Петлюри до релігії та церкви, він стверджує, що «у нього жив ідеал Рідної Української Церкви» [166, с. 16]. При цьому О. Воронин покликується на спогади Яна Токаржевського-Карашевича, який згадує про мрії С. Петлюри: «Він... говорив... з якимось месіаністичним ентузіазмом, що Українська Церква, яку він назвав Церквою св. Андрія, має в будучині зайняти поруч з Церквою св. Петра – католицькою та з Церквою св. Павла – греко-російською видатне, а може й найвидатніше становище». Коментуючи цитату, О. Воронин підкреслює ключове слово: «поряд», – «тобто як рівноправна з ними, а не підпорядкована» [166, с. 16].

Слідом за Я. Токаржевським-Карашевичем О. Воронин наголошує: «Він приписував Українській Церкві роллю майбутнього центру християнства, роллю, яка у своєму кінцевому результаті дасть успішне закінчення усіх уніоністичних спроб...» [166, с. 16]. Зазначені думки були співзвучними думкам О. Воронина, який піде ще далі в утвердженні ідеї месіанської ролі Української Церкви.

Крім того, йому доводилося редагувати історичні публікації щодо хрещення княгині Ольги, християнізації народу князем Володимиром, значення церкви в гуманізації суспільства у перші століття хрещення Русі, наслідків для церкви Переяславського договору, утвердження автокефалії в процесі Української революції 1917–1921 рр. та національного відродження, нищення церкви більшовиками, ролі УАПЦ у збереженні національної ідентичності.

Таким чином, порушена тематика історичних публікацій на сторінках «Українського Православного Слова», редагованого О. Ворониним, частина з

яких мала його власне авторство, показувала особливості розвитку церкви в Україні, невіддільність її від історії українського народу. Основні ідеї знайдуть завершення у його історичних монографічних публікаціях пізнішого часу.

Меморіально-біографічним сюжетам були присвячені і більш ранні та пізніші публікації О. Воронина, зокрема – пам'яті професора Г. Ващенка [486, с. 24-26] та протоієрея Федіра Білецького [153].

Після 1989 р. – виходу О. Воронина на пенсію і зосередження творчої активності на роботі видавництва «Воскресіння», він продовжував друкуватися на сторінках «Українського Православного Слова». Зокрема, розповідав про тисячолітню історію Десятинної церкви [172, с. 25-26], відродження УАПЦ в роки Другої світової війни [146, с. 17]. Як богослов, промовляв з нагоди дня Св. Юрія Переможця. Серед його авторських матеріалів були нариси: «Слово у неділю Православія» [233, с. 7-8] та «Старий будинок з новою вивіскою...» [170, с. 11-12], що були озвучені О. Ворониним у радіопрограмі «Голос УАПЦ».

У останній з названих публікацій він викривав мімікрію Московської патріархії, яка перелицювала свій «Український екзархат» на «Українську Православну Церкву», критикував позицію митрополита Філарета, який говорив про «широку самостійність» новопроголошеної «Української Православної Церкви». Проаналізувавши статус цієї організації, О. Воронин зробив кваліфікований експертний висновок, що «Українська Православна Церква» – це ніщо інше, як той самий старий будинок з новою вивіскою: Церква далі підпорядкована Москві, від неї залежна, з деякими обмеженими правами автономії» [170, с. 12].

Таким чином, журналістська і редакторська сторінка співпраці з часописом «Українське Православне Слово» показала, що О. Воронин, діючи на «другому плані», відігравав надзвичайно важливу роль в організації церковно-релігійного життя, підтриманні високих стандартів церковної журналістики.

Як вже зазначалося, О. Воронин став відомим загалові українців передусім як радіожурналіст. Завдяки широкому діапазону мовлення, великій аудиторії слухачів радіопрограм за його участі, він став пізнаваним. О. Воронин мав

безпосереднє відношення до підготовки, організації, проведення радіопрограм, присвячених історії та відродженню автокефалії в Україні – «Голос УАПЦ».

Рішенням Ради Митрополії УПЦ в США у лютому 1989 р. була створена спеціальна комісія, яка мала організувати радіомовлення в Україну програми з такою назвою. До складу комісії увійшли архимандрит Андрій (Партикевич), Олександр Воронин, Юрій Гілтайчук, Юрій Криволап, Валентина Кузьмич і Анатолій Лисий. Головою комісії було призначено Святослава Личика. Їй було надано найвищий статус під патронатом глави церкви – митрополита Мстислава.

Безпосереднім приводом для такої ухвали стало утворення в Україні Ініціативного Комітету з відродження УАПЦ. Його організували члени Українського культурологічного клубу – першої в Україні незалежної громадської організації. До складу комітету увійшли о. Богдан Михайлечко з Єлгави (Латвія), о. Мирон Сас-Жураківський з Коломиї, Лариса Лохвицька – завідувач релігійної секції зазначеного клубу, член Української Гельсінської спілки (1988), Анатолій Битченко, Микола Будник, Сергій Набока, Євген Сверстюк – правозахисник і колишній політв'язень. Комітет схвалив звернення із закликом створювати регіональні комітети для відродження УАПЦ, поминати на богослужіннях Вселенського патріарха Димитрія, створити громади УАПЦ у Києві та Наддніпрянській Україні. Проте відродження УАПЦ обмежувалося масою чинників посттоталітарного минулого: законодавчими перешкодами, протидією влади, браком священників, атеїзацією та секуляризацією суспільства [656].

По суті, мова йшла про реабілітацію УАПЦ, знищеної сталінським режимом. Як відомо, під тиском більшовиків у січні 1930 р. Надзвичайний собор церкви ухвалив рішення про її «самоліквідацію». Тоді, інкримінуючи церкві участь у СВУ, було розформовано її керівні органи, а значну частину ієрархії та активних віруючих заарештовано та засуджено на різні терміни покарання.

Враховуючи потреби оновлення українського церковного життя, комісія Ради Митрополії УПЦ в США отримала завдання поширювати в Україну радіопередачі українською мовою з проповідями визначних українських проповідників, читанням духовно-релігійної літератури, інформацією про життя і

працю української православної церкви поза межами України, про її історію тощо. Другим завданням стало створення запасів духовної літератури та пересилання її в Україну.

Починаючи з Великодня 1989 р., УПЦ в США розпочала щотижневі радіопередачі в Україну. Їх транслювала радіостанція WRNO в Нью-Орлеані на коротких хвилях 49 м та частоті 6185 кГц. Радіопрограми досягали України щонеділі від 7:45 до 8:45 год. ранку. Водночас ці самі передачі приймали слухачі Американського континенту по суботах від 10:45 до 11:45 год. вечора [554, с. 1].

Передачу готували кілька журналістів української редакції «Голосу Америки» [713, с. 259]. Директором і адміністратором програми був С. Личик, а головним редактором – О. Воронин. Разом із ними працювали дикторами Дмитро і Галина Грушецькі. Постаті цих співпрацівників О. Воронина вкрай символічні.

Скажімо, Г. Грушецька народилася 1942 р. на Полтавщині і немовлям опинилася за кордоном. Магістр у бібліотечній сфері, працювала вчителькою в суботній школі українознавства, 1984 р. була організаційним референтом Комітету для побудови пам'ятника митрополиту Василю Липківському у Бавнд Бруці. Так само як і О. Воронин, який ініціював і фінансував будівництво церкви на батьківщині своїх батьків – у Каневі, 1991 р. вона заснувала та очолила товариство «Полтавщина», за допомогою якого у Полтаві побудували Покровську церкву [491]. Тож, О. Воронин працював з такими ж ідеалістами, яким був сам.

Перший вихід в ефір радіопередачі «Голос УАПЦ» відбувся у неділю 30-го квітня 1989 р. Випуск цієї програми відкрив митрополит УПЦ в США Мстислав. Він так охарактеризував цю нову радіопрограму: «Це міст безпосереднього зв'язку з нашими братами і сестрами в Україні, які зберегли у своїх серцях любов до Бога і рідної Церкви та прагнуть її нового відродження» [713, с. 259].

Радіожурналістика була на той час надзвичай ефективною формою. Тому її широко використовували, за наявності матеріальних і технічних можливостей, різні громадські, церковні та державні організації США задля повалення комуністичного режиму [658, с. 193-195]. У зазначеному контексті варто пригадати радіомовлення відомого греко-католицького діяча Атанасія Великого,

зорієнтоване на Україну. Його передачі «З літопису християнської України» регулярно виходили в ефір на радіо «Ватикан». Згодом їх матеріал автор опублікував серійним виданням [601, с. 5-6].

Подібним чином з лекціями-нарисами в ефірі виступав для православного загалу і О. Воронин. Він також мав ідею опрацювати та видати тексти радіопередач, або, як у редакційному середовищі, називали – «радіо-скрипти», – у формі окремої книжки [39, арк. 2]. Проте цей задум так і не здійснився.

Готуючи радіопрограми, О. Воронин уважно стежив за подіями в Україні і намагався всіма засобами сприяти відродженню УАПЦ. Коли компартійна адміністрація м. Львова заборонила 21 вересня 1989 р. священникам і мирянам церкви св. Апостолів Петра і Павла користуватися храмом, він, у числі інших авторитетних діячів УПЦ в США, звернувся до Президента СРСР М. Горбачова з протестом проти цих неконституційних дій [11, арк. 1].

Згодом, протягом 1989–1992 рр., О. Воронин провів на радіо «Свобода» цикл щотижневих передач «З літопису Української Православної Церкви». Передачі, спрямовані на Україну, окреслювали один із найважливіших напрямків його громадсько-релігійної діяльності: пробудження незалежної думки, національної гідності та утвердження загальнолюдських цінностей в українському суспільстві, яке ще не позбавилось цілковито радянських стереотипів. Засобом цього пробудження і предметом безпосередньої уваги О. Воронина стала популяризація замовчуваних і фальсифікованих радянською владою сторінок вітчизняної церковної історії. Передачі за його участю випускали українські редакції всесвітньо відомих радіо – «Свобода» та «Голос Америки». Його голос лунав з ефіру радіостанцій, долаючи штучні радіоперешкоди, «поверх бар'єрів».

Таким чином, в радянській Україні наприкінці 80-х рр. ХХ ст. вперше почули голос О. Воронина – провісника відродження і будівничого УАПЦ. Він виступав за відновлення, збереження і примноження українських національних цінностей, проти антисоціальних атеїстичних експериментів радянських властей. Звернення до історії української церкви було покликом українському народові до національної пам'яті та переосмислення маргінальної ролі, відведеної йому

комуністичними вождями. Адже церква була традиційною суспільною організацією, а релігія – органічним виявом приватного та суспільного життя людей у всіх країнах світу, її соціальна значимість зберігалася віками.

Подібний спосіб спілкування між українською діаспорою та Україною поставав як один з небагатьох можливих. Адже Радянський Союз максимально обмежував своїх громадян від всіляких контактів із Заходом.

Завдяки згаданим передачам голос О. Воронина став пізнаваним. Свідченням його визнання в Україні вже у перші роки незалежності стало використання праць, цитування висловлювань, публікація історико-публіцистичних доробків на шпальтах газети «Літературна Україна» [88, с. 4].

Радянський політичний режим, який тоді ще не зійшов з історичної арени, чинив максимум зусиль, щоб нейтралізувати вплив небезпечного інформаційного потоку. Примітною у цьому відношенні вбачаємо згадку прізвища О. Воронина на сторінках «Прес-бюлетеня», що видавав Відділ преси та інформації Товариства культурних зв'язків з українцями за кордоном «Україна» – організації, народженої у кабінетах КДБ. Про це свідчив текст на звороті титульного аркуша бюлетеня: «Прес-бюлетень видається з грифом «Цілком таємно» і призначається виключно для тих адресатів, яким надсилається. Закритий характер цього видання слід враховувати при встановленні порядку його зберігання і використання. Прес-бюлетень не можна цитувати, а також посилатися на нього у виданнях та усних виступах відкритого характеру. Поверненню не підлягає, знищується на місці в установленому порядку». Один із номерів «Прес-бюлетеня» за 1989 р. (№ 10) повідомляв з посиланням на тижневик «Українські вісті» (Нью-Йорк) від 9 липня, що 30 квітня 1989 р. УПЦ у США розпочала радіопередачі, спрямовані на УРСР.

Йшлося якраз про радіопередачу «Голос УАПЦ». Наводилися і прізвища головного редактора цієї передачі – О. Воронин, керівника програми С. Личик, дикторів – Г. і Д. Грушецькі. Щоправда, останніх помилково називали «директорами» [564, с. 40]. Цей факт переконує, що думки та ідеї, якими О. Воронин ділився через радіоефір, були вкрай небезпечними радянській неоімперії. Їх боялися. Їх намагалися дезавуювати.

Але навіть такі жорсткі бар'єри, споруджені комуністичною системою, долали радіохвилі «Голосу УАПЦ», який слухали мільйони українців.

Таким чином, професійна журналістська сфера О. Воронина була невід'ємною частиною його громадської і релігійної діяльності, спрямованої на досягнення високих цілей – політичного звільнення українського народу від російсько-більшовицького поневолення. Комуністична система сприймалася ним як ключова загроза світу. Тому у його творчості на різних етапах життя постійно присутня проблематика протидії цій загрозі: збереження і примноження історичної пам'яті, пошуку ефективних способів донесення інформації про характер цієї загрози, особистого прикладу боротьби з нею. Інший аспект журналістських зусиль полягав у зверненні уваги суспільства і, зокрема, релігійного середовища, до основ української національної ідентичності. Ця ідентичність розумілась ним через співвіднесення своєї особистості з такими категоріями як рідний край, рідна мова, рідна церква, які він вважав джерелом життя та ефективної протидії «червоному напаснику».

О. Воронин долучився до громадської діяльності у літературно-журналістських формах ще у студентському віці. Гартував майстерність під керівництвом і впливом батька – визнаного майстра художнього слова, високоосвічених науковців – філологів, істориків, педагогів, організаторів церковного життя. Вже тоді він показав широту своїх поглядів на шляхи оздоровлення суспільства.

Журналістську компетентність О. Воронин набував у гущі парафіяльного життя, яке на певному етапі стало основою його громадської активності. Його громадсько-церковні проекти мали практичне значення для зміцнення і розвитку громади, гармонізації стосунків, виховання громадян, і, особливо молодшого покоління, у національному та християнському дусі.

Яскравою сторінкою журналістської та редакторської праці О. Воронина стала його робота в центральному органі УПЦ в США «Українському Православному Слові». Завдяки його професіоналізму українська діаспора мала

змогу бачити світ з точки зору українських пріоритетів, загальнонаціональних, християнських і загальнолюдських цінностей.

Значущою для суспільства була праця О. Воронина-радіожурналіста. Вона доносила до широкої аудиторії високі християнські та національні ідеали, відроджувала українські національні традиції, виконувала місію моральної реабілітації жертв комуністичного режиму, очищення суспільної свідомості від залишків радянської ідеології, відновлювала історичну пам'ять української нації, сприяла розбудові демократичного громадянського суспільства. У непростий час суспільних трансформацій 80-х рр. ХХ ст. радіопередачі О. Воронина підтримували українців на шляху відновлення і розбудови незалежної Української держави та незалежної української православної церкви. Він створював і ефективно використовував місток єднання між Україною та діаспорою.

Діяльність О. Воронина на усіх напрямках показує усвідомлену ним вищість громадських інтересів над особистими. Вона була і є прикладом невтомної, самовідданої праці. Його високі прагнення і конкретні дії, спрямовані на їх втілення, викликають щиру, глибоку повагу.

3.3. Науково-історичні дослідження та їх популяризація

О. Воронин був визнаним у товаристві науковців-істориків: Олександра Барана, Івана Власовського, Аркадія Жуковського, Олександра Оглоблина, Тимофія Міненка та ін. Він був членом УВАН в США, учасником численних наукових і громадських меморіальних заходах, організованих Науковим Товариством імені Шевченка, Українським Історичним Товариством.

Про його фаховий підхід до історії свідчить чимала частка науково-історичної літератури у особистій бібліотеці – наявність праць О. Апанович, Н. Полонської-Василенко, Д. Дорошенка, І. Крип'якевича, В. Липинського та ін. Також містилася добірка журналів «Український історик», що публікувався у діаспорі з 1963 р., і окремо – ювілейні випуски, що були присвячені тридцятиліттю журналу (1993 р.), тридцятиліттю Українського історичного товариства (1995 р.), 130-річчю з дня народження М. Грушевського (1996 р.).

Церковно-історичні дослідження О. Воронина, як і його богословські праці, мали морально-просвітницьку основу і були орієнтовані на широку аудиторію.

Свої наукові доробки О. Воронин популяризував у публічних виступах та публікаціях. Тематика охоплювала широкий спектр питань історії християнської церкви, православ'я в Україні від перших віків до сьогодення, а також персоналізацію ключових громадсько-політичних подій української історії ХХ ст.: Української національної революції, Голодомору, Другої світової війни.

Вже зазначалося (у підрозділі 3.2), що редагуючи сторінку «Студент-Богослов» у 1952 р., він почав розміщувати на його сторінках власні історичні статті та матеріали з найбільш близьких йому тем – утвердження християнства на Русі, відродження УАПЦ в роки Другої світової війни, про визначних керівників українського національного церковного руху: «Святий Рівноапостольний Великий князь Володимир», «Київ, травень 1942...», «У 20-ті роковини архипастирства Митрополита Полікарпа».

О. Воронин демонструє історичний підхід до висвітлення богословських тем вже в одній з найбільш ранніх публікацій – «Культ святих у Церкві Христовій» (1954). Він послідовно показує, що шанування святих було відоме вже у найдавніші часи і зберігалося протягом усіх століть християнства, наводить приклади цього шанування у перші віки до церковного поділу, аналізує католицьке вчення про святих та погляди протестантизму на це питання, показує особливості православного шанування святих [135, с. 83-85].

Дізнавшись про випуск у Торонто Православним братством при катедрі Св. Володимира збірника «В обороні Віри» під редакцією В. Іваниса, він одразу відгукнувся на цю подію. «Не можна заперечити вартости цієї невеликої книжки для православних українців. Разом з тим треба сподіватися, що й багато українців-католиків, прочитавши її, іншими очима дивитимуться на нашу історію... Православним українцям Канади й Америки, та й тим, що в інших частинах світу долею розкидані, слід підтримати шляхетний почин торонтонського Братства св. Володимира... А ініціаторам та видавцям збірника «В обороні Віри» належить признання і подяка від усіх нас!» [79, с. 143-144].

Його наступні публікації у трьох випусках збірника «В обороні віри» – «Хрестоносні походи і Православний Схід» (1957), «Католицькі Вселенські Собори до реформації» (1959), «Віра й атеїзм в СРСР» (1984) – показують еволюцію тематичних пріоритетів та зростання фахової майстерності як історика.

Зазначене Братство, яке привернуло пильну увагу О. Воронина, діяло у Торонто ще з 1938 року. 20 грудня 1953 р. воно поставило амбітне завдання, масштабний науково-просвітницький проект – розвинути діяльність на користь широким колам суспільства, об'єданого православною церквою у різних країнах читанням лекцій, конференціями, виданням літератури [470, с. 423]. На зборах ініціаторів цього проекту, зокрема, були присутні: архієпископ Михаїл (Хороший), якого обрали почесним головою Братства, о. Петро Самець, о. Дмитро Фотій, проф. Василь Іванис. Вже 28 лютого 1954 р. затвердили новий Статут і обрали управу на чолі з проф. В. Іванисом, а з весни 1954 р. започаткували цикл лекцій на церковно-історичні теми, які розпочав проф. І. Власовський доповіддю «Берестейська унія 1596 року». До 1959 року відбулося понад 35 публічних науково-популярних доповідей, які про слухали тисячі слухачів [470, с. 424, 427].

О. Воронин, який на той час проживав у Боффало, США, приєднався до проекту, ділячись із ними своїми науковими напрацюваннями. Його перша доповідь, датована червнем 1956 р., вилилася у ґрунтовну статтю «Хрестоносні походи і Православний Схід», що була опублікована у третій частині «В обороні Віри» [176, с. 62-88]. Робота була чітко структурована, споряджена посиланнями здебільшого на англomовну літературу, видану в Європі та Америці. Примітки були цікавими, додаючи барв до характеристики подій і персонажів.

Науковий апарат до публікації О. Воронина переконує у тому, що він ґрунтовно опрацював порушену тему, продемонструвавши глибоке знання історичних джерел та прекрасне володіння текстом Святого Письма.

Наступний виступ у Торонто і публікацію тексту О. Воронин присвятив аналізу роботи Вселенських Соборів Католицької церкви до часів Реформації [133, с. 37-77]. Як у попередньому виступі, О. Воронин структурував матеріал на сім блоків-розділів, у наступній інтерпретації: Перший «Вселенський

Собор» на Заході, Четвертий Латеранський Собор, Другий Ліонський (XIV «Вселенський Собор»), Собор в Пізі й Констанці, Базельський Собор (XVII-й «Вселенський»), Ферарсько-Флорентійський Собор і унія церков, Напередодні реформації. На відміну від попередньої публікації, ця велика доповідь надає менше матеріалу для аналізу наукових технологій автора, оскільки не містить посилань на джерела й літературу, не споряджена примітками. Вважаємо, це було виконання вимоги редакційної колегії, обмеженої видавничими можливостями, оскільки подібним чином були оформлені й статті інших авторитетних авторів (зокрема, І. Власовського).

У 1969 р. на засіданнях братства виголосили лише 2 доповіді, причому одну з них зробив саме О. Воронин на тему «Свята Афонська гора – твердиня православ'я». Братство переживало не кращі свої часи і цю доповідь так і не було опубліковано. Проте ми знаємо про її факт, як свідчення того, що О. Воронин був одним із найактивніших і найпослідовніших членів цієї громадсько-релігійної організації. Його участь у роботі цього товариства відзначив о. Михайло Муха, називаючи О. Воронина серед тих, чиї «виголошені доповіді своєю науковою й завжди повчаючою тематикою заслуговують на згадку» [470, с. 424, 433].

Під впливом роботи О. Воронина на державній радіостанції та перебування в інтелектуальному середовищі української політичної еміграції США, його наукові інтереси зміщуються від вивчення загальної церковної історії та історії західного християнства у бік історії Української церкви.

Це видно на прикладі його публікації у п'ятому випуску збірника «В обороні віри», присвяченому 1000-літтю хрещення України. Українське православне Братство Св. Володимира після чвертьстолітньої перерви поновило видання своїх наукових збірників. Мова йде про велику статтю О. Воронина на найгострішу тему: «Віра й атеїзм в СРСР» [184, с. 102-135].

Серед авторів цього збірника були однодумці – колеги, товариші Олександра – проф. М. Муха, д-р А. Лисий, Д. Нитченко, Ю. Новицький та ін. Праці деяких із них у ювілейному збірнику надрукували посмертно – проф. П. Коваліва, проф. І. Власовського. Один із розділів цього збірника

присвятили штучному голоду 1932–1933 рр. в Україні. Цю загальноукраїнську трагедію розкривали публікації українських правозахисників і дисидентів, які опинилися в США, зокрема – Миколи Руденка.

Публікації О. Воронина відображали загальну еволюцію й політизацію історичної проблематики, що обговорювалась у товаристві, та у всій українській діаспорі того часу. Ідеологічна війна між Заходом і Сходом сягнула апогею.

Як історик О. Воронин постає зі сторінок редактованих ним видань «Наша Церква», бюлетеню «Парафіяльне Слово», «Українське Православне Слово».

Засуджуючи Голодомор як результат цілеспрямованої політики СРСР, він виступає не тільки як громадський діяч, а й як історик-дослідник і популяризатор замовчуваних та спотворених сторінок вітчизняної історії. Він закликає збирати й поширювати свідчення української трагедії. Він чітко розуміє широку адресність цих відомостей: «Розповідати дітям і онукам, які народились і вирости вже в кращі часи, у вільному світі. Розповідати й тим, серед кого ми живемо, а особливо тим, які, «святого спокою ради» проповідують співіснування і дружбу з червоними убивцями» [325, с. 1]. Як бачимо, О. Воронин чітко проводить ідею примноження історичної пам'яті, використання уроків історії для уникнення трагічних повторів, усвідомлення злочинності дій комуністів, за які вони мають понести невідворотну кару.

Він продовжував: «Розкажімо їм, як влітку 1932 року комуністична влада на Україні почала планово здійснювати свій страшний злочин, що через нього вона сподівалась поставити на коліна українського селянина, який не хотів ставати безіменним наймитом-кріпаком у колгоспі» [325, с. 1]. Наведені слова О. Воронина вражають змістовністю, сутнісними, чіткими характеристиками стану українського селянина і дій комуністичної влади проти нього.

Маємо пригадати, що перша у світі міжнародна наукова конференція, присвячена Голодомору 1932–1933 рр., відбулася в Університеті Квебека (Монреаль) лише 25-26 березня 1983 року [674, с. 37-54; 671]. Між тим, О. Воронин голосно заявляв ще за 15 років до цієї наукової події про штучність голоду, мор голодом українців червоною Москвою.

Як історик, стурбований збереженням пам'яті про лідерів і еліту нації, О. Воронин неодноразово звертав увагу на постать Т. Шевченка. Проявляючи риси громадського діяча, він закликає: «Нам треба не тільки на словах шанувати безсмертного Тараса, а й жити його ідеями і, скільки наших сил, нести їх, як палаючий смолоскип, у навколишній світ» [332, с. 1]. Український патріотизм, ідеї єдності та соціальної справедливості, громадянська позиція – це ті ключові ідеї життєвої правди Т. Шевченка, на які звертав увагу своїх читачів О. Воронин. Тому він так гаряче відстоює думку про потребу якнайширшого поширення знань про життя і творчість Т. Шевченка. «Нехай і діти наші, що народились і вирости вже тут, в Америці і ніколи не бачили України, читають свого великого поета, і то не в перекладах, які в найкращому випадку подібні лише на бліду тінь оригіналу, а так, як писав сам Тарас Шевченко» [332, с. 2], – глибоко переконаний О. Воронин.

Серед історичної тематики, до якої звертався О. Воронин, була давня українська історія, пов'язана із запровадженням християнства. Вірогідно, йому видавалося дуже важливим зрозуміти та показати іншим причини і наслідки звернення до Христа у давні часи, оскільки природа людини незмінна і висновки з такого історичного вивчення є надзвичай сучасними. Показовими у цьому відношенні є його публікації «Пам'яті учителів і просвітителів слов'янських» [271, с. 1-3], «В день пам'яті Великої Княгині [195, с. 1-3] та ін.

Активність О. Воронина як історика-дослідника давньої історії України особливо проявилася під час наукових заходів з приводу відзначення 1000-ліття хрещення Русі, які пройшли по всьому світу, й у США зокрема, у 1985–1989 рр.

Саме завдяки науковій роботі та популяризації її результатів на всеукраїнському світовому рівні ім'я О. Воронина стало стрімко поширюватись.

Розгортання активності української діаспори з відзначення ювілею спонукало О. Воронина ще ширше оприлюднювати й популяризувати власні церковно-історичні розвідки та узагальнення.

О. Воронин був учасником найпершої з конференцій, організованої Комітетом наукового відзначення ювілею тисячоліття християнства Русі-України 1988–1989 рр. Конференція відбулася 15–17 червня 1985 р. у центрі митрополії –

м. Саут Баунд Брук. Магістр О. Воронин був серед перших доповідачів на цій поважній за складом учасників та важливій за проблематикою конференції. Він виступив із доповіддю «Християнство і народ, перших сто років» [716, с. 488]. Заявлена тематика підкреслила осмислення автором сутнісних питань взаємодії християнської віри з давньоруським суспільством, шляхів, способів та результатів формування релігійної свідомості на християнських засадах. Вона характеризує О. Воронина як науковця, котрий прагнув до з'ясування соціального контексту історичних подій, встановлення специфіки вітчизняної християнізації.

У згаданій конференції взяли участь ще 11 доповідачів. Серед них були такі відомі, як проф., д-р, о. О. Баран з Манітобського університету («Причини прийняття християнства Володимиром Великим»), д-р Ю. Гаєцький з Українського наукового інституту Гарвардського університету («Роль братств у культурному відродженні України XVI–XVII століть»), проф., д-р, о. С. Гаюк («Анотації до канонізації кн. Володимира»), д-р В. Трембіцький із Нью-Йорка («Хрест на українських державних інсигніях»), проф., д-р А. Жуковський з Парижа («Вклад Київської Духовної Академії і її «Трудів» на культурному та богословському відтинках»), доктор О. Домбровський (НТШ) («Українська духовність між Орієнтом та Оксидентом») та ін.

Конференція мала міжконфесійний аспект. Серед її учасників були представники Української Католицької Церкви. Зокрема, проф., д-р, о. Мелетій Войнар з Католицького університету у Вашингтоні виступив із доповіддю «Право Київської церкви до XIII ст.» [716, с. 489]. Цей факт свідчив про позитивні зміни у відносинах українських церков діаспори. Варто, наприклад, пригадати, що коли у 1955 р. митрополит Іларіон (Огієнко) ініціював проведення спільного святкування православних з греко-католиками «1000-ліття Християнства в Україні», від архієпископа Торонто і Східної Канади Михаїла надійшла листовна відповідь 22 липня 1955 р., що президія консисторії постановила «не брати участі в святкуванні уніатів» [12, арк 59].

Текст своєї доповіді О. Воронин подав до щорічника «Український Православний Календар на 1987 рік» [177, с. 111-114]. Розміщення цієї статті

одразу після статті І. Власовського «Охрещення Руси при св. Кн. Володимирі Великому і заснування української церкви» [85, с. 106-110] підтверджувало належну професійну церковно-історичну підготовленість автора публікації. Цю думку стверджує і присутність у церковно-історичному блокові матеріалів календаря публікації відомого історика української діаспори А. Жуковського – «Українська Православна Церква і Вселенська Константинопольська Патріярхія» [393, с. 122-129] та науковиці, письменниці, громадської діячки Галини Лащенко «Св. Ольга» [445, с. 115-122]. Оцінюючи з наукової точки зору цю публікацію О. Воронина, відзначимо її ґрунтовність, оперування перевіреними історичними фактами і, в той же час, не уникнення дискусійних, суперечливих моментів, пов'язаних із силовим насадженням християнства, взаємодії християнства з традиційною язичницькою культурою населення Давньої Русі.

Постановка питання дозволила О. Воронину зосередитись на історичних наслідках прийняття християнства, конкретизувати й деталізувати прояви культурно-цивілізаційного впливу церкви на життя і побут населення руських земель. Для переконливого показу змін, привнесених християнством, він звернув увагу на покращення морального стану суспільства. Автор стверджує, що завдяки християнству міцніли родинні відносини, стримувалось пияцтво, стимулювалась добродійність серед народу, зник пережиток кровної помсти. О. Воронин пише про таке благо, як поширення грамотності та освіти, а разом з тим – появу та розквіт письменства [177, с. 113]. Не оминув він і церковне будівництво, архітектуру, мистецтво, появу чернецтва і монастирів. Узагальнення свідчили, що «протягом перших ста років після Хрещення християнство стало невід'ємною частиною життя українського народу. Воно мало глибокий вплив на його духовно-моральний стан, на суспільні відносини, на його культуру» [177, с. 114].

Прикінцева частина статті, відокремлена від основного суто історичного тексту, являє собою громадянську складову. У ній розмірковується про можливість швидкого відновлення і поширення християнської віри в Україні після десятиліть радянської атеїстичної політики, наголошується на потребі бути готовим: «... треба мати на увазі, що відродженій Церкві доведеться мати до діла з

морем невіри, скептицизму і релігійної байдужості серед вихованих в атеїстичному дусі мас. Навіть при найбільшій підтримці держави, Церква повинна буде здобувати собі місце серед людей своїми власними силами, показуючи на словах і на ділі перевагу Божественної Істини над усіма людськими ідеологіями та перевагу ідеалів християнського життя». І далі він продовжує: «Якщо вона зможе це зробити, то можна буде сподіватися нового загального хрещення України – при чому хрещення не накинутаго волею володаря чи влади, – бо часи, коли це було можливе давно минули, – а добровільного, як вільного вияву бажання бути учасником вищого життя у Христі» [177, с. 114].

Навіть сьогодні, у 2019 р., після в Україні Томосу про автокефалію, ці слова, сказані О. Ворониним, не втратили значення для суспільства. Вони сприймаються як актуальне завдання, називаючи умови, за яких можливий успіх християнського життя та гармонізація суспільних відносин в Україні.

20-25 червня 1988 р. О. Воронин взяв участь у конференції, організованій завдяки Українській дослідницькій програмі Іллінойського університету. Він задекларував себе незалежним дослідником із м. Сільвер Спрінг, Меріленд, де на той час проживав, виступив з промовою «Константинополь і православна церква в Україні після Переяслава». Автор виголосив її українською мовою. У ході конференції експонувалася виставка «Ікона в Україні». Її репрезентувала фундація родини Чопівських під керівництвом Славка Новицького. Автором текстів і коментарів до виставки був також О. Воронин [716, с. 499].

5 серпня 1988 р. доповіддю на тему «Православна церква на Україні після Переяславської домови» О. Воронин відкрив наукову конференцію у Баунд Бруку [716, с. 500]. Тими днями – з 5 по 7 серпня – УПЦ у США і діаспорі завершувала Святий ювілейний рік [716, с. 65]. Безумовно, проблематика історичних уроків Переяславської угоди 1654 р. та розгляд її історичних паралелей мала полемічний контекст в українському світі 80-х рр. ХХ ст. «Переяславська угода була для України та її народу в загальному, а для Православної Церкви на Україні зокрема, подією свого роду апокаліптичною; рубежем, перейшовши який, Українська Православна Церква швидко втратила

свою незалежність, а потім і самобутність», – проголошував доповідач. «Все ж, – закликав він, – ті події слід нагадати, бо наслідки їх ще й досі з нами, а розв'язка – десь у майбутньому» [180, с. 80].

Доповіді О. Воронина у 1988 р. засвідчили його увагу до вузлових моментів української історії. Вони показали мужність автоа як громадського діяча, осмислення найскладніших моментів минулого. Згодом зазначені виступи на конференціях О. Воронин оформив у вигляді публікацій в «Українському Православному Календарі на 1990 рік» [180] та «Сучасності» [179]. Їх тексти показують принциповість громадянської позиції автора, який звернувся до непарадної теми під час ювілейних зібрань.

Таким чином, проблематика ключових для українського суспільства подій, піднята О. Ворониним, показала його виразну громадянську позицію.

Особливо примітною є наукова публікація, вміщена в «Українському Православному Календарі на 1988 рік». О. Воронин звернувся до читачів з ґрунтовною статтею про історію церкви в Україні часів Другої світової війни: «Відроджена у вирі війни» [100, с. 82-94]. Використовуючи працю І. Власовського «Нарис історії Української Православної Церкви», автор доповнив і поглибив характеристику церковного життя українців під час згаданої трагічної доби. Ґрунтовність його історичного аналізу показує значний науковий апарат публікації, що власне, не було типовим для змісту календаря-альманаху. О. Воронин залучив до аргументації своїх положень таких авторитетних авторів як Гарві Фірстоун «Ікона і свастика – Російська Православна Церква під нацизмом і радянським контролем» (Кембрідж, 1971), Джон А. Армстронг «Український націоналізм» (Нью-Йорк, 1963), Фрідріх Геєр «Православна церква в Україні з 1917 до 1945 р.» (Кьольн-Брауншпелд, 1953). Автор ґрунтувався на обширній джерельній базі: архіві митрополії УПЦ в США у Бавнд-Бруку, зокрема, – листів митрополита Олексія до Полікарпа від 29 червня 1942 р, листа з генерал-комісаріату від 7 вересня 1942 р., протоколу зустрічі митрополита Полікарпа з представниками райхскомісаріату, листа митрополита Полікарпа до єпископа Мстислава від 20 грудня 1943 р. та ін. Вірогідно, також з архіву митрополії було

взято матеріали газет періоду німецької окупації, зокрема – «Краківські вісті» за 1941–1942 рр., «Волинь» (Рівне), «Український голос» (Луцьк) за 1942 р. О. Воронин використав і такий важливий пласт джерел, як спогади учасників і очевидців подій. Серед цього виду задіяних ним джерел варто назвати спогади Л. Малюженка (Київ за 1942 рік) [680], публікацію архієпископа Сильвестра (Моя автобіографія) [534], документовану працю протоієрея А. Дублянського (Тернистим шляхом – життя митрополита Ніканора Абрамовича) [386]. О. Воронин використовує також усну історію. Зокрема, він посилається на персональні розповіді авторів митрополита Мстислава (Скрипника).

Виказуючи конфесійну незаангажованість, автор органічно включає в тканину тексту листи-послання митрополита УГКЦ Андрея Шептицького та працю Степана Барана «Митрополит Андрей Шептицький» (Мюнхен, 1947).

Як дослідник, котрий глибоко опрацював тему, О. Воронин акцентував на суперечливих історіографічних моментах. Зокрема, солідарно з І. Власовським він заперечує твердження Ф. Геєра, Дж. Армстронга, М. Чубатого, що під час радянської окупації Західної України у 1939–1941 рр. єпископ Полікарп підпорядковувався Московській патріархії [100, с. 94].

Аналізована наукова публікація О. Воронина побачила світ ще до того, як історія церкви в Україні часів Другої світової війни тільки почала по-справжньому розроблятися. Вона вказувала на перспективи вивчення і давала приклад ґрунтовного аналізу актуального питання української історіографії. Як відомо, згодом в Україні з'являться публікації на цю тему Ю. Волошина [611], О. Лисенка [676], В. Гордієнка [617], А. Смирнова [707], І. Грідіної [618] та ін.

Таким чином, від часу включення у роботу з відзначення тисячоліття хрещення Русі, громадська ініціатива О. Воронина з площини богослов'я більшою мірою переноситься на науково-історичну сферу. Це стало серйозним етапом громадської та релігійної активності у науковій сфері.

Поряд із стрижневими проблемами історії української церкви, які віддзеркалили наукові інтереси О. Воронина у зв'язку з 1000-літтям хрещення Русі, він працював у площині дослідження історії УАПЦ 20-х рр. ХХ ст. Саме

збирання матеріалів з історії УАПЦ та їх узагальнення з перспективою популяризації стають у цей час пріоритетами його наукової праці.

З тисячолітнім ювілеєм хрещення Русі поєднався ще один, який відзначали 1 січня 1989 р. Йдеться про одну з найактуальніших для української православної спільноти подій новітньої історії – проголошення законом Директорії УНР автокефалії української церкви, що відбулося 1 січня 1919 р. Наприкінці 80-х рр. ХХ ст. ця подія набула актуальності в умовах українського національного відродження і відновлення руху за українську автокефалію. О. Воронин відгукнувся на неї статтею в «Українському Православному Календарі на 1989 рік» «Сімдесята річниця історичного акту» [167, с. 80-82].

Вміщуючи на початку статті текст самого закону, автор аналізує його з точки зору історичної перспективи. О. Воронин переконливо обстоює думку, що закон про автокефалію вже сімдесят років тому був назрілою суспільною потребою, вимогою більшості. Цю думку сьогодні все чіткіше формулюють українські науковці. О. Воронин аргументує цю думку своїми тезами: закон було прийнято дуже поспішно, усього за два тижні після того, як Директорія прийшла до влади. Ухвалу винесли під головуванням В. Винниченка, який був категорично проти всякої особистої участі у церковно-релігійних справах. Це означало, на думку О. Воронина, що він мусив погодитись з поглядами більшості: «Більшість же явно вважала справу визначення статусу Української Православної Церкви настільки важливою, що наполягала на негайному її вирішенні» [167, с. 87]. Наведена аргументація має логіку і знання історичного контексту.

О. Воронин стверджує, що проголошення цього закону було результатом зростання національної свідомості суспільства, передусім його еліти: «Очевидно, в українських керівних колах прийшло загальне усвідомлення величезної ролі Церкви в житті народу протягом століть його історії, її ваги в національному, культурному і духовному його розвитку» [167, с. 87].

Глибокими були прикінцеві висновки щодо значення аналізованого історичного акту. «Хоч закон Директорії про автокефалію Української Православної Церкви не був здійснений на практиці він залишається документом великої

історичної ваги», – пише О. Воронин. Цю вагу він вбачає у ствердженні принципу: «В самостійній державі має бути і самостійна церква». Цю тезу ще за гетьманату виголосив на Всеукраїнському Православному Церковному Соборі 12 листопада 1918 р. міністр ісповідань Олександр Лотоцький. Він же став міністром ісповідань Директорії, за короткий час керування якого і було проголошено українську автокефалію.

Як пише О. Воронин, цей декларований принцип, не реалізований у свій час, залишається «як дороговказ на майбутнє і як пересторога всім гнобителям, що потоптання ними національно-релігійних прав українського народу не триватиме вічно» [167, с. 87]. Він вважав важливим збереження УАПЦ на еміграції як законної спадкоємиці Київської митрополії, розвиваючись «на засадах автокефалії та вікових традицій, переданих нашими предками з глибин століть» [167, с. 87].

О. Воронин надзвичайно цінував ідеї і справи митрополита Василя Липківського. Він багато писав про його діяльність, популяризував його думки. Займався поширенням врятованої частини його унікальної історичної праці «Історія Української Православної Церкви. Розд. VII: Відродження Української Церкви», яку видавництво УПЦ в США опублікувало 1961 р. [451]. [Додаток М]. Полемічно відстоював оригінальність тексту, критикуючи хиби католицького видання 1959 р. у Канаді [41, арк. 1; 452].

Як пише А. Зінченко, до 125-річчя від дня народження митрополита Василя Липківського О. Воронин опублікував у діаспорі статтю у квітневому номері газети «Нові дні» за 1989 р. А незабаром, у 1990 р., її передрукував у Києві журнал «Церква і життя», який нетривалий час друкувався на початках відродження УАПЦ [632, с. 14]. Стаття мала назву «Великий подвижник українського церковного відродження» [96, с. 25]. Поряд з нею у журналі було надруковано праці самого митрополита Василя Липківського – «Значення посту в житті християнина і причина посту» та «Релігійність Тараса Шевченка», а також відкритий лист-відповідь Народного Руху України (комісії у справах сумління) екзархові України митрополитові Київському і Галицькому Філарету за підписом

Є. Сверстюка [527, с. 33-35]. Таким чином, наукові і громадські ініціативи О. Воронина мали безпосередній резонанс в Україні.

10 червня 1989 р. О. Воронин взяв участь в науковому семінарі з нагоди цього ювілею митрополита Василя Липківського у Блюмінгдейлі, штат Іллінойс. Він розкрив тему «Ідеологічні засади УАПЦ 1921 року: теорія і практика». Свою промову О. Воронин знову виголошував українською мовою. Прагнучи об'єктивності й переконливості, він формулював висновки, спираючись на характеристику умов, в яких проходило відродження УАПЦ. З глибоким знанням показав зв'язок між теорією та практикою УАПЦ на головних напрямках реформ: автокефалія, соборноправність, українізація.

Усвідомлюючи актуальність питання, наостанок промови автор повернувся до нового відродження УАПЦ в Україні, яке покладає на її послідовників високу місію. Він наголосив: «...зберігаючи ті цінності Церкви 1921 року, які є непроминаючі, ми повинні керуватися вимогами сучасності, дивитися вперед і робити свій вклад, прокладаючи дорогу наступним поколінням» [28]. Ця теза показала широту його світогляду, вагу громадських інтересів, непохитність морально-етичних принципів, розуміння потреби збереження ідеологічних основ УАПЦ, необхідність врахування умов суспільного життя, розуміння органічності зв'язку між діаспорою та батьківщиною та місії діаспори.

Окремого аналізу заслуговує робота О. Воронина над потужною історично-документальною публікацією – «Мартирологія українських Церков. Т. 1. Українська Православна Церква». Лише цієї праці виявилось б достатнім, щоб сучасники і нащадки поцінували його колосальний науковий внесок у справу церковного відродження в Україні та збереження історичної пам'яті українського народу.

Згадана фундаментальна збірка (1207 сторінок тексту) побачила світ у видавництві «Смолоскип» ім. Василя Симоненка. О. Воронин був її упорядником і, водночас, редактором разом із головою правління видавництва О. Зінкевичем.

До створення цієї публікації їх надихнула власна національна свідомість, глибока релігійність та наближення тисячолітнього ювілею хрещення Русі.

Проект підготовки потужного документального видання здобув підтримку та заохочення з боку митрополита УПЦ у США і першоієрарха УАПЦ у діаспорі Мстислава (Скрипника), а також – архієпископа УАПЦ у Великій Британії Володимира (Дідовича), голови Консисторії УГПЦ в Канаді о. д-ра Степана Ярмуса. Кваліфіковану допомогу надали визначні історики української церкви, зокрема – голова НТШ в Європі, д-р А. Жуковський (Париж), дійсний член УВАН, редактор «Українського Православного Слова» о. д-р С. Гаюк. Активно сприяли проведенню пошукової роботи керівники та працівники багатьох архівів і бібліотек Америки та Європи, власники приватних колекцій, родинних архівів.

Ідеєю проекту було створення серійного – чотирирьохтомного видання документальних збірників під назвою: «Мартирологія Українських Церков». У проект включилися Українська Католицька Церква та протестантські конфесії. Першим у 1985 р. вийшов том, присвячений історії УКЦ. Через два роки, 1987 р., О. Воронин і О. Зінкевич завершили зібрання й опрацювання матеріалів про УПЦ. Як виявилось, на цю роботу знадобилося значно більше часу, ніж передбачалося. Далися взнаки залізний мур між СРСР і діаспорою, неможливість для дослідників з діаспори скористатися архівами в Україні, фрагментарність і розпорошеність церковних та приватних колекцій з історії православної церкви поза межами України, постійна руйнація церкви радянською владою.

Концепція упорядників передбачала не тільки узагальнення та оприлюднення матеріалів про переслідування та нищення церкви у різні часи, але й матеріалів про її розвиток і діяльність [464, с. 5].

Мовою історичних фактів «Мартирологія» повідомляла про становлення та піднесення УАПЦ у 20-х рр. ХХ ст., у другу хвилю її відродження – 40-х рр. ХХ ст., наводила неспростовні свідчення про національний характер українського церковного руху, конкретизувала прояви української релігійної свідомості.

Цій книзі судилося стати документальною історією української православної церкви у ХХ ст., а О. Воронину – одним із її літописців.

Робота вимагала професійного та системного володіння історичними, богословськими, філологічними знаннями, археографічними та редакторськими

навичками, організаторськими здібностями. При цьому він мав бути максимально об'єктивним до подій, які склали основу цієї документальної хроніки. Праця вимагала пошуку та відбору матеріалу яскравого і, водночас, – типового, показових деталей і сміливих узагальнень.

У цій документальній історії УАПЦ О. Воронин і О. Зінкевич першими оприлюднили численні документи керівних органів церкви: ухвали Соборів, Президії та Малої ради ВПЦР, листування релігійних діячів. Багато упорядкованих ними свідчень вперше характеризували провідників конфесії, повертаючи із забуття історичну пам'ять про багатьох із них, спростовуючи міфи та знімаючи упереджене ставлення до цих діячів, сформовані радянською владою.

Завдяки лібералізації радянської політики часів горбачовської перебудови, ослабленню радянської ідеологічної завіси на рубежі 80-90-х рр. ХХ ст. «Мартирологія» досягла України. Вона відкрила українцям приховані та спотворені комуністами сторінки вітчизняної історії, без перебільшення – справила революціонізуючий вплив на істориків і зацікавлених читачів.

Разом із цією книжкою до України прийшли й інші видання О. Воронина, що дає підстави характеризувати його як відомого та популярного автора, дослідника актуальної проблематики.

Результатом його науково-дослідницької і популяризаторської роботи стали брошури: «Коротка історія Української Православної Церкви» (1989 р.) [134], «Була, є і буде! Для інформації тим, хто відкидає існування тисячолітню історію Української Автокефальної Православної Церкви» (1989 р.) [90] і дві невеликих книги: «Автокефалія Української Православної Церкви» (1990 р.) [87], «Історичний шлях УАПЦ» (1992 р.) [132] [Додаток 3].

Перші дві праці були підготовані 1989 р., побачили світ з благословення митрополита Мстислава. Отримавши митрополиче схвалення 10 квітня 1990 р., кожна з них швидко розійшлася накладом 1 тис. примірників. Фундатором першого видання виступило Братство св. Володимира при кафедральному соборі св. князя Володимира у м. Чикаго, Іллінойс. Друге видання фондувала українська

православна парафія св. апостола Андрія Первозванного у Бостоні, Массачусетс. Настоятелем останньої був о. архімандрит Андрій (Партикевич).

Досягши України, названі праці виявилися настільки бажаними, що їх швидко повторно розтиражували. За благословенням архієпископа Тернопільського і Буцацького УАПЦ Василя (Боднарчука) вже у другій половині 1990 р. кожна з брошур додатково випустили у світ у кількості 5 000 примірників. То був час стрімкого поширення ідеї відродження УАПЦ. Нагадаємо, 5-6 червня 1990 р. відбувся I Всеукраїнський собор УАПЦ, на якому патріархом України обрали митрополита УПЦ у США і першоієрарха УАПЦ у діаспорі Мстислава. Він активно підтримав відродження церкви на батьківщині. Просвітницька і видавнича діяльність сприяла цьому процесові. Отож, і наукова і науково-популярна література діаспори була вкрай потрібною в Україні.

Ідею брошури «Була, є і буде!» надихнули потреби спростувати політизовані твердження державних і церковних можновладців СРСР про «безпідставність існування української православної церкви». У переломний для відродження УАПЦ момент органи радянської влади відмовлялися реєструвати її громади, пояснюючи це надуманістю їх основ, відсутністю історичного ґрунту. Перебування релігійної громади у незареєстрованому стані було тоді неможливим, оскільки вважалося незаконним. Резонансу набув факт відмови у реєстрації статуту першій з таких громад УАПЦ у м. Києві. 6 червня 1989 р. Подільський райвиконком повідомив прохачам свою негативну відповідь на підставі того, що «такої церкви нема і ніколи не було» [90, с. 1].

Це стимулювало українську громадськість звертатися до історичних фактів, збирати і публікувати беззаперечні докази існування української церкви, включатися у полемічний діалог за утвердження УАПЦ. До цієї боротьби активно включилася діаспора, за неї взявся й О. Воронин.

Промовистою аргументацією за УАПЦ стала мемуарна та історико-публіцистична праця «Українська автокефальна церква – вічне джерело життя», написана відомим українським громадським і церковним діячем, настоятелем церкви Святого Духа у м. Штутгарт (Німеччина) протопресвітером Демидом

Бурком [57]. Її, як дарунок, він надіслав двом адресатам: керівникові КПРС і радянської держави Михайлу Горбачову та Подільському райвиконкому м. Києва.

Уособленням позиції, що протидіяла відродженню УАПЦ, був тодішній екзарх України РПЦ митрополит Філарет. Він стверджував незаконність і короткочасність існування у 20-ті рр. ХХ ст. самостійної православної церкви в Україні. Полемізуючи з митрополитом Філаретом на сторінках своєї праці, О. Воронин наводив у відповідь неспростовні аргументи. Зокрема, він звертав увагу на докази тисячолітнього існування Київської митрополії, стверджуючи, що «їй з повною підставою належить назва Українська Православна Церква» [90, с. 4] Він висвітлював широкий народний рух, який «не можна було спинити», що завершився організаційним оформленням УАПЦ у 1921 р. [90, с. 10]. Він свідчив про руйнацію церкви сталінською державно-політичною машиною: «сталінський режим кинув проти неї [УАПЦ. – Г.І.] уже з кінця двадцятих років всі сили свого пекельного апарату знищення, а до середини тридцятих років повністю знищив її фізично, потопивши у крові незліченних мучеників» [90, с. 15].

О. Воронин звертав увагу на відродження УАПЦ в роки Другої світової війни та існування її поза межами України [90, с. 17-24]. Він робив загальний висновок: «Українська Автокефальна Православна Церква існувала, існує і буде існувати, як законна рівноправна Церква у братній сім'ї автокефальних Православних Церков світу» [909, с. 28].

Другу брошуру, що мала назву «Коротка історія Української Православної Церкви» [134], О. Воронин подав у більш строгому науково-популярному викладі. Разом із тим, її зміст увібрав у себе ясність думки, лаконічність форми, образність мови автора. Ці характерні риси відчутні вже за назвою першого розділу праці: «Світанок християнства на українських землях». Життєстверджуючим, оптимістичним і змістовно насиченим словом «світанок» О. Воронин характеризував утвердження християнства в українських землях.

Літературний талант О. Воронина проявився у влучних метафорах і легких алегоріях, у вишуканості слова.

Виваженими характеристиками О. Воронин знайомив читача з основними подіями історії православної церкви в Україні. Він подавав їх у єдності з історією українського народу та української державності. Автор показав тісну взаємопов'язаність церковної та громадянської історії, поінформував про найбільш суперечливі й резонансні її прояви: деформацію устрою української церкви російською імперською владою, «сильні утиски, які згодом перейшли у справжній терор» з боку радянської влади, «тяжкі утиски з боку влади і Римо-Католицької Церкви» у Польщі [134, с. 21-24].

Спираючись на значний фактографічний матеріал, О. Воронин одним із перших охарактеризував відродження УАПЦ в Україні, що розпочалося 1989 р. Йому вистачило знань та переконань, щоб за сучасними суперечливими подіями побачити історичні процеси й тенденції першого року бурхливого релігійного відродження. Робота мала виразну ідейну спрямуваність. О. Воронин вважав відродження УАПЦ закономірним і непереможним виявом національного життя.

Наукова діяльність О. Воронина не була самоціллю. Вони здебільшого мала просвітницьке спрямування, орієнтувалася на максимально широке коло читачів. Цій спрямованості підпорядковані добір матеріалів, форми, стиль подачі фактів.

Символічною для окреслення певного етапу громадської і релігійної діяльності О. Воронина у науковій сфері є його публікація, подана до «Українського Православного Календаря на 1991 рік», на рік проголошення державної незалежності України. Це була стаття «Наша віра православна», яка своєю назвою вкотре перегукувалася з назвою газети, виданої в Україні у вересні 1989 р. за редакцією Є. Сверстюка [149, с. 79-81].

Поряд із цією статтею, у літературній частині календаря були вміщені публікації С. Петлюри «Ідея патріархату» [496, с. 76-77], Павла Мовчана [467, с. 82-83], Юрія Рибчинського [520, с. 83-84], Юрія Мушкетика [471, с. 84-86], Василя Вериги [75, с. 97-89], Дмитра Степовика [545, с. 89-92], Валерія Смолія [541, с. 100-1023], зразки творчості Григорія Сковороди [538, с. 105], Олеся Гончара [365, с. 115-117], Сергія Єфремова [388, с. 120-122], Емми Андієвської [52, с. 122-125], Василя Симоненка [535, с. 128], Олени Апанович [589, с. 130-131] та ін.

Отже, випуск цього календаря, персоналії авторів і зміст їхніх публікацій – фесрія української інтелектуальної творчої еліти на ствердження національно-державної зрілості України, яка того року виборола собі державну незалежність.

Завершуючи характеристику О. Воронина як громадського і релігійного діяча-історика, підкреслимо основні методологічні засади його досліджень, відшліфовані життям і роками плідної праці, які він сам відкривав у листуванні.

Уважно стежачи за громадсько-політичними і науковими подіями в Україні, зокрема у сфері історії релігій, О. Воронин щиро радів: «А от пройшло лише біля 10 років з часу національного відродження України, і скільки вже видань з'явилося із сфери релігії, а зокрема з нашої церковної історії. Я так і надіявся, що щось таке станеться, коли відкриються можливості вільної неупередженої наукової праці, коли науковців перестануть стискати тісні рамки ворожої ідеології» [42]. Таким чином, він бачив очевидні успіхи, щиро їм радів, чітко розумів корінь проблем у творчості історика радянських часів – ідеологізація.

Оцінюючи стан церковно-історичних досліджень на початку III-го тисячоліття, він констатував: «Мені дуже приємно, що в Україні дедалі більше розвивається церковно-історична наука. На початку 90-х років, коли ми розпочинали діяльність Видавництва «Воскресіння», таких досліджень було обмаль, і тому наші видання мали такий успіх. Думаю, що тепер такої літератури є дуже багато, і працюють над цією тематикою численні видатні науковці. Інакшими словами – величезний поступ» [43].

Привертає увагу розуміння О. Ворониним неосяжності сфери історичних досліджень і його прихильність до різноманіття наукових підходів. Різноманіття імпонувало його внутрішньому світу. На нього справила враження інформація про наукову конференцію «Історія релігій в Україні», що пройшла у Львові 1997 р. Ознайомившись із програмою конференції, він писав: «Та й які ж цікаві теми там обговорювались! Дуже шкода, що я не маю можливості бути на таких конференціях. Цікаво, чи планується видання збірника матеріалів цієї львівської конференції? Я її напевне постарався б придбати» [40, арк. 1].

О. Воронин цікавився станом історичних досліджень в регіонах: «Про Львів, Київ, дещо про Полтаву я чув, а от про Кам'янець – не доводилось» [41].

Стежачи за новинками наукової літератури, він придбав для себе через Український науковий інститут Гарвардського університету збірник документів Першого Всеукраїнського Собору УАПЦ 1921 р. «Це був виняток, бо більшість наукових книжок, які видаються тепер в Україні, до нас не доходять. Припускаю, що це через їхні мінімальні тиражі. Такі книжки в Україні відразу розхоплюють. Про згадані Вами посібник з історії релігій в Україні та про Історію протестантизму в Україні я навіть не чув», – жалкував він обмеженості можливостей вивчення новітньої літератури з України [43, арк. 1]. До речі, збірник, який він придбав [495], було підготовлено в Україні у співпраці з науковцями та громадськими фондами української діаспори США і Канади.

О. Воронин вітав відкриття архівів в Україні, яке створювало широке поле для досліджень історії церкви в Україні. Він добре розумів значення джерел для підготовки наукових праць. У 1980-х рр. під час роботи над «Мартирологією» йому доводилося скрупульозно збирати й ретельно опрацьовувати значні масиви джерел різних видів. Вже після завершення цього масштабного проекту, доповнюючи матеріали про УАПЦ під час Другої світової війни, у нього знову виникла потреба працювати в Архіві УПЦ США у Бавнд Бруку [35, арк. 1].

Розуміння важливості історичної пам'яті виявилось у його прагненні зберегти архівну спадщину батька для майбутніх дослідників. Тому він щиро відповів на пропозицію директора Державного архіву Черкаської області Світлани Кононенко створити окремий архівний фонд батька – О. Варави (О. Кобця) у ввіреному їй архіві: «Я з великою охотою та приємністю підтримую цю ідею» (1 березня 1997 р.) [22, арк. 1]. А потім, передаючи в Україну оригінали документів з родинного архіву, він все ретельно інвентаризував та створював страхові копії. «Я маю ксерокопії всіх документів, які я переслав до Канівського музею. Робив ці копії я сам, на своїй копіювальній машині, при чому старався, щоб вони вийшли якнайкраще», – повідомляв він директорів Державного архіву Черкаської області 5 квітня 1999 р. [22, арк. 9].

За можливості О. Воронин охоче співпрацював з дослідниками з України. Він радів можливості отримати доступ до українських архівів. Він порівнював і цінував факти, перевіряв ними свої положення. «Дуже дякую Вам за текст заяви архієпископа Антонія. Цей текст інакший ніж той, який я пам'ятаю, але мені здається, що це те саме, тільки висловлене іншими словами» [33], – резюмував він, збираючи матеріали для своєї нової книги «Рідна мова в богослуженні».

О. Воронин був проникливий і тонкий у висловленні дискусійних питань. Разом із тим, завжди показував послідовність у відстоюванні принципів. Історична правда, об'єктивність були наріжними каменями для нього, як для історика і громадянина.

Всі прояви наукової діяльності О. Воронина були підпорядковані єдиній меті: «Мені хочеться вірити, що становище в Україні зміниться на краще, і настане нормальне життя сильної, заможної країни» [22, арк. 6].

Розуміння О. Ворониним значущості історичної пам'яті для поступального руху суспільства, значення досвіду поколінь робило його невтомним практиком. Збирання документальних і наративних свідчень, масивів громадсько-політичної, наукової, художньої, релігійної літератури і передача їх майбутнім поколінням читачів і науковців, вилилося у практичні проекти: написання і публікацію власних науково-популярних праць з історії церкви в Україні, а згодом в організацію видавництва «Воскресіння» та створення Літературно-меморіального музею братів Вараввів з архівом та бібліотекою і Свято-Вознесенського українського православного храму у м. Каневі, про що мова піде далі.

Узагальнимо: питання історії для О. Воронина були невіддільними від літературної, богословської, педагогічної творчості. Історичні знання він сприймав не як самоціль, а як джерело та інструмент у суспільно значущій роботі на користь людства і, передусім, – духовного визволення та розвитку українського народу.

Фактографічний матеріал і висновки історичних напрацювань О. Воронина мали помітний вплив на українську історіографію, зробили суттєвий внесок у духовне відродження України, і не втратили актуальності до сьогодні.

3.4. Богословсько-педагогічна творчість

Закінчення О. Ворониним духовного закладу вищої освіти, який мав богословсько-педагогічну спеціалізацію, вказує на джерела і теоретичні основи його діяльності. Він автор численних проповідей і повчань, пояснення церковних істин і символіки, знавець церковної історії. Його богословська творчість була пов'язана з журналістикою. На сторінках редагованих ним видань неодмінними були його теологічні праці.

Публікації і виступи О. Воронина свідчать про оригінальну систему його богословських поглядів з виразними національними, антимілітарними, антикомуністичними, екуменічними рисами.

Першу промову О. Воронин написав 8 грудня 1948 р. ще під час перебування у таборі переміщених осіб Шляйсгайм та підготовки до навчання у Богословській академії у Мюнхені. Йому йшов 22-й рік. Текст зберігся завдяки публікації, яку О. Воронин зробив через два десятиліття в бюлетені «Парафіяльне Слово». Думки двадцятилітньої давнини зберегли свою актуальність. Показовою є назва промови – «Християнська любов» [178, с. 1-3]. Наче досвідчений проповідник, молодий О. Воронин відокремлює частину тексту з біблійними сюжетами та цитатами від прикінцевої частини промови, в якій окреслює жорстокі і криваві реалії ХХ ст. Показом суперечностей, що зберігаються і нагромаджуються у світі «нечуваного розквіту науки і техніки», він підводить до думки, що «кожен із нас, хто вважає себе за християнина, хто ще має в серці Бога, кому дорогі заповіді Христові – повинен докласти всіх своїх зусиль, щоб повернути в світ втрачену любов» [178, с. 3].

Думкою про потребу активних дій О. Воронин відрізняється від батька, який свій талант проявляє в описанні психологічного стану та висловленні віри. Олександр показує свою високу соціальну активність, рішучість, готовність до дії.

Богословська освіта, природний хист навчати та проповідувати визначили подальшу участь О. Воронина у церковному житті. Не прийнявши священного сану, він все ж знаходився у гущі церковних подій та був безпосереднім учасником багатьох церковних дійств. Отримав єпископське благословення

служити іподияконом. У статусі іподиякона О. Воронин брав участь у таких урочистих подіях, як візитація до парафії Св. Тройці у Боффало архієпископа Мстислава [556, с. 20], посвячення храму Св. Тройці 4 травня 1969 р. [244, с. 4].

Як богослов він заявив про себе редагуванням сторінки «Студент-богослов», був секретарем Товариства студентів-богословів УПЦ в США, турбувався релігійним вихованням молоді, зокрема – опікуючись проблеми недільних шкіл в українських православних парафіях.

Як автора науково вагомих і повчальних доповідей (1957, 1959, 1969, 1984 рр.) О. Воронина відзначали організатори читань Братства при кафедрі Св. Володимира у Торонто. Особливої активності його богословська діяльність набула 1985–1989 рр. у час відзначення Тисячолітнього ювілею хрещення України-Руси.

Визначним богословом О. Воронин постає зі сторінок численних проповідей, надрукованих ним у «Парафіяльному Слові». Саме у цьому виданні збереглася найбільша частка з його богословських промов, що сьогодні відомі.

Богословський аспект громадсько-релігійної діяльності виявляється у кожному номері «Парафіяльного Слова».

Чудовий приклад богословської зрілості О. Воронина являє собою його стаття «На порозі Різдвяного Посту» [257, с. 1-2], в якій він образно і доступно пояснює особливість Різдвяного Посту, його відмінність від Великого Посту.

Автор ясно показує відмінність підготовки до Різдва Христового в Україні і в США. Це порівняння не на користь країни, яка дала можливість жити українським емігрантам. «Тут увесь сенс святкувань зводиться до того, щоб повеселитися, забавитися, і матеріально приготуватися до самого свята. Тому й бачимо ми тут безконечні Різдвяні забави, веселощі і безконечні закупи ПЕРЕД святом; бачимо також, як вже в перший день після Різдва зникають із крамниць більшість прикрас, замовкають Різдвяні пісні, всі повертаються до роботи, і святковий настрій зникає аж до наступного року, коли день перед Днем Подяки все починається знову» А далі пише: «Який великий контраст між святкуваннями тут і на Україні, де, після довгої підготовки, справжній святковий настрій

починається щойно на Свят-Вечір, а свята тривали цілі два тижні, аж до самого Водохреща!» [257, с. 2]. Пояснюючи відмінності, О. Воронин готує парафіян до того, щоб Різдвяний піст приніс насамперед духовну користь.

Ідеями українського патріотизму пронизане слово О. Воронина з нагоди дня пам'яті слов'янських просвітителів Кирила і Methodія [271, с. 1-3]. Розповідаючи про життя і внесок цих святих у справу поширення християнської культури, О. Воронин показує себе богословом, знавцем української історії та практиком церковного життя. Наприкінці пам'ятного слова він перекидає місток до сучасності, коли після 1921 р. протягом короткого часу переклали на українську мову більшість богослужбових книжок. Тим самим «наш народ, вперше за свою історію, дістав змогу молитися по-своєму, як і заповідав Апостол Павло (1 Кор. 14, 1-28)». Отже, замикає логічний ланцюг О. Воронин, «фактично, було продовжено традицію Святих рівноапостольних Кирила й Methodія, бо й вони ж прагнули, щоб Слово Боже доходило до людей їхньою живою мовою» [271, с. 3]. Ці ідеї співзвучні проповіді митрополита Василя Липківського «Урочистий в'їзд Христа в Єрусалим» [450].

Таким чином, питання використання української мови як богослужбової О. Воронин подає легким для сприйняття. Його аргументи цілком зрозумілі, логіка чітка, висновки глибоко гуманістичні і християнські. Органічним завершенням тексту є думка О. Воронина щодо значення української мови для вигнанців з України. «Рідна мова в Церкві має особливе значення на чужині, де лавина панівної мови місцевого населення повсякчасно загрожує існуванню національної самобутности українських емігрантів», – продовжує О. Воронин-богослов.

Система християнських поглядів О. Воронина була пронизана не тільки ідеями українського патріотизму, а й, навіть, месіанства. У цьому відношенні особливої уваги заслуговує проповідь «Церква великої місії» (19 липня 1970 р.) [345, с. 1-4].

Він вбачає Боже Провидіння, яке «запалило нове велике вогнище Православної Віри» «на землях нашої Батьківщини» саме у тяжкий для східної православної церкви і, для християнства взагалі, час. Він стверджує, що серед

народів світу важко знайти інший такий народ, як український, що мав би настільки благодатний ґрунт для поширення в ньому Христової віри: «ми маємо відомості про наших предків, ми знаємо про них, як про народ, обдарований високою культурою, любов'ю до природи, краси, моральною чистотою, пошаною до старших, особливо ж, до матері, як народ свободолюбний, працьовитий і щирий. Ось чому так легко, майже без спротиву, прийняв він за Святого Володимира Христову Віру, а прийнявши її, так глибоко закорінив її у своєму серці, що навіть найлютіші гоніння пізніших часів не могли зламати його безмежної відданості Богові та Його Святій Церкві» [345, с. 2].

О. Воронин вважає, що Бог поклав на український народ відповідальну місію – «стати твердиною Православної Церкви у розбурханому світі. І сталося так. Уже за життя Володимира Великого полум'я віри охопило увесь наш край».

Йому бачиться безсумнівним, що українська православна церква виконувала свою місію у минулому, але місія ще не завершена. «На великих просторах земної кулі відкрито панує (і все далі поширюється) зло у червоному безбожному комуністичному одязі. А країни волі, якраз ті, що повинні були б прагнути найвищого рівня морального життя і духовного розвитку для протиставлення жорстокому, невблаганному ворогові вільного людства, щодалі то все швидше котяться в провалля повного морального занепаду. До тієї ж загибелі, до якої котився колись перед-християнський поганський світ», – констатує він вади сучасності, проводячи історичні аналогії з дохристиянською добою цивілізації. Отже, найбільшою загрозою світові, на його погляд, стало «зло у червоному безбожному комуністичному одязі».

Ця оцінка О. Ворониним найбільших загроз світові та Україні надзвичай сучасна. Тільки сьогодні зло, знявши з себе червоні шати, прикрилося російським триколором. Відбувається широкомасштабна російська агресія проти України, нехтування Російською Федерацією всіх норм моралі та міжнародного права.

Проте О. Воронин не вважав неминучим падіння людства у духовну прірву. Він бачить порятунок у щирій, глибокій вірі. Про це він каже так: «Глибоке

духовне відродження, відновлення справжнього зв'язку з Богом, повернення до істинного життя в Ньому може врятувати занепадаючий світ [345, с. 3].

Богословські міркування О. Воронина вистраждані власним життям. «У цьому відродженні на одному з перших місць повинна стати наша Православна Україна, кров'ю омита, слізьми оплакана, горем тяжким загартована» [345, с. 4]. Місія України та її православної церкви має шанси на успіх за умови звільнення та згуртованості, оскільки вона найчисельніша у православному світі. Про це О. Воронин зазначає: «Вільна Православна Українська Церква, що кількісно складає ЧЕТВЕРТУ ЧАСТИНУ [виділено редактором. – Г. І.] усієї Православної Церкви, зможе, як і колись за наших великих князів, причинитися до підняття життя Вселенської Православної Церкви і християнства взагалі до нових духовних висот. Цей світлий час напевно прийде» [345, с. 4]. Він висловлював надію, що це станеться ще до 1000-ліття християнства в Україні.

Непересічну роль у втіленні місії Української Церкви він відводив молоді. О. Воронин розумів важливість збереження історичної пам'яті, передання естафети традицій поколінь. Тому він по-батьківськи звертався до молодших, переконуючи їх «горнутися до своєї Віри й любити її».

Ця проповідь переконувала у силі віри, потребі духовного вдосконалення.

Вражаючою ясністю думки та образністю мови постає його стаття про сутність церкви [346, с. 1-2]. Він знову показує себе майстром проповіді і полеміки. Церква позиціонується О. Вороніним як втілення зв'язку між поколіннями. «Церква – це не група людей, навіть не якийсь окремий народ, не люди, об'єднані в церковні організації в якийсь певний час», – пояснює О. Воронин. «Церква – це християни усіх віків, усіх народів...» [346, с. 1].

Він шкодує, що ця церква є справді вільною і незалежною лише поза межами України. Проте впевнений, що «настане час свободи і для нашої закутої в московські кайдани Церкви на Україні».

Як послідовний антимілітарист і прихильник християнської єдності О. Воронин постає у полемічній публікації, що друкувалася у двох номерах «Парафіяльного Слова» під назвою: «І це в ім'я Христове?». Приводом до її

написання стали події жорсткого релігійного конфлікту в Північній Ірландії у серпні 1969 р. між католиками та протестантами. Світ сколихнувся застосуванням зброї у мирний час. Ледве пригаслу пам'ять про Другу світову війну знову розбудив свист куль. Негайно відкликаючись на кричущі події, глибоко вражений ними, О. Ворони пише: «Боротьба на релігійному ґрунті... Коли глибоко вдуматися в це, то мимоволі стає моторошно. Адже це б'ються між собою християни, що визнають Спасителя Ісуса Христа, Який прийшов на світ принести людям мир і братерство Де ж тут логіка? Чим оправдати це безглуздя? Ніякого оправдання немає» [241, с. 1]. Автор змушує читача згадати ці «незручні» історичні факти. Він пропонує цю згадку не для захопливого читання, а для осмислення висновків з цієї боротьби, релігійних війн і конфліктів. Він одразу будує українську проекцію: «Ну, нехай десь там в Ірландії не доросли ще може трохи до вершини цивілізації... А ось у нас українців як добре все...» [241, с. 3]. О. Воронин показує, що і в українському середовищі чимало протиріч, які вимагають наполегливої праці для їх усунення [242, с. 3]. Зокрема, він говорить про поділи, що виникли вже на еміграції чисельними церковними течіями. «Хто думав, що в Америці в деяких містах буде по кілька парафій різних «юрисдикцій»? Хто міг перебачити люту ненависть між прихильниками різних церковних напрямків, судові процеси, бійки, замикання церков, втручання поліції?» [242, с. 1]. Тож, релігійні конфлікти звертали О. Воронина до пошуку відповіді на глобальні проблеми у своєму найближчому середовищі.

На фоні цих міркувань він малює ідеал української єдиної Помісної Церкви. «Якби ж то... Єдина велика Українська Церква, в якій всі її архіпастирі й пастирі займалися б насамперед тим, для чого вони наставлені на свої високі становища – проповіддю Євангелії Христової – ця Церква напевне стала б яким світільником віри і праведности серед морального хаосу сучасного світу» [242, с. 2]. Досягненню ідеалу, на його думку, перешкоджали хвороби розділень. Саме у них вбачаються причини ослаблення церкви та віри. Кошти, викинуті заради створення та утримання паралельних церков, на думку О. Воронина, можна було б спрямувати на створення і розвиток богословської школи, «яка б виховувала

глибоко-освічених священників і була б центром української православної богословської науки, що тепер зовсім у нас не існує». Полеміку між церквами він називає «порожньою». А «тони паперу», витраченого на цю полеміку, краще було б використати на друк підручників християнської віри для шкіл, релігійно-повчальної літератури і науково-богословських праць.

Оцінка О. Ворониним безглуздих амбіцій керівництва українських церков нам видається вкрай рішучим і сміливим кроком українського богослова. Його незручні для церковних лідерів української діаспори характеристики-звинувачення показують громадянську і християнську зрілість автора публікації, небажання О. Воронина терпіти і відмовчуватися.

Обґрунтовуючи думку про потребу єдиної української православної церкви, О. Воронин вказує на її очевидні переваги: «якби існувала єдина Українська Православна Церква, з єдиним ієрархічним проводом, адміністрацією і з міцною дисципліною, то й життя в окремих парафіях було б набагато більше спокійне, творче і християнське. Бо коли немає порядку на вершинах, звідки має йти приклад і натхнення, то як же сподіватися його на долинах?».

Висновок О. Воронина однозначний і безперечний. Його він втілює у художні форми: «Ні, не в ім'я Христове все це робиться! Христа, Спасителя світу, немає ні в релігійних війнах, ні в переслідуваннях, ні в тортурах, ні в насильствах, ні в міжусобицях, ні в поділах, ні в сварках. Якщо й посилаються на Нього «земні християни» на оправдання своїх власних злочинів і безладдя, то роблять це безпідставно й незаконно... Бо в ділах своїх вони прикриваються іменем Христа, а чинять волю диявола» [242, с. 2].

Таким чином, аналізуючи найбільш відомий та гарячий релігійний конфлікт у світі, О. Воронин повертає увагу читача до своїх національних і церковно-організаційних проблем. Показує слабкість церковного роз'єднання і силу церковної єдності. Накреслює ідеал єдиної помісної Української Церкви та показує шлях до нього. Закликає церковних лідерів бути гідними високого призначення.

Таким чином, богословські погляди О. Воронина характеризують його як яскравого і послідовного продовжувача ідей діячів українського церковно-

визвольного руху і релігійного відродження України ХХ ст.: митрополитів Василя Липківського, Полікарпа Сікорського, Мстислава Скрипника, лідера української нації – Симона Петлюри.

При цьому, як і його великі попередники, він мислив широко, долаючи конфесійні межі. Про це свідчить його згадка візиту митрополита УГКЦ Йосифа Сліпого до центру православного церковного життя в США – Баунд-Бруку на зустріч з православним ієрархами. О. Воронин оцінює цю подію, що «справді була явищем позитивним» «після шаленої нетолерації попередніх років» [243, с. 2]. О. Воронин виводить читача на розуміння потреби української православної єдності, що може початися вже у діаспорі.

Ідея церковного єднання, разом з ідеєю великої місії України, була магістральною у системі координат О. Воронина. З великим піднесенням він розповідав про спільне богослужіння в Неділю Православ'я у Грецькій церкві, проте був засмучений, що на нього прийшло лише 14 осіб з їхньої парафії.

Якби прийшли усі, – розмірковує він, «то, може, більше про нас знали б наші сусіди та менше говорили б про «святую Росію», яка нібито являє собою найбільшу твердиню Православ'я на Сході» [318, с. 2].

«Достойний промовець говорив про значення Православ'я в минулому і тепер, і головним його твердженням було те, що не можна бачити у Православ'ї виключно самозадоволеного «дотримання віри Отців» і сліпого виконання обрядів. Бо Господь кожному поколінню дає завдання свідчити про Нього до всіх країв землі, словами і діями даного часу» [318, с. 3].

О. Воронин зважав за необхідне підкреслити ще одну важливу деталь промови, яка його глибоко зачепила: єдність православ'я не слід зводити до одноманітності. Йому імпонував наведений грецьким священником приклад про помилковість думки, що, ніби, цілковите переведення богослужіння на англійську мову може вирішити усі церковні розбіжності та проблеми.

Таким чином, О. Воронина глибоко турбувало питання статусу української церкви у світі. Визнання її іншими церквами він вважав надзвичай важливим для

відновлення історичної справедливості – права українського народу на свою помісну православну церкву.

О. Воронин належав до числа тих, які, живучи у багатоконфесійному середовищі, навчилися цінувати і поважати віру інших народів. Спільно пережиті радісні та складні події зближували, формували почуття християнського братерства. Тому він навчав і інших цінувати цю духовну спільність. Скажімо, він смутком відгукнувся на смерть архипастиря Єпископальної Церкви у Боффало Лористона Л. Скейфа (19 вересня 1970 р.) О. Воронин нагадав парафіянам про відвідини єпископа Л. Скейфа їхньої громади під час Дня Подяки 1969 року [218]. Підкреслював уважність протестантського брата, його зацікавленість життям і діяльністю парафії, її здобутками і проблемами [227, с. 5-6]. Такі слова зміцнювали у громаді почуття релігійної толерантності, взаємоповаги до представників інших християнських спільнот, і, зокрема, Єпископальної Церкви, що була однією з найбільш представницьких у регіоні.

Теми для проповіді він знаходив скрізь і повсякчас [219, с. 3]. О. Воронин закликав частіше вдивлятися у себе, оцінювати власні дії, переосмислювати себе і своє призначення у цьому світі. «Уважно погляньмо на себе», – називалася одна з його статей-проповідей [334, с. 1-2].

Прагнучи зміцнення православних традицій, О. Воронин вітав новації в церковному побуті. Він інформував громадськість про таку новинку, як вихід у світ грампластинок із записами церковних богослужінь. Зокрема, це була інформація про випуск Українською православною кафедрою св. Володимира у Філадельфії пластинки з Божественною Літургією архієрейським чином. Літургію правив митрополит Іоан у сослуженні настоятеля кафедри отця митрата Степана Біляка. Співав кафедральний хор під керівництвом відомого диригента професора Петра Куриленка [335]. Окремий аркуш оголошення, надрукований разом з великоднім номером «Парафіяльного Слова» за 1970-й рік, поширив інформацію про випуск нової пластинки зі службою одного з найулюбленіших архіпастирів – архиєпископа Торонто і Східної Канади Михаїла, – у супроводі хору кафедри Св. Володимира м. Торонто під керівництвом Юрія Головка [203, с. 12]. Питанням

замовлень на грампластинки та їх поширення О. Воронин займався особисто як секретар парафіяльної ради [203, с. 12]. Повідомляючи про можливість замовлення ще однієї серії пластинок, О. Воронин пропагував українське церковне мистецтво та кращі взірці української духовної музики і співу. На цей раз мова йшла про пластинки із записом колядок-щедрівок у виконанні відомого хору «Дніпро» з Клівленду [256].

Прагнучи зміцнення православних традицій, О. Воронин приймав новації в церковному побуті: нові архітектурні форми церковних будівель, використання фонозаписів проповідей і церковно-музичних творів, поширення листівок з іконописними зображеннями тощо, використання можливостей телебачення, радіо, нових форм дозвілля, як то парафіяльні забави і святкування Хеллоуїна і т. ін. При цьому він глибоко усвідомлював вплив культурної системи багатоманітної Америки і не відмовляв у впровадженні нових елементів.

Напередодні Великодня 1969 р. О. Воронин вкотре звертається до болючої теми порівняння американських і українських звичаїв і традицій. «І справді, – пише він, – хоч би якими очима на це не дивитися – чи чужинця, чи порівняно недавно прибулого, чи людини місцевої – не можна не бачити, що центральну подію Великодня–Easter’а тут цілком відсунуто набік» [327, с. 1]. Він засуджував комерціалізацію навколо центральної весняної події – Воскресіння Христового: продаж всілякої святкової атрибутики – «шоколадних зайчиків, курчаток і яєчок», замість того, щоб говорити про зовсім інше, сутнісне: «Піст, Вербна Неділя, Страсний Тиждень і, нарешті, Великодня Ніч – все це пов’язане у нас єдиною метою: дати людині відчутти велику тайну спасіння людства Сином Божим і належно підготувати себе до свята Світлого Воскресіння» [327, с. 2].

У заключній частині він підкреслює: «...Хоч наші святкові картки не такі яскраві й багатокольорові, як місцеві, видавані багатотисячними накладами, але наскільки вище звучить наше «ХРИСТОС ВОСКРЕС!» [тут і у наступному реченні виділено редактором. – Г. І.] за «HAPPY EASTER!». І завершує виклад закликом: «Треба тільки дбати, щоб зберегти той справжній дух Великодня у своїх серцях і не забувати ЩО головне у цьому величному святі. І доки ми будемо

про це пам'ятати, ми можемо бути певні, що зайчики ніколи не витиснуть Воскреслого Христа з наших свят...» [327, с. 2].

Оригінальним у плані інтеграції традицій виявився 20-літній ювілей парафії, активним членом якої був О. Воронин. Не дивлячись на те, що перше Богослужіння у власній церкві на Вільям вулиці відбулося 21 січня 1951 р., 20-літній ювілей цієї події вирішили відзначити 4 липня 1971 р., тобто тоді, коли весь американський народ святкував День Незалежності. На наш погляд, така інтеграція була надзвичай показовим, продуманим компромісом. Вибір цієї дати давав можливість святкувати тоді, коли святкували й інші етнічні і релігійні спільноти Америки [216].

Вплив американської культури сприймався далеко не однаково. Не всі ідеї резонували з українськими національними традиціями. Деякі викликали дисонанс.

О. Воронин був серед тих, хто відважно і послідовно відстоював українські традиції на чужині. Його позиція була суголосна однодумцям, що яскраво ілюструє один із його відгуків на читацького листа А. Міненко. Вона протестує проти перекладу фрази «Bridal Shower» на «передвесільний дощик». «Нащо нам треба якогось «дощику», – казала вона, – коли у нас на Україні був подібний звичай-обряд, що звався дуже гарною назвою «Дівич-Вечір»? О. Воронин із цілковитою згодою відповідав: «Ми цілком погоджуємося з п. матушкою. Навіть якщо «Дівич-Вечір» на Україні мав трохи інший, не-комерційний зміст, то назву цього обряду варто було б перенести в наших умовах на американський звичай обдаровувати майбутню молоду подарунками. Як гарно це звучало б: «Ласкаво просимо на Дівич-Вечір»!» [289].

О. Воронин закликав популяризувати українські церковні традиції, пояснюючи: «ми живемо в особливих обставинах світу, який великою мірою ненавидить і руйнує стародавні традиції і зневажає тих, хто їх дотримується. Живемо серед світу не-українського і не-православного, а тому, що ми – лише невелика хвиля в безмежному чужому океані, то неминуче і впливи цього океану на нас – величезні. Під цим впливом занепадають і деякі наші традиції» [221, с. 2].

Як приклад, О. Воронин називає імена, які, в умовах американської дійсності, давали дітям: «Дональд», «Реймонд», «Долорес», «Керен» та ін. «Можна доводити, що деякі з цих імен – теж християнські, хоч і не православні. Але, що має робити священик, коли церковні правила зобов'язують називати дитину іменем святого, визнаного нашою Церквою?» [221, с. 2], – закликає членів громади до роздумів про національну ідентичність О. Воронин. Проте з яким піднесеним настроєм і глибоким задоволенням він звертає увагу на хрещення сина у їхніх парафіян Володимира і Маргарити Мартинюків, якому дали ім'я Іван! [265, с. 5], охрещення маленького Володимира Іваненка – сина Володимира й Адаміни Іваненків [263, с. 6]. Так само, він звертає увагу на приклад прийняття, після одруження, американкою Джовні Рікер православної віри чоловіка-українця Віктора Рудая [266, с. 4].

У своїх роздумах щодо пріоритету традицій О. Воронин пропонує парафіянам замислюватися над змістом, а не гнатися за формою. «Та що важливіше: чи таїнство, чи гулянка з нагоди його?», – риторично запитує він, коли йдеться про вибір між давньою традицією хрещення немовляти і відтермінованим хрещенням, щоб «справити пишні хрестини». Показує глибоку суперечність традиціям нової практики залучення в якості хрещених батьків «іншовірних, а то навіть і зовсім не-християн або підлітків». Жалкує з приводу забуття таких важливих православних обрядів як «уцерковлення дитини на сороковий день після народження». Всі ці відступи від традицій, на думку О. Воронина, свідчать про несвідомість та приводять до численних непорозумінь. Тому і брався він за те, щоб цю свідомість просвітити, піднести, а непорозумінь уникнути.

У своїй доповіді про українські різдвяні звичаї О. Воронин не тільки описав, як народ святкує День народження Христа, а й показав як і чому ті звичаї утворилися. Особливу увагу присутніх привернула остання частина доповіді. У ній говорилося про те, як більшовицькі поневолювачі України спробували привласнити собі ці звичаї, спотворивши їхній зміст, перекрутивши і використавши для своїх цілей [301].

Завершуючи характеристику ставлення О. Воронина до вітчизняних традицій та модерних новацій, які виявлялися у багатоманітних версіях вільного світу та радянської дійсності, вважаємо за потрібне підкреслити, що ця тема була для нього однією з ключових. Він піднімав її постійно. Глибоко її осмислював і яскраво популяризував свої думки.

У цьому осмисленні народжується його оригінальне бачення призначення українців у світі. Він порівнює українських політичних емігрантів з першими християнами. Висловлюється ясно і адекватно: «Втікачі з Рідного Краю, живемо у країні, яка вже стала нам знайомою, зрозумілою і близькою, але не рідною. Живемо серед народу, який нас щиро прийняв до себе, і з яким ми вже досить зжились, але не споріднилися. Тому, що ми ведемо особливий спосіб життя, зокрема ж коли ходить про віру, мову і традиції, нас напевне з цікавістю спостерігають і роблять свої висновки» [251, с. 2]. Ці влучні слова, вдумливі спостереження, порівняння і висновки, що народилися з часом чвертьвікового буття О. Воронина на американській землі, актуальні в реаліях українського державотворення і зараз.

«Як і перші християни, ми могли б бути добрим прикладом для інших. Ми ж бо визнаємо Православну Віру, яку наші предки принесли незаплямованою через багато століть. Ми обдаровані щирою українською душею, вродженою високою моральністю і багатими народніми талантами. З цим коштовним скарбом ми справді могли б бути світлом для світу отут в оцій своїй і не-своїй землі» [251, с. 2]. Вважаємо цю думку О. Воронина його громадянським і християнським кредо.

Ця думка спонукала до невтомної праці: «Але чи використовуємо ми той наш духовний скарб? Порівняймо своє життя з життям перших християн. Можемо дечого навчимося від них, може їхня праведність і нам дасть натхнення стати кращими» [251, с. 2], – перепитував себе він, і під цим кутом дивився на своє українське оточення, готуючи його до виконання місії, в якій переплелися християнські та патріотичні завдання-почуття – зробити цей світ християнським і по-справжньому вільним, досягти визволення України та єдності її церкви.

Особливої уваги заслуговують думки, пропаговані О. Ворониним щодо змісту альманаху «Український Православний Календар». Як відомо, такі альманахи УПЦ у США почала видавати з 1951 р. Їх очікували, читали і перечитували, оскільки вміщували богословські, історичні, літературні, художні твори, що відповідали високим інтелектуальним і естетичним запитам читачів, інформації про життя Церкви та окремих парафій, численні фотографії тощо.

Тому оцінка цих календарів О. Ворониним-богословом і практиком церковного життя показує ступінь його вимогливості до церковно-просвітницької літератури. Зокрема, він відгукнувся рецензією на випуск календаря на 1969 рік [245, с. 5-6; 246]. Відзначаємо схвальну оцінку високої якості майже всіх номерів видання, яке до того часу вже витримало 19 випусків [245, с. 5].

Окрему високу оцінку О. Воронин приділив духовно-історично-літературній частині альманаху: «її варто перечитати всю!» [246]. Особлива цінність огляду-рецензії міститься в її критичній частині. Тут О. Воронин показує себе вимогливим і послідовним у відстоюванні національних рис видання. Його критика стосувалася сутнісних питань. Зокрема, він вбачав розбіжність настанов календаря з практикою [245, с. 5]. О. Воронин порушує важливе та суперечливе питання розбіжностей між церковним і світським календарем. Свою позицію він обстоює чітко і ясно: «Початок світського року ми відзначаємо 1-го січня за новим стилем, і немає потреби його переносити на старий стиль (не святкуємо ж ми за старим стилем Дня Незалежності, Шевченківських Днів, Свята Героїв і інших національних – не-церковних – пам'ятних днів?). А церковний рік починається, як відомо, 1 вересня за старим стилем, про що Календар ясно зазначає у відповідному місці» [245, с. 6]. Ці міркування свідчать про раціональний підхід О. Воронина до питань богослужбової практики і бажання уникнути плутанини при використанні церковного та світського календаря.

Вкрай важливим О. Воронина вважав викорінення з церковної практики російських і церковнослов'янських словоформ: «Алексія, Александра, Андрея, Николая, Тимофея, Єлену, Єкатерину», «убієніє», «навечеріє», «сиропитателя» [245, с. 6]. Такі слов'янізми він вважав непотрібними у вжитку: «Чому

соромитися своїх українських відповідників»? Можливо для декого й досі вони звучать «по мужицькому?». У цьому зауваженні постає непідробний патріотизм О. Воронина, готовність відстоювати національну традицію.

Конструктивними бачаться пропозиції О. Воронина приділяти більше уваги значущим історичним подіям у житті церкви, визначним постатям, що підвищить морально-виховний ефект від використання календаря. «АЛЕ! [тут і далі у реченні виділено О. Ворониним. – Г. І.] – чому ні слова не згадано про Св. Київську княгиню Ольгу, з дня смерти якої минає якраз тепер 1 000 років? На нашу думку, треба було не тільки велику частину Календаря присвятити цим визначним роковинам, а й цілий рік зробити ЮВІЛЕЙНИМ РОКОМ, із спеціальними імпрезами, доповідями, виставами... Але це вже інша тема» [246].

О. Воронин не тільки критикував, а й діяв. Того ж року він ініціював у своїй парафії відзначення 1 000-ліття упокоєння київської княгині Ольги. 24 липня у день її пам'яті у парафії УПЦ м. Боффало-Чіктовага служилася урочиста Божественна Літургія, її постаті він присвятив окремий номер парафіяльного видання [195, с. 1-3; 537, с. 3-4].

У джерелах, що висвітлюють початки історії парафії Св. Тройці у Боффало, згадується ім'я О. Воронина як учителя парафіяльної школи. Йдеться про час з 1951 р. до 1957 р. Наприкінці 50-х – на початку 60-х рр. ХХ ст. парафіяльна школа мала 65 дітей. Поступово їх чисельність ставала меншою. 1962 р. у школі навчалося 43 учні. Його ім'я зафіксоване й серед учителів парафіяльної школи за 1960-й р. Він працював у старших класах, де поглиблено вивчали історію, географію і українську мову [430]. Викладав українознавство: українську мову, історію України та історію української літератури. Навчалися вечорами щопонеділка, щосереди і зранку по суботах [512, с. 74].

У той самий час його батько Олексій Воронин працював учителем своєї приватної Школи українознавства [556, с. 16-17, 27].

О. Воронин був свідомий великої ваги шкільної справи в українському осередку і зокрема у діаспорі. У одному з перших номерів «Парафіяльного Слова» він умістив допис під назвою «Парафіяльна школа», у якому виклав своє бачення

важливості такої школи у релігійній громаді. І хоча мова йшла про спосіб вирішення конкретного питання парафіяльного будівництва, погляди і аргументи, які наводив О. Воронин, були методологічними.

З огляду на суперечливість підходу до вирішення цього питання серед парафіян, редактор виступив як палкий і свідомий полеміст. Не заперечуючи своїм опонентам, які вважають церкву серцем парафії, він все ж наголошує на важливості присутності поряд з нею іншого важливого елементу – школи. «Кому служитиме та церква, якщо наступне покоління наше не буде виховане в православному українському дусі? Чи через 15-20 років ті, що переберуть керування громадою знатимуть чийх батьків вони діти, якщо ми їм тепер про це не розкажемо, якщо їх про це не навчимо? А це може найкраще зробити **ТІЛЬКИ ПАРАФІЯЛЬНА ШКОЛА** [виділено редактором. – Г. І.], де діти, під опікою фахових учителів і виховників, пізнають свою Православну Віру, навчаються добре говорити рідною мовою, любити край своїх батьків, дідів і прадідів, а також здобувають інші корисні та потрібні знання, як от спів, народні танці, вишивання тощо» [273], – пише він.

У цих формулюваннях сповна відобразилися його особистий досвід вчителювання і виховання у парафіяльній школі, висока богословсько-педагогічна освіта, досвід батька, який був йому за взірць.

Варто зазначити, що О. Воронину та його однодумцям вдалося переконати парафіян у потребі запланувати будівництво нової парафіяльної школи разом з будівництвом нової церкви [223; 262; 356, с.1]. Згодом ці плани стали реальністю.

Свідченням великої уваги, яку приділяв О. Воронин парафіяльній школі, є його постійні інформації та статті у парафіяльному бюлетені про її діяльність та здобутки [275, с.4-5]. Особливо важливим він вважав висвітлення досягнень і результатів навчання, розуміючи, як педагог, що така інформація буде з вдячністю прийнята юними читачами та їх батьками і сприятиме моральному вдосконаленню. О. Воронин привертав увагу батьків до проблем навчального року в парафіяльній школі [276].

Як досвідчений педагог, він приділяв чимало уваги заохоченню до навчання, підтримки і похвали за високі результати та добрі справи. У червні 1968 р. він розповідав про втілену в життя чудову ідею: разом з врученням дипломів нагороджувати випускників пам'ятними медальйонами з відповідними написами. На його думку, ці дарунки випускники будуть зберігати усе життя. А це означало, що вони отримають нові світлі емоції, що будуть окрасою їхньої пам'яті про свою школу, парафію, вчителів, друзів.

Щирий і глибокий український патріотизм О. Воронина підказував потребу більш частішого звернення до українського слова, мови. Тому він пропонував відновити давню традицію – обдаровувати усіх дітей з нагоди закінчення шкільного року українською книжкою [275, с. 5]. Такий шлях до розуму й серця дитини через українську книжку мав великий культуротворчий потенціал.

О. Воронин заохочував випускників до навчально-виховного процесу, і називав прізвища тих, хто успішно виконував обов'язки асистентів: Леся Опанащук, Ліза Шрамель, Оленка Потієнко. «Отже – зміна вже є!», – з великим оптимізмом підсумовував діяч [237, с. 7-8].

Перша фотосторінка «Парафіяльного Слова» була присвячена діяльності школи. Висвітлюючи успіхи школи через пресу, О. Воронин був упевнений, що яскраве представлення учнівських досягнень на численних заходах, урочистостях і святах надовго залишиться у пам'яті парафіян.

Використовуючи весь педагогічний і просвітницький хист, О. Воронин емоційно звертався до кожного: « чимало наших парафіян уважали школу бідною небажаною сиротою, яку їм накинули виховувати і якої вони не мали б нічого проти якнайскоріше позбутися» [356, с. 1], критикував індиферентних та незгодних з ідеєю розвитку української школи. Переконуючи незгодних, він пропонував їм поглянути на перспективу і закликав до відповідального сприйняття можливих песимістичних наслідків майбутнього: «Якщо нашим дітям буде не до Церкви, то це ТІЛЬКИ НАША провина, НАШ гріх, НАШ злочин перед Богом і Українським Народом, з якого ми вийшли! [*прописні літери О. Воронина.* – Г. І.]. Якщо так станеться, значить не виховали ми тих дітей належно, не давали їм

можливості пізнавати свою Віру, не прищепили їм любови до свого рідного» [356, с. 1]. Він підіймає тему громадської та особистої відповідальності за нерозуміння, несвідомість, пасивність. Тим самим – спонукає до активності.

Водночас, О. Ворониніві не притаманний соціальний песимізм: «Серед нас не повинно бути песимістів і віщунів неминучого занепаду. Навіть якщо майбутнє і не виглядає занадто світло і радісно, то треба боротися, щоб воно таким було» [356, с. 1]. Він бачить життя у світлих перспективах. О. Воронин закликає поглянути на приклад однієї з найближчих парафій канадського містечка Грімсбі, – де православні українці збудували міцний осередок, велика частина парафіян якого належала вже до третього й четвертого покоління переселенців, народжених у Канаді. Для переконливості він наводить такий факт: «Недавно їхня Парафіяльна Рада відіслала незаповненою до Консисторії у Вінніпегу анкету-запитник про стан парафії. Чому? А тому, що анкета була написана виключно англійською мовою...» [356, с. 2]. Цей приклад національної гідності мав надихати.

Ці оптимістичні слова, якими аргументував О. Воронин, лягали на благодатний ґрунт і просували ідею будівництва нової школи в його парафії.

1969-1970 навчальний рік 28 учнів вже починали у новому приміщенні [229, с. 1-2]. Керівництво митрополії УПЦ в США відзначило роль О. Воронина у будівництві парафіяльної школи та організації шкільного життя: «Поза невтомною працею настоятеля о. В. Мельника, новий великий здобуток парафії – це заслуга теперішньої Парафіяльної управи, на чолі якої тепер стоять: довголітній трудолюбивий голова управи Дмитро Опанащук та мгр. Олександр Воронин, як секретар управи» [509, с. 16].

Педагогічна складова діяльності О. Воронина проявилася й публікаціями у «Парафіяльному Слові» творів його батька О. Кобця для дітей. Ці публікації були, як завжди, доречними. Скажімо, друкуючи оповідання-казку «По квітку щастя», О. Воронин подавав цю публікацію у переддень свята народження св. Івана Хрестителя, що було пов'язане з шанованим в Україні передхристиянським святом Івана Купали. Це знову показувало його звернення до глибоких давньоукраїнських традицій [425, с. 1-4].

Помітним внеском О. Воронина у педагогічну діяльність була його власна творчість як дитячого письменника. У цьому він також наслідував приклад батька. Перу О. Воронина належать есе, оповідання, п'єси, сценарії для дітей.

Репертуар шкільних заходів, про які писав у своїх дописах О. Воронин – декламацій, пісенних і танцювальних виступів, відзначався національним характером, широтою репертуару, вимогливістю обрання творів.

Святкуючи Різдво, парафіяльна школа при церкві Св. Тройці у Боффало влаштувала 12 січня 1969 р. традиційну Різдвяну ялинку. Центральним дійством програми стала вистава п'єси-казки «Пригоди різдвяної зірки», спеціально написаної для цієї події О. Ворониним. Постановку здійснив Ю. Потієнко. Над декораціями плідно попрацював Володимир Квартирук. Оголошення про проведення цього заходу у парафіяльній залі подавало «Парафіяльне Слово» [206]. А у наступному номері бюлетеню за підписом В. Дмитріюка розповідалося про яскравий театральний вечір, що відбувся [374]. Відзначалося, що автор п'єси – О. Воронин написав її спеціально «для наших школярів», «ролі були дійсно дуже добре підібрані». Такі характеристики промовляли про педагогічний та психологічний хист О. Воронина, його знання дитячого колективу, добре ознайомлення з життєвим світом кожної дитини та її родини, чудове розуміння дитячих прагнень і спрямування їх у виховне русло. Фотокартки, зроблені з цієї вистави, мали надовго нагадувати про цю приємну подію і чудовий виховний святковий захід [339].

Вистава мала таке «загальне бажання», такий резонанс, що через рік у парафіяльній школі знову вирішили поставити цю п'єсу-казку О. Воронина [274], а на шпальтах «Парафіяльного Слова» з'явилася її текстова версія [488, с. 5-8].

У чотирьох номерах «Парафіяльного Слова» друкувалося чимале оповідання О. Воронина «Ведмедикове свято» [91-94]. Чудове дитяче ліричне оповідання сповнене смутку і надії, відчуттів про незнаний великий світ, світлих спогадів героя – іграшкового ведмедика про дитинство свого господаря, який вже виріс, роздумів і переживань про минуле та майбутню долю.

Друк цього оповідання мав живий відгук серед читачів. На заклик автора взяти участь у написанні продовження до цієї казки, відгукнулася Людмила Козміч. І в одному з номерів парафіяльного видання було надруковано ще й читацьку версію закінчення цього оповідання-казки [429]. Тож, як письменник і педагог, він вмів спілкуватися з дитячою і дорослою аудиторією, заангажувати їх спільними проектами, ідеями, був відкритий до творчості дітей і колег.

О. Воронин опублікував свої літературні твори окремими книжками: „Квітка на камені”, „Ведмедикове свято”. Він підписувався літературним псевдонімом Зоя Вишгородська [612, с. 80]. У роки державної незалежності в Україні планувалося видати згадане оповідання О. Воронина „Ведмедикове свято” двома мовами – українською та російською, готувався дизайн видання. Проте, з невідомих нам обставин, цей проект залишився незавершеним.

Таким чином, в особі О. Воронина органічно поєднувалися не тільки журналіст, а й богослов, проповідник, педагог, дитячий письменник. Ці риси створювали цільність і оригінальність його натури, яка була корисною своєму народові. Його акумулювання знань і передача їх нащадкам проявлялися новими ідеями та проектами, насиченими багатим змістом. Просвітництво бачилось йому основою, фундаментом найнеобхідніших знань. Тому він готовий був терпеливо пояснювати молоді Божественні істини. Шукав і знаходив для цього час і нові форми. Розумів відповідальність батьків і вчителів у навчанні.

Проаналізовані вище думки О. Воронина переконливо характеризують його як наскрізь українського громадянського та церковного діяча. Не дивлячись на те, що більшість свого життя він прожив поза межами України, він продовжував мислити її категоріями, жити її ідеалами, працювати над подолання її проблем, примножувати її традиції.

РОЗДІЛ 4. ОРГАНІЗАЦІЙНА РОБОТА О. ВОРОНИНА У ГРОМАДСЬКО-ЦЕРКОВНІЙ ПЛОЩИНІ

4.1. Засновник і керівник видавництва «Воскресіння»

Наукова й популяризаторська робота, яку виконував О. Воронин, була тісно пов'язана з його працею як книговидавця. У цьому амплуа він виступав, водночас, і як редактор і як просвітник.

1990 р. його ініціативою разом з Любою Левицькою у Кенсінгтоні, Меріленд, США було засновано видавництво духовно-релігійної літератури «Воскресіння» [712]. О. Воронин очолив його роботу. Видавництво створювалося як автономна одиниця в організаційній структурі Товариства св. апостола Андрія Первозванного. Воно поставило за мету задовольняти потреби читачів у популярних виданнях для дітей і дорослих та публікації досліджень з історії української православної церкви.

Ініціювання й реалізація цього проекту відбувалися у тісному зв'язку з останніми подіями в Україні. Відроджувана УАПЦ потребувала підтримки, зокрема – релігійною літературою просвітницького змісту. Тому продукція «Воскресіння» призначалася у першу чергу для України. Рекламуючи своє видавництво і анонсуючи його видання, працівники зазначали: воно «засноване для публікації популярної релігійної літератури для України» [465, с. 176].

Обрання 30 жовтня 1990 р. митрополита УПЦ у США Мстислава Патріархом УАПЦ в Україні та за кордоном, подальше оголошення про входження єпископату УПЦ у США до єдиного Київського Патріархату [654, с. 526] накладало додаткову відповідальність на діячів у діаспорі за розвиток автокефального руху в Україні. Показово, патріарх Мстислав більше ніколи не підписувався як митрополит УПЦ в США, а Митрополича Канцелярія змінила назву на Патріаршу Канцелярію [729, с. 486]. О. Воронин був одним із сподвижників і однодумців патріарха [522, с. 6]. Під час інтронізації патріарха, яка відбулася 18 листопада 1990 р. у Соборі святої Софії у Києві, було оголошено про створення Видавництва «Воскресіння» та його завдання. Присутнім

роздавали рекламні матеріали, що заохочували контактувати з видавництвом з обіцянкою надсилати їм релігійну літературу [65, с. 61].

Програма перебування патріарха Мстислава передбачала чимало масових заходів. Серед них були: служби Божі у храмі Апостола Андрія Первозванного, відвідання парафій УАПЦ, зустрічі з молоддю, з представниками демократичних організацій, з парламентом, участь у роботі з'їзду Народного Руху України (жовтень 1990 р.) тощо [11, арк. 3].

Таким чином, під час цієї поїздки до України разом із патріархом Мстиславом, яка тривала більше місяця (від 20 жовтня 1990 р.), його супровід мав змогу відвідати Київ, Львів, інші міста. Це поширило інформацію про видавництво «Воскресіння» і допомогло краще зрозуміти ситуацію в Україні, на власні очі побачити і відчувати глибину проблем, що поставали перед відродженою, незалежною від Москви, українською церквою, відчувати запит суспільства на релігійну, церковно-історичну, морально-богословську літературу.

З О. Ворониним у видавництві «Воскресіння» співпрацювали однодумці: Л. Левицька, яка виконувала обов'язки адміністративного директора та Роман Ференцевич – у якості технічного редактора і коректора. Тексти допомагали набирати рідні.

Доречно звернути увагу на постаті соратників О. Воронина. Вони, як і п. Олександр, були глибоко релігійними людьми, й все життя присвятили активній участі у будівництві української православної церкви. Л. Левицька походила з релігійної родини. Її батько у 1950 р. був особистим секретарем першого митрополита УАПЦ, який виїхав на служіння до США і Канади 1921 р. – Іоанна (Теодоровича) [597]. Йому – великому борцю за церковну єдність усіх православних українців та створення єдиної УАПЦ у всьому світі – О. Воронин і Л. Левицька присвятили одну зі своїх статей у газеті «Свобода» [185]. Нині Л. Левицька – заступник члена Ради Митрополії УПЦ США [78].

Видавництво задекларувало тісну співпрацю з Українським Православним Товариством св. Андрія Первозванного, що діяло на той час у США та 1990 р. було створене в Україні. Це стало символічним для посилення всеукраїнської

єдності. Видавництву в Україні допомагали братства і сестрицтва при парафіяльних храмах, священники і прості віруючі. Згодом видавництво отримало і українську юридичну адресу – у приватній квартирі Сергія Макаренка у Києві.

План видавництва передбачав видання літератури для дітей про віру Христову і православну церкву, короткої історії УУПЦ, брошур з поясненням особливостей українського православ'я, збірок духовних бесід і т. ін.

Амбітна мета організаторів видавництва вимагала друку видань багатотисячними тиражами. На це потрібні були значні кошти. Особистих заощаджень організаторів для цього було замало. Необхідно було шукати приватних жертводавців як в США, так і по всій Україні. Тому О. Воронину і Л. Левицькій доводилося багато працювати над пошуком джерел фінансування своїх проектів. Значну допомогу у цьому надавало Всеукраїнське Православне Братство. Але найбільше часу доводилося віддавати індивідуальному листуванню, у якому поєднувався і пошук коштів на розвиток видавництва і, водночас, катехітична та інформаційна робота.

Завдяки подвижницькій діяльності О. Воронина цей план успішно реалізовувався. Протягом 1990–1992 рр. видавництво випустило п'ять книжок, автором трьох із яких він був сам: «Автокефалія Української Православної Церкви» (1990) [87], «Ідемо до першої сповіді і Святого Причастя» (1991) [126], «Історичний шлях УАПЦ» (1992) [132].

«Автокефалія Української Православної Церкви» О. Воронина вийшла друком в Америці 1990 р., а наступного – 1991 р. – була передрукована у Києві тиражем 25 000 примірників. Це був справжній фурор, який надавав видавцям снаги [65, с. 61]. Це було показником реального зв'язку видавництва з Україною і виконання ним своїх цілей, а відтак, і особистого успіху керівника цього проекту. До тиражування цієї книги у Києві її текст надрукувала на своїх шпальтах газета «Літературна Україна», пропустивши, однак, два останні розділи, що стосувалися найновіших часів. Це не пройшло повз увагу автора. Але й не спричинило непорозумінь між ним та редакцією «Літературної України». Тут нам згадується епізод, коли редакція журналу «Українське Православне Слово» у

США надрукувало не повну версію вірша батька О. Воронина – О. Кобця (1967. Ч. 1). Тоді О. Кобець поставив перед редакцією вимогу опублікувати його твір – вірш «Втікачі» – повністю, що й було зроблено в одному з найближчих номерів журналу (1967. Ч. 5). У цій ситуації, на наш погляд, проявилася позиція митця, художника, який не уявляв довершеною свою працю без кількох пропущених рядків. Він вважав ці пропущені рядки невід’ємними від свого твору. Тож, у цій ситуації конфлікту між редакцією та автором праці – О. Кобцем – вбачаємо конфлікт творчості. Інша ситуація, на наш погляд, виникла з ненадрукованістю частини церковно-історичної праці О. Воронина, за чим проступав конфлікт суспільно-політичного ґатунку. У ненадрукованих розділах йшлося про ситуацію в українському православ’ї часів державної незалежності. Характеризувалися суперечливі події церковного поділу, що виник і поглиблювався в Україні. Ці події були надто гарячими і далекими від припинення конфлікту. У подібній ситуації О. Воронин проявив достатньо витримки, усвідомлюючи чому саме останні розділи його праці редакція не зважилася оприлюднити у газеті. Розуміючи ситуацію в розбурханому церковному і суспільному житті України, О. Воронин не мав наміру додавати збурення своїми діями. Він вважав за успіх вже той факт, що більша частина його праці стала доступною українським читачам. Тож позитивний ефект від публікації був безсумнівним. Навіть будучи доволі безкомпромісним у своїх діях, О. Воронин проявив послідовність своєї позиції гнучкістю у питанні утримання від суперечки з редакцією.

Подібна конфліктна ситуація виникла і 1992 р. Вона була пов’язана з намірами перевидання у Києві нової книги О. Воронина, опублікованої в Америці видавництвом «Воскресіння». Мова йде про «Історичний шлях УАПЦ». Книгу мало надрукувати Всеукраїнське Братство. Але виникнення в Україні УПЦ КП внесло свої корективи у ці плани. Як повідомляв О. Воронин, Братство відмовилося друкувати книгу, «коли стало на про-філаретівські позиції» [31]. Проте книжку в Україні все-таки перевидали за підтримки митрополита Галицького, архієпископа Івано-Франківського Андрія (Абрамчука).

Варто пояснити, що на рубежі 80-х – 90-х рр. ХХ ст. митрополит УПЦ, що знаходилася у віданні Московського патріархату, Філарет (Денисенко) виступав проти відродження в Україні УАПЦ. З цього приводу О. Воронин особисто опонував митрополитові, стверджуючи, що українська автокефальна церква була, є і буде, про що яскраво свідчить брошура, опублікована О. Ворониним 1989 р. [90]. Тому створення УПЦ КП (25–26 червня 1992 р.), ініційованої митрополитом Філаретом, за наявності в Україні відродженої УАПЦ (5–6 червня 1990 р.), не розв'язало проблему відносин між послідовниками УАПЦ та прихильниками митрополита Філарета. Значна частина УАПЦ не підтримала ідеї входження в УПЦ КП під керівництвом митрополита Філарета і залишилася у стані самостійної конфесії. Ці внутрішні православні суперечки в Україні глибоко хвилювали О. Воронина, позначалися на його діяльності у рамках видавництва, стримували роботу.

1992 р. видавництво «Воскресіння» опублікувало також «Поширений катехизис Православної Церкви Христової» митрополита Михаїла (Хорошого) [465]. Як відомо, перше видання цього катехізису було здійснено ще 1947 р. у Мюнхені за благословення Священного Синоду УАПЦ. Нове – друге – видання готували одночасно і в США, і в Україні. На титульному аркуші книги, яка незабаром побачила світ, значились імена редакторів: О. Воронин та Григорій Х. Грегори. На прикладі цього видання бачимо, що О. Воронин був не тільки керівником і науковим редактором, а й автором комп'ютерного набору тексту. По суті, він здійснив усю головну роботу з підготовки цієї публікації.

Комп'ютерні технології входили у виробничі процеси. О. Воронин, не дивлячись на свій немолодий вік, проявляв зацікавленість їх використанням. Він з готовністю навчався працювати з комп'ютером і використовував його у видавничій справі. Хоча і рівень комп'ютерної техніки і навички роботи з нею ще були далеко не сучасні. Попри значне полегшення роботи, економію коштів і часу на підготовку тексту до друку, О. Воронин стикався з банальними технічними проблемами втрати інформації. «Щойно написав Вам величезного листа, але якось сталось так, що в кінці притиснув не той клавіш на комп'ютері, і все

написане навіки стерлося з комп'ютерної пам'яті» [35, арк. 1], – писав він у одному зі своїх листів в Україну, які також набирав на комп'ютері. І тим не менше, О. Воронин чудово розумів ефективність використання новітніх технологій і віддавав їм перевагу у видавничій справі. Уся продукція видавництва «Воскресіння» готувалася за допомогою комп'ютерів.

Дотримуючись пріоритетів, видавництво опублікувало анонсовану дитячу книгу: «Священну історію Нового Заповіту» [412]. Таку книжку послідовно просили у багатьох листах з України, зокрема дитячих, – пояснював вибір саме цієї публікації О. Воронин [32, арк. 1]. Це також було перевидання. Автором книги був священник Михайло Карачківський (1899–1950 рр.) – український історик, один з учнів М. Грушевського, священник УАПЦ у повоєнній Німеччині [529]. Перше видання цієї книги з'явилося ще 1964 р. у м. Новий Ульм в якості підручника для учнів середньої школи та молодших класів. Її появу тоді благословив правлячий архієпископ Об'єднаної єпархії УАПЦ в Австралії та Новій Зеландії Сильвестр (Гаєвський). Книга була написана легкою для розуміння мовою і натхненна духом побожності [Додаток К].

Видавництво «Воскресіння» зважало на зазначені вище цінні риси праці М. Карачківського. Тому і обрало її для публікації. Воно репрезентувало її як багатоілюстровану розповідь для дітей про життя Ісуса Христа на землі. Ілюстрації до нового видання зробив київський художник Олександр Мельник, член Національної спілки художників України. О. Воронин з цього приводу писав так: «Ми замовили оригінальне художнє оформлення, яке виконав Олександр Іванович Мельник з Києва, відкинувши «дешевший» спосіб – традиційний передрук існуючих давніх ілюстрацій з життя Ісуса Христа Густава Доре чи подібних йому» [32, арк. 1]. Працюючи в традиціях української школи монументального мистецтва Михайла Бойчука, О. Мельник створив 40 ілюстрацій до цієї книги. Передаючи події минулого, він з великою мірою узагальнення зображує їх стилістично наближеними до мистецьких традицій того часу. Таким чином, видавнича продукція «Воскресіння», на думку О. Воронина, мала відповідати високим естетичним смакам, бути сучасною за формою.

Велике значення для О. Воронина мало те, що підготована у видавництві «Воскресіння» вкрай потрібна в Україні книга «буде друкуватися в Києві масовим тиражем». Це було те, чого прагнули організатори і працівники видавництва. Вони були задоволені результатами своєї праці і щиро надіялись на їх значний суспільний ефект.

Як доповнення до книги М. Карачківського, видавництво випустило супровідну книжечку для розмальовування під назвою «Христос на землі», у художньому оформленні того самого митця.

Наприкінці 1993 р. «Українське Православне Слово» повідомило про випуск видавництвом «Воскресіння» у Києві ще однієї книги, автором якої був протопресвітер о. Теодор Форостій. Це були «Недільні проповіді з додатком Різдва і Богоявлення». Літературну обробку тексту провела Ганна Черинь. Видання присвятили патріархові Мстиславу, який активно опікувався розвитком УАПЦ в Україні.

Крім зазначених вище книжок, кероване О. Ворониним видавництво видало серію релігійно-просвітницьких листків «Світло для світу» [529-532] [Додаток Л]. Ці листки були призначені, насамперед, для вислання в Україну. Достатньо було звернутися до видавництва з письмовим проханням, як їх надсилали безкоштовно. У діаспорі вони не продавалися. Проте за умови складення пожертви на подальшу діяльність видавництва, їх отримували і в Америці. Таким чином, видавництво намагалося мобілізувати ресурси діаспори для України.

Відомо про вихід, принаймні, чотирьох випусків листків і підготовку двох наступних номерів. Першим випуском у цій серії став листок «Святий Миколай Чудотворець» [529], що містив розповідь про життя, легендарну добротність та шанування у світі, а особливо в Україні святого Миколая. Другий випуск листка мав назву «Радуйся, благодатна, Господь з Тобою» [530]. Він розповідав про подію і свято Благовіщення Пресвятої Діви Марії. Третій випуск пояснював Христову заповідь про любов до ближнього і містив три оповідання на цю тему [531]. Він вийшов під назвою «...А ближнього свого, як самого себе». Четвертим було видано листок «І стала людина душею живою...» [532]. У ньому

йшлося про душу, особливості людини, як вінця Божого творіння, безсмертя. Його було опубліковано у 1993 р. Того ж року видавництво анонсувало підготовку до друку п'ятого і шостого випусків листка «Світло для світу»: «Я зроблю вас ловцями людей» – розповідь про Христових апостолів, а також надзвичай прикметної тематики: «Особливості Українського Православ'я». Тож, видавництво працювало інтенсивно і продуктивно. До підготовки видань залучилися діячі з України. Художнє оформлення листків «Світло для світу» здійснювала Світлана Подопрigorіна з Києва. До речі, вона виконала і художнє оформлення згаданого вище видання О. Воронина «Ідемо до першої сповіді і Святого Причастя».

Образною, легкою і зрозумілою мовою видавництво зверталось до читачів, в яких бачили братів і сестер, яким намагалися допомогти в духовній освіті, розширенні знань щодо релігії та історії церкви в Україні зокрема.

Усіма виданнями «Воскресіння» особисто опікувався О. Воронин. Книги, релігійно-просвітницькі листки досягали України, сприяючи її духовному воскресінню. Згадані видання, а також релігійні книжки, видані УПЦ США, «Воскресіння» надсилало безкоштовно. О. Воронин особисто вів жваве листування, яке забирало у нього багато часу і сил.

Коштами на видання літератури переймалися не тільки члени видавництва, меценати. Зокрема, брошуру О. Воронина «Автокефалія Української Православної Церкви» в США вдалося опублікувати завдяки пожертвам парафіян церкви святого апостола Андрія Первозванного у Бостоні. Цю парафію очолював тоді відомий отець архимандрит Андрій (Партикевич) [87, с. 63-64]. Згодом, з відродженням УАПЦ в Україні, цього церковного діяча ми побачимо серед активних її будівничих [586, с. 65-81; 372].

Праця «Історичний шлях УАПЦ» була видана завдяки пожертві парафіянина Івана Деркача у пам'ять про батька Йосипа, який боровся за відновлення УАПЦ у 20-х рр. ХХ ст., за що поневірявся по тюрмах і засланнях в СРСР.

Таким чином, видавничі проекти «Воскресіння» спиралися на добротну ініціативу, духовну спільність українців у діаспорі та Україні.

У видавців виникли ідеї опублікувати роботи О. Воронина «Моя перша книжечка про Бога» та «Рідна мова в богослужінні». Перша зі згаданих анонсувалася з підписом: Зоя Вишгородська. Сьогодні відомо, що це був один із письменницьких псевдонімів О. Воронина [681]. Запланували видати збірник матеріалів про визначного діяча українського церковно-визвольного руху, першого митрополита УАПЦ Василя Липківського: «Митрополит Василь Липківський – Людина, Учитель, Пророк».

Проте видавнича діяльність, якій О. Воронин присвятив всього себе у першій половині 90-х рр. ХХ ст. і яка дала яскраві взірці результативності, швидко стала вгасати. У п. Олександра виникли проблеми з власним здоров'ям. У одному з листів, датованому 27 березня 1994 р., він писав про це так: «Я відповідаю Вам з запізненням, бо був хворий і навіть мусив іти до лікарні на операцію. У зв'язку з цим якийсь час був приречений з цим на вимушену бездіяльність, а наслідок – дуже багато незробленої роботи і ціла гора листів, що чекають на відповідь» [32, арк. 1]. Але проблеми не скінчилися. Через півроку О. Воронин повідомляв: «Мені нещодавно зробили операцію повік, які (мабуть від віку) послабли були, опустились і закривали частину очей, спричиняючи постійну втому» [33, арк. 1].

Проблеми зі здоров'ям, а крім них – ще цілий ряд причин, на жаль, не давали у цей час О. Воронині працювати на повну силу. «Я відстав у всьому – у своїй видавничій діяльності, яка практично припинилася, у творчій праці, в листуванні», – з прикрістю зазначав О. Воронин 21 червня 1995 року [34, арк. 1].

Тяжко хворіла улюблена дружина – відома українська балерина, етнохореограф Оксана Вікул-Воронина [517]. Нові реалії принесло розділення українських церков після смерті патріарха Мстислава. Тісні стосунки на рівні церков між УПЦ у США та УАПЦ в Україні розриваються [654, с. 526].

О. Воронин планував відновити свою видавничу діяльність восени 1996 року.

Проте ці плани залишилися нездійсненими. «Мене тяжко прибили останні події в церковному житті України. Уже є чотири Українські Православні Церкви, направо і наліво сипляться взаємні відлучення від Церкви, заборони у священнослужінні, нападки, образи. Це Церква Христова?», – повідомляв причину невиконання цих планів О. Воронин. Він був глибоко вражений глибиною деструктивних процесів в православ'ї України, розчарований у своїх ідеалістичних почуттях. «Я мав велику пошану до кількох ієрархів УАПЦ, але після того, що сталося останніми місяцями, це почуття цілком згасло. А разом з тим, постало почуття духовної порожнечі, навіть зневіри, хоч це останнє не належить до християнських чеснот. В таких умовах немає натхнення, немає охоти до праці» [39, арк. 1], – писав у стані психологічного пригнічення О. Воронин.

Разом із тим для нього ставало дедалі складніше вирішувати питання матеріального забезпечення видань. Продаж українських книжок у діаспорі падав. А це було одним із джерел формування видавничого фонду. Лишалось розраховувати на пожертви доброзичливців. Але й цей напрям роботи, що вимагав багато зусиль, не гарантував великих успіхів. Тому, не маючи суттєвої підтримки: ні моральної, ні матеріальної, О. Воронин змушений був згортати свою видавничу діяльність.

Ще раз підкреслимо, що суттєвою причиною цього згорання стали події в Україні, в українському православ'ї, яке розділилося на кілька конфесій, кожна з яких вважала себе виразницею всеукраїнських ідеалів і називалася українською. Про це 15 червня 1994 р. з болістю формулював свою думку О. Воронин: «З Видавництвом стає дедалі тяжче. Злощасні події в церковному житті України залишили православних українців в діаспорі розгубленими, поділеними. Коли раніше всі були одержимі ідеєю допомогти у відродженні нашої національної Української Автокефальної Православної Церкви, то тепер ніхто не знає, з ким мати справу, кому допомагати. Раніше ми досить легко знаходили спонсорів на друк наших видань, а тепер, припускаю, це буде зовсім не легко» [32, арк. 1].

Багато в чому видавничі плани виявили незавершеними. Зокрема, до таких нереалізованих ідей відноситься думка укласти і видати у формі книжки

популярну історію УАПЦ на основі матеріалів радіопередач, які О. Воронин готував і виголошував на хвилях Радіо Свобода у 1989–1992 роках у програмі «3 літопису Української Православної Церкви» [39, арк. 1]. На початку створення Видавництва «Воскресіння» така ідея здавалася цілком реалістичною. Адже саме так – звівши до купи передачі радіопроеграми «Голос УАПЦ», що виходили протягом 1989–1990 рр., О. Воронин упорядкував «Коротку історію Української Православної Церкви» [31]. Але з часом, хвиля нових проблем та ідей відсунула цей проект на задній план. У січні 1997 р. О. Воронин вже висловив думку, що «тепер мабуть уже до цього не братимусь». Але поступово, долаючи проблеми, він знову і знову повертався до думки про випуск книжки про історію УАПЦ 1921 р. у популярному викладі. Він добре розумів, що такої книжки ще немає ні в Україні, ні в діаспорі, «хоч написано про УАПЦ 1921 року досить багато» [40, арк. 1]. Повернення до цього проекту він пов'язував із закінченням упорядкування батькового архіву та переданням його до Канева.

Видавнича діяльність супроводжувалася великим завантаженням О. Воронина справою поширення виданої літератури та супровідної з цим катехитичної праці – пояснення респондентам релігійних запитань.

Але з розширенням листування, багато листів почали набувати особистого характеру. Люди розповідали йому про труднощі життя, про свої особисті справи, родини і т. ін.

Такого плану листування не входило у початкові плани О. Воронина, не узгоджувалося з його місією щодо діяльності видавництва. Таке листування відбирало непомірно багато часу. Тому, починаючи з 1997 р., О. Воронин різко скоротив своє листування, намагаючись втримати його у початковій формі. А саме: багатьом адресатам він розсилав загальний лист, в якому з'ясовував ті обмеження, у рамках яких він був готовий продовжувати спілкуватися письмово.

Крім того, відчуваючи відповідальність за долю батькового архіву, він намагався його впорядкувати і доставити до Канева, де, як здавалося О. Воронині, цей архів знайде своїх користувачів і буде надзвичай корисним для наукових та навчально-виховних цілей.

Але особливо значною для О. Воронина була потреба писати, «знову писати, навіть якщо не буде надії на видання» [39]. Таким чином, творче начало науковця-історика і богослова, брало верх над О. Ворониним – адміністратором, виконавцем.

Попри чимало нереалізованих проєктів, констатуємо суттєве значення, яке відіграло видавництво «Воскресіння», створене і кероване О. Ворониним, для життя і розвитку, духовного відродження українського суспільства напередодні та у перші роки державної незалежності.

Воно запропонувало українському читачеві актуальну церковно-історичну і богословську інформацію у час руйнації комуністичних міфів і стереотипів. Воно дало можливість українцям зорієнтуватися на відновлені зразки та ідеали національно-культурного, історичного плану. Тим самим – зміцнювало формування української ідентичності, посилювало її у боротьбі за відновлення і утвердження державної і церковної незалежності України.

Завдяки виданням, підготованим у цьому видавництві, читачі в Україні отримали первинну інформацію про історію української православної церкви, її особливості, відмінності від церковної історії народів сусідів і, передусім, – російського. Цілісна реконструкція історичного шляху УАПЦ руйнувала радянські і російські світські та церковні схеми і оцінки історичної долі та перспектив українського православ'я. Видання «Воскресіння» примножували християнську мораль, виховували молоде покоління на прикладах християнських чеснот.

4.2. Меморіальна і добродійна діяльність

1993 р. О. Воронин вперше отримав змогу приїхати на батьківщину з приватним візитом [32, арк. 1]. Цей приїзд мав для нього колосальне значення, надав нового імпульсу для творчості та нових проєктів.

У ході візиту утвердилася думка про потребу повернення в Україну творчої спадщини батька – Олексія Варавви (О. Кобця), вшанування на батьківщині його пам'яті, та пам'яті його старшого брата Григорія – письменника В. Стеблика.

Приїзд О. Воронина в Україну був приурочений до 100-річного ювілею з дня народження батька. Важливо зазначити, що роком раніше про цей ювілей не було відомо нікому. Але протягом 1992 р. вдалося провести підготовку. У 1992 р. О. Воронин шляхом листування розшукав в Україні свій рід, «з яким не мав жодного контакту майже 50 років» [459, с. 2]. Він запропонував своїм віднайденим родичам зайнятися збиранням матеріалів з історії роду Вараввів і вони охоче прийняли цю ідею. Особливо активним у цьому відношенні виявився син однієї з сестер О. Варавви-Кобця – І. Максимов. Головне, що було встановлено на підставі різних джерел, що О. Варавва (Кобець) народився 28 березня 1893 р., а не 1889-го, як вважалося раніше. Ця обставина була оприлюднена і послугувала підставою для підготовки ювілею письменника, пам'ять про якого поверталася в суспільну свідомість і українську культуру.

Секретаріат ради Спілки письменників України на засіданні 2 лютого 1993 р. ухвалив «створити ювілейну комісію до 100-річчя від дня народження видатного українського письменника Олекси Кобця (30 березня 1993 р.)» [9, арк. 17, 20]. До складу цієї комісії під головуванням Д. Чередниченко увійшли: О. Воронин, В. Шевчук, Ю. Хорунжий, Р. Доценко, Г. Кирпа, І. Максимов, М. Овдієнко, С. Варавва, Т. Стрипко, М. Іщенко.

Таким чином, обставини ювілейного святкування і була враховані О. Ворониним при плануванні поїздки в Україну.

Ювілейні святкування включали в себе пам'ятний вечір у Каневі, який влаштувала Спілка Письменників України 25-го березня і такий же вечір, організований у Шевченковому музеї 28-го березня. Але найбільші святкування у Каневі готували на початку травня за участі усіх демократичних сил міста, культурних організацій, шкіл. На травневі святкування і запланували приїхати діти О. Кобця – брати Олександр та Олег Воронини. Брат Олександра Олег на той час проживав неподалік від Баффало – в Амгерсті.

О. Воронин не тільки сам ретельно готувався до цієї поїздки, а й сприяв загальній підготовці до цих заходів. Він переслав в Україну дві копії монографії доктора Михайла Лози про Олексу Кобця. Одну до Києва, другу – до Канева.

Монографія була найголовнішим джерелом в опрацюванні святкових доповідей, газетних статей та інших форм донесення інформації про письменника і поета забутого на батьківщині [459, с. 2].

Розширюючи контакти з Україною, О. Воронин почав посилати в Україну також інші матеріали про О. Кобця: батькові твори, статті про нього тощо. Узагальнюючи ці матеріали, у Олександра виникла ідея підготувати збірник, присвячений батькові, центральним елементом якого була б біографістична праця М. Лози. Але з огляду на брак часу та щільність підготовчих заходів, він відсунув реалізацію цієї ідеї. Незважаючи на значний потенціал, ця ідея до сьогодні нереалізована. Спілкування з родичами, дослідницька робота в Україні відкрили Олександрові дуже багато нового про батька та весь рід Вараввів. Він зрозумів, що наявна інформація потребує змін, уточнень, доповнень.

Під час поїздки в Україну О. Воронин мав продуктивні зустрічі з українськими письменниками, працівниками освіти і культури, передусім – з членами комітету, створеного Спілкою письменників України для вшанування пам'яті Олекси Кобця, а через них і іншими творчими особистостями.

У м. Києві О. Воронин відвідав середню школу № 186. Виступав перед вчителями і дітьми. Подарував їм примірник батькової книги – хрестоматії «Сходить сонце» [65, с. 59]. Вибір цієї школи був не випадковим. Її директор Тетяна Конобась приділяла першочергову увагу створенню національної школи, відродженню національних традицій народного мистецтва. З її ініціативи у школі відкрили літературну студію «Пролісок» та кімнату-музей українського поета, прозаїка, літературного критика, перекладача, у 1960-х роках – автора популярних самвидавчих сатиричних поезій проти русифікації Станіслава Тельнюка. (Між іншим, у С. Тельнюка була повість зі співзвучною назвою кобцевій хрестоматії: «Туди, де сонце сходить» (1967)). Завдяки напруженій праці директорки школи, її колектив став учасником міжнародної програми «Chicago-Київ» [741]. Все це було співзвучним ідейним засадам і творчій спрямованості О. Воронина.

Він побував у Харкові. Відвідав будинок «Слово», у якому колись проживала їхня родина, з яким було пов'язано дитинство і чимало спогадів.

Зустрічався з членами громадських організацій, духовенством і віруючими громади УАПЦ м. Харкова. Давав інтерв'ю харківській пресі [457].

Центральною подією стало святкування 100-річчя з дня народження О. Варавви-Кобця, осередком якого стала школа-ліцей № 2 ім. Івана Франка у Каневі. Кульмінаційним був виступ Олександра на цьому святкуванні. Це був виступ про непростий життєвий і творчий шлях батька. У проникливу промову, викладену ясною, високою літературною українською мовою, О. Воронин вклав чимало глибоких і повчальних ідей. Стрижневою була ідея любові О. Кобця до рідного краю, любові до України, яку він передав і Олександрові. А ще серед цих мудрих ідей, сформованих вихованням, освітою та життєвим досвідом, Олександр підкреслював ідеї зв'язку поколінь, зв'язку українців у світі, значення суспільно корисної праці, національного та християнського виховання, свободи особистості, потреби духовного розвитку. Ці узагальнення він робив на прикладах свого життя, знайомлячи слухачів зі своїми останніми здобутками, розповідаючи про всеукраїнську діяльність Видавництва «Воскресіння». Значення цієї доповіді О. Воронина підсилило друковане видання невеликої книжки під назвою «Коли задзвонить великий дзвін», яку опублікували після святкувань, ініціативою та коштом Канівської гімназії № 2 ім. Івана Франка. Ця книга містить кілька оповідань О. Кобця, уривок з ненадрукованої книжки «Записки письменника» і текст згаданої промови О. Воронина на ювілеї у Каневі 14 травня 1993 р. Передмову до цієї книги також написав О. Воронин. Тож, з його думками, ідеями знайомилися й читачі цієї книги, що вийшла тиражем у 1 тис. примірників.

Вшановуючи пам'ять про батька та його брата Григорія – українських письменників, О. Воронин підтримував ініціативи земляків, однодумців щодо потреби популяризації їхньої творчості, відновлення їхнього доброго імені.

За його сприянням у січні 1994 р. відбулося відзначення 110-ї річниці з дня народження Григорія Варавви.

Протягом 1993–1994 рр. у Каневі випустили дві невеликі книжки творів О. Кобця та одну з творами обох братів. Передмову до однієї з них – «Ряст» –

написав Дмитро Чередниченко – голова згаданої ювілейної комісії СПУ з відзначення 100-річчя від дня народження О. Кобця, уродженець Канівщини.

У відомому українському культурологічному альманасі «Хроніка-2000», який оприлюднює невідомі з різних причин твори українських авторів, опублікували «Незабутні дні і люди» О. Кобця [423, с. 104-116].

1993 р. перевидали найбільший твір О. Кобця «Записки полоненого» [422].

У Каневі було встановлено щорічну премію імені Олекси Кобця (Варавви) за заслуги у відродженні та поширенні української культури. Першим лауреатом цієї премії став М. Іщенко – краєзнавець – член Правління національної спілки краєзнавців України (1989-2012), Заслужений працівник культури України (1985 р.), Почесний громадянин міста Канева (2014 р.), який багато зробив у справі вивчення і популяризації творчої діяльності братів Вараввів та багатьох інших земляків Канева, Черкащини [668].

Іменами обох братів названо дві вулиці у Каневі.

Великою заслугою О. Воронина було й те, що твори братів Вараввів почали вивчати в школах не тільки Канева й Києва, а й всієї України.

Етапом у відродженні пам'яті двох визначних братів-письменників стало створення музею-архіву їхнього імені. Ця ідея була логічним завершенням творчих контактів, встановлених між О. Ворониним і його земляками-канівцями.

Тривалий час О. Воронина турбувало питання про долю батькового архіву та бібліотеки. Він розумів, що ефективно їх використання могло б сприяти поширенню української культури і, водночас, популяризації творчості О. Кобця, навчання на його життєвому прикладі та його здобутках. А такої ефективності, на його думку, можна було очікувати лише за умов передання цієї спадщини в Україну та забезпеченні широкого відкритого доступу до неї. Найкраще, на його думку, це було б зробити у формі музею-архіву. Тому з великим піднесенням О. Воронин зустрів ідею про готовність надати приміщення для такого музею-архіву у школі-ліцеї № 2 імені Івана Франка м. Канева.

На початку 1995 р. ця ідея почала втілюватися у життя. Було створено музейну раду. Почалася розробка плану розміщення експонатів. Шевченківський

край, багатий історичними традиціями та артефактами, має добрі музеєзнавчі традиції. Тож О. Воронині можна було з впевненістю покластися на досвід своїх земляків в організації цієї справи.

Прискорюючи створення музею-архіву та дбаючи про його належне забезпечення, О. Воронин надав ініціативі громадського резонансу.

Навесні 1995 р. він надіслав листа до Шевченківського національного заповідника у м. Каневі [59, с. 3], який очолював відомий краєзнавець, музеєзнавець, культуролог, історик української культури Ігор Ліховий, який одночасно був головою створеного 1987 р. товариства дружби «Канів-Сонома (США)» та головою Канівського міського відділення Товариства «Україна-Світ». З цього листа ми бачимо, що О. Воронин налагодив і підтримував творчі зв'язки з фаховими музейними працівниками на батьківщині. До речі, у 2005–2006 рр. І. Ліховий очолював Міністерство культури та туризму України.

У згаданому листі містилося звернення і прохання О. Воронина, яке він адресував «До всіх родичів, друзів і знайомих у Каневі, Києві та по всій Україні».

Мова йшла про підтримку ідеї створення музею-архіву Олекси Петровича та Григорія Петровича Вараввів.

У листі-зверненні О. Воронин повідомляв про значні успіхи у відновленні пам'яті про братів-письменників в Україні, висловлював надію, що це відновлення буде продовжене, а створення музею-архіву їхнього імені стане черговим етапом цього відновлювального національно-культурного процесу.

О. Воронин прохав поширити зміст його листа. Тому І. Ліховий опублікував його повний текст на шпальтах Вісника Шевченківського національного заповідника в м. Каневі газети «Чернеча гора», редактором якої він був [59, с. 3].

Сенс звернення полягав у тому, щоб мобілізувати родичів, друзів і знайомих, у яких можуть бути матеріали, що стосуються Олекси та Григорія Вараввів і взагалі Вараввівського роду, до передачі цих матеріалів до фондів музею-архіву. Про це О. Воронин писав так: «Було б добре, якби ці матеріали стали частиною фондів музею-архіву братів Вараввів, де б їх могли вивчати

дослідники та оглядати всі зацікавлені» [59, с. 3]. Він підкреслював, що у музеї-архіві «згадані матеріали знайдуть почесне і забезпечене місце у рідному Каневі».

Публікуючи звернення, І. Ліховий висловив сподівання на підтримку ініціативи О. Воронина громадськістю, українськими письменниками, органами влади. Він зважав на розуміння канівцями своєї відповідальності за збереження цінних книг, документів, меморіальних речей та висловлював надію на професійний підхід до започаткування ще одного з музеїв міста.

Громадськість жваво відгукнулася на заклик. Невдовзі громадсько-політична газета «Черкаський край» від 25 травня 1995 р. повідомила про суттєві зрушення у цій справі. Музею надали самостійне літературно-культурне значення. Він отримав статус юридичної особи [523, с. 1]. Автор повідомлення у газеті В. Родень наголошує на непересічному значенні для української літератури творчої спадщини Олекси Варавви (Кобця) та Григорія Варавви (В. Стеблика) і підкреслює, що вона «має й знаходить все більше шанувальників».

Зростання уваги до творчості письменників-земляків показав тематичний вечір, присвячений Олексі Кобцю, що відбувся у березні 1995 р. в Канівській районній бібліотеці ім. Т. Г. Шевченка.

Таким чином, меморіальні заходи на пошану братів-письменників Вараввів ставали щорічними, традиційними. І у цьому була велика заслуга О. Воронина.

Працюючи над втіленням ідеї музею-архіву, О. Воронин почав надсилати до Канева матеріали з архіву О. Кобця. Серед них були оригінальні рукописи, листування, документи, фотографії, книжки та багато іншого. Другим етапом цього передання було пересилання до музею книг великої родинної бібліотеки Вараввів із США.

Крім того, до музею передавали матеріали, знайдені в архівах та бібліотеках України іншими дослідниками, передусім – родичами та знайомими.

«Відкриття спецфондів дуже допомогло і мені та моїм родичам в Україні, бо вдалось знайти дуже багато матеріалів про мого батька, письменника, поета і перекладача О. Кобця, що був одним з чільних діячів культурного відродження 1920-х років, а 1941-42 роках став «ворогом народу», про якого влада намагалась

затерти будь-які сліди», писав О. Воронин, підсумовуючи результати цієї праці [37, арк. 1].

У консультуванні зацікавлених осіб та у передачі музейно-архівних матеріалів О. Воронинові допомагали Тамара Стрипко у Каневі та Ігор Максимов у Києві. Робота з передавання на батьківщину архівних та бібліотечних зібрань вимагала значної уваги, фізичних зусиль і матеріальних затрат.

Бібліотечний фонд створював проблеми своїм чималим обсягом – понад 2 200 примірників видань [637, с. 145]. Необхідним був попередній відбір, систематизація, інвентаризація фонду, а у подальшому – вирішення питання транспортування книг з США, що вимагало не тільки суто технічних, а й суттєвих фінансових затрат.

Що ж до архівного зібрання О. Кобця, то його, передусім, треба було упорядкувати. Це також вимагало часу, особливо зважаючи на громадське завантаження О. Воронина, його зайнятість справами видавництва «Воскресіння».

Якщо музейні експонати вдалося передати відносно швидко, то справа з архівом затягнулася. «Насамперед хочу закінчити працю над батьковим архівом і доставити його до Канева», – писав О. Воронин 16 січня 1997 р., що свідчило про чималі труднощі з упорядкуванням [39, арк. 2]. У вересні того ж року він мусив повторити, що справ у цьому відношенні залишається немало. «Можливо, коли я закінчу працю над батьковим архівом і перешлю все до Канева, то повернусь до своєї звичної роботи», – з відчуттям виснаженості й песимізму через те, що він не може вповні зайнятися написанням запланованої популярної історії УАПЦ, розповідав О. Воронин [40, арк. 1].

Розпочату справу йому вдалося успішно завершити наприкінці зими 1998 р. 18 березня того року О. Воронин з відчуттям полегшеності написав: «Донедавна був дуже зайнятий працею над батьковим архівом, бо хотів якнайшвидше надіслати більшість матеріалів до Канева. Тому відклав набік все інше, включно з листуванням, а тепер намагаюсь дати відповідь усім своїм численним кореспондентам» [41, арк. 1].

Таким чином, епопея зі створенням у Каневі музею-архіву братів Вараввів, що супроводжувалася численними організаційними труднощами, тривалим листуванням, пошуково-дослідницькою роботою, передачею фондів родинної бібліотеки та батькового архіву, нарешті, 1998 р., в основному завершилася. Вона відібрала чимало сил і енергії, та все ж обдарувала О. Воронина колосальною моральною винагородою, від якої він мав величезне задоволення і щастя вважати здійсненою одну з найважливіших справ свого життя.

Відвідавши того року Україну, О. Воронин написав: «Чудове враження справив на мене Музей братів Вараввів у Каневі. Можу сказати, що він перевершив мої сподівання. Працювали над ним професіонали: музеєзнавці, архітектор і художники. Все зроблено так, що дає відвідувачеві повну картину життя й діяльності Олекси та Григорія Вараввів, а також і тло – події і люди, серед яких їм доводилось жити» [42, арк. 2] [Додаток Н].

Реалізація цього проекту відкривала Олександрові нові перспективи. Він побачив, що науковий інтерес і культурне значення мають також матеріали з батькового архіву, що стосуються друзів і знайомих О. Кобця. Тому у нього визрів задум після завершення роботи над архівом батька упорядкувати матеріали про цих діячів. Він міркував: «Може з того вийде окремий відділ» [41, арк. 1].

Водночас, О. Воронин будував нові плани у галузі дослідження історії української церкви, вивчав стан досліджень історії релігій в Україні, вів мову про написання розпочатої праці з історії УАПЦ. На весну 1998 р. – у 105-у річницю з дня народження О. Кобця, – знову запланував поїздку в Україну.

Варто розуміти, що ця далека мандрівка давалася йому нелегко. Вона могла лишитися незреалізованою з огляду на тяжку хворобу дружини. Насиченість його планів вимагала ущільнення у часі запланованих подій. Так, врешті, і сталося. Того року О. Воронин не мав змоги пробути в Україні більше 10 днів. Половину цього часу він провів у Києві, іншу половину – у Каневі.

Але не дивлячись на такий стислий термін, його перебування виявилось надзвичай продуктивним. Про це він пише так: «зустрічі з рідними, знайомими, виступ у Спілці Письменників, участь в урочистостях, пов'язаних з Музеєм братів

Вараввів у Каневі, незабутні зустрічі з канівськими дітьми, які листуються зі мною, інтерв'ю для Українського Радіо і так далі, і так далі. Маю колосально багато вражень, чудові спогади про багатьох чудових людей. Відвідини мої пролетіли як блискавка» [42, арк. 1-2].

Таким чином, реалізуючи творчий задум створення музею братів Вараввів у Каневі та передачі батьківської бібліотеки в Україну, О. Воронин доклав чимало зусиль, здолавши значні організаційні й матеріальні труднощі.

Батьківська бібліотека була передана до Канева. Вона стала новим чинником оздоровлення духовності й імпульсом відновлення історичної пам'яті земляків. Відкрився і літературний музей братів Вараввів з архівними документами та матеріалами.

Благотворні наслідки цього подвижництва О. Воронина очевидні. Імена братів Вараввів зайняли гідне місце в українському літературознавстві. Свідченням цього став захист у 2002 р. в Національному педагогічному університеті ім. М. П. Драгоманова кандидатської дисертації, присвяченої творчості О. Кобця, яку виконала Ярослава Погребенник [694].

В умовах краху радянської політичної системи в Україні, поглиблення процесів національного відродження, демократизації суспільства, відновлення історичної пам'яті українського народу, О. Воронин намагався бути ближче до України, допомагати її оздоровленню усіма можливими засобами.

Як вже зазначалося, він був професіоналом у редакційній, науково-історичній, літературній, богословській справі, поширював неупереджену інформацію про історію української православної церкви, популяризував морально-християнські настанови серед читачів видавничої продукції «Воскресіння» та респондентів в Україні. Про це вже йшла мова у попередньому підрозділі роботи.

Він приділяв виключне значення ролі рідного краю як націо- та культуроформуючій компоненті. «Добре, що Ви маєте коріння в українському селі на Сумщині. Думаю, що й діти Ваші, черпаючи там з предковічних українських джерел, переймуться любов'ю до всього українського, будуть такими

ж українськими патріотами, як і Ви», – писав у одному з перших листів, – О. Воронин до О. Ігнатуші [33, арк. 1]. Або: «Якщо маєте можливість, напишіть що зроблено було останнім часом з ділянки дослідження історії церкви у Кам'янці-Подільському... До речі – це місто, де народилася моя дружина Оксана, хоч вона його зовсім не пам'ятає, бо її вивезли на село майже відразу після народження...» [41, арк. 1]. Про себе він писав так: «Я народився у Харкові і жив там аж до початку мандрівки на Захід у лютому 1943 року. Але споконвічне коріння нашого роду знаходиться у Каневі, де народився мій батько і його брати й сестри, де живе багато наших родичів» [32, арк. 1].

Таким чином, питання батьківщини і рідного краю було фундаментальним у системі світоглядних і морально-культурних цінностей О. Воронина. Тому увага до родинного Канева у О. Воронина була постійною.

Не випадково, що в умовах сталого звернення до своїх витоків, глибокої особистої релігійності, розуміння потреби у розбудові духовно-церковного життя пострадянської України, у нього виникло прагнення ініціювати будівництво церкви у Каневі на місці зруйнованого більшовиками храму, у якому вінчалися його батьки.

Крім суто патріотичного і християнського почуття, кристалізації цієї ідеї, на нашу думку, сприяла і криза видавничої діяльності Видавництва «Воскресіння», спричинена церковним поділом в Україні. Ці два патріотичних проекти О. Воронина – створення Видавництва «Воскресіння» та будівництво храму у Каневі – нам бачаться тісно взаємопов'язаними у часі.

До середини 90-х років ХХ ст. упорядкування батьківського архіву і вирішення питання про перевезення архіву і батьківської бібліотеки в Україну забирало багато часу, зусиль та не давало О. Воронину приступити до реалізації давньої мрії – відбудови церкви у рідному Каневі.

Усередині 90-х рр. ХХ ст. у О. Воронина посилювалися розчарування і зневіра у спроможності близької перспективи розбудови автокефальної української національної церкви у загальноукраїнському масштабі. Це звернуло його увагу до «малої», але дієвої, справи розбудови християнської свідомості у локальному

вимірі – до спорудження окремого храму та укріплення осередку автокефальної церкви в конкретному населеному пункті. Церкви Вознесіння у Каневі в мікрорайоні Костянець.

Не виключаємо й того, що цей крок міг бути навіяний подібними ініціативами інших сподвижників, соратників О. Воронина у діаспорі. Привід проаналізувати у майбутньому цей зв'язок дає, зокрема, вчинок Галини Грушецької, яка працювала разом із О. Ворониним наприкінці 80-х – на початку 90-х рр. ХХ ст. над вже згаданою радіопрограмою «Голос УАПЦ». Г. Грушецька у 1991 р. стала засновницею і головою товариства «Полтавщина», яке спонсорувало будівництво церкви на її батьківщині – на Полтавщині. У одному з мікрорайонів Полтави – Сади-2 – її заходами споруджувалася і постала Покровська церква [491].

Цей приклад не був винятком, і, зокрема, на Черкащині. 5 травня 1993 року громадсько-політична газета Черкаський край розповіла читачам про те, як американці українського походження з міста Норт Роялтон, штату Огайо, прихильні відродженню української автокефальної православної церкви, проявили ініціативу у відродженні храму у селі Шевченковому під Звенигородкою. Після туристичного відвідання цього села, дізнавшись про плани місцевих жителів відродити зруйнований більшовиками храм святого Івана Богослова, група парафіян церкви святої Трійці в місті Норт Роялтон замовила проект храму у досвідченого архітектора Зоріяна Городинського. А згодом вони надіслали ескізний проект церкви, виконаний на високому професійному рівні, додали до нього макет будівлі та, як перший крок для реалізації проекту, 12 тис. доларів [478].

Шукаючи відповідь на запитання про час і мотиви залучення О. Воронина до будівництва храму у канівському мікрорайоні Костянці, варто звернути на відомості, які наводить титар Свято-Дмитрівської церкви УАПЦ м. Харкова Ольга Різниченко. Зокрема, йдеться про те, що вже при першому відвіданні Харкова у рік відновлення державної незалежності України О. Воронин у своєму першому

інтерв'ю біля будинку «Слово» говорив серед іншого і про свою заповітну мрію: відбудувати церкву в Каневі, де вінчалися батьки [522, с. 6].

Важливий момент: ініціюючи будівництво церкви, О. Воронин як безумовне вважав, що новозбудований храм має стати часткою Української Автокефальної Православної Церкви, а не якоїсь іншої церковної структури. У цьому він і вбачав свій особистий внесок у національно-культурне відродження України. Цілком природно за цих обставин, що О. Воронин звернувся до архієпископа Ігоря Ісіченка, який від 12 липня 1993 р. очолював Харківсько-Полтавську єпархію УАПЦ, з наполегливим проханням, щоб костянецька церква, про відновлення якої почав дбати, була під його церковним началом [522, с. 6]. Архієпископа Ігоря О. Воронин знав особисто за умов його співпраці з патріархом Мстиславом.

У такий спосіб О. Воронин виступав як будівничий УАПЦ, її місцевого осередку, вважаючи, що це є вірний шлях до української національної церкви, шлях українського церковного відродження без політичних маніпуляцій та інтриг, шлях, прокладений через свідомість парафіян, що враховує їх глибинну національну природу і одвічні прагнення.

Тому 2001 р., коли у Каневі розпочали споруджувати церкву Вознесіння Господнього, він разом зі дружиною Оксаною, активно включився у будівництво.

Храм будували усією громадою. Історія його спорудження бере відлік від 27 червня 1999 р. Тоді 16 віруючих провели первинні збори, що ухвалили рішення про утворення релігійної громади Вознесіння Господа нашого Ісуса Христа Української Автокефальної Православної Церкви м. Канева. Збори подали заяву на реєстрацію громади до Черкаської обласної державної адміністрації. Того ж року громада була зареєстрована [77]. Громада не мала свого церковного приміщення. Тому мова пішла про побудову церкви.

Проект храму безплатно розробили Анатолій Дзівалтовський – мешканець Канева та архітектор Петро Фіцич.

Директор Шевченківського національного заповідника в м. Каневі, Ігор Ліховий передав для фундаменту храму каміння зі старого шляху, який

реконструювали поблизу Тарасової гори. Як зазначає кореспондентка черкаської газети «Прес Центр» Лариса Зелененко, при цьому він висловився алегорично: «Від храму до храму...» [404].

Таким чином, спорудження храму у мікрорайоні Канева відбувалося за безкорисливої участі та ініціатив української інтелігенції, місцевих жителів, відомих своєю українською патріотичною позицією. Саме у такому ключі оцінюємо й ініціативи залучення до цього будівництва О. Воронина з родиною.

Дізнавшись від заступника міського голови Тамари Стрипко про те, що у Костянці православні почали будувати церкву, О. Воронин з дружиною Оксаною передали особисті кошти на будівництво. Це була значна сума – 2 тис. доларів.

1 лютого 2001 р. члени Костянецької парафії на загальних зборах підтвердили вірність УАПЦі і це надихало Олександра.

Того року сталася трагічна подія. 21 вересня 2001 р. відійшла у вічність його кохана дружина [536, с. 35; 81, с. 31]. У пам'ять про неї усі кошти – понад 3 тис. доларів, які добродійники пожертвували на похорон, О. Воронин віддав на зведення храму у Каневі. Для канівської парафії ці пожертви були суттєвими.

Відтоді – у пам'ять Оксани – він прийняв рішення стати фундатором будівництва храму Вознесіння Господнього в Каневі-Костянці. «Я вірю, що душі померлих продовжують жити в іншому, кращому світі, і своїми духовними очима бачать те, що діється на землі», – писав він, згадуючи дружину [66, с. 2].

О. Воронин невтомно опікувався будівництвом всі шість років, доки воно успішно завершилося. Він передавав на спорудження церкви пожертви, які заощаджував із власної пенсії та збирав серед своїх друзів і однодумців у Сполучених Штатах та Канаді. Всі жертводавці були заангажовані ідеєю відродити справді українську, справді автокефальну православну церкву. Усього Олександр зібрав і передав до Канева понад 40 тисяч доларів [645, с. 193-194].

За словами О. Воронина, храм «виріс у Костянці завдяки 6-річній титанічній праці відданих парафіян-будівничих та фінансовому вкладові українців з Америки й Канади, серед яких я був основним фундатором» [74] [Додаток О].

Свідченням живого зв'язку діаспори з Україною став приїзд О. Воронина на урочисте освячення Свято-Вознесенської церкви, яке призначили на свято Петра і Павла 12 липня 2007 р. Символічно відбулося і його єднання з рідним Харковом. Чин освячення храму здійснив архієпископ Харківсько-Полтавської єпархії УАПЦ Ігор (Ісіченко) у 16-ту річницю своєї єпископської хіротонії [522, с. 6]. На освяченому престолі вперше було відправлено Святу Літургію. Співав львівський камерний хор «Осанна». Про це освячення на всю Україну повідомили газети «Наша віра» [490] та «Успенська вежа» [492, с. 2]. Архієпископ Ігор відзначив О. Воронина, як головного ініціатора і жертводавця храму, серед найактивніших будівничих, удостоєних архиєрейських грамот. Урочистості проходили за участі міського голови Канева.

О. Воронин виступив перед земляками з промовою, доносячи їм сокровенну думку, що цей храм є надією на воскресіння всієї християнської України і, водночас, світлою пам'яттю про його кохану дружину, яка вірила, що вірність Українській Автокефальній Православній Церкві, затверджена постановою зборів Свято-Вознесенської парафії від 1 лютого 2001 року ніколи не буде порушена.

Варто побіжно звернути увагу на подальшу драматичну історію цього храму і громадянську позицію в ході неї О. Воронина. Через півроку після освячення священник Свято-Вознесенської церкви Володимир Цянцьо оголосив про перехід у підпорядкування УПЦ КП. Для «нейтралізації» негативної реакції О. Воронина на цю звістку йому було надано найвищу нагороду УПЦ КП – Орден Святого Рівноапостольного князя Володимира Великого. Як відомо, цією нагородою відзначають єпископат, духовенство, мирян, а також українських і зарубіжних державних і громадських діячів, працівників культури та мистецтв за особистий внесок у справі відродження української держави і духовності, піднесення ролі Української Церкви в житті суспільства і держави. Проте ця звістка не захопила, а тяжко пригнітила О. Воронина.

«Найм'якше я можу окреслити ці заходи, як нечесні», – письмово відповідав 21 лютого 2008 року О. Воронин на ім'я єпископа Черкаського і Чигиринського УПЦ КП Іоанна (Ярменка), який уповноважив передати йому до Америки цей

орден [74]. «Сильніше кажучи, – продовжував О. Воронин, – вони підступні й підлі. Принаймні так я можу оцінити намагання переманити мене на їхній бік «вищою церковною нагородою» патріарха Філарета». О. Воронин вважав, що прийняття ним нагороди буде зреченням «своїх поглядів, своєї лояльності до Української Автокефальної Православної Церкви, якій я служив усе своє життя», а також «забуттям» «про свого достойного і високо мною шанованого Владику Ігоря, котрого я вважаю одним з найкращих українських православних ієрархів сьогодення і до приєднання до юрисдикції якого я закликав парафію Вознесіння Господнього ще на початках будівництва храму».

«Чи Ви думали, що я зраджу тих численних моїх співвітчизників в Америці й Канаді, які надсилали свої пожертви на будівництво храму УАПЦ (так, саме УАПЦ, а не УПЦ КП чи на просто українську)? Чи Вам не прийшло на думку, що поласившись на патріаршу бляшку, я тим самим зраджу пам'ять про наших попередників з 20-х років, які виразно і недвозначно проголосили у своїх постановах, що вони вважають себе членами Української Автокефальної Православної Церкви? І що погодившись стати «КП-івським орденоносцем», я зраджу волю вже сучасних членів Костянецької громади, висловлену в постанові зборів парафії 1 лютого 2001 року, якою підтверджено вірність Українській Автокефальній Православній Церкві?» [74].

Наводимо ці просторі цитати з листа О. Воронина, щоб ширше побачити його громадянську позицію, показати його бачення суспільної ролі церкви і віруючих у її житті: «А що ж говорити про незліченні години праці, вкладені парафіянами на будівництві храму? Невже Ви думаєте, що «орден третього ступеня» засліпить мене настільки, що я забуду про цю їхню самовіддану жертвовність і погоджусь, щоб їх усунули з громади, а місце їх зайняли ті, хто в будівництві не брав жодної участі, а лише критикував?».

Таким чином, безкомпромісна позиція О. Воронина на захист Свято-Вознесенської церкви у складі УАПЦ показує його глибокі і стійкі християнські почуття: дотримання християнських заповідей, цінування ідейних засад, повагу до жертвовної праці, протест проти підступних дій, готовність відстоювати

справедливість, боротися за ідеали УАПЦ, які шанували покоління українців, як на рідній землі, так і по всьому світу.

Отже, бачимо, що храм, фундатором якого був О. Воронин, швидко став об'єктом посягань і претензій нечистих на руку керівників від релігії та держави.

Боротьба за Свято-Вознесенську церкву вийшла не тільки за межі Канева, але й України. О. Воронин, отримавши звістки про цю боротьбу, мусив відстоювати свої принципи і пам'ять про своїх попередників 20-х рр. ХХ ст. Це для нього було тяжкою ношею, але він гідно прийняв її на плечі.

Квінтесенцією листа, який написав О. Воронин у відповідь на лист від 4 лютого 2008 р. єпископу Черкаському і Чигиринському УПЦ КП Іоанові були такі рядки: «Я теж мрію про час, коли Україна матиме одну єдину Українську Православну Церкву, повністю автокефальну, повністю українську. Але дорога до цієї мети не повинна прокладатися шляхом перехоплення парафій і духовенства. Її треба прокладати не взаємним поборюванням, а постійною співпрацею та пошуками того, що дійсно єднає нас» [66, с. 21].

Це були думки і переконання глибоко віруючої людини, патріота України, який прагнув до миру, злагоди на рідній землі, а не конфліктів та нечесних обгородок.

Конфлікт довкола костянецького храму вивчала й комісія, створена міською владою у січні 2011 р. Міський голова Віктор Ніколенко зауважував, що він стоїть за те, аби у цьому храмі мирно співіснували представники УАПЦ і УПЦ КП [431]. Конформізм цієї позиції мав політичний, а не правовий характер.

Міський голова не запропонував релігійній громаді УПЦ КП, що претендувала на новозбудований храм, справедливих рішень. Скажімо, – збудувати подібний храм власними силами і коштами, купувати чи винаймати приміщення під церкву. Такі поради формували б правосвідомість серед жителів міста й толерантність міжконфесійних відносин. Між тим, як вже зазначалося, релігійна громада, котра вела будівництво церкви, однозначно заявила про свою організаційну належність до Харківсько-Полтавської єпархії УАПЦ і зовсім не прагнула споруджувати будівлю для будь-якої іншої конфесії.

Маємо зазначити, що врешті, після довгих перепитій, Свято-Вознесенську церкву в Каневі було повернуто Харківсько-Полтавській єпархії УАПЦ рішенням Вищого адміністративного суду України 20 червня 2012 р. [77].

Як свідчить офіційна інформація департаменту культури та взаємозв'язків з громадськістю Черкаської обласної державної адміністрації, до створення єдиної Української Православної Церкви (станом на 2017 р.), у Каневі продовжувала існувати релігійна громада Вознесіння Господа нашого Ісуса Христа Української Автокефальної Православної Церкви (оновленої) – тобто та, про яку йшла мова, котра перебувала у віданні Харківсько-Полтавської єпархії УАПЦ, очолюваної архієпископом Ігорем (Ісіченком) [519].

Парафії Харківсько-Полтавської єпархії УАПЦ, якими керує архієпископ Ігор (Ісіченко), на сьогодні не увійшли до складу об'єднаної помісної церкви в Україні, яка постала у грудні 2018 р. і 6 січня 2019 р. отримала Томос про автокефалію. Проте зараз у списку парафій Харківсько-Полтавської єпархії УАПЦ Свято-Вознесенська релігійна громада відсутня [738].

У цьому вбачаємо свідчення незавершеності суперечливих і драматичних процесів в українському православ'ї, про розв'язання яких мріяв О. Воронин. Тож, доля Свято-Вознесенського храму м. Канева є своєрідним дзеркалом цієї незавершеності формування єдиної помісної церкви в Україні.

Таким чином, ідеали справедливості, принципи християнської моралі, які сповідував і за які боровся О. Воронин здобували і здобувають підтримку та повагу у суспільстві. Саме ті принципи ставали запорукою морального оздоровлення і успішного розвитку українського суспільства.

О. Воронин був з Україною до останнього подиху. За споргадами проф. Ф.Турченка, під час наукової конференції, що відбулася у Харкові 17 грудня 2011 р. у Свято-Дмитрівському катехитично-пастирському центрі Харківсько-Полтавської єпархії УАПЦ, парафіяльний священник з м. Боффало о. Микола звернувся до усіх присутніх із проханням помолитися за свого парафіянина, який перебував у тяжкому стані. Ім'я цього вірного – Олександр Воронин. Його пам'ятали і мають назавжди пам'ятати в Україні та діаспорі.

Таким чином, участь О. Воронина – діяча української діаспори в США, – у побудові храму на батьківщині його родини, храму, присвяченому пам'яті його дружини, була суттєвою, постійною і, без перебільшення – ключовою. Він генерував ідею відновлення храму у тому історичному місці, де храм колись знаходився. Він був основним фундатором будівництва. Він сприяв будівництву храму в стилі українського модерну. Він докладав зусиль, аби громада, що організувалася для будівництва храму і навколо храму, поділяла ідеї української християнської за змістом і формою церкви.

Реалізація цих ідей наштовхувалося на чималі організаційні і матеріальні труднощі. Але О. Воронин послідовно й наполегливо боровся за втілення свого проекту в життя. Ця боротьба відповідала його життєвим принципам. Він не мав ілюзій щодо поведінки офіційної влади і традиційної церкви, поєднаної зв'язками з Московською патріархією.

Для О. Воронина їхні дії були передбачуваними. Він очікував та, навіть, попереджав про можливі ситуації на кшталт тієї, що таки сталася через політичне замовлення, адміністративний диктат, бюрократичний підхід, користолюбиві мотиви. Цьому навчило життя старшого покоління, яке було для п. Олександра мірилом духовних цінностей і практичної поведінки.

Не дивлячись на те, що О. Воронин знаходився за тисячі кілометрів від рідної землі, він постійно опікувався долею співвітчизників. Його внесок, зроблений на благо рідної України, заслуговує гідної оцінки. О. Воронин вболівав за долю української держави, української церкви, духовний розвиток українців. Незважаючи на складні обставини особистого життя та маючи поважний вік, він завжди знаходив час, кошти та творчу енергію для України.

Успіхи на батьківщині надихали його до життя, живили найсвітліші почуття, примножували творчу енергію, яку він спрямовував на відродження, духовне очищення і піднесення України як країни вільної, демократичної, християнської.

ВИСНОВКИ

У дисертації вперше в історіографії знайшло комплексне вирішення питання характеристики змісту і суспільного значення громадської та релігійної діяльності Олександра Воронина (1926–2013 рр.) – українського журналіста, історика, богослова, педагога, який тісно поєднав діаспору та Україну.

Вивчення дисертаційного питання зумовлене антропологізацією історичної науки, зверненням уваги до осіб «другого плану» в історії, поширенням усвідомлення невіддільності української діаспори, яка зробила суттєвий внесок у національно-державне, культурне і релігійне відродження, від історії України. Постать О. Воронина не знайшла належного висвітлення в історіографії. Розробка теми забезпечується репрезентативними джерелами – творчою спадщиною О. Воронина, документальними джерелами, наративами та періодикою з державних і приватних архівів і бібліотек. Методологічні засади роботи ґрунтуються на класичних принципах історичних досліджень із застосуванням здобутків біографічної історії зі стратегією міждисциплінарності.

Встановлено, що доля О. Воронина була типовою для покоління українців, народжених у 20-х рр. ХХ ст., які зазнали політичної еміграції. Серед суспільних факторів формування особистості О. Воронина визначаємо жорсткі умови радянської модернізації та німецької окупації України. Противагою цим факторам були впливи традиційного суспільства і родинного оточення, які утверджували християнську мораль, любов до батьківщини, зберігали історичну пам'ять про українські традиції, героїв, про Українську національну революцію та Українське розстріляне відродження.

Умовно виділяємо 4 періоди життєвого шляху О. Воронина, що визначалися місцем його проживання і діяльності: 1) 1926–1944 – український, переважно – харківський. Дитячі та юнацькі роки, родинне виховання, здобуття освіти; 2) 1944–1950 – європейський, переселенський – переміщення до Західної Німеччини. Проживання в таборах ДіПі. Адаптація до культурного середовища, початки богословської освіти; 3) 1950–1990 – американський. Професійна,

громадська, церковна діяльність на території США. Боротьба за державне і національне визволення України. 4) 1990–2013 – американсько-український. Повернення в Україну. Реалізація в Україні спільних з діаспорою проєктів відновлення історичної пам'яті та розбудови УАПЦ.

Підкреслюємо ключову роль родини у духовному становленні О. Воронина. Непересічне значення відіграв батько – визначний український письменник-гуманіст Олексій Варавва (Олекса Кобець), приклад якого допоміг визначити життєві пріоритети та розвинути здібності. Від батька перейнято гуманізм, національну свідомість, антикомунізм, шанування свободи творчості.

Витоки релігійного світогляду О. Воронина йшли від родини, значно посилились у часи німецької окупації України 1941–1944 рр. Зацікавлення богослов'ям визначило його вступ до Богословської академії УАПЦ під час проживання у таборі ДіПі Шляйсгайм поблизу Мюнхена (1949).

Інтелектуальне та культурне оточення О. Воронина відображало широту його професійних, громадських, релігійних, національно-культурних зв'язків у закладах освіти, на державній службі, в митрополії УПЦ в США, у парафіях Св. Тройці (Боффало) та Св. Вознесіння (Канів), у видавництві «Воскресіння» (Кенсінгтон), УВАН у США (Нью-Йорк), Товаристві Св. Андрія Первозванного (Нью-Йорк), Спілці письменників України (Київ), Шевченківському національному заповіднику в м. Каневі, Канівській гімназії № 2 ім. Івана Франка та ін. Зв'язки свідчили про багатогранність натури та суспільну значущість його роботи.

О. Воронин проявив себе високопрофесійним журналістом, редактором. Його творчість являла риси громадянської самовідданості, особистої безкорисливості, була невід'ємною від життя УПЦ. Здійснені ним проєкти періодичних видань «Наша Церква» (Боффало) (1953), «Парафіяльне Слово» (Боффало) (1968–1971) стали взірцевими журналами, що активізували навколо церкви українське громадське життя. Видання висвітлювали актуальні громадсько-політичні події, пропагували національні традиції, імена діячів української історії. Організоване О. Ворониним радіомовлення на Україну –

передачі «Голос УАПЦ» на радіо «Голос Америки» (1989–1990 рр.) та щотижневі програми «З літопису Української Православної Церкви» на «Радіо «Свобода» (1989–1992 рр.) – стало потужним імпульсом українського відродження, мало широкий суспільний резонанс. Протягом 1991–1992 рр. він випускав бюлетень «Благовісник відродження УАПЦ», що був єдиним для діаспори джерелом регулярної інформації про релігійне життя в Україні.

Історичні уподобання О. Воронина проявилися у широкому секторі проблематики. Заявивши про себе як про дослідника історії церкви у її конфесійному різноманітті – католицизму, православ'я, протестантизму, – О. Воронин дедалі зміщував свої дослідження від вивчення загальної церковної історії та історії західного християнства у бік історії Української церкви. Це відбулося під впливом професійної діяльності на державній радіостанції, яка спрямовувала мовлення на радянську Україну, а також під впливом відзначення Тисячолітнього ювілею християнізації України. Громадянська позиція О. Воронина виявилась у постійній увазі до персоналій української історії ХХ ст., пов'язаних з національно-визвольним рухом та життям української діаспори, до тематики Української національної революції 1917–1921 рр., Голодомору 1932–1933 рр., Другої світової війни.

До сьогодні актуальними залишаються його праці, що утверджували історію української церкви як складову історії України, кардинально відмінну від російської. Він розвивав традиції української історіографії М. Грушевського, митрополита Василя Липківського, А. Річинського, Д. Дорошенка, І. Власовського, Н. Полонської-Василенко.

Церковно-історичні дослідження О. Воронина, поряд із науковою, мали культурно-просвітницьку основу, були орієнтовані на широку аудиторію, ставили за мету повернення українцям вкраденої у них історії, формували почуття національної ідентичності і розуміння права на свою Помісну Церкву.

Богословсько-педагогічна творчість О. Воронина була реалізацією його фаху, отриманого в Богословській академії УАПЦ. Він брав активну участь у науково-богословських конференціях, дискусіях, презентаціях тощо. Ця сфера

громадської активності органічно поєднувалася з журналістикою. Як богослов, він заявив про себе редагуванням додатку «Студент-богослов» до журналу «Українське Православне Слово» (орган УПЦ в США) (1952), був секретарем Товариства студентів-богословів УПЦ в США. Активно співпрацював з Братством при кафедрі Св. Володимира у Торонто. Особливої активності його богословська діяльність набула 1985–1989 рр. у час відзначення Тисячолітнього ювілею хрещення України-Руси.

О. Воронин зосереджувався на проблемах практичного богослов'я. Він показував шляхи оздоровлення суспільства від соціальних вад до вільного розвитку особистості і народів. Інтегруючу роль у світі О. Воронин відводив православній Україні як найбільшій у православному світі і найбільш загартованій тяжкими історичними випробуваннями. Центральною його ідеєю була концепція месіанської ролі Української Церкви в історії українського народу та майбутньому світовому устрої. Загрозами для світу він бачив «зло у червоному безбожному комуністичному одязі» та моральний занепад, що охопив «вільний світ». Неодмінною умовою для реалізації місії він вважав об'єднання українців у єдиній Помісній Православній Церкві, на яку вони мають право, подібно до інших народів. Послідовним втіленням цієї концепції стали історичні та публіцистичні праці, радіопередачі, публічні виступи.

Як педагог, О. Воронин втілював ідеї українського національного виховання у християнському православному дусі. Він докладав чимало організаційних та інтелектуальних сил на зміцнення зв'язку між школою і церквою, вважаючи цей зв'язок визначальним для перспектив збереження української ідентичності.

Значущість громадської і релігійної діяльності О. Воронина яскраво проявилася у релігійно-просвітницьких, меморіальних проектах, де він виступив на «передній план» в організації всеукраїнського, за масштабом діяльності, видавництва «Воскресіння», у створенні Літературно-меморіального архіву-музею братів Вараввів (1993–1997) і будівництві Свято-Вознесенського православного храму у м. Канів (2001–2007). Це довело спроможність О. Воронина долати значні організаційні труднощі заради відновлення історичної пам'яті про репресованих

комуністичною владою українців та на благо розбудови УАПЦ. Його участь у цих проєктах була ініціюючою, організаційною, постійнодіючою, тривалою, вагомою. Вона засвідчила реальні можливості ефективної співпраці української діаспори з громадянською Україною на користь суспільства і духовного розвитку особистості.

Діяльність О. Воронина реабілітувала церкву як соціальну інституцію, повертаючи їй суспільний авторитет і значущість, відновлюючи її історію, стверджуючи силу християнських моральних цінностей.

Напрямки подальшої розробки питання можуть полягати у характеристиці ролі всієї родини Вараввів-Ворониних-Вікулів у вітчизняній історії; у дослідженні внеску інших діячів української діаспори як «першого», так і «другого» плану (патріарх Мстислав (Скрипник), митрополит Полікарп (Сікорський), о. Демид Бурко, Іван Власовський, Галина Грушецька, Люба Левицька, Тимофій Міненко, Микола Француженко, Василь Шарван та ін.) у життя України.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ ТА ЛІТЕРАТУРИ

І. ДЖЕРЕЛА

1. Неопубліковані

Центральний державний архів зарубіжної україніки (ЦДАЗУ)

Ф. 23: Документи Українського Православного Братства імені митрополита Василя Липківського на еміграції, зібрані родиною Валентина та Раїси Кохно (США). Оп. 1.

1. Спр. 4. Документи (посвідчення) протод. Василя (Потієнка В.В.), видані Харківським Єпархіальним управлінням УПЦ за підписом митрополита Харківського і Лівобережного Феофіла (Булдовського), Харківською міською управою, єпископом Житомирським і Вінницьким Григорієм [...], Вінницькою духовною консисторією. 11 травня – 25 вересня 1943. 9 арк.
2. Спр. 5. Свідоцтва про відрядження протод. Василя (Потієнка В. В.), видані єпископом Переяславським Мстиславом (Скрипником С.І.) та настоятелем Української Православної Парафії св. Архистратига Михаїла в Німеччині Білецьким Ф. 15 липня 1944 – 19 лютого 1945 рр. 5 арк.
3. Спр. 7. Повчання в неділю. 26 листопада 1941 – 21 січня 1945 р. 72 арк.
4. Спр. 12. Щоденник протод. Василя (Потієнка В. В.) продовжений Потієнком Ю. В. (сином). 1 січня – 10 травня 1945 р. 14 арк.
5. Спр.15. Нотатки протод. Василя (Потієнка В. В.) з різної тематики. б/д. 12 арк.
6. Спр. 18. Автор не встановлений. «Пам'яти В. Потієнка». Стаття. 11 травня 1947. 1 арк.
7. Спр. 47. Програма свята з нагоди відкриття пам'ятника Митрополиту Василю (Липківському В. К.) (м. Бавнд Брук, США). 19 жовтня 1983. 4 арк.

Центральний державний архів-музей літератури і мистецтва України

(ЦДАМЛМ України)

Ф. 590. Національна Спілка письменників України. Оп. 1.

8. Спр. 1425. Протоколи засідань Президії ради СПУ. 5 лютого – 9 грудня 1993 р. 57 арк.

9. Спр. 1426. Протоколи засідань Секретаріату ради СПУ. 5 січня – 21 грудня 1993 р. 119 арк.

Ф. 1153. Сверстюк Євген Олександрович (1938–2014), поет, літературний критик, літературознавець. Оп. 2.

10. Спр. 171. Вітальна листівка до Великодня (з Америки). 31 березня 1982. 4 арк.

11. Спр. 188. Програми Першого Всесвітнього Собору Духовної України, перебування Патріарха Мстислава у Києві, лист Церковної Ради Української Православної Церкви в США Горбачову М. С. з вимогою повернути храми УАПЦ та ін. 1989–1994 рр. 9 арк.

Ф. 1294. Митрополит Іларіон (світське ім'я Огієнко Іван Іванович) (1882–1972), мовознавець, історик культури церкви, видавець, перекладач, церковний і культурний діяч. Оп. 1.

12. Спр. 17. Листи митрополита Іларіона Михаїлу, архієпископу. 29 серпня 1951 – 1 травня 1958. 78 арк.

13. Спр. 18. Листи митрополита Іларіона Міненку Т. 8 жовтня 1962 – 5 травня 1965. 7 арк.

Ф. 1346. Нитченко Дмитро Васильович (псевд. Дмитро Чуб, Остап Зірчастий) (1905–1999), письменник і літературознавець. Оп. 1.

14. Спр. 16. Нитченко Д. В. Щоденники. Автограф. Зошити. 4 лютого 1965–1970. 128 арк.

15. Спр. 43. Некрологи Варавви-Воронин О. П., Гевка Я., Єнсен-Полтави Л., Михайлівої Л., Стефаніка Ю. В. та ін. українських діячів літератури і мистецтва, що жили за кордоном. Вирізки з газ. «Свобода». 9 арк.

***Інститут рукопису Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського
(ІР НБУВ).***

Ф. 27. Плевако Микола Антонович.

16.Спр. 907. Варавва Олекса Петрович. Автобіографія та бібліографія творів.
9 арк.

Державний архів Черкаської області

Ф.Р-5958 Брати Варавви – українські культурні діячі, письменники: Григорій Петрович (В. Скоблик) – 19 січня 1984 р. –17(18) листопада 1937 р.; Олекса Петрович (Олекса Кобець) – 29 березня 1982 р. – 5 вересня 1967 р. Оп. 1.

17.Спр. 1. Біографії Григорія Петровича Варавви (В.Стеблика) та Олекси Петровича Варавви (О.Кобця), складені у 1994 , [1997] рр. 12 арк.

18.Спр. 3. Сценарій композиції «На перехресті шляхів розбіжних...» підготовлений для Канівського радіо від 5 квітня 1993 р. та текст промови, виголошеної 14 травня у м. Канів з нагоди відзначення 100 річчя з дня народження Олекси Петровича Варавви (Олекси Кобця). 19 арк.

19.Спр. 4. Статті: «Кілька слів про Олексу Кобця», надрукована у газеті «Українське слово» від 18 жовтня 1959 р. та «Шевченків корінь» (канівські нотатки) – у газеті «Вечірній Київ» від 25 квітня 1997 р.– з нагоди відкриття літературно-меморіального музею братів Вараввів. 3 арк.

20.Спр. 5. Перелік документів для експозицій літературно-меморіального музею братів Вараввів, наданих Олександром Вараввою (О. Ворониним) у 1995 р. 4арк.

21.Спр. 6. Олекса Кобець. Збірка поезій «Ряст», видана в м. Канів у 1913 р. Ксерокопія. 36 арк.

22.Спр. 7. Листування держархіву області з Олександром Вараввою (Ворониним) про організацію роботи щодо створення архівного фонду Олекси Петровича Варавви (О. Кобця) – уродженця м. Канева, письменника, культурного діяча. Оригінали, копії. 1 березня – 4 вересня 1997 р., 1 березня – 17 травня 1999 р. 10 арк.

23.Спр. 8. Стаття про життєвий і творчий шлях Варавви Григорія Петровича (В. Скоблика) Кононенко С. І. Варавва Григорій Петрович – уродженця м. Канева, письменника, художника, написана не раніше 1998 р. Копія. 4 арк.

Архівний відділ Канівської міської ради

Ф. 15. Редакція громадсько-політичної газети Канівщини «Дніпрова Зірка». м. Канів, Черкаська область. Оп. 1.

24.Спр. 156. Таран К. Освячено новий храм. *Дніпрова зірка*. Канівський тижневик. № 57-58. 20 липня 2007 р. 150 арк.

Ф. 17. Виконавчий комітет Канівської міської ради. м. Канів, Черкаська область. Оп. 2.

25.Спр. 421. Про надання дозволу на розробку проектно-кошторисної документації на постановку кіосків, павільйонів, розробку проектно-кошторисної документації на будівництво складу готової та переобладнання колишнього приміщення клубу в мікрорайоні Костянець під церкву. Рішення виконкому Канівської міської ради від 20.03.2001 № 103. *Рішення виконавчого комітету*. 3 січня – 30 березня 2001 р. 212 арк.

Літературно-меморіальний музей братів Вараввів

Канівської гімназії ім. Івана Франка Канівської міської ради.

26.Екскурсії. Музей братів Вараввів. Музеї гімназії. *Канівська гімназія імені Івана Франка Канівської міської ради*. URL: <https://sites.google.com/site/kanivgymnasia/home/muzeie-gimnaziie>

27.Брати Варавви. Презентація. *Музей братів Вараввів*. 2013. URL: Оптичний диск.

Особистий архів Ігнатуші Г. О.

28.Воронин О. Рукопис статті «Ідеологічні засади УАПЦ 1921 року: теорія і практика. (Доповідь, виголошена на семінарі з нагоди 125 річчя з дня народження митрополита Василя Липківського – Блюмінгдейл, Ілл., 10 червня 1989 року)». Машинопис. [Б. д.]. 14 арк.

29.Інтерв'ю директора Канівської гімназії ім. Івана Франка Канівської міської ради Ольги Ліворук Григорію Ігнатуші про О. Воронина. 14 червня 2015 р.

30.Листівка О. Воронина до О. Ігнатуші. 5 грудня 1994 р. 2 арк.

31.Лист О. Воронина до О. Ігнатуші. 10 вересня 1993 р. 1 арк.

32.Лист О. Воронина до О. Ігнатуші. 15 червня 1994 р. 2 арк.

- 33.Лист О. Воронина до О. Ігнатуші. 6 вересня 1994 р. 1 арк.
- 34.Лист О. Воронина до О. Ігнатуші. 21 червня 1995 р. 2 арк.
- 35.Лист О. Воронина до О. Ігнатуші. 3 серпня 1995 р. 2 арк.
- 36.Лист О. Воронина до О. Ігнатуші. 14 листопада 1995 р. 1 арк.
- 37.Лист О. Воронина до О. Ігнатуші. 23 березня 1996 р. 1 арк.
- 38.Лист О. Воронина до О. Ігнатуші. 20 серпня 1996 р. 1 арк.
- 39.Лист О. Воронина до О. Ігнатуші. 16 січня 1997 р. 2 арк.
- 40.Лист О. Воронина до О. Ігнатуші. 6 вересня 1997 р. 2 арк.
- 41.Лист О. Воронина до О. Ігнатуші. 18 березня 1998 р. 1 арк.
- 42.Лист О. Воронина до О. Ігнатуші. 25 листопада 1999 р. 2 арк.
- 43.Лист О. Воронина до О. Ігнатуші. 30 січня 2001 р. 2 арк.
- 44.Лист священника УПЦ Св. Тройці Боффало-Чіктовага, США Юрія Касьянова Григорію Ігнатуші про О. Воронина. 17 липня 2016 р.
- 45.Лист української історикині Марти Богачевської-Хомяк дослідниці Світлані Одинець про О. Воронина. 3 березня 2019 р.
46. Рекламна листівка «Публікації українського православного видавництва «Воскресіння». Друк. примірник. [Не раніше 1993 р.].

2. Опубліковані джерела

- 47.Акт проголошення незалежності України. Постанова Верховної Ради України від 24.08.1991. № 1427-XII URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1427-12> (дата звернення: 12.01.2015).
- 48.Акт проголошення незалежності України. *Українське Православне Слово*. Місячн. УПЦ в США. 1991. № 10-11-12. С. 2.
- 49.Американський Легіон змінив ставлення до ДП. *Бюлетень Еміграційного Бюро ДП табору Мюнхен-Фрайман*. 1948. Ч. 1. 5 січня. С. 2.
- 50.Андієвська Е. Герострати. Мюнхен: Сучасність, 1971. 500 с.
- 51.Андієвська Е. Джалапіта. Нью-Йорк: В[ид]-во Нью-Йоркської Групи, 1962. 16 с.

52. Андіївська Е. Казка про рінину, дарунок моря. *Український Православний Календар на 1991 рік*. Саут Баунд Брук: УПЦ в США, 1990. С. 122-125.
53. А. С. Український Православний День Піттсбурзького Деканату. *Свобода*. 1969. Ч. 168. 13 вересня. С. 3.
54. Байбак П. Т. У сорокову річницю вимаршу українських націоналістів в Україну. *Свобода*. Укр. щоден. Вид. Укр. Народн. Союзу. Джерзі Ситі і Нью-Йорк. 1981. Ч. 167. 4 вересня. С. 2.
55. Бенкет для вшанування пам'яті двох духовних велетнів України ХХ ст. *Свобода*. 1988. Ч. 220. 18 листопада. С. 3.
56. Богуславець Л. Який Сава, така й слава. Мельборн: Байда, 1979. 88 с.
57. Бурко Д., протопресвітер. Українська Автокефальна Православна Церква – вічне джерело життя. Саут-Бавнд-Брук, Нью-Джерсі, США: Видавн. фонд Владика Мстислава, митр. УАПЦ в діаспорі, 1988. 392 с.
58. В пам'ять Олександра Воронина-Варави. *Свобода*. 2013. № 43. 25 жовтня.
59. Варавва О. Звернення і прохання. *Чернеча Гора*. Вісник Шевченківського національного заповідника, м. Канів. 1995. № 1 (5). С. 3.
60. Варавва О. Їх слава буде пломеніти. *Нова Україна*. Щоден. часопис. Харків. 1942. № 18. 1 лютого. С. 3.
61. Варавва О. Кров людська – не вода. *Нова Україна*. 1942. 11 лютого. С. 1-2.
62. Варавва О. Мій син малий сидів без хліба. *Нова Україна*. 1942. 20 лютого. Ч. 33. С. 4.
63. Варавва О. На світанку. *Нова Україна*. 1942. Ч. 32. 19 лютого. С. 4.
64. Варавва О. Олекса Петрович Варавва-Кобець – людина. *Кобець О. Коли задзвонить великий дзвін. Оповідання, спогади*. Черкаси: Сіяч, 1993. С. 3-7.
65. Варавва О. О. Він передав мені любов до рідного краю... *Кобець О. Коли задзвонить великий дзвін. Оповідання, спогади*. Черкаси: Сіяч, 1993. С. 56-63.
66. Варавва-Воронин О. Побудова Помісної Церкви руками державної влади. *Успенська Вежа*. Щоміс. Всеукр. газета ставропігійського братства св. ап. Андрія Первозванного. Львів. 2008. № 4 (90). С. 21.

- 67.Варавва-Воронін О. Труднощі перекладу. *Дзеркало Тижня*. 2005. Вип. 3. 28 січня – 4 лютого.
- 68.Ваше Блаженство. *Українське Православне Слово*. 1987. № 1-2. С. 29.
- 69.Ващенко Г. Завдання виховання української молоді. Мюнхен: Бібліотека Братства св. Покрови при УАПЦ в Мюнхені, 1947. Вип. 4. 44 с.
- 70.Ващенко Г. Виховний ідеал. Підручник для педагогів, виховників, молоді і батьків. 3-є вид. Полтава: Полтавський вісник, 1994. Т. 1. 191 с.
- 71.Ващенко Г., проф. Виховання і самовиховання. *Авангард*. Журнал Української молоді на еміграції. 1952. Ч. 1 (23). Січень. С. 7-10.
- 72.Вашук Б. Друга зустріч гімназистів з Праги. *Свобода*. 1982. Ч. 186. 1 жовтня. С. 3.
- 73.Великоднє послання Блаженнішого Митрополита Мстислава до побожних братів і сестер в Україні і по всьому світу розсіяних. *Українське Православне Слово*. 1986. Ч. 6-7. С. 2-3.
- 74.Вельмишановній Калина – щодо Костянецького храму. URL: <http://www.kaniv.net/news.php?p=8355&vc=0> (дата звернення: 02.06.2017).
- 75.Верига В. Конфіскація церковних цінностей на Україні у 1922 році. *Український Православний Календар на 1991 рік*. Саут Баунд Брук: Вид. УПЦ в США. С. 97-99.
- 76.Виступ доцента ІППО КМПУ ім. Б. Д. Грінченка Ігоря Олександровича Максимова. *Науково-практична конференція, присвячена 130-й річниці від дня народження видатного українського педагога Григорія Ващенка*. URL: www.ipro.org.ua/files/Головна/Виступ_МАКСИМОВА.doc (дата звернення: 8.01.2017).
- 77.Вищий адміністративний суд повернув храм в Каневі Харківсько-Полтавській єпархії УАПЦ (оновлений) URL: https://risu.org.ua/ua/index/all_news/community/land_and_property_problems/48554/ (дата звернення: 2.06.2017).

78. Відбувся XXI Собор Української Православної Церкви США URL: <https://svoboda-news.com/svwp/відбувся-xxi-собор-української-правосла/> (дата звернення: 20.08.2018 р.).
79. Відгуки на 1-шу частину «В обороні Віри». *В обороні Віри*. Ред. Василя Іваниса. Торонто: Правосл. братство при катедрі Св. Володимира в Торонті, 1956. С. 141-146.
80. Відзначення роковин перенесення праху Тараса Шевченка на Україну. *Українське Православне Слово*. 1989. № 8. С. 3.
81. Відправлення 31 жовтня 2001 року панахиди над могилою Оксани Миколаївни Вікул-Воронин. *Свобода*. 2001. № 42. 19 жовтня. С. 31.
82. Вікул О. Замість інтерв'ю. *Наше Життя*. Нью-Йорк. 1979. Ч. 1. С. 12-13.
83. Владика Антоній відлетів до Ізраїля. *Українське Православне Слово*. 1987. Ч. 3. С. 31.
84. Владика Мстислав звертається до Президента Ізраїля. *Українське Православне Слово*. 1986. Ч. 3. С. 25.
85. Власовський І. Охрещення Руси при св. Кн. Володимирі Великому і заснування української церкви. *Український Православний Календар на 1987 рік*. Саут Баунд Брук: Вид. УПЦ в США. С. 106-110.
86. В Міннеаполісі і Сейнт Полі православним днем розпочали святкування Тисячоліття хрещення України. *Українське Православне Слово*. 1988. Ч. 2-3. С. 24-25.
87. Воронин О. Автокефалія Української Православної Церкви. Кесінгтон, США: Воскресіння, 1990. 64 с.
88. Воронин О. Автокефалія Української Православної Церкви. *Літературна Україна*. 1992. 1 січня. С. 4.
89. Воронин О. Бог і світ. *Українське Православне Слово*. 1988. № 4-5. С. 7-8.
90. Воронин О. Була, є і буде! (Для інформації тим, хто відкидає існування тисячолітню історію Української Автокефальної Православної Церкви). Саут Баунд Брук, Нью-Джерсі: УПЦ у США, 1989. 29 с.

- 91.Воронин О. Ведмедикове свято (казка, схожа на правду). *Парафіяльне Слово*. 1969. № 1 (28). 7 січня. С. 3-5.
- 92.Воронин О. Ведмедикове свято (продовження). *Парафіяльне Слово*. 1969. № 3 (30). 12 січня. С. 6-8.
- 93.Воронин О. Ведмедикове свято (продовження). *Парафіяльне Слово*. 1969. № 4 (31). 26 січня. С. 4-6.
- 94.Воронин О. Ведмедикове свято (закінчення). *Парафіяльне Слово*. 1969. № 5 (32). 2 січня. С. 3-7.
- 95.Воронин О. Великий піст. *Українське Православне Слово*. 1988. № 2-3. С. 2-3.
- 96.Воронин О. Великий подвижник українського церковного відродження. *Церква й життя*. 1990. № 1. С. 25-28.
- 97.Воронин О. Великі Святителі Христової Церкви. *Українське Православне Слово*. 1960. Ч. 2. С. 5-6.
- 98.Воронин О. Великодне свято у столиці США. *Свобода*. 2008. Ч. 20. 16 травня. С.13.
- 99.Воронин О. Від Великодня до Великодня. З хроніки відродження Української Автокефальної Православної Церкви на Україні. *Сучасність*. Щомісячник незалежної думки. 1990, Ч. 7-8 (351-352). С. 213-219.
100. Воронин О. Відроджена у вирі війни (Українська Православна Церква під час Другої Світової війни). *Український Православний Календар на 1988 рік*. Саут Баунд Брук: Вид. УПЦ в США. С. 82-94.
101. Воронин О. Всевідання і премудрість Божі. *Українське Православне Слово*. 1988. № 8. С. 7-8.
102. Воронин О. Джерела нашої Віри. *Студент-Богослов*. Сторінка Товариства Студентів-Богословів Української Православної Церкви. Додаток до «Українського Православного Слова». 1952. Ч. 12. Грудень. С. 7-8.
103. Воронин О. Дорогою досконалого щастя. *Українське Православне Слово*. 1954. Ч. 3. С. 9-10.

104. Воронин О. Дух Твій благий поведе мене на путь просту. (Слово в день Святої П'ятидесятниці (Зелених свят). *Українське Православне Слово*. 1987. № 6-7. С. 4-5.
105. Воронин О. Єдина Церква Христова й роз'єднане християнство. Нью Йорк; Бавнд Брук: УПЦ в США, Наук.-Богослов. Ін-т. 1956. Т. 1. 52 с.
106. Воронин О. Єдина Церква Христова й роз'єднане християнство. *Українське Православне Слово*. 1955. Ч. 2. С.4-6.
107. Воронин О. Єдина Церква Христова й роз'єднане християнство. *Українське Православне Слово*. 1955. Ч. 3. С. 8-9.
108. Воронин О. Єдина Церква Христова й роз'єднане християнство. *Українське Православне Слово*. 1955. Ч. 5. С. 9-11.
109. Воронин О. Єдина Церква Христова й роз'єднане християнство. *Українське Православне Слово*. 1955. Ч. 7. С. 9-11.
110. Воронин О. Єдина Церква Христова й роз'єднане християнство. *Українське Православне Слово*. 1955. Ч. 10. С. 6-8.
111. Воронин О. Єдина Церква Христова й роз'єднане християнство. *Українське Православне Слово*. 1955. Ч. 11. С. 9-12.
112. Воронин О. Єдина Церква Христова й роз'єднане християнство. *Українське Православне Слово*. 1955. Ч. 12. С. 10-13.
113. Воронин О. Єдина Церква Христова й роз'єднане християнство. *Українське Православне Слово*. 1956. Ч. 4. С. 7-10.
114. Воронин О. Єдина Церква Христова й роз'єднане християнство. *Українське Православне Слово*. 1956. Ч. 7. С. 6-9.
115. Воронин О. Єдина Церква Христова й роз'єднане християнство. *Українське Православне Слово*. 1956. Ч. 8. С. 8-10.
116. Воронин О. Єдина Церква Христова й роз'єднане християнство. *Українське Православне Слово*. 1956. Ч. 9. С. 8-10.
117. Воронин О. Єдина Церква Христова й роз'єднане християнство. *Українське Православне Слово*. 1956. Ч. 10. С. 12-14.

118. Воронин О. Єдина Церква Христова й роз'єднане християнство. *Українське Православне Слово*. 1957. Ч. 1. С. 13-16.
119. Воронин О. Єдина Церква Христова й роз'єднане християнства. *Українське Православне Слово*. 1957. Ч. 2. С. 9-10.
120. Воронин О. Єдина Церква Христова й роз'єднане християнства. *Українське Православне Слово*. 1957. Ч. 4. С. 12-14.
121. Воронин О. Єдина Церква Христова й роз'єднане християнства. *Українське Православне Слово*. 1957. Ч. 5. С. 8-10.
122. Воронин О. Єдина Церква Христова й роз'єднане християнства. *Українське Православне Слово*. 1957. Ч. 6. С. 9-12.
123. Воронин О. Єдина Церква Христова й роз'єднане християнства. *Українське Православне Слово*. 1957. Ч. 9. С. 7-10.
124. Воронин О. Життя, смерть і життя вічне. *Українське Православне Слово*. 1986. № 6-7. С. 4-5.
125. Воронин О. З книги незабутніх днів. (Інтерв'ю митр. Мстислава О. Воронину). *Українське Православне Слово*. 1985. Ч. 11-12. С. 7-12.
126. Воронин О. Ідемо до першої сповіді і Святого Причастя. Кенсінгтон, США: Воскресіння, 1991. 40 с.
127. Воронин О. Ідемо до першої сповіді і Святого Причастя. Вид 2-е. К.: Воскресіння, 1992. 40 с.
128. Воронин Олександр. Ідемо до Першої Сповіді і Святого Причастя; іл. Н. Городецька. Львів: Бадікова Н. О. [вид.], 2015. 47 с.
129. Воронин О. І життя вільно пливе... *Українське Православне Слово*. 1989. № 4-5. С. 4-5.
130. Воронин О. І світло в темряві світить... (Українська Православна Церква під час Другої світової війни). *Сучасність*. 1987. Ч. 7-8 (315-316). С. 137-149.
131. Воронин О. І світло в темряві світить... (II). *Сучасність*. 1987. Ч. 9 (317). С. 67-74.

132. Воронин О. О. Історичний шлях УАПЦ. Кенсінгтон, США: Воскресіння, 1992. 136 с.
133. Воронин О., маг. Католицькі Вселенські Собори до реформації. *В обороні Віри* / ред. В. Іванис та ін. Торонто: Вид. Правосл. Братства св. Володимира в Торонто, 1959. Ч. 4. 154 с. С. 37-77
134. Воронин О. Коротка історія Української Православної Церкви. Саут Баунд Брук, Нью-Джерсі: УПЦ у США, 1989. 35 с.
135. Воронин О. Культ святих у Церкві Христовій. *Віра і Знання. Праці Науково-Богословського Інституту УПЦ в ЗДА* / гол. ред. П. Ковалів. Нью-Йорк: УПЦ в ЗДА, 1954. Т. 1. 140 с. С. 80-85.
136. Воронин О. Ласкаво прошу молитися за спокій душі слуги Божої Оксани. *Свобода*. 2001. Ч. 39. 28 вересня. С. 35.
137. Воронин О. Мученицька смерть митрополита Липківського. *Українські вісті*. 1989. Ч. 37 (2915). 30 вересня.
138. Воронин О. На Горі Христових Заповідей. *Українське Православне Слово*. 1960. Ч. 5. С. 4-6.
139. Воронин О. На Горі Христових Заповідей. *Українське Православне Слово*. 1960. Ч. 6. С. 7-8.
140. Воронин О. На Горі Христових Заповідей. *Українське Православне Слово*. 1960. Ч. 7. С. 3-6.
141. Воронин О. На Горі Христових Заповідей. *Українське Православне Слово*. 1960. Ч. 8. С. 5-6.
142. Воронин О. На Горі Христових Заповідей. *Українське Православне Слово*. 1960. Ч. 9. С. 3-5.
143. Воронин О. На Горі Христових Заповідей. *Українське Православне Слово*. 1960. Ч. 10. С. 3-4.
144. Воронин О. На Горі Христових Заповідей. *Українське Православне Слово*. 1960. Ч. 11. С. 4-5.
145. Воронин О. На Горі Христових Заповідей. *Українське Православне Слово*. 1960. Ч. 12. С. 6.

146. Воронин О. На Україні сорок вісім років тому. *Українське Православне Слово*. 1990. № 7-8. С. 17.
147. Воронин О. Найвища любов. *Українське Православне Слово*. 1989. № 11-12. С. 4.
148. Воронин О. Наш наймолодший вітварний хлопчик (Олесь Штеляк). *Віра*. Орган Об'єднання Українських православних сестрицтв у США ім. Св. Княгині Ольги УПЦ у США. 2005. Ч. 1 (117). Січень-березень. С. 24-25.
149. Воронин О. Наша віра православна. *Український Православний Календар на 1991 рік*. Саут Баунд Брук: Вид. УПЦ в США. С. 79-81.
150. Воронин О. Наша віра православна: доповідь на святкуванні Дня Православ'я у чиказькому деканаті УПЦ. *Українські вісті*. 1989. Ч. 11 (2889). 18 березня.
151. Воронин О. «Наша Церква» – перший друкований орган парафії. Українська Православна Церква Св. Тройці. 1951–1981. Боффало-Чіктовага, Н. Й.: УПЦ Св. Тройці, 1981. С. 63-66.
152. Воронин О. Новорічні думки. *Українське Православне Слово*. 1987. № 1-2. С. 7-8.
153. Воронин О. О. протопресвітер Федір Білецький (1908-1885). *Свобода*. 2005. Ч. 20. 20 травня. С. 30.
154. Воронин О. Під омофором Пречистої Богоматері. *Українське Православне Слово*. 1987. № 9-10. С. 7-8.
155. Воронин О. Пом'янули великого сина України. *Свобода*. 2006. Ч. 39. 29 вересня. С. 13.
156. Воронин О., экс-редактор. «Парафіяльне Слово» – жертва цензури. *Парафіяльне Слово*. 1969. № 34 (61). 21 жовтня. С. 1-3.
157. Воронин О. Промосковські фальшивки не пропагувались навмисно. *Свобода*. 2000. 7 квітня. Ч. 14. С. 17.
158. Воронин О. Проповідництво в УАПЦеркві: проповіді митр. Василя Липківського. *Українські вісті*. 1989. Ч. 20 (2848). 14 травня.

159. Воронин О. Різдво Пресвятої Богородиці. *Українське Православне Слово*. 1986. № 8-9. С. 4-5.
160. Воронин О. Роля духовенства у святкуванні Тисячоліття християнської України. (Доповідь на конференції духовенства УПЦеркви у США, Бавнд Брук, 29 грудня 1987 р.). *Українське Православне Слово*. 1988. Ч. 2-3. С. 9-12.
161. Воронин О. Світло, що світить у світі темряви. *Українське Православне Слово*. 1954. Ч. 1. С. 7-8.
162. Воронин О. Святкуємо по-християнському! *Українське Православне Слово*. 1987. № 1-2. С. 5-6.
163. Воронин О. Свято подяки й надії. *Українське Православне Слово*. 1956. Ч. 1. С. 5.
164. Воронин О. Свято Пресвятої Тройці. *Українське Православне Слово*. 1986. № 6-7. С. 4.
165. Воронин О. Свято радості, віри, надії й любові. *Українське Православне Слово*. 1987. № 4-5. С. 6.
166. Воронин О. Симон Петлюра – великий син великого народу. *Українське Православне Слово*. 1986. Ч. 6-7. С. 14-16.
167. Воронин О. Сімдесята річниця історичного акту. *Український Православний Календар на 1989 рік*. Саут Баунд Брук: Вид. УПЦ в США. С. 80-82.
168. Воронин О. Слово в неділю православія. *Українське Православне Слово*. 1987. № 3. С. 3-4.
169. Воронин О. Слово з нагоди відзначення 45-ліття відродження ієрархії Української Автокефальної Православної Церкви (1942-1987). *Українське Православне Слово*. 1987. № 9-10. С. 4-7.
170. Воронин О. Старий будинок з новою вивіскою... (Радіо-коментар «Голосу УАПЦ» з приводу проголошення на Україні т. зв. «Української Православної Церкви»). *Українське Православне Слово*. 1990. № 4-5. С. 11-12.

171. Воронин О. Супутники життя людського. *Українське Православне Слово*. 1988. № 8. С. 2-3.
172. Воронин О. 1000-ліття Десятинної Церкви. *Українське Православне Слово*. 1990. № 2-3. С. 25-26.
173. Воронин О. У Божому царстві всі потрібні. *Українське Православне Слово*. 1988. № 9-10. С. 13-14.
174. Воронин О. У сороковий день після відходу у вічність моєї дорогої і незабутньої дружини бл. п. Оксани Миколаївни Вікул-Воронин. *Свобода*. 2001. Ч. 42. 19 жовтня. С. 31.
175. Воронин О. У темній неволі: Українська Православна Церква у 19 столітті. *Сучасність*. 1988. Ч. 7-8 (327-328). Липень-серпень. С. 206-217.
176. Воронин О. Хрестоносні походи і Православний Схід. *В обороні Віри / ред. В. Іванис та ін. Торонто: Вид. Правосл. Братства св. Володимира в Торонто, 1957. Ч. 3. 154 с. С. 62-88.*
177. Воронин О. Християнство і народ – перші сто років після хрещення Руси-України. *Український Православний Календар на 1987 рік*. Саут Баунд Брук: Вид. УПЦ в США, 1986. С. 111-114.
178. Воронин О. Християнська любов. *Парафіяльне Слово*. 1968. № 24. 8 грудня. С. 1-3.
179. Воронин О. Царгород і Православна Церква на Україні після Переяславської угоди. *Сучасність*. 1989. Ч. 3 (335). С. 74-82.
180. Воронин О. Царгород і Православна Церква на Україні після Переяславської угоди. *Український Православний Календар на 1990 рік*. Саут Баунд Брук: Вид. УПЦ в США, 1989. С. 80-82.
181. Воронин О. Церква Христова. *Українське Православне Слово*. 1986. № 6-7. С. 5.
182. Воронин О. Церква Христова. *Українське Православне Слово*. 1986. № 8-9. С. 3-4.
183. Воронин О. Чому наша віра зветься православною. *Студент-Богослов*. 1952. Ч. 9. Вересень. С. 10-11.

184. Воронін О. Віра й атеїзм в СРСР. *В обороні віри. Збірник статей, присвячений 1000-літтю хрещення України в 1988 р.* / гол. ред. М. Муха. Торонто: Укр. Правосл. Братство Св. Володимира; Видавн. Комітет. 1984. Ч. 5. 493 с.; XXXII с.
185. Воронін О., Левицька Л. Незабутній о. д-р Володимир Левицький (1898-1969). *Свобода*. 2009. № 44. 30 жовтня. С. 21.
186. Воронін-Варавва О. О. У Харкові під час війни. *Науково-теоретичні здобутки Слобідської України: філософія, релігія, культура: міжнародна наукова конференція «Слобожанські читання» (4; 2000; Харків): зб. наук. статей за матеріалами конференції 22-23 лист. 2000 р.* / за заг. ред. А. Т. Щедрін. Харків: Курсор, 2000. 263 с.
187. [Воронин О.]. А на Україні – «Свято Весни». *Парафіяльне Слово*. 1969. № 13 (40). 13 квітня. С. 4.
188. [Воронин О.]. А Третій же празник – Святе Водохреща... *Парафіяльне Слово*. 1969. № 3 (30). 19 січня. С. 1-2.
189. [Воронин О.]. Біля Хреста Господнього. *Парафіяльне Слово*. 1969. № 10 (37). 16 березня. С. 1-2.
190. [Воронин О.]. Благальний молебєн. *Парафіяльне Слово*. 1968. № 5. 23 червня. С. 6.
191. [Воронин О.]. Благовіщення Пресвятої Богородиці. *Парафіяльне Слово*. 1970. № 8 (69). 6 грудня. С. 4-5.
192. [Воронин О.]. Болюча втрата. *Парафіяльне Слово*. 1969. № 22 (49). 13 липня. С. 6.
193. [Воронин О.]. Братство Св. Андрія влаштовує пікнік. *Парафіяльне Слово*. 1969. № 26 (53). 24 серпня. С. 3.
194. [Воронин О.]. Будьмо витривалі! *Парафіяльне Слово*. 1969. № 11 (38). 23 березня. С. 1-2.
195. [Воронин О.]. В день пам'яти Великої Княгині. *Парафіяльне Слово*. 1969. № 24 (51). 27 липня. С. 1-3.

196. [Воронин О.]. В День Преображення Господнього. *Парафіяльне Слово*. 1968. № 11. 18 серпня. С. 1-2.
197. [Воронин О.]. В неділю про Страшний Суд. *Парафіяльне Слово*. 1969. № 6 (33). 16 лютого. С. 1-2.
198. [Воронин О.]. В неділю святих праотців. *Парафіяльне Слово*. 1968. № 27. 29 грудня. С. 1-3.
199. [Воронин О.]. В поклоні матері. *Парафіяльне Слово*. 1969. № 17 (44). 11 травня. С. 1-3.
200. [Воронин О.]. В пошуках справжнього щастя. *Парафіяльне Слово*. 1968. № 6. 30 червня. С. 1-2.
201. [Воронин О.]. Введення в храм Пресвятої Богородиці. *Парафіяльне Слово*. 1970. № 7 (68). 25 жовтня. С. 3-4.
202. [Воронин О.]. Великдень по-советському. *Парафіяльне Слово*. 1970. № 1 (62). 26 квітня. С. 11.
203. [Воронин О.]. Великдень приходять до нас тільки раз на рік. *Парафіяльне Слово*. 1970. № 1 (62). 26 квітня. С. 12.
204. [Воронин О.]. Великдень – традиції і звичаї (з матеріалів радіопроеграми «Голос УАПЦ»). *Українське Православне Слово*. 1992. № 4-5, С. 9.
205. [Воронин О.]. Велична прикраса Божого гробу. *Парафіяльне Слово*. 1969. № 14 (41). 20 квітня. С. 4.
206. [Воронин О.]. Вистава п'єси-казки «Пригоди різдвяної зірки». *Парафіяльне Слово*. 1969. № 1 (28). 1 січня. С. 8.
207. [Воронин О.]. Від видавництва «УПСлова». *Українське Православне Слово*. 1986. Ч. 6-7. С. 33.
208. [Воронин О.]. Відбиванка. *Парафіяльне Слово*. 1970. № 5 (66). 23 серпня. С. 9.
209. [Воронин О.]. Відділ СУМ'А святкує 20-ліття. *Парафіяльне Слово*. 1970. № 8 (69). 6 грудня. С. 10.

210. [Воронин О.]. Відзначення шевченківських роковин. *Парафіяльне Слово*. 1969. № 8 (35). 2 березня. С. 3.
211. [Воронин О.]. Відкриваємо нову церкву. *Парафіяльне Слово*. 1969. № 16 (43). 4 травня. С. 1-2.
212. [Воронин О.]. Віце-Президент Державного Центру УНР в Бофало (закінчення). *Православне Слово*. 1968. № 27. 29 грудня. С. 4.
213. [Воронин О.]. Вшанували Головного Отамана. *Парафіяльне Слово*. 1970. № 3 (64). 14 червня. С.4-5.
214. [Воронин О.]. Готуймо дорогу Божественному Сіячеві! *Парафіяльне Слово*. 1968. № 20. 3 листопада. С. 1-2.
215. [Воронин О.]. Дар Українського Робітничого Союзу. *Парафіяльне Слово*. 1969. № 9 (36). 9 березня. С.6.
216. [Воронин О.]. 20-літній ювілей парафії. *Парафіяльне Слово*. 1971. № 1 (70). 7 січня. С. 9.
217. [Воронин О.]. Де вихід? *Студент-Богослов*. 1952. Ч. 1. Січень. С. 13-14.
218. [Воронин О.]. 19 вересня помер архипастир Єпископальної Церкви Лористон Л. Скейф. *Парафіяльне Слово*. 1970. № 6 (67). 27 вересня. С. 11.
219. Воронин О.]. День Господній – по-християнському. *Парафіяльне Слово*. 1969. № 23 (50). 20 липня. С. 1-3.
220. [Воронин О.]. День Подяки в нашій громаді. *Парафіяльне Слово*. 1968. № 20. 1 грудня. С. 1-3.
221. [Воронин О.]. Дещо з правил і звичаїв церковних. *Парафіяльне Слово*. 1969. № 21 (48). 15 червня. С. 1-3.
222. [Воронин О.]. Для добра Церкви і народу. *Парафіяльне Слово*. 1968. № 10. 11 серпня. С. 1-2.
223. [Воронин О.]. До всіх вірних Парафії Св. Тройці у Чіктовага, Н. Й. *Парафіяльне Слово*. 1968. № 4. 9 червня. С. 1.
224. [Воронин О.]. До всіх членів парафії. *Парафіяльне Слово*. 1968. № 23. 1 грудня. С. 6.

225. [Воронин О.]. Доповнення. *Парафіяльне Слово*. 1969. № 15 (42). 27 квітня. С. 4.
226. [Воронин О.]. Духовне свято членів товариства. *Студент-Богослов*. 1952. Ч. 5. Травень. С. 13-14.
227. [Воронин О.]. Єпископ Скейф у о. настоятеля. *Парафіяльне Слово*. 1969. № 27 (54). 31 серпня. С. 5-6.
228. [Воронин О.]. Жертводавці на Будівельний фонд. *Парафіяльне Слово*. 1969. № 13(40). 13 квітня. С. 8.
229. [Воронин О.]. З життя громади. *Парафіяльне Слово*. 1969. № 29 (56). 21 вересня. С. 1-2.
230. [Воронин О.]. З життя Товариства. *Студент-Богослов*. 1952. Ч. 4. Квітень. С. 15.
231. [Воронин О.]. З іменем Господнім! *Парафіяльне Слово*. 1968. Ч. 1. 19 травня. С. 1.
232. [Воронин О.]. З листів з України (редакція «УПСлова»). *Українське Православне Слово*. 1992. № 7-8. С. 35.
233. [Воронин О.]. З радіо висилань «Голосу УАПЦ». *Українське Православне Слово*. 1990. № 4-5. С. 7-8.
234. [Воронин О.]. З хроніки Життя Товариства. *Студент-Богослов*. 1952. Ч. 2. Лютий С. 13.
235. [Воронин О.]. Завершення княжого дару. *Парафіяльне Слово*. 1969. № 31 (58). 5 жовтня. С. 4.
236. [Воронин О.]. Загальні збори членів парафії. *Парафіяльне Слово*. 1968. Ч. 1. 19 травня. С. 2.
237. [Воронин О.]. Закінчення шкільного року. *Парафіяльне Слово*. 1970. № 4 (65). 19 липня. С. 7-8.
238. [Воронин О.]. Звіт із пікніку Братства. *Парафіяльне Слово*. 1969. № 28 (55). 14 вересня. С. 4-5.
239. [Воронин О.]. Згадаймо померлих провідників українського війська. *Парафіяльне Слово*. 1969. 2 березня. № 8 (35). С. 3.

240. [Воронин О.]. Згадали Велику Людину. *Парафіяльне Слово*. 1970. № 7 (68). 25 жовтня. С. 7.
241. [Воронин О.]. І це в ім'я Христове? *Парафіяльне Слово*. 1969. № 27 (54). 31 серпня. С. 1-3.
242. [Воронин О.]. І це в ім'я Христове? (закінчення). *Парафіяльне Слово*. 1969. № 28 (55). 14 вересня. С. 1-3.
243. [Воронин О.]. І шануємо хрест Твій святий.... *Парафіяльне Слово*. 1968. № 15. 29 вересня. С. 1.
244. [Воронин О.]. Історичний день нашої громади. *Парафіяльне Слово*. 1969. № 17 (44). 11 травня. С. 3-6.
245. [Воронин О.]. Календар. *Парафіяльне Слово*. 1969. № 9 (36). 9 березня. С. 5-6.
246. [Воронин О.]. Календар (закінчення). *Парафіяльне Слово*. 1969. № 10 (37). 16 березня. С. 4.
247. [Воронин О.]. Календарі Консисторії. *Парафіяльне Слово*. 1969. № 5 (32). 2 лютого. С. 2-3.
248. [Воронин О.]. Київ, травень 1942... *Студент-Богослов*. 1952. Ч. 5. Травень. С. 13.
249. В[оронин] О. Книга сонячного оптимізму. *Парафіяльне Слово*. 1970. № 2 (63). 24 травня. С. 12.
250. [Воронин О.]. Княжий подарунок для Божого храму. *Парафіяльне Слово*. 1969. № 13 (40). 13 квітня. С. 7.
251. [Воронин О.]. Колись і тепер. *Парафіяльне Слово*. 1969. № 31 (58). 5 жовтня. С. 1-2.
252. [Воронин О.]. Концертний дебют нашої молоді піаністки. *Парафіяльне Слово*. 1969. № 13 (40). 13 квітня. С. 8.
253. [Воронин О.]. Купіть і прочитайте «Собор»! *Парафіяльне Слово*. 1968. № 12. 1 вересня. С. 5.

254. [Воронин О.]. Микола Понеділок у Бофало. *Парафіяльне Слово*. Орган УПЦ св. Тройці в Бофало-Чіктовага, Н.-Йорк. 1970. 24 травня. № 2 (63). С. 10.
255. [Воронин О.]. Міг бути рай на Землі. *Парафіяльне Слово*. 1969. № 8 (35). 2 березня. С. 1-2.
256. [Воронин О.]. Можна замовляти різдвяні пластинки. *Парафіяльне Слово*. 1971. № 1 (70). 7 січня. С. 11.
257. [Воронин О.]. На порозі Різдвяного Посту. *Парафіяльне Слово*. 1968. № 22. 24 листопада. С. 1-2.
258. [Воронин О.]. На святі в Бавнд Бруку. *Парафіяльне Слово*. 1968. № 18. 20 жовтня. С. 1-2.
259. [Воронин О.]. На святі в Бавнд Бруку (закінчення). *Парафіяльне Слово*. 1968. № 19. 27 жовтня. С. 1-3.
260. [Воронин О.]. На смерть Першоієрарха УАПЦ митрополита Ніканора. *Парафіяльне Слово*. 1969. № 11 (38). 23 березня. С. 4.
261. [Воронин О.]. На черзі – День Св. Миколая Чудотворця. *Православне Слово*. 1968. № 25. 15 грудня. С. 3.
262. [Воронин О.]. Надзвичайні загальні збори. *Парафіяльне Слово*. 1968. № 4. 9 червня. С. 3.
263. [Воронин О.]. Найновіший парафіянин. *Парафіяльне Слово*. 1969. № 25 (52). 17 серпня. С. 6.
264. [Воронин О.]. Напередодні великого діла. *Парафіяльне Слово*. 1968. № 9. 21 липня. С. 1-2.
265. [Воронин О.]. Наш найменший парафіянин. *Парафіяльне Слово*. 1969. № 22 (49). 13 липня. С. 5.
266. [Воронин О.]. Наші нові родини. *Парафіяльне Слово*. 1969. № 24 (51). 27 липня. С. 4.
267. [Воронин О.]. Незвичайне літо. *Парафіяльне Слово*. 1968. № 16. 6 жовтня. С. 1.

268. [Воронин О.]. Нерукотворний палац. *Парафіяльне Слово*. 1969. № 15 (42). 27 квітня. С. 1-3.
269. [Воронин О.]. Одної ми Матері діти... *Парафіяльне Слово*. 1969. № 4 (31). 26 січня. С. 1-2.
270. [Воронин О.]. Освячення Плодів у День Преображення Господнього. *Студент-Богослов*. 1952. Ч. 8. Серпень. С. 10.
271. [Воронин О.]. Пам'яти учителів і просвітителів слов'янських. *Парафіяльне Слово*. 1969. № 19 (46). 25 травня. С. 1-3.
272. [Воронин О.]. Панахида за колишнього Президента Америки. *Парафіяльне Слово*. 1969. № 12 (39). 6 квітня. С. 5.
273. [Воронин О.]. Парафіяльна школа. *Парафіяльне Слово*. 1968. № 2. 26 травня. С. 3.
274. [Воронин О.]. Парафіяльна школа влаштовує в неділю.... *Парафіяльне Слово*. 1971. № 1(70). 7 січня. С. 8.
275. [Воронин О.]. Парафіяльна школа закінчує шкільний рік. *Парафіяльне Слово*. 1968. № 6. 30 червня. С. 4-5.
276. [Воронин О.]. Парафіяльна школа почала новий навчальний рік. *Парафіяльне Слово*. 1970. № 6 (67). 27 вересня. С. 6.
277. [Воронин О.]. «Парафіяльне Слово» – як воно там? *Парафіяльне Слово*. 1968. № 12. 1 вересня. С. 6.
278. [Воронин О.]. Перед новим етапом. *Парафіяльне Слово*. 1969. № 5 (32). 2 лютого. С. 1.
279. [Воронин О.]. Перший рік «Слова». *Парафіяльне Слово*. 1969. № 18 (45). 18 травня. С. 1-3.
280. [Воронин О.]. Під святим Її омофором. *Парафіяльне Слово*. 1968. № 17. 13 жовтня. С. 1-2.
281. [Воронин О.]. Після подорожі по рідній землі. *Парафіяльне Слово*. 1968. № 12. 1 вересня. С. 5.
282. [Воронин О.]. Повідомлення. *Парафіяльне Слово*. 1969. № 24 (51). 27 липня. С. 4.

283. [Воронин О.]. Подяка. *Парафіяльне Слово*. 1969. № 12 (39). 6 квітня. С. 6.
284. [Воронин О.]. Подяка за підтримку «Парафіяльного Слова». *Парафіяльне Слово*. 1969. № 2(29). 12 січня. С.4.
285. [Воронин О.]. Подяка членам Робітничого Союзу. *Парафіяльне Слово*. 1968. № 24. 8 грудня. С. 4.
286. [Воронин О.]. Пожертви на Пресовий фонд. *Парафіяльне Слово*. 1968. № 17. 13 жовтня. С. 6.
287. [Воронин О.]. Покаяння двері відкрий мені, життєподавче... *Студент-Богослов*. 1952. Ч. 1. Лютий С.13- 14.
288. [Воронин О.]. Поки ще не пізно. *Парафіяльне Слово*. 1970. № 5 (66). 23 серпня. С. 1-4.
289. [Воронин О.]. Поправки і доповнення. *Парафіяльне Слово*. 1969. № 21 (48). 15 червня. С. 8.
290. [Воронин О.]. Посвячення іконостасу церкви-пам'ятника. *Православне Слово*. 1968. № 15. 29 вересня. С. 2.
291. [Воронин О.]. Посвячення пам'ятника на могилі молодого вояка. *Парафіяльне Слово*. 1969. № 21 (48). 15 червня. С. 9.
292. [Воронин О.]. Посвячення пам'ятника на могилі Олексія Воронина. *Парафіяльне Слово*. 1969. № 11 (38). 23 березня. С. 3.
293. [Воронин О.]. Починаємо Великий піст. *Парафіяльне Слово*. 1969. № 7 (34). 23 лютого. С. 1-2.
294. [Воронин О.]. Починаємо новий культурний сезон. *Парафіяльне Слово*. 1970. № 7 (68). 25 жовтня. С. 6.
295. [Воронин О.]. Починаючи з наступного числа... *Студент-Богослов*. 1952. Серпень. Ч. 8. С. 10.
296. [Воронин О.]. Праведність чи лицемірство? *Парафіяльне Слово*. 1970. № 8 (69). 6 грудня. С. 1-3, 5-6.
297. [Воронин О.]. Програма. *Парафіяльне Слово*. 1969. № 10 (37). 16 березня. С. 7.

298. [Воронин О.]. Редакція. *Парафіяльне Слово*. 1970. № 6 (67). 27 вересня. С. 5.
299. [Воронин О.]. Різдво Пресвятої Богородиці. *Парафіяльне Слово*. 1968. № 14. 22 вересня. С. 1-2.
300. [Воронин О.]. Різдво Пречистої Діви Марії. *Парафіяльне Слово*. 1970. № 6 (67). 27 вересня. С. 4-5.
301. [Воронин О.]. Різдвяний обід. *Парафіяльне Слово*. 1969. № 4 (31). 26 січня. С. 3.
302. [Воронин О.]. Робітничий Союз – для парафіяльної школи. *Парафіяльне Слово*. 1968. № 18. 20 жовтня. С. 3.
303. [Воронин О.]. Рокове свято Братства. *Парафіяльне Слово*. 1971. № 1 (70). 7 січня. С. 9-10.
304. [Воронин О.]. Рух міжцерковної єдності. *Студент-Богослов*. 1952. Ч. 11. Листопад. С. 9-10.
305. [Воронин О.]. Святий апостол Андрій Первозванний. *Парафіяльне Слово*. 1968. № 25. 15 грудня. С. 1-3.
306. [Воронин О.]. Святий Рівноапостольний Великий князь Володимир. *Студент-Богослов*. 1952. Ч. 7. Липень. С. 11-13.
307. [Воронин О.]. Святкуймо по-християнському! *Парафіяльне Слово*. 1971. № 1 (70). 7 січня. С. 1-3.
308. [Воронин О.]. Свято апостолів Петра и Павла. *Парафіяльне Слово*. 1968. № 8. 14 липня. С. 1-2.
309. [Воронин О.]. Свято Братства. *Парафіяльне Слово*. 1970. № 8 (69). 6 грудня. С. 7.
310. [Воронин О.]. Свято в будень. *Парафіяльне Слово*. 1969. № 2 (29). 12 січня. С. 1-2.
311. [Воронин О.]. Свято державности. *Парафіяльне Слово*. 1971. № 1 (70). 7 січня С. 10-11.
312. [Воронин О.]. Свято із свят, торжество із торжеств... *Студент-Богослов*. 1952. Ч. 4. Квітень. С. 14-15.

313. [Воронин О.]. Свято Матері. *Парафіяльне Слово*. 1970. № 2 (63). 24 травня. С. 7-8.
314. [Воронин О.]. Свято подяки і надії. *Парафіяльне Слово*. 1969. № 1 (28). 7 січня. С. 1-3.
315. [Воронин О.]. Свято Пресвятої Тройці. *Парафіяльне Слово*. 1968. № 4. 9 червня. С. 1-2.
316. [Воронин О.]. Слухаймо, розуміймо, виконуймо! *Парафіяльне Слово*. 1968. № 21. 10 листопада. С. 1-2.
317. [Воронин О.]. Смерть і воскресіння. *Парафіяльне Слово*. 1969. № 14 (41). 20 квітня. С. 1-2.
318. [Воронин О.]. Спільне Богослуження в Неділю Православія. *Парафіяльне Слово*. 1969. № 9 (36). 9 березня. С. 2.
319. [Воронин О.]. Сторінка парафіяльної школи. *Парафіяльне Слово*. 1970. № 8 (69). 6 грудня. С. 11-12.
320. [Воронин О.]. Сторінка парафіяльної школи. *Парафіяльне Слово*. 1971. № 1 (70). 7 січня. С. 13-14.
321. [Воронин О.]. Тиждень Поневолених Народів. *Парафіяльне Слово*. 1969. № 22 (49). 13 липня. С. 6.
322. [Воронин О.]. Ті, що потрудилися перед святом. *Парафіяльне Слово*. 1969. № 14 (41). 20 квітня. С. 3.
323. [Воронин О.]. Товариство св. Андрія Первозванного звільнене від оподаткування. *Українське Православне Слово*. 1992. № 7-8. С. 37.
324. [Воронин О.]. Товариство Студентів-Богословів Української Православної Церкви. *Студент-Богослов*. 1952. Ч. 1. Січень. С. 14.
325. [Воронин О.]. Трагедія, якої неможна забути. *Парафіяльне Слово*. 1968. № 3. 2 червня. С. 1-2.
326. [Воронин О.]. Три ювілеї в цьому році. *Парафіяльне Слово*. 1969. № 8(35). 2 березня. С. 4.
327. [Воронин О.]. Трохи про весну, зайчиків, Easter і Великдень. *Парафіяльне Слово*. 1969. № 12 (39). 6 квітня. С. 1-2.

328. [Воронин О.]. У 20-ті роковини архиєпископства Митрополита Полікарпа. *Студент-Богослов*. 1952. Ч. 4. Квітень. С. 16.
329. [Воронин О.]. У Божому царстві всі потрібні. *Парафіяльне Слово*. 1970. № 7 (68). 25 жовтня. С. 1-3.
330. [Воронин О.]. У день Вознесіння Христового! *Парафіяльне Слово*. 1968. Ч. 2. 26 травня. С. 1-2.
331. [Воронин О.]. У день народження Христової церкви. *Парафіяльне Слово*. 1970. № 3 (64). 14 червня. С. 1-2.
332. [Воронин О.]. У день пам'яті Великого Кобзаря. *Парафіяльне Слово*. 1969. № 9 (36). 9 березня. С. 1-2.
333. [Воронин О.]. У День Святого Апостола Андрія Первозванного. *Парафіяльне Слово*. 1968. № 24. 8 грудня. С.4.
334. [Воронин О.]. Уважно погляньмо на себе. *Парафіяльне Слово*. 1969. № 25 (52). 17 серпня. С. 1-2.
335. [Воронин О.]. Українське православне Богослуження на пластинках. *Парафіяльне Слово*. 1968. № 22. 24 листопада. С. 3.
336. [Воронин О.]. Українські фільми в нашій парафіяльній залі. *Парафіяльне Слово*. 1969. 13 квітня. № 13(40). С. 7.
337. [Воронин О.]. Уміймо цінити те, що маємо. *Парафіяльне Слово*. 1969. № 22 (49). 13 липня. С. 2-4.
338. [Воронин О.]. Управа і члени Т-ва. На довгі літа, Владико! *Студент-Богослов*. 1952. Ч. 7. Липень. С. 13.
339. [Воронин О.]. Фотокартки. *Парафіяльне Слово*. 1969. № 6 (33). 16 лютого С. 5.
340. [Воронин О.]. Храмове свято – 1968. *Парафіяльне Слово*. 1968. № 5. 23 червня. С. 1-4.
341. [Воронин О.]. Христос воскрес! *Парафіяльне Слово*. 1970. № 1 (62). 26 квітня. С. 1-2.
342. [Воронин О.]. Христос серед нас! *Студент-Богослов*. 1952. Ч. 5. Травень. С. 11-12.

343. [Воронин О.]. Хто Він? *Парафіяльне Слово*. 1969. № 32 (59). 12 жовтня. С. 1-3.
344. [Воронин О.]. Хто Він? (закінчення). *Парафіяльне Слово*. 1969. № 33 (60). 19 жовтня. С. 1-2.
345. [Воронин О.]. Церква великої місії. *Парафіяльне Слово*. 1970. № 4 (65). 19 липня. С. 1-4.
346. [Воронин О.]. Церква Христова. *Парафіяльне Слово*. 1969. № 26 (53). 24 серпня. С. 1-2.
347. [Воронин О.]. Чи знаєте Ви? *Парафіяльне Слово*. 1970. № 4 (65). 19 липня. С. 12.
348. [Воронин О.]. Чи знаєте Ви? *Парафіяльне Слово*. 1970. № 5 (66). 23 серпня. С. 10.
349. [Воронин О.]. Чи знаєте Ви? *Парафіяльне Слово*. 1970. № 6 (67). 27 вересня. С. 12.
350. [Воронин О.]. Читайте і підтримуйте «Парафіяльне Слово»! *Парафіяльне Слово*. 1970. № 1 (62). 26 квітня. С. 11.
351. [Воронин О.]. Чому ми перестали розмовляти з Богом? *Парафіяльне Слово*. 1970. № 2 (63). 24 травня. С. 1-3.
352. [Воронин О.]. Чому наша віра зветься православною? *Парафіяльне Слово*. 1970. № 6 (67). 27 вересня. С. 1-3.
353. [Воронин О.]. Чудовий подарунок під ялинку: Олександр Воронин «Ідемо до першої сповіді і Святого причастя». *Свобода*. 1991. Ч. 236. 12 грудня. С. 4.
354. [Воронин О.]. Чудовий подарунок під ялинку: Олександр Воронин «Ідемо до першої сповіді і Святого причастя». *Свобода*. 1991. Ч. 244. 24 грудня. С. 10.
355. [Воронин О.]. Чудовий подарунок під ялинку: Олександр Воронин «Ідемо до першої сповіді і Святого причастя». *Свобода*. 1991. Ч. 248. 31 грудня. С. 8.

356. [Воронин О.]. Школа – запорука нашого майбутнього. *Парафіяльне Слово*. 1968. № 13. 8 вересня. С. 1-2.
357. [Воронин О.]. Шлях смирення – благословенний шлях. *Студент-Богослов*. 1952. Ч. 8. Серпень. С. 8-10.
358. [Воронин О.]. Ще про парафіяльний перепис. *Парафіяльне Слово*. 1970. № 7 (68). 25 жовтня. С. 9.
359. [Воронин О.]. Ще трохи про «Парафіяльне Слово». *Парафіяльне Слово*. 1968. № 20. 3 листопада. С.4.
360. [Воронин О.]. Щирий привіт. *Парафіяльне Слово*. 1971. № 1 (70). 7 січня. С. 11.
361. [Воронин О.]. Ювілейний бенкет «Бурлаків». *Парафіяльне Слово*. 1969. № 32 (59). 12 жовтня. С. 6.
362. Воропай О. В дорозі на Захід (щоденник утікача). Лондон: Укр. Видавн. Спілка, 1970. 281 с.
363. Всі на концерт «Бурлаків»! *Православне Слово*. 1968. № 24. 8 грудня С. 6.
364. Голуб Н. Ієрархи УКП-КП наносять шкоду Українському Православію. *Успенська Вежа*. 2008. № 7 (193). С. 3, 6.
365. Гончар О. Час для єдності. *Український Православний Календар на 1991 рік*. Саут Баунд Брук: Вид. УПЦ в США, 1990. С.115-117.
366. Гончар О. Час для єдності. *Українське Православне Слово*. 1990. № 10-12. С. 3.
367. Горький М. Мати / пер. О. Варавва; за ред. С. Пилипенка. Харків: Пролетарий, 1928. 327 с.
368. Гурський П. Подяка. *Свобода*. 2002. Ч. 48. 29 листопада. С. 26.
369. Два листи Олександра Варавви до Дмитра Нитченка. *Березиль*. 2010. № 9-10. С.133-140.
370. Декларація про державний суверенітет. Відомості Верховної Ради України. 1990. № 31. Ст. 429 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/55-12> (дата звернення: 11.02.2015).

371. Декларація про державний суверенітет України. *Українське Православне Слово*. 1990. № 9. С. 3-5.
372. Діяння Четвертого Помісного Собору УАПЦ 14-15 вересня 2000 року
URL: https://risu.org.ua/ua/index/resources/church_doc/uaoc_doc/34062/ (дата звернення: 12.05.2015).
373. Дмитріюк В. Перші доповіді в нашій парафії. *Парафіяльне Слово*. 1970. № 8 (69). 6 грудня. С. 6-7.
374. Дмитріюк В. Пригоди «Різдвяної зірки» на нашій сцені. *Парафіяльне Слово*. 1969. № 3 (30). 12 січня. С. 2.
375. Дні великого релігійного піднесення і наснаги. *Бюлетень Богословсько-педагогічної академії*. Мюнхен. 1947. Ч. 3. С. 5-8.
376. Добра пам'ять добрій людині. *Наша Віра*. Щомісячн. Всеукр. православ. газета. 2013. № 6 (305). С. 16.
377. Довкруги балету Мойсеєва. *Наше Життя*. Щомісячн. Видання Союзу українок Америки. Філадельфія. 1958. Ч. 6. С. 4.
378. Д-р Борис Ржепецький перевибраний на голову ЛМКлюбу в Нью Йорку. *Свобода*. 1966. Ч. 63. 6 квітня. С. 1.
379. Д-р Роберт Конквест – його виступи. *Українське Православне Слово*. 1987. № 1-2. С. 27.
380. Домагаються відновлення УАПЦ в Україні. *Українське Православне Слово*. 1988. Ч. 1-2. С. 22.
381. Домарацький А. «Від матері успадкував любов до Бога й Церкви». *Свобода*. 1994. Ч. 21. 2 лютого. С. 3.
382. Доповідь Архієпископа Мстислава III-му Соборові Української Православної церкви в США. *Українське Православне Слово*. 1956. Ч. 11. С. 12-15.
383. Дорошенко Д. Пам'яти проф. Ол[ександра] Гн[атовича] Лотоцького. *Збірник науково-богословських церковно-історичних праць. Богословсько-освітня секція при архієпископській катедрі УАПЦ в Мюнхені*. Мюнхен, 1947. Ч. 1. С. 4-6.

384. Друга виставка жіночої творчості. *Наше життя*. Нью-Йорк. 1962. Ч. 9. С. 27-28.
385. Друге наукове засідання Богословського факультету. *Бюлетень Богословсько-педагогічної академії*. Мюнхен. 1947. Ч. 3. С. 17-20.
386. Дублянський А. Тернистим шляхом – життя митрополита Ніканора Абрамовича. Лондон: Видання генеральн. Церк. Управління УАПЦ в Великій Британії, 1961. 80 с.
387. Дукина Н. Додому, до «Слова», або хто, де, коли? *На добрий спомин... (Повість про батька)*. Харків: Видання журналу «Березіль», 2002. 591 с.
388. Єфремов С. «Лист без конверта». *Український Православний Календар на 1991 рік*. Саут Баунд Брук: Вид. УПЦ в США, 1990. С. 120-122.
389. Жегуц І. Культурне і церковне життя у Шляйсгаймі. *Українська Православна Церква, Свято-Покровська Парафія м. Мюнхен*. URL: http://www.ukrainisch-orthodox.de/Schleissheim_ref.htm (дата звернення: 10.10.2018).
390. Жертводавці на музей церкви-пам'ятника св. Андрія Первозванного в С. Бавнд Бруку (грудень 1988 – червень 1989). *Українське Православне Слово*. 1989. № 8. С. 31.
391. Жила В. Зусилля, гідне пошанування Тисячоліття. *Свобода*. 1989. Ч. 54. 23 березня. С. 2.
392. «Жнива смутку» – другий наклад. *Українське Православне Слово*. 1987. № 1-2. С. 27.
393. Жуковський А. Українська Православна Церква і Вселенська Константинопольська Патріархія. *Український Православний Календар на 1987 рік*. Саут Баунд Брук: Вид. УПЦ в США, 1986. С. 122-129.
394. З глибоким болем... св.[ітлої] п.[ам'яті] Оксани Миколаївни Вікул-Воронин. *Свобода*. 2001. Ч. 39. С. 35.
395. З листів до Владики митрополита. *Українське Православне Слово*. 1989. № 3. С. 18.

396. З нагоди 280-ї річниці Полтавського бою. *Українське Православне Слово*. 1989. № 8. С. 16.
397. З промови голови Злученого Українського Американського Допомогового Комітету. *Переселенчий Інформатор. Бюлетень табору Шляйсгайм*. Мюнхен-Фельдмогінг. Табір УНРРА 631. 1946. Ч. 2. 10 с. С. 8.
398. Заклик до підтримки українських православних радіопрограм на Україну. *Українське Православне Слово*. 1989. № 8. С. 3.
399. Заклики. *Український православний церковний календар на 1950-й рік*. Штутгарт. Видання Свящ. Синоду УАПЦеркви на еміграції. 1949. 77 с.
400. Закон України «Про свободу совісті та релігійні організації» № 987-ХІІ. Відомості Верховної Ради України. 1991. № 25. Ст. 284. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987-12> (дата звернення: 15.06.2016).
401. Звернення Богословсько-педагогічної академії «До всіх Синів Українського народу і до всіх братів-християн». *Бюлетень Богословсько-педагогічної академії*. Ч. 1. Мюнхен. 1946. 19 с. С. 17-18.
402. Звернення Секретаріату Світового Конгресу Вільних Українців до української спільноти у вільному світі в справі оборони свободи релігії та українських церков в СРСР. *Українське Православне Слово*. 1976. № 3. С. 12-13.
403. Звідомлення про діяльність Осередку Праці НТШ у Вашингтоні. *Свобода*. 1988. Ч. 118. 23 червня. С. 6.
404. Зелененко Л. Церква у Костянці: коли настане спокій у Божому домі? *Прес Центр*. Черкаси. 2011. 30 березня.
405. З-під евкаліптів: поезії / упоряд. Д. Нитченко (Чуб). Мельборн: Просвіта, 1976. 144 с.
406. Зустріч амбасадора Дж. Матлока з українцями. *Українське Православне Слово*. 1987. Ч. 4-5. С. 24.
407. Зустріч Президента Р. Ре[й]гена з представниками Церков та інших релігійних організацій в США. *Українське Православне Слово*. 1986. Ч. 1. С. 14.
408. Івченко М. Напоєні дні. Зальцбург: Нові Дні, 1946. 88 с.

409. Із Статуту Товариства. *Студент-Богослов*. 1952. Ч. 7. Липень. С. 13.
410. Історичний почин. *Українське Православне Слово*. 1956. Ч. 6-7. С. 12-13.
411. Іщенко М. «Нас чекає волі рай». *Вісті з України*. Вид. т-ва «Україна», Укр. Всесвітн. Координац. Ради та акціонерн. т-ва «Дніпро-Інком». 1993. № 46. 11-17 листопада. С. 11.
412. Карачківський М., свящ. Священна історія Нового Заповіту. 2-ге, наново ілюстроване, вид. Кесінгтон, США: Воскресіння, 1993. 120 с.
413. Кардиналовська Т. Невідступне минуле. К.: Майдан, 2005. 174 с.
414. Кардиналовська М. Райдужний міст / пер. із рос. А. Гумецької. Нью-Йорк: Об'єднання Укр. Письменників «Слово», 1976. 96 с.
415. Квітковський Д. 25-річний ювілей «Українського Православного Слова». *Українське Православне Слово*. 1976. № 2. С. 2-3.
416. Климовський Я. Богом обдарований мистець. *Свобода*. 1994. № 188. С. 2. URL: <http://www.svoboda-news.com/archiv/pdf/1993/Svoboda-1994-188.pdf> (дата звернення: 7.02.2018).
417. Книга мистців і діячів української культури учасників Першої Зустрічі українських мистців Америки й Канади з громадянством у днях 3-5 липня 1954 / ред. В. Шавран. Торонто: Друкарня оо. Василян, 1954. 312 с.
418. Кобець О. Коли задзвонить великий дзвін... *Українське Православне Слово*. 1954. Ч. 5. С. 13-15.
419. Кобець О. Коли задзвонить великий дзвін... *Українське Православне Слово*. 1954. Ч. 6. С. 12-13.
420. Кобець О. Коли задзвонить великий дзвін... *Українське Православне Слово*. 1954. Ч. 7. С. 7-8.
421. Кобець О. Живім у згоді! *Парафіяльне Слово*. 1968. № 19. 27 жовтня. С. 1-2.
422. Кобець О. Записки полоненого. Пригоди і враження учасника першої світової війни. 5-е вид. К.: Глобус, 1993. 335 с.
423. Кобець О. Незабутні дні і люди. *Хроніка 2000*. 1993. Ч. 1-2 (3-4). С. 104-116.

424. Кобець О. Ой, не пугай... Музична школа в Фюссені: про початок діяльності української музичної школи. *Українські вісті*. 1946. Ч. 16. 9 травня.
425. Кобець О. По квітку щастя. *Парафіяльне Слово*. 1968. № 7. 7 липня. С. 1-4.
426. Кобець О. Сходить сонце: укр. дітям і молоді: декляматор-читанка: (Поезії, казки, оповідання) / передм. Г. Г. Ващенко, ілюстр. й обклад.: О[лег]. Воронин, О[лександр]. Воронин. Нью-Йорк: Об'єднання укр. письменників «Слово», 1961. XVI. 272 с.
427. Коваленко Л. Рік 2245. Нью-Йорк, [б. д.]. 212 с.
428. Ковалів П. Богословська Академія УАПЦеркви. *Українське Православне Слово*. 1966. Ч. 12. Грудень.
429. Козміч Л. Ведмедикове свято (закінчення). *Парафіяльне Слово*. 1969. № 6 (33). 16 лютого. С. 6.
430. Козьмич Л. Спогад. *Українська Православна Церква Св. Тройці. 1951–1981*. Боффало-Чіктовага, Н. Й.: УПЦ Св. Тройці, 1981. С. 75.
431. Комісія міськради Канева вивчає майновий конфлікт між УПЦ КП і УАПЦ. URL: http://www.dev1.religion.in.ua/news/ukrainian_news/9412-komisiya-miskradi-kaneva-vivchaye-majnovij-konflikt-mizh-upc-kp-i-uapc.html (дата звернення: 7.02.2018).
432. Конституція України 28 червня 1996. Відомості Верховної Ради України (ВВР), 1996, № 30, ст. 141 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> (дата звернення: 9.11.2018).
433. Конституція УРСР 30 січня 1937. URL: <http://gska2.rada.gov.ua/site/const/istoriya/1937.html> (дата звернення: 9.11.2018).
434. Конституція УРСР 20 квітня 1978. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/888-09> (дата звернення: 9.11.2018).

435. Конференція духовенства УПЦеркви в США. *Українське Православне Слово*. 1988. Ч. 2-3. С. 23.
436. Конференція у Бавнд Бруку започаткувала наукове відзначення Тисячоліття Хрищення Руси-України. *Свобода*. 1985. Ч. 122. 28 червня. С. 7.
437. Концерт «Бурлаків». *Православне Слово*. 1968. 22 грудня. № 26. С. 3. С. 3.
438. Корбутяк Ю. Від матері та дружини висловлюємо щиросердечну подяку всім, хто не залишив нас у горі і не забував від того дня. *Свобода*. 2001. Ч. 49. 7 грудня. С. 30.
439. Костецький І. Фюріхшуле. *Тобі належить цілий світ. Вибрані твори / упоряд. М. Р. Стех. К.: Критика, 2005. С.118–126. URL: <http://litmisto.org.ua/?p=10438> (дата звернення: 17.01.2018).*
440. Костів Є., свящ. Українська незалежна церква чи власні наші амбіції *Українське Православне Слово*. 1990. Ч. 2-3. С. 29-30.
441. Костюк Г. Зустрічі і прощання. Спогади: у 2-х кн. Едмонтон: Канад. ін-т укр. студій Альбертський ун-т, 1987. Кн. 1. 743 с.
442. Крат М. Козацькому роду нема переводу. Бетезда, Мериленд: Компютопрінт. 2010. URL: http://komb-a-ingwar.blogspot.com/2011/06/blog-post_16.html (дата звернення: 11.11.2016).
443. Куліш В. Слово про будинок «Слово». Торонто: Гомін України, 1966. 68 с.
444. Кучеренко Л. Повернулися, щоб уже не йти. *Дніпрова зірка*. 1997. 19 квітня.
445. Лашенко Г. Св. Ольга. *Український Православний Календар на 1987 рік*. Саут Баунд Брук: Вид. УПЦ в США, 1986. С. 115-122.
446. Левицька-Біла О. Нова книжка видавництва «Воскресіння» іде у світ. (презентація книги О. Воронина «Історичний шлях УАПЦ»). *Свобода*. 1992. Ч. 74. 17 квітня. С. 7.
447. Левченко С. На переломі. *Переселенчий Інформатор*. 1946. Ч. 2. Жовтень. 10 с. С. 2.

448. Левченко С. Перший день переселеного з'їзду. *Переселенчий Інформатор*. 1946. Ч. 2. Жовтень. 10 с. С.10.
449. Леся Українка. 1871–1971: збірник праць на 100-річчя поетки / упоряд., літ. і тех. ред.: Б. Романенчук. Філядельфія: Світовий Комітет для відзначення 100-річчя народження Лесі Українки, 1971–1980. 400 с.
450. Липківський Василь, митр. Урочистий в'їзд Христа в Єрусалим, як Творця нового релігійного життя та урочистий вхід нашої Церкви в життя нашого народу (Вербна Неділя). *Проповіді*. URL: <http://lypkivskyivasy1.in.ua/propovidi/078-vhid.html> (дата звернення: 17.03.2017).
451. Липківський Василь, митр. Історія Української Православної Церкви. Розд. VII: Відродження Української Церкви. Із вступом і замітками протопресв. С. В. Савчука. Вінніпег, Канада: Trident press LTD, 1961. 181 с.
452. Липківський Василь, митр. Відродження церкви в Україні. 1917–1930. Торонто: Добра книжка, 1959. 335 с.
453. Лист ОДВУ до Президента Ре[й]гана. *Українське Православне Слово*. 1986. Ч. 1. С. 17.
454. Листи Олекси Кобця (Варавви) до Дмитра Нитченка. *Березіль*. 2009. № 7-8. С. 157-173.
455. Листи Олекси Кобця (Варавви) до Дмитра Нитченка. *Березіль*. 2009. № 9-10. С. 172-189.
456. Листування митрополита Іларіона (Огієнка) / упор. о. Ю. Мицик. К.: Вид. дім «Києво-Могилян. академія», 2006. 566 с. Серія «Джерела з історії української еміграції».
457. Логвиненко Л. Виїхати, щоб повернутися. *Слобідський край*. Харків. 1993. 8 липня.
458. Лоза М. Олекса Варавва (О. Кобець). *Записки НТШ*. Том ССХІ: зб. праць і матеріалів на пошану Василя Лева (1903–1991) / відп. ред. Є. Федоренко. Львів; Нью-Йорк; Париж; Сідней; Торонто, 1996. С. 200-241. (Філолог. секція).

459. Лоза М. Олекса Варавва – О. Кобець (До 100-річчя з дня народження). *Свобода*. 1993. Ч. 83. 4 травня. С. 2.
460. Лоза М. Передмова. *Кобець О. Записки полоненого. Пригоди і враження учасника першої світової війни*. 5-е вид. К.: Глобус, 1993. 335 с. С. 5-15.
461. Любченко А. Микола Хвильовий і голод на Україні. *Шлях молоді*. Щомісячн. Журнал укр. націоналістич. молоді. 1948. Ч. 4-5 (11-12).
462. Любченко А. Щоденник. Торонто: Вид-во «Нові Дні», 1951. Т. 1. 151 с.
463. М. С. «Вітчизна» про УАПЦеркву. *Українське Православне Слово*. 1990. Ч. 2-3. С. 27.
464. Мартирологія українських Церков: у 4-х т. Т. I. Українська Православна Церква. Документи, матеріали, християнський самвидав України / упоряд. і ред. О. Зінкевич, О. Воронин. Торонто; Балтимор: Смолоскип. 1987. 1207 с.
465. Михаїл, митр. Поширений катехизис Православної Церкви Христової. 2-е вид. Кесінгтон, США; К.: Воскресіння, 1992. 176 с.
466. Мірчук П. Нарис історії Організації Українських Націоналістів : у 2 т. / редкол.: С. Ленкавський, Д. Чайковський, Д. Штикало; мовн. ред. П. Кізко. Мюнхен; Лондон; Нью-Йорк: Укр. вид-во, 1968. Т. 1: 1920–1939 / за ред. С. Ленкавського. 1968; перевид. в Укр.: Львів, 2003. 699 с.
467. Мовчан П. Релігійна свідомість. *Український Православний Календар на 1991 рік*. Видання УПЦ в США. Саут Баунд Брук, 1990. С. 82-83.
468. Молебні за І. Дем'янюка. *Українське Православне Слово*. 1987. Ч. 3. С. 31.
469. Моралевич, проф. Плян навчання Богословсько-педагогічної академії УАПЦ. *Бюлетень Богословсько-педагогічної академії*. Ч. 1. Мюнхен. 1946. С.15-17.
470. Муха М. Українське Православне Братство Св. Володимира. *В обороні віри*. Ч. 5. 3б. статей, присвяч. 1000-літтю хрещення України в 1988 р. / гол. ред. М. Муха. Торонто: Укр. Правосл. Братство Св. Володимира. Видавнич. Комітет, 1984. 493 с. XXXII с. С. 422-437.

471. Мушкетик Ю. «Українці донині, нині, прісно і ввіки віків». *Український Православний Календар на 1991 рік*. Саут Баунд Брук: Вид. УПЦ в США, 1990. С.84-86.
472. Надзвичайний Собор УАПЦеркви. *Українське Православне Слово*. 1989. Ч. 8. С. 26.
473. Наша віра – православ'я. Видання парафій Української Автокефальної Православної Церкви. 1989. Ч. 1. Вересень.
474. Наша Віра – православ'я. *Українське Православне Слово*. 1989. Ч. 11-12. С. 32.
475. Недостріляний протоіерей. Про один антирелігійний диспут. *Парафіяльне Слово*. 1969. № 31 (58). 5 жовтня. С. 7-8.
476. Недостріляний протоіерей. Про один антирелігійний диспут. *Парафіяльне Слово*. 1969. № 32 (59). 12 жовтня. С. 9-10.
477. Недостріляний протоіерей. Про один антирелігійний диспут (Закінчення). *Парафіяльне Слово*. 1969. № 34 (61). 21 жовтня. С. 3-6.
478. Незвичайний дарунок з Америки. *Черкаський край*. Щоден. Громадсько-політична газета. 1993. 5 травня.
479. Нитченко Д. Листи письменників. Мельборн, Австралія: Вид-во Ластівка, 1992. 189 с.
480. Нитченко Д. (Дмитро Чуб). Під сонцем Австралії. Т. 2 (З хроніки мого життя). Мельборн: Видавництво «Байда», 1994. 479 с.
481. Нова книжка про кінець Гетьманщини. *Українське Православне Слово*. 1987. № 4-5. С. 32.
482. Нова публікація видавництва «Воскресіння». *Українські вісті*. 1991. Ч. 33 (2961). 1 вересня.
483. о. А. Д. Богословська Академія. *Рідна Церква*. 1953. Ч. 3 (5). С. 9.
484. О. В. [Воронин О.]. Православні Богослужби в Україні до революції. *Студент-Богослов*. 1952. Ч. 7. Липень. С. 14.
485. О. В. [Воронин О.]. «Христос на землі» – новинка у Видавництві «Воскресіння». *Свобода*. 1994. № 52. 18 березня. С. 3.

486. О. В. В. [Воронин О.]. Посмертні згадки. Проф. Г. Г. Ващенко. *Українське Православне Слово*. 1967. Ч. 10. С. 24-26.
487. о. С. Я. Великі святкування православних українців. *Визвольний шлях*. Суспільно-політичний і науково-літературний місячник. 1988. Кн. 12 (489). Грудень. С. 1418-1424.
488. Ол. В. [Воронин О.]. Різдвяна казка. *Парафіяльне Слово*. 1971. № 1 (70). 7 січня. С. 5-8.
489. Ол. В. [Воронин О.]. Що обіцяють «вони»? *Парафіяльне Слово*. 1970. № 1 (62). 26 квітня. С. 8-10.
490. Освячено новий храм УАПЦ у Каневі. *Наша Віра*. Всеукраїнська православна газета. 2007. № 8 (232). URL: http://nashavira.ukrlife.org/08_2007.html (дата звернення: 12.02.2016).
491. Панченко О. Галинка, Галина, Галина Степанівна, пані Грушецька (з дому Бойко)... URL: [http://incognita.day.kiev.ua/галинка,-галина,-галина-степанівна,-пані-грушецька-\(з-дому-бойко\)...html](http://incognita.day.kiev.ua/галинка,-галина,-галина-степанівна,-пані-грушецька-(з-дому-бойко)...html) (дата звернення: 19.02.2019).
492. Парафія УАПЦ м. Канева виграла суд. *Успенська Вежа*. 2008. № 9 (195). Вересень. С. 2.
493. Парафіяльна школа при Українській Православній Церкві Св. Тройці *Парафіяльне Слово*. 1969. № 1 (28). 7 січня. С. 8.
494. Перевіс Д. Повернення на Батьківщину. *Свобода*. 1993. Ч. 87. 8 травня. С. 4.
495. Перший Всеукраїнський православний церковний Собор УАПЦ. 14–30 жовтня 1921 року. Документи і матеріали / упор. Г. М. Михайличенко, Л. Б. Пилявець, І. М. Преловська. Київ; Львів, 1999. 560 с.
496. Петлюра С. Ідея патріархату. *Український Православний Календар на 1991 рік*. Видання УПЦ в США. Саут Баунд Брук, 1990. С. 76-77.
497. Петрів В. Статут Богословсько-Педагогічної Академії УАПЦ. *Бюлетень Богословсько-педагогічної академії*. 1946. Мюнхен. Ч. 1. С. 13-15.

498. Петро Одарченко. *Фонд колекцій. Наукова бібліотека Національного університету «Києво-Могилянська академія»*. URL: <http://www.library.ukma.edu.ua/index.php?id=278> (дата звернення: 9.02.2018).
499. Петров В. З новішої богословської літератури. *Бюлетень Богословсько-педагогічної академії*. Мюнхен. 1948. Ч. 4. 101-109.
500. Пилипенко М. Шлях до себе. Київ; Париж; Дакар, 2018. 96 с.
501. Повідомлення. *Українське Православне Слово*. 1986. Ч. 3. С. 32.
502. Повідомлення і подяка. *Свобода*. 1983. Ч. 50. 17 березня. С. 3.
503. Повідомлення Митрополичої канцелярії УАПЦеркви. *Українське Православне Слово*. 1986. Ч. 6-7. С. 13.
504. Подяка. Відійшла до життя вічного наша дорога мама і бабуся Валентина Захвалинська. *Свобода*. 2000. Ч. 26. 30 червня. С. 31.
505. Подяка. Довідавшись про поважну серцеву недугу Івана Дзюби... *Свобода*. 1997. 28 травня. Ч. 100. С. 3.
506. Подяка. Парафіяльна Школа та Батьківський комітет. *Парафіяльне Слово*. 1969. № 3 (30). 12 січня. С. 4.
507. Пожертви на оборону І. Дем'янюка. *Українське Православне Слово*. 1987. Ч. 4-5. С. 34-35.
508. Помер Анатолій Марченко. *Українське Православне Слово*. 1987. № 2-3. С. 29.
509. Посвячення нової школи в Боффало. *Українське Православне Слово*. 1969 Ч. 6. С. 16.
510. Послання Священного Собору Єпископів Української Православної церкви в США до її Пастирів і вірних. *Парафіяльне Слово*. 1969. № 31 (58). 5 жовтня.
511. Посмертні згадки. *Українське Православне Слово*. 1987. № 3-2. С. 29.
512. Потієнко Т. Перші роки. *Українська Православна Церква Св. Тройці. 1951–1981*. Боффало-Чіктовага, Н. Й.: УПЦ Св. Тройці, 1981. С.73-74.

513. Правила прийому студентів до Богословсько-педагогічної академії УАПЦ. *Бюлетень Богословсько-педагогічної академії*. Ч. 1. Мюнхен. 1946. С. 19.
514. Президент про релігію. *Українське Православне Слово*. 1953. Ч. 5. С. 7.
515. Про Остапа Вишню: спогади / упоряд. В. О. Губенко-Маслюченко, А. Ф. Журавський. К.: Рад. письменник, 1989. 334 с.
516. Програма урочистої академії. *Парафіяльне Слово*. 1969. 16 березня. № 10 (37). С. 7.
517. Ревуцький В. Оксана Вікул. *Новий шлях*. Укр. тижневик. 2001. № 45. 8 листопада. URL: <http://www.infoukes.com/newpathway/Page745.htm> (дата звернення: 8.03.2017).
518. Ревуцький В. Оксана Вікул-Воронин. *Свобода*. 2001. № 50. 14 грудня. С. 46.
519. Релігійні організації в м. Канів. URL: <https://culture.ck-oda.gov.ua/relihiini-orhanizatsii/item/201-relihiini-orhanizatsii-v-m-kaniv> (дата звернення: 12.01.2019).
520. Рибчинський Ю. Шлях до Тараса. *Український Православний Календар на 1991 рік*. Саут Баунд Брук: Вид. УПЦ в США, 1990 С. 83-84.
521. Різдвяне послання Блаженнішого Митрополита Мстислава до побожних братів і сестер в Україні і по всьому світу розсіяних. *Українське Православне Слово*. 1987. Ч. 1-2. С. 2-3.
522. Різниченко О. «Я дошукоюся причини. І... який то жах!». *Нація й держава*. Видавець Конгрес Укр. Націоналістів. Київ. 2013. № 23 (498). 6 червня. С. 6-7. URL: <http://cun.org.ua/nid/498--06--06--2013--23.pdf> (дата звернення: 3.02.2016).
523. Родень В. Ще один музей у Каневі. *Черкаський край*. 1995. 25 травня. С. 1.
524. Сазанський О. З участю закордонних українців. *Свобода*. 2009. Ч. 12. 20 березня. С. 7.

525. Самі про себе: Автобіографії українських митців 1920-х років / упор. Р. Мовчан. К.: ТОВ Вид-во Клію. 2015. 640 с.
526. Сверстюк Є. Боже, нам єдність подай. *Українське Православне Слово*. 1990. № 9. С. 5.
527. Сверстюк Є. Відкритий лист до Філарета. *Церква й життя*. 1990. № 1. С. 33-35.
528. Сверстюк Є. «Наша віра – православ'я». *Український журнал*. Інформ. культурно-політичн. місячн. для українців у Чехії, Польщі та Словаччині. № 4 (45), 2009. С.23-24. URL: <http://ukrzurnal.eu/ukr.archive.html/369/> (дата звернення: 24.09.2018).
529. Світло для світу. Кесінгтон: Воскресіння, 1992. Вип. 1. Святий Миколай Чудотворець. 16 с.
530. Світло для світу. Кесінгтон: Воскресіння, 1992. Вип. 2. Радуйся, Благодатна, Господь з Тобою. 16 с.
531. Світло для світу. Кесінгтон: Воскресіння, 1992. Вип. 3. «А ближнього себе, як самого себе». 16 с.
532. Світло для світу: Кесінгтон: Воскресіння, 1993. Вип. 4. «І стала людина душею живою...». 16 с.
533. Священик. Зелені свята. *Парафіяльне Слово*. 1969. № 20 (47). 1 червня. С. 2-3.
534. Сильвестр, архиєп. Моя автобіографія. *Українське Православне Слово*. 1976. Ч. 11-12. С. 9.
535. Симоненко В. Гранітні обеліски. *Український Православний Календар на 1991 рік*. Саут Баунд Брук: Вид. УПЦ в США. С. 128.
536. Скінчення земного життя Оксани Миколаївни Вікул-Воронин. *Свобода*. 2001. № 39. 28 вересня. С. 35.
537. Скляренко С. Похорон княгині (Уривок з повісті «Святослав»). *Парафіяльне Слово*. 1969. № 24 (51). 27 липня. С. 3-4.
538. Сковорода Г. Стоїть явір над горою. *Український Православний Календар на 1991 рік*. Саут Баунд Брук: Вид. УПЦ в США. С. 105.

539. Слово Архиепископа Константина, виголошене під час відзначення українською громадою в Чикаго 5-ої річниці Чорнобильської катастрофи. *Українське Православне Слово*. 1991. № 8-9. С. 24.
540. Смолич Ю. Мозаїка. З тих років (курйози) / підг. тексту, комент. Я. Цимбал. *Спадщина: Літературне джерелознавство. Текстологія / Ін-т літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України*. К.: ВД «Стилос», 2010. Т. 5. 576 с.
541. Смолій В. Петро Сагайдачний: воїн, політик, людина. *Український Православний Календар на 1991 рік*. Саут Баунд Брук: Вид. УПЦ в США, 1990. С.100-102.
542. Статут Української Православної церкви в Злучених Державах Америки. *Українське Православне Слово*. 1951. Ч. 9. С. 13-14.
543. Статут Української Православної церкви в Сполучених Штатах Америки. *Українське Православне Слово*. 1956. Ч. 12. С. 20-23.
544. Стеблик В. Воронячі дні: оповідання та п'єса / ред. Д. Чередниченко. К.: ПВП «Задруга», 2002. 232 с.
545. Степовик Д. Українська ікона: життя духу і життя людини. *Український Православний Календар на 1991 рік*. Саут Баунд Брук: Вид. УПЦ в США, 1990. С. 89-92.
546. Столярчук Н. Про Хрест і Хресне знамення. *Студент-Богослов*. 1952. Ч. 9. Вересень. С. 8-9.
547. Тисячоліття Хрищення Руси-України (988–1988). Комітет з наукового відзначення Ювілею. *Свобода*. 1986. Ч. 121. 27 червня. С. 6.
548. Третій Собор Української Православної церкви в США. *Українське Православне Слово*. 1956. Ч. 11. С. 16-18.
549. Трипілець С. Чикаго відзначає 125-річчя народження митрополита В. Липківського. *Свобода*. 1989. Ч. 145. 3 серпня. С. 3.
550. У світлу пам'ять. *Свобода*. 1986. Ч. 153. 13 серпня. С. 3.
551. УІА вшанує двох покійних Митрополитів. *Свобода*. 1988. Ч. 221. 19 листопада. С. 1.

552. Українська вільна академія наук у ЗСА висловлює щиру подяку всім жертводавцем. *Свобода*. 1996. Ч. 122. 27 червня. С. 4.
553. Українська вільна академія наук у ЗСА висловлює щиру подяку всім жертводавцем. *Свобода*. 1998. Ч. 120. 25 червня. С. 3.
554. Українська Православна Церква в ЗСА розпочала радіопередачі на Україну. *Свобода*. 1989. Ч. 125. 6 липня. С. 1.
555. Українська православна церква величаво і молитовно відсвяткувала тисячоліття Хрищення України. *Свобода*. 1988. Ч. 154. 13 серпня. С. 1.
556. Українська Православна Церква Св. Тройці. 1951–1981 / мовна ред. О. Воронина. Боффало-Чіктовага, Н. Й.: УПЦ Св. Тройці, 1981. 126 с.
557. Українська Православна Церква Св. Тройці в Боффало-Чіктовага, Н. Й., влаштовує. *Парафіяльне Слово*. 1969. № 2 (29). 12 січня. С. 5.
558. Українці в Польщі також готуються відзначити 1000-ліття хрещення Руси-України. *Українське Православне Слово*. 1988. Ч. 1-2. С. 24.
559. УПАЦ та майбутнє переселення. *Переселенчий Інформатор*. 1946. Жовтень. Ч. 2. 10 с.
560. Упокоївся протопресвітер о. Демид Бурко. *Українське Православне Слово*. 1989. № 8. С. 15.
561. Управа Української Вільної Академії у США висловлює щиру подяку всім добродійцям і друзям, які надіслали пожертви в пам'ять рідних і друзів, що відійшли. *Свобода*. 2005. Ч. 34. 26 серпня. С. 15.
562. Управа Української вільної академії наук у США висловлює щиру подяку всім добродійцям, членам і приятелям УВАН, які надіслали пожертви і тим підтримали наукову та видавничу працю Академії. *Свобода*. 2004. Ч. 32. 6 серпня. С. 22.
563. Урочисте святкування перших роковин Богословсько-педагогічної академії УАПЦ в Мюнхені (1946–1947). *Бюлетень Богословсько-педагогічної академії*. Мюнхен. 1948. Ч. 4. С. 7-13.

564. Факти, події, короткі повідомлення. *Прес-бюлетень*. Товариство «Україна». Товариство культурних зв'язків з українцями за кордоном. 1989. 6 жовтня. № 10 (421). С. 36-45.
565. Француженко-Вірний М. Великі митрополити України. К.: Смолоскип, 2013. 160 с.
566. Хмельковський Л. Нові видання. Михайло Крат. «Козацькому роду нема переводу». *Свобода*. 2010. Ч. 24. 11 червня. С. 19.
567. Чепурні програмки. *Парафіяльне Слово*. 1969. № 3 (30). 12 січня. С. 3.
568. Чикаго святкує ювілей Митрополита В. Липківського. *Свобода*. 1989. Ч. 102. 2 червня. С. 1.
569. Чуб Д. В лісах під Вязьмою. Мюнхен: Дніпрова Хвиля, 1958. 130 с.
570. Чуб Д. З новогвінейських вражень: на слідах Миклухи-Маклая. Мельборн: Вид-во Ластівка, 1977. 128 с.
571. Чуб Д. Люди великого серця. (Статті, розвідки, спогади). Мельборн: Вид-во Ластівка, 1981. 186 с.
572. Чуб Д. Стежками пригод. Мельборн: Просвіта, 1975. 119 с.
573. Шевельов Юрій. Четвертий Харків. URL: <https://maidan.org.ua/2011/09/yurij-shevelov-chetvertyj-harkiv/> (дата звернення: 17.02.2018).
574. Шерех Юрій, проф. Четвертий Харків. *Студентський вістник*. Журнал Центральн. Союзу Укр. Студентства (ЦЕСУС). 1948. Ч. 2. Мюнхен, 1948. 54 с.
575. 60-та річниця трагічної смерті голови Директорії і Головного отамана військ УНРеспубліки бл. п. Симона Петлюри. *Свобода*. 1986. Ч. 86. 11 травня. С. 3.
576. Шляхетний виступ проф. М. Чубатого. *Український голос*. Тижневик політичн., сусп. і культурн. життя. Мюнхен. 1949. Ч. 5-6. 16 червня. С. 6.
577. Щедрик Р. Таємничий мешканець будинку «Слово». *Харківське історико-філологічне товариство*. URL: www.hi-phi.org.ua/index.php/97-

roman-shchedryk-taiemnychy-meshkanets-budynku-slovo (дата звернення: 7.09.2018).

578. Щира подяка захисникам української мови! *Свобода*. 2002. Ч. 25. 21 червня. С. 14.
579. Щонайменше – до ста років! *Народна Воля*. Скрантон. 1999. Ч. 14. 8 квітня.

ЛІТЕРАТУРА

580. Андреев В. Відгук офіційного опонента на дисертацію Іваницької Світлани Григорівни «Публіцистична спадщина Сергія Єфремова в контексті суспільних трансформацій: історико-біографічні аспекти (кінець XIX ст. – 1920 рік)», поданої на здобуття наукового ступеня доктора історичних наук за спеціальністю 07.00.01 – історія України та 07.00.06 – історіографія, джерелознавство та спеціальні історичні дисципліни. URL: http://phd.znu.edu.ua/page//vidguki/01_2019/Andreev_vidguk.pdf. (дата доступу: 30.03.2019).
581. Андреев В. М. Віктор Петров: інтелектуальна біографія: дис. ... д-ра іст. наук: 07.00.06 / НАН України, Ін-т історії України. К., 2013. 400 с.
582. Андреев В. «Індивідуальна історія» як шлях до саморефлексії в постмодерністських практиках історичної науки. *Ейдос*. Альманах теорії та історії іст. науки. Вип. 1. К.: Ін-т історії України НАН України, 2005. С. 206-226.
583. Андреев В. Інтелектуальна біографія: експлікація поняття. *Ейдос*. Альманах теорії та історії історичної науки. Вип. 5. К.: Ін-т історії НАН України, 2011. С. 333-341.
584. Андреев В. Інтегральний напрям сучасної історіографії: інтелектуальна історія. *Ейдос*. Вип. 1. К.: Ін-т історії України НАН України, 2005. С. 17-23.
585. Андреев В. Історик «другого плану» в персональній ієрархії українського історичного співтовариства. *Ейдос*. К., 2009. Вип. 4. С. 295–302.

586. Андрій (Партикевич), архимандрит. «Молитва не була вислухана». Вселенська Патріархія та питання автокефалії Української Православної Церкви, 1919–1920. *Український церковно-визвольний рух і утворення Української Автокефальної Православної Церкви*. К., 1997. С. 65-81.
587. Андрусишин Б. І. Церква в Українській Державі 1917–1920 рр. (доба Директорії УНР): Навч. посібн. К.: Либідь, 1997. 176 с.
588. Антонович М. Проф. д-р Микола Вікул 1888–1935. Його життя й ідеологічна діяльність. *Розбудова Держави*. Квартальник. Видає Провід «Зарева». Денвер. 1955. Ч. 1 (16). С. 21-36.
589. Апанович О. «Зруйнували Запорозжя – колись буде треба». *Український Православний Календар на 1991 рік*. Саут Баунд Брук: Вид. УПЦ в США, 1990. С. 130-131.
590. Артюшенко Ю. Легія українських націоналістів. *Євген Коновалець та його доба*. Мюнхен: Видання фундації ім. Євгена Коновальця, 1974. С. 380-394.
591. Бабенко Л. Л. Радянські органи державної безпеки в системі взаємовідносин держави і православної церкви в Україні (1918 – середина 1950-х рр.): монографія. Полтава: ТОВ «АСМІ», 2014. 549 с.
592. Баженов Л. В. Історичне краєзнавство Правобережної України ХІХ – початку ХХ століть. Становлення. Історіографія. Біобібліографія. Хмельницький, 1995. 256 с.
593. Баженов Л. В. Поділля в працях дослідників і краєзнавців ХІХ–ХХ ст.: Історіографія. Біобібліографія. Матеріали. Кам'янець-Подільський, 1993. 512 с.
594. Білокінь С. І. Байб'як Петро Трохим ович. *Енциклопедія сучасної України*. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=38903 (дата звернення: 17.01.2019).
595. Біляїв В. І. «На неокраїнім крилі»: штрихи до літературних портретів західної діаспори. Донецьк: Схід. видавнич. дім, 2003. 347 с.
596. Бойко А. А. Релігійна журналістика. К.: Видавничо-поліграф. центр «Київ. ун-т», 2016. 307 с.

597. В США віднайдено втрачений архів митрополита УАПЦ Іоана Теодоровича. URL: https://risu.org.ua/ua/index/all_news/orthodox/uapc/53483 (дата звернення: 17.01.2019).
598. В тени великих: образы и судьбы: Сб. науч. статей. Серия «Человек второго плана в истории» / отв. ред. Л. П. Репина. СПб.: Алетейя, 2010. 400 с.
599. «В Українській Церкві велика була духовна сила...». Становлення Української автокефальної православної церкви в описах самовидців та учасників церковно-визвольного руху на Сіверщині та Середньому Подніпров'ї. 1917–1925 рр. / упор., автор вступ. статті А. Л. Зінченко; археограф. підгот. док-тів та археограф. передмова, покажчики І. М. Преловської. Ніжин: ТПК «Орхідея», 2012. 352 с.
600. Варавва Олекса. *Енциклопедія українознавства: у 10 т.* Львів: НТШ у Львові, репринт. відтвор. видання 1955–1984 рр., 1993. Т. 1. С. 208.
601. Великий А. Г. З літопису християнської України. 2-ге вид. Рим; Львів: Місіонер, 1998. Т. I: IX–XI ст. 278 с.
602. Верменич Я. Історія ідей та криза історизму. *Ейдос*. Вип. 1. К.: Ін-т історії України НАН України, 2005. С. 24-27.
603. Верстюк В. Ф., Осташко Т. С. Діячі Української Центральної Ради: Біографічний довідник. К., 1998. 254 с.
604. Вікул М. Початки кількісного хемічного аналізу. Підручник до лекцій та практичних вправ по квантіті для студентів-технологів Української Господарської Академії в ЧСР. Подєбради: Видавнич. Т-во при Укр. Господарськ. Академії в ЧСР, 1924. 126 с.
605. Вікул М. Програма по неорганічній хімії. Подєбради: Т-во при УГА, 1922. 11 с.
606. Вікул М. П. Російсько-український словник термінів фізики і хімії. Гадяч, 1918. 41 с.
607. Вікул Оксана. *Енциклопедія українознавства: у 10 т.* Львів: НТШ, 1993. Т. 1. С. 280.

608. Власовський І. Нарис історії Української Православної Церкви: у 4 т., 5 ч. Нью-Йорк: УПЦ в ЗДА, 1975. Т. IV. Ч. 2. XX ст. 416 с.
609. Вовк О.П. Місце і роль націоналістичних клерикалів в планах реакції. К.: Наук. думка. 140 с.
610. Войналович В. Партійно-державна політика щодо релігії та релігійних інституцій в Україні 1940–1960-х років: політологічний дискурс. К.: Світогляд, 2005. 741 с.
611. Волошин Ю. В. Українська православна церква в роки нацистської окупації. Полтава: Полтав. держ. пед. ін-т ім. В. Г. Короленка, 1997. 126 с.
612. Воронин Олександр Олексійович. *Українська діаспора : літературні постаті, твори, біобібліографічні відомості* / упор. В. А. Просалова. Донецьк: Східн. видавн. дім, 2012. С. 80-81.
613. Герасимова Г. Жегуц Іван. *Українські історики ХХ століття: Біобібліографічний довідник* / Ін-т історії України НАН України. К., 2003. Вип. 2. Ч. 2. 382 с. Серія «Укр. історики».
614. Глазунов Г. Селянський революціонер. Григорій Толмачов-Піддубний та його хресний шлях. *День*. 2006. 21 січня. URL: <https://day.kyiv.ua/uk/article/istoriya-i-ya/selyanskiy-revolucioner> (дата звернення: 10.10.2016).
615. Горбунова Г. А. Епістолярна спадщина як джерело інформації про життя та діяльність митрополита УАПЦ Полікарпа Сікорського. *Архіви України*. 2016. № 3-4. С. 125-140.
616. Горбунова Г. Постать протодиякона Василя Потієнка в історії Української автокефальної православної церкви (за документами ЦДАЗУ). *Сіверянський літопис*. 2011. № 5. С. 72-80.
617. Гордієнко В. В. Православні конфесії в Україні періоду Другої світової війни (вересень 1939 – вересень 1945 рр.): дис. ... канд. іст. наук: 07.00.01 / Київ. ун-т ім. Тараса Шевченка. К., 1999. 189 с.
618. Грідіна І. М. Духовне життя населення України в роки Другої світової війни (1939-1945 рр.): монографія. Донецьк: ДонНУ, 2010. 418 с.

619. Губар А. Духовенство Московської Патріархії в Україні на службі у Гітлера: 1941–1944 роки. К.: Наук. тов-во св. митр. Петра Могили, 1999. 28 с.
620. Данилюк Ю.З., Бажан О.Г. Опозиція в Україні (друга половина 50-х – 80-ті рр. XX ст.). К.: Рідний край, 2000. 616 с.
621. Дзюба І. Інтернаціоналізм чи русифікація: анонс французького видання праці українського вченого і дисидента. *Свобода*. 1968. Ч. 19. 5 травня.
622. Димитрій (Рудюк), митр. 25 років тому відійшов у вічність Патріарх Мстислав Скрипник URL: https://risu.org.ua/ua/index/monitoring/kaleido_digest/71420/ (дата звернення: 11 червня 2018 р.).
623. Дорошенко Д. Короткий нарис історії Християнської Церкви. Виннипег: Вид. Спілка «Еклезія», 1949. 102 с.
624. Дорошенко Д. Православна церква в минулому й сучасному житті українського народу. Берлін: Нація в поході, 1940. 70 с.
625. Дорошенко Т. Олекса Кобець: талант – у багатогранності поета, прозаїка, драматурга, перекладача і педагога. *Дніпрова Зірка*. 2011. 1 травня. URL: <http://dniprowazirka.com.ua/page.php?c=1840> (дата звернення: 5.07.2017).
626. Євсєєва Т. М. Російська православна церква в Україні 1917–1921 рр.: конфлікт національних ідентичностей у православному полі. К.: Ін-т історії України НАН України, 2005. 362 с.
627. Жилюк С. І. Обновленська церква в Україні (1922–1928). Рівне: РДГУ, 2002. 384 с.
628. Зашкільняк Л. Інтелектуальна історія: спроба конвенції (деякі методологічні міркування). *Ейдос*. Вип. 1. К.: Ін-т історії України НАН України, 2005. С. 28-35.

629. Заяць Н. Радіомовлення (Radio programs). *Енциклопедія української діаспори*. Т. 1. URL: http://eudusa.org/index.php?title=Radio_programs (дата звернення: 19.03.2019).
630. Зінкевич О. Справа Української Автокефальної Православної Церкви на процесі Співки Визволення України і її ліквідація у 1930 р. *Сучасність*. 1988. № 7-8. С. 218-228.
631. Зінченко А.Л. Благовістя національного духу (Українська Церква на Поділлі в першій третині ХХ ст.). К.: Освіта, 1993. 256 с.
632. Зінченко А. Визволитися вірою. Життя і діяння митрополита Василя Липківського. К.: Дніпро, 1997. 423 с.
633. Зінченко А. Ієрархи Української церкви: митрополит Микола Борецький, архієпископ Костянтин Кротевич, митрополит Іван Павловський. К.: Укр. Видавн. Співка, 2003. 156 с.
634. Іваницька С. Г. Публіцистична спадщина Сергія Єфремова в контексті суспільних трансформацій: історико-біографічні аспекти (кінець ХІХ ст. – 1920 рік). Монографія: автореф. дис. ... д-ра іст. наук: 07.00.01; 07.00.06. Запорізьк. нац. ун-т, Запоріжжя, 2019. 40 с.
635. Ігнатуша Г. О. Внесок Олександра Воронина у національне відродження України. *Українська діаспора: проблеми дослідження : тези доповідей Міжнар. наук. конференції, 27–28 вересня 2016 р., м. Острог*. Острог : Вид-во Нац. ун-ту «Острозька академія», 2016. С. 207-210.
636. Ігнатуша Г. О. Внесок Олександра Воронина (1926–2013 рр.) у розкриття злочинів радянського тоталітаризму проти Церкви. *Історія та сучасні виклики непокараних злочинів радянського тоталітаризму проти Церкви: матеріали Міжнар. наук.-практич. конференції. м. Київ, 11 червня 2015 р.* Дніпропетровськ: Пороги, 2015. С. 134-139.
637. Ігнатуша Г. О. Громадський компонент творчості Олександра Воронина: реконструкція за матеріалами родинної бібліотеки. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2017. Вип. 48. С. 145-150.

638. Ігнатуша Г. О. Громадський та релігійний діяч: Олександр Воронин (Варавва). *Збірник наукових праць студентів, аспірантів і молодих вчених «Молода наука-2014»*: у 7 т. Запоріжжя : ЗНУ, 2014. Т. 1. С. 37-40.
639. Ігнатуша Г. О. Громадсько-релігійна діяльність Олександра Воронина (1926–2013 рр.) як предмет історичного дослідження. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2016. Вип. 46. С. 197-204.
640. Ігнатуша Г. О. Дослідницька і популяризаторська робота Олександра Воронина (1926–2013 рр.) у галузі історії української церкви. *Матеріали V Всеукраїнської науково-практичної конференції «Історико-філософські дослідження молодих учених» (27 квітня 2017 року, м. Суми)*. Суми: ФОП Цьома С. П., 2017. С. 52-54.
641. Ігнатуша Г. О. Культурологічна сфера творчої діяльності Олександра Воронина: реконструкція за матеріалами родинної бібліотеки Вараввів-Ворониних. *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2017. Вип. 49. С. 88-94.
642. Ігнатуша Г. О. Науково-просвітницька діяльність Олександра Воронина під час відзначення 1000-ліття хрещення Русі (1985–1989 рр.). *Молода наука. Збірник праць аспірантів і студентів історичного факультету Запорізького національного університету*. Запоріжжя: ЗНУ, 2016. Вип. 7. С. 26-29.
643. Ігнатуша Г. О. Олександр Воронин у відзначенні Тисячоліття хрещення України-Русі (1985–1989 рр.). *Історія релігій в Україні: наук. щорічн.* / Ін-т релігієзнавства – філія Львівського музею історії релігії [та ін.]. Львів : Логос, 2015. Кн. 1. С. 511-516.
644. Ігнатуша Г. О. Олександр Воронин: формування особистості *Культурологічний вісник*. Науково-теоретичний щорічник Нижньої Наддніпряниці. 2015. Вип. 34. С. 23-28.

645. Ігнатуша Г. О. Олександр Воронин – фундатор Свято-Вознесенської церкви м. Канева (1989–2013 рр.). *Наукові праці історичного факультету Запорізького національного університету*. 2014. Вип. 40. С. 192-196.
646. Ігнатуша Г. О. Особа «другого плану» як проблема дослідження постаті Олександра Воронина (1926–2013). *Українська біографістика*. 2018. Вип. 16. С. 87-103.
647. Ігнатуша Г. О. Подвижницька діяльність Олександра Воронина (1926–2013 рр.). *Молода наука. Збірник праць аспірантів і студентів історичного факультету Запорізького національного університету*. Запоріжжя: ЗНУ, 2014. Вип. 5. С. 25-28.
648. Ігнатуша Г. О. Пропаганда vs просвітництво: роль О.Воронина в ідеологічному змаганні українців у світі. *Феномен пропаганди та антипропаганди у сучасному світі: історико-політологічний дискурс / за наук. ред. Г.М. Васильчука, О.М. Маклюк, М.М. Бессонової*. Запоріжжя : Інтер-М, 2018. С.222-229.
649. Ігнатуша Г. О. Родина Вікулів як джерело представників української національної еліти. *Держава і церква в новітній історії України. Всеукр. наук. конференція. Зб. наук. статей та матеріалів V Всеукр. наук. конференції «Держава і Церква в новітній історії України» (19-20 лист. 2015 р.)*. Полтава: ТОВ «АСМІ», 2015. С. 415-420.
650. Ігнатуша Г. О. Родина О. Кобця як типовий образ вигнанців-українців з СРСР. *Геноциди та етнічні конфлікти у ХХ столітті : матеріали круглого столу до 100-ї річниці геноциду вірменського народу на теренах Османської імперії (Запоріжжя, 17 квітня 2015 р.) / ред. кол.: Мільчев В.І., Маклюк О.М., Давлетов О.Р. та ін.* Запоріжжя : ЗНТН, 2015. С. 145-149.
651. Ігнатуша Г. О. Роль Олександра Воронина у національному відродженні України (1985–1991 рр.). *По той бік Дніпра: вплив контраверсійних образів «Іншого українця» на формування ментальних кордонів*. Запоріжжя: ЗНУ, 2015. С. 118-122.

652. Ігнатуша Г. О. Формування релігійного світогляду Олександра Воронина (20–40-і рр. ХХ ст.). *Збірник наукових праць студентів, аспірантів і молодих вчених «Молода наука-2015»*: у 5 т. Запоріжжя: ЗНУ, 2015. Т. 1. С. 247-249.
653. Ігнатуша О. М. Інституційний розкол православної церкви в Україні: генеза і характер (XIX ст. – 30-і рр. ХХ ст.). Запоріжжя: Полиграф. 2004. 440 с.
654. Ісіченко Ігор, архиеп. Історія Христової Церкви в Україні. 4-е вид. Харків: АКТА, 2008. 700 с.
655. Історик і Влада. Колективна монографія / В. Андреев та ін.; відп. ред. В. Смолій; творч. керівник проекту І. Колесник. К.: Ін-т історії України НАН України, 2016. 543 с.
656. Історія нашої церкви. *Львівське крайове ставропігійне братство святого апостола Андрія Первозванного*. URL: <https://stavropigia.lviv.ua/index.php?id=25> (дата звернення: 07.12.2018).
657. Історія християнської церкви на Україні: (Релігієзнавчий довідковий нарис) / відп. ред. О. С. Онищенко. К.: Наук. думка, 1991. 104 с.
658. Каганов Ю. О. Конструювання «радянської людини» (1953–1991): українська версія. Запоріжжя: Інтер-М, 2019. 432 с.
659. Киридон А. М. Час випробування: держава, церква, суспільство в радянській Україні 1917–1930-х років. Тернопіль: Підручники і посібники, 2005. 384 с.
660. Клименко О. М. Конструювання пам'яті «нової людини» у 1920-х – 1930-х рр. (на матеріалах УСРР): дис. ... канд. іст. наук. за спец. 07.00.01 / Нац. ун-т «Києво-Могилян. академія»; Київ. ун-т ім. Бориса Грінченка. Київ, 2019. 250 с.
661. Когут З. Російський централізм і українська автономія. Ліквідація Гетьманщини. 1760–1830. К.: Основи. 1996. 317 с.

662. Колесник І. Культурно-інтелектуальна історія як дзеркало «нової наукової революції». *Ейдос*. Вип. 1. К.: Ін-т історії України НАН України, 2005. С. 36-45.
663. Колесник І. Передмова. «Нова біографічна історія» як метод. *Ейдос*. 2014-2015. Вип. 8. С. 7-14. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/eidos_2014-2015_8_3 (дата звернення: 07.12.2018).
664. Колесник І. Український історик та Влада: точка неповернення. *Історик і Влада*. Колективна монографія / В. Андреев та ін.; відп. ред. В. Смолій; творч. керівник проекту І. Колесник. К.: Ін-т історії України НАН України, 2016. С.11-53.
665. Коломієць Л.В. Український художній переклад та перекладачі 1920–30-х років: матеріали до курсу «Історія перекладу»: навчальн. посібн. Вінниця: Нова Книга, 2015. 360 с.
666. Конквест Р. Жнива скорботи: Радянська колективізація і голодомор / пер. з англ. К.: Либідь. 1993. 345 с.
667. Кононенко С. Із в'язниці царської до радянської. *Реабілітовані історією: у 27 т. Черкас. обл. Кн. 3. Сміла*, 2003. С.415-417.
668. Корнелюк С. Історія міста Канева. Видатні історичні постаті району. *Новини Черкас*. 2015. 24 грудня. URL: <https://cherkasy24.info/10781-storya-msta-kaneva.html> (дата звернення: 14.02.2016).
669. Корнилов А. Российская интеллигенция и мир перемещённых лиц стран Европы. *Интеллигенция и мир: Российский междисциплинарный журнал социально-гуманитарных наук*. 2011. № 1. С. 19-37.
670. Корнилов А. А. Белое духовенство лагеря Шляйсгайм. *XVIII ежегодная богословская конференция Православного Свято-Тихоновского гуманитарного университета*. Материалы. Т. 1. М.: Изд-во ПСТГУ, 2008. С. 293-302.
671. Костюк Б. Канадські вчені виклали в online унікальні архіви першої міжнародної конференції з Голодомору URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/29806963.html> (дата звернення: 7.04.2019).

672. Котова Т. А. Повседневная жизнь в европейских лагерях для перемещенных лиц в 1945-1952 гг.: автореф. дис. ... канд. ист. наук: 07.00.02. М., 2018. 29 с.
673. Кривошея В., Кривошея Т. Подоляни – активні діячі національно-визвольного руху початку ХХ століття. *Духовні витоки Поділля: творці історії краю : матеріали міжнар. наук.-практ. конф., 9–11 верес. 1994 р.* Кам'янець-Подільський; Хмельницький: Поділля, 1994. С. 296-297.
674. Кульчицький С. Український Голодомор: оцінка втрат. *Краєзнавство*. 2013. № 4. С. 37-54. URL: history.org.ua/JournALL/kraj/kraj_2013.../6.pdf (дата звернення: 18.01.2017).
675. Легун Ю. В. Товариство подолян при Українській вільній академії наук у США (кінець 1960-х – початку 1970-х рр.). *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету ім. Михайла Коцюбинського*. 2008. Вип. 14. С. 385-389. Серія: Історія. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nzvdpu_ist_2008_14_96.1 (дата звернення: 28.01.2017).
676. Лисенко О. Є. Церковне життя в Україні. 1943–1946. К.: Ін-т історії України НАН України, 1998. 404 с.
677. Лубский А. Человек второго плана: методологические проблемы «нового биографизма» («игра в бисер» или нарративная стратегия историко-биографического исследования). *Ейдос*. К., 2014. Вип. 8. С. 67-84.
678. Ляшко С. М. Джерельна база біографічних досліджень: загальне і особливе. *Українська біографістика*. 2011. Вип. 8. С. 27-50.
679. Максимов І. Сходинки Олекси Варавви-Кобця. *Дзвін*. 1996. № 9 (623). С. 108-111.
680. Малюженко Л. Київ за 1942 р. // Наше минуле: Журнал незалежної іст. думки. Ч. 1 (6). К.: Вид-во М. Коця, 1993. С. 151-182.
681. Маркусь Д. Воронин Олександр. *Енциклопедія української діаспори*. Т. 1. С. 132. URL:

[http://eudusa.org/index.php?title=Voronin_Alexander_\(Varavva\)](http://eudusa.org/index.php?title=Voronin_Alexander_(Varavva)) (дата звернення: 01.03.2019).

682. Марченко Н. П. Інтердисциплінарність як спрага цілісності в осягненні особистості [Рец.]: Генералюк Леся. Універсалізм Шевченка: взаємодія літератури і мистецтва. К.: Наук. думка, 2008. 544 с. *Українська біографістика*. 2010. Вип. 7. С. 378-386.
683. Маслійчук В. Л. Межі й безмежжя української біографістики (кілька міркувань). *Харківський історіографічний збірник* / гол. ред.: С. І. Посохов ; Харківський нац. ун-т ім. В. Н. Каразіна. Харків : НМЦ «СД», 2003. Вип. 6: Біографістика в контексті сучасних історичних та історіографічних досліджень. С. 33-41.
684. Мацько В. П. Варавва Олександр Олексійович. *Електронна бібліотека сучасної України*. URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=33126 (дата звернення: 19.05.2018).
685. Нестуля О. Доля церковної старовини в Україні. 1917–1941 рр. К.: Ін-т історії України НАН України, 1995. Ч. 2. 216 с.
686. Нитченко Д. Він був щирим українським патріотом. *Березіль*. 2009. № 7-8. С. 155-157.
687. Окіпнюк В. Штатна структура і персональний склад прокурорського нагляду за органами державної безпеки радянської України в 1920–1930-х рр. *З архівів ВУЧК-ГПУ-НКВД-КГБ*. 2011. № 2 (37) URL: http://history.org.ua/JournALL/gpu/gpu_2011_2/7.pdf (дата звернення: 28.04.2016).
688. Олекса Кобець (Олексій Петрович Варавва) (29.03.1892 – 05.09.1967). *Літературно-мистецький вернісаж Черкащини*. Вип. 10: методично-бібліограф. матеріали / КЗ «ОУНБ імені Тараса Шевченка»; уклад. Р. П. Круценко. Черкаси, 2012. 20 с.
689. Осташко Т. С. Вікул Сергій Павлович. *Енциклопедія історії України*: у 10 т. К.: Наук. думка, 2003. Т. 1. 688 с.

690. Парафіяльні видання в 1951–1981 роках. *Українська Православна Церква Св. Тройці. 1951–1981*. Боффало-Чіктовага, Н. Й.: УПЦ Св. Тройці, 1981. С. 62-63.
691. Пашенко В. О. Православ'я в новітній історії України. Ч. 1. Полтава: Полтава, 354 с.
692. Плохій С. Брама Європи. Історія України від скіфських воєн до незалежності / пер. з англ. Р. Клочко. Х.: Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2016. 496 с.
693. Погребенник Я. Письменник і його доба: саморух проблематики й поетики творчості О. Кобця (Варавви). *Слово і час*. Журнал Ін-ту літератури ім. Т. Г. Шевченка НАН України та Нац. спілки письменників України. 2000. № 9 (477). С. 36-41.
694. Погребенник Я. В. Творчість О. Кобця (Варавви): рух проблематики і поетики: дис. ... канд. філолог. наук: 10.01.01 / Нац. пед. ун-т ім. М. Драгоманова. К., 2002. 199 с.
695. Подобєд О. Культурне життя та повсякдення переміщених осіб і біженців з України у Західній Німеччині (друга половина 1940-х рр.): дис. ... д-ра іст. наук: 07.00.01 / Черкас. нац. ун-т ім. Богдана Хмельницького. Черкаси, 2018. 549 с.
696. Подобєд О. Українська родина в епоху ДіПі. *Україна Модерна*. URL: <http://uamoderna.com/md/podobed-displaced-person> (дата звернення: 19.03.2019).
697. Попик В. І. Biography – біографіка – біографістика – біобібліографія: понятійний арсенал історикобіографічних досліджень. *Український історичний журнал*. 2015. № 3. С. 122-137.
698. Потапова О. Б. Гартуючи віру в Україну: православне духовенство в суспільному житті України у 1917–1920 рр.: монографія. Суми: СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2014. 206 с.
699. Преловська І. Видатний церковний діяч Іван Теодорович (1887–1971) – портрет на тлі доби. *Іван Теодорович Архієпископ У.А.П.Ц. в Америці й*

- Канаді. *Благодатність ієрархії У.А.П.Ц. (Української Автокефальної Православної Церкви)*. К.: Вид-во «Архангельський глас» Києво-Михайлівський Золотоверхий монастир КПБА, 2009. С. 5-94.
700. Присяжнюк Ю. Ментальність і ремесло історика. Методологічна парадигма селянствознавчих студій в Україні на зламі ХХ–ХХІ ст. Черкаси: Вертикаль, ПП Кандич С. Г., 2006. 122 с.
701. Релігійне пристосовництво та атеїстичне виховання. К.: Наук. думка, 1965. 171 с.
702. Репіна Л. Інтелектуальна історія сьогодні: методи, проблеми, перспективи. *Ейдос*. Вип. 1. К.: Ін-т історії України НАН України, 2005. С. 89-106.
703. Рибальченко Р. К. Харківська культурна еміграція 1942–1943 років. Харків: Курсор, 2005. 197 с.
704. Рибачук М. Ф., Уткін О. І., Кирюшко М. І. Національне відродження і релігія. К.: Асоціація «Україно», 1995. 208 с.
705. Саган О. Н. Національні прояви православ'я: український аспект. К.: Світ знань. 2001. 256 с.
706. Смирнов А. Архіпастирська праця єпископа Переяславського Мстислава Скрипника в роки німецької окупації. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія»*. Вип. 22. 2014. С. 163-176. Серія «Історичні науки».
707. Смирнов А. Мстислав (Скрипник): громадсько-політичний і церковний діяч. 1930–1944: монографія. К.: Смолоскип, 2008. 326 с.
708. Смирнов А. Українська православна діаспора. *Нашого цвіту по всьому світу*. Ч. 2. Післявоєнні випробування. URL: <https://svitua.org/all-featured/item/7685-ukrainska-pravoslavna-diaspora-ch-2-pisliavoienni-vuprobuvannia.html> (дата звернення: 17.02.2019).
709. Сорокопуд І. І. Крутими дорогами. Сорокопуд І. І. *Струмки могутньої ріки*. Канів, 1998. С. 11-13.

710. Старовойт І. Варавва Олекса (Oleksa Varavva). *Енциклопедія української діаспори*. Т. 1 URL: http://eudusa.org/index.php?title=Varavva_Oleksa (дата звернення: 01.03.2019).
711. Старовойт І. Вікул Оксана (Oksana Vikul). *Енциклопедія української діаспори*. Т. 1. URL: http://eudusa.org/index.php?title=Vikul_Oksana (дата звернення: 1.03.2019).
712. Старовойт І. «Воскресіння» (Resurrection Press) *Енциклопедія української діаспори*. Т. 1 URL: http://eudusa.org/index.php?title=Resurrection_Press (дата звернення: 01.03.2019).
713. Степовик Д. В. Патріарх Мстислав: життя і архіпастирська діяльність. К.: Мистецтво, 2007. 448 с.
714. Тарасов В. Візуальна публіцистика як історичне джерело. *Альманах "ДіПініада". 1946–1947* / відп. ред. О. Коляструк. Харків: ХДАДМ, 2017. 140 с.
715. Тарасов В. В. Повсякденне життя у таборах переміщених осіб в окупованій Німеччині (за матеріалами журналу «ДіПініада», 1946–1947 рр.). *Грані*. Науково-теоретичний альманах. 2016. № 138 (10). С. 98-105.
716. Тисячоліття Християнства в Україні. Урочистості 1988 року / гол. ред. О. Зінкевич; гол. редкол. Ю. Солтис. Нью-Йорк: Крайовий комітет Тисячоліття Християнства в Україні, 1992. 524 с.
717. Тош Д. Стремление к истине. Как овладеть мастерством историка / пер. с англ. Коробочкин М. Л. М.: Весь мир, 2000. 296 с.
718. Тригуб О. Андрій Гук – між СВУ й автокефалією. *Реабілітовані історією. Миколаївська область*. Миколаїв: Іліон, 2017. Т. 7. С. 388-394.
719. Тригуб О. Віряни УАПЦ у жорнах тоталітарного режиму (на матеріалах справи Петра Кульчицького). *Революції в Україні ХХ-ХХІ століття: співзвуччя епох. Матеріали Міжнар. наук. конференції, присвяченої вшануванню пам'яті жертв трагічних подій, які отримали*

історичну назву «Великий терор 1937–1938 рр.» 20 квітня 2018 р., Одеса.
Одеса: ОДУВС, 2018. С. 76-81.

720. Тригуб О. Розгром української церковної опозиції в Російській Православній Церкві (1922–1939 рр.): монографія. Миколаїв: ТОВ «Фірма «Іліон», 2009. 312 с.
721. Тригуб О. П. Руська Православна Церква у міжнародних відносинах: Навч. посібн. Миколаїв: Іліон, 2014. 244 с.
722. Удод О. А. Аксіологічний (ціннісний) підхід у методології та методиці історії. *Наукові праці історичного факультету Запорізького державного університету*. 2000. Вип. 11. С. 164-173.
723. Україна: Енциклопедія для молоді / гол. ред. Л. Івченко-Коваленко. Саут Баунд Брук, Н. Дж.: Об'єднання Укр. правосл. сестрицтв у США, 1971. 271 с.
724. Українські вісті в Європі й Америці (1945-2000). Бібліографічний покажчик змісту газети Українські вісті у 2-х т. / упор. Козак С. К.: Літ. Україна; Ярославів Вал, 2010. Т. I: 1945-1967. 592 с.
725. Українські вісті в Європі й Америці (1945-2000). Бібліографічний покажчик змісту газети Українські вісті у 2-х т. / упор. Козак С. К.: Літ. Україна; Ярославів Вал, 2010. Т. II: 1968–2000. 560 с.
726. Ульяновський В. І. Церква в Українській Державі 1917–1920 рр. (доба Української Центральної Ради): Навч. посіб. К.: Либідь, 1997. 200 с.
727. Форостюк О. Д. Правове регулювання державно-церковних відносин на Донбасі у 1917–1941 роках. Луганськ: РВВ ЛІВС, 2000. 166 с.
728. Хижун Я. В. Варавва Олексій Петрович (псевдонім О. Кобець). *Енциклопедія Сучасної України*. К.: НАН України, НТШ, 2005. Т. 4. 700 с.
729. Хомчук О. Церква поза церковною огорожею. Розколи і руйнація Української Православної Церкви в пошуках «константинопольського визнання». Чикаго, Іллінойс, США, 2002. 621 с.
730. Ченцов В. В. Політичні репресії в Радянській Україні в 20-ті роки. Тернопіль: Збруч, 2000. 482 с.

731. Чишко В. Біографічна традиція та наукова біографія в історії і сучасності України / НАН України; Національна бібліотека України ім. В. І. Вернадського. Ін-т біографічних досліджень. К.: БМТ, 1996. 238 с.
732. Чухлій С. О. «Історик другого плану» як історіографічний концепт. *Історіографічні та джерелознавчі проблеми історії України. Професійна етика історика у міждисциплінарному просторі*. Донецьк: ЛІРА, 2014. С. 158-167.
733. Яковенко Н. Вступ до історії. К.: Критика, 2007. 376 с.

Електронні ресурси

734. Історія парафії. URL: <https://www.ukrainischorthodoxneuulm.de/tr.html>
735. Канівська гімназія ім. Івана Франка Канівської міської ради Черкаської області. URL: <https://sites.google.com/site/kanivgymnasia/home/muzeie-gimnaziie>
736. Радіо Свобода. URL: <https://www.radiosvoboda.org/>
737. Свобода – газета української громади в Америці. PDF архів (1893–2015 роки). URL: <https://svoboda-news.com/svwp/pdfархів>
738. Українська Автокефальна Православна Церква. Харківсько-Полтавська єпархія. Парафії. URL: <http://uarc.org.ua/parafiyi/>
739. Українська Автокефальна Православна Церква в Діаспорі. Офіційний веб-сайт. URL: <http://www.uaoc-diaspora.com/index.htm>
740. Українська Православна Церква. Свято-Покровська Парафія м. Мюнхен. URL: <http://www.ukrainisch-orthodox.de/>
741. Школа I-III ступенів № 186 міста Києва. Історія школи. URL: http://school186.kiev.sch.in.ua/pro_shkolu/istoriya_shkoli/
742. Diasporiana.org.ua електронна бібліотека. URL: <http://diasporiana.org.ua/>
743. ProSlovo. URL: <http://proslovo.com/people>
744. Ukrainian Orthodox Church of the USA. URL: <http://www.uocofusa.org>
745. Ukrainische Orthodoxe Kirche in Neu-Ulm (Patriarchat Konstantinopel)

ДОДАТКИ

Додаток А

Фото Олександра Олексійовича Воронина. [Б. д.]

Воронин Олександр Олексійович. *Електронна бібліотека сучасної України.*

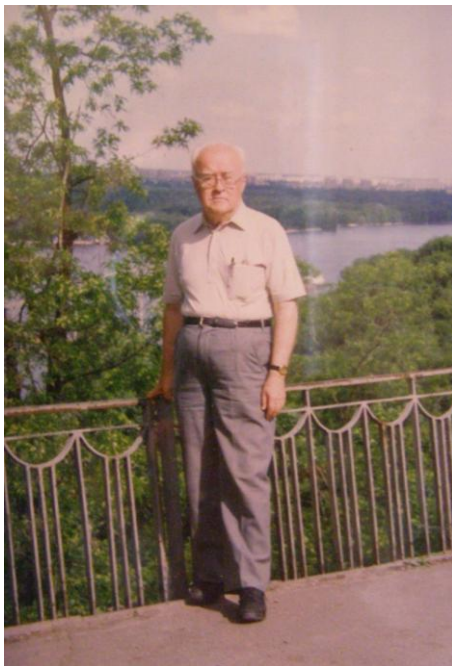
URL: http://esu.com.ua/search_articles.php?id=33126

Додаток Б

Родинні джерела О. Воронина

Родина Вараввів: бабуся Марія Власівна Варавва, дід Петро Минович серед дітей і онуків [Б. д.]

О. Воронин у м. Канів. 1993 р.

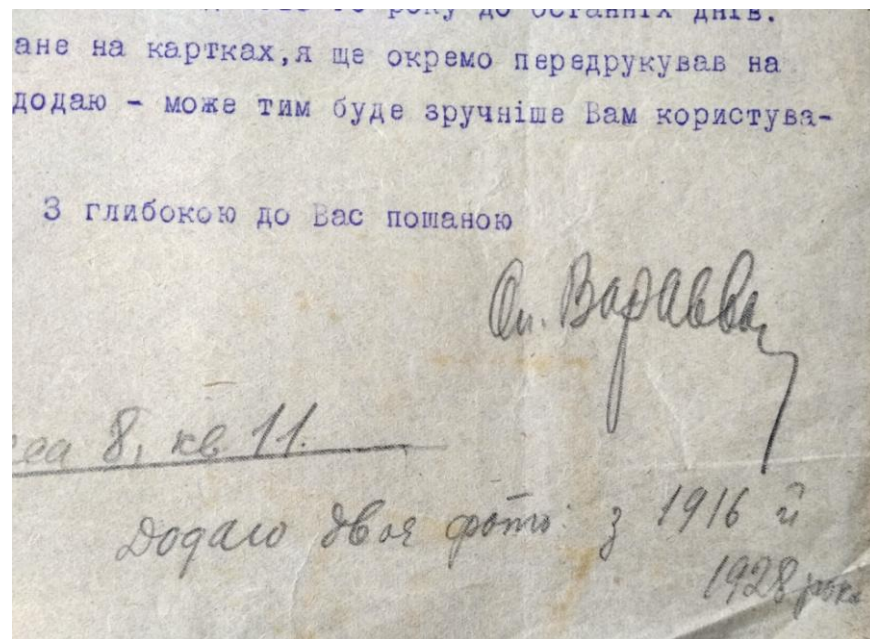

О. Воронин у родинному колі Вараввів. м. Канів. 1993 р.

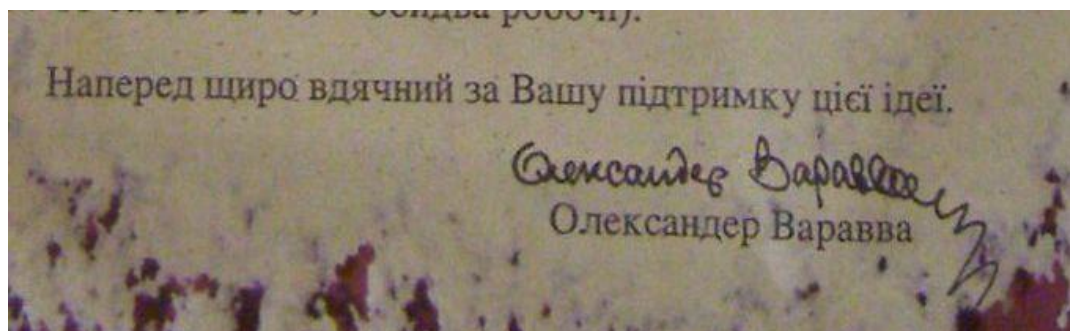
Літературно-меморіальний музей братів Вараввів Канівської гімназії ім. Івана Франка Канівської міської ради.

Додаток В

Автографи О. Кобця і О. Воронина. 1928, 1995 рр.

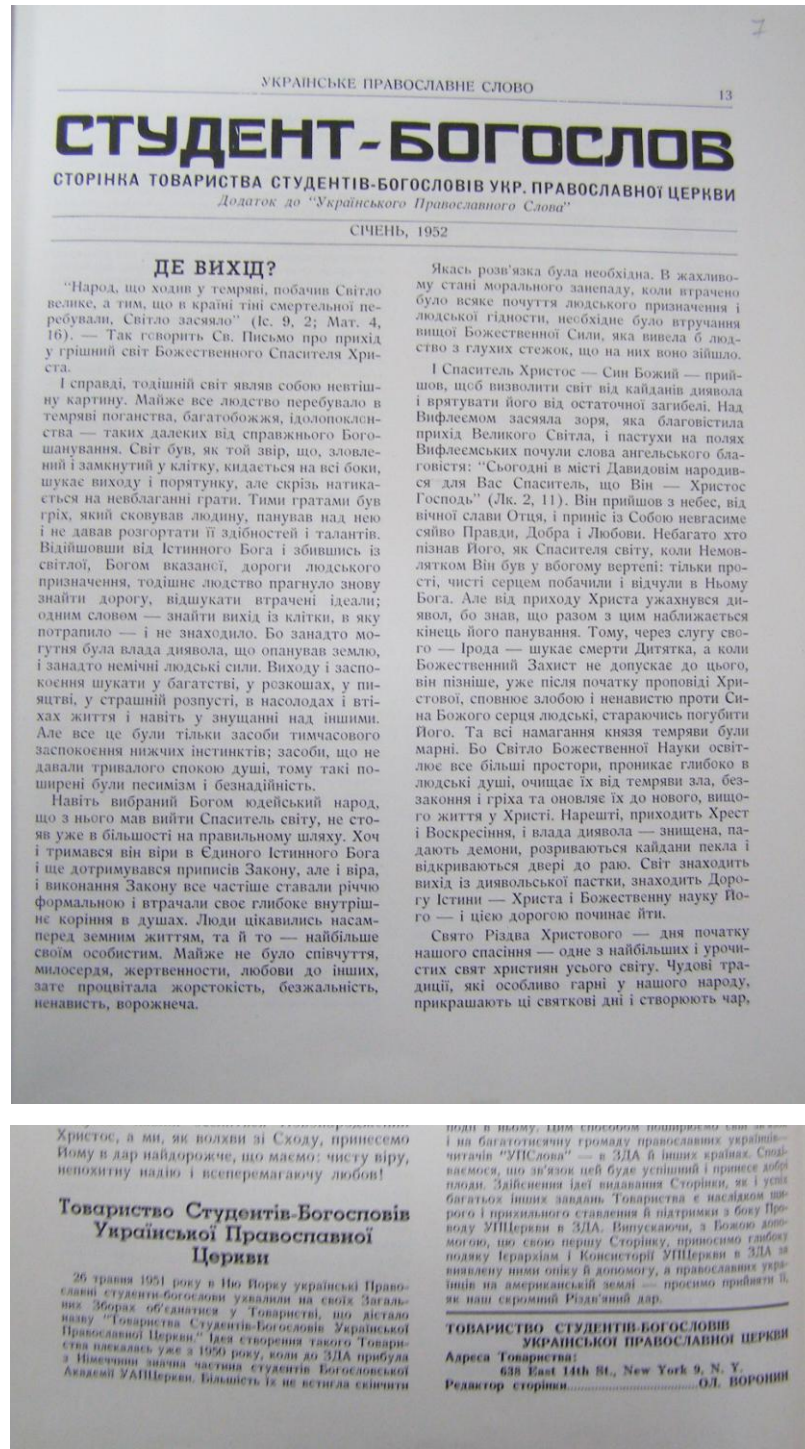
ІР НБУВ. Ф. 27. Спр. 907. Арк. 8.

Літературно-меморіальний музей братів Вараввів Канівської гімназії ім. Івана Франка Канівської міської ради.

Додаток Г

Перший випуск сторінки «Студент-Богослов», редактованої О. Ворониним в офіційному органі УПЦ в США «Українське Православне Слово». 1952 р.

Українське Православне Слово. 1952. Ч. 1. Січень. С. 13-14. Науково-довідкова бібліотека ЦДАЗУ. Інв. № 1733. Арк. 7-7 зв.

Додаток Е

Оголошення про громадські заходи за участю О. Воронина у парафії
Св. Тройці Боффало-Чіктовага. 1969 р.

П А Р А Ф І Я Л Ь Н І
В І С Н И К
У К Р А І Н Ъ С Ъ К О Ї П Р А В О С Л А В Н О Ї Ц Е Р К В И В Б О Ф Ф А Л О - Ч І К Т О В А Г А
В І А Ш Т О В Ъ С, В П Е Р Ш Е З А С В О Ю І С Т О Р І Ю,
С П І Л Ь Н И Й
Р І З Д В Я Н И Й О Б І Д
Щ О В І Д Б У Д Е Т Ь С Я У П А Р А Ф І Я Л Ь Н І Й З А Л І
(2 0 0 К О М О П А Р К Б У Л Ъ В А Р, Н Е Д А Л Е К О В І Д К І Н І О Н Р О В Ц)
1 9 С І Ч Н Я 1 9 6 9 Р О К У

Обід складатиметься із традиційних Свят-Вечірніх страв, смачно приготованих Сестрицтвом Св.Княгині Київської Ольги.

Доповідь на тему "Різдвяні звичаї українського народу" виголо- сить Ол. Воронин.

З великим концертом Різдвяних колядок виступлять Парафіяльний Хор і вокальна група "Троянди".

Зберімося всі, як одна велика родина, щоб у цей день спільно відчутти чар наших споконвічних Різдвяних традицій, згадати наших предків, які ці традиції витворили, і піснями прославляючи Боже Дитятко, закінчити цьогорічний цикл Різдвяних Свят!

Початок обіду о 1-й годині дня.
Вступ, для дорослих, 2,50

П А Р А Ф І Я Л Ь Н І
В І С Н И К
У К Р А І Н Ъ С Ъ К О Ї П Р А В О С Л А В Н О Ї Ц Е Р К В И В Б О Ф Ф А Л О - Ч І К Т О В А Г А
В І А Ш Т О В Ъ С, В П Е Р Ш Е З А С В О Ю І С Т О Р І Ю,
С П І Л Ь Н И Й
Р І З Д В Я Н И Й О Б І Д
Щ О В І Д Б У Д Е Т Ь С Я У П А Р А Ф І Я Л Ь Н І Й З А Л І
(2 0 0 К О М О П А Р К Б У Л Ъ В А Р, Н Е Д А Л Е К О В І Д К І Н І О Н Р О В Ц)
1 9 С І Ч Н Я 1 9 6 9 Р О К У

Обід складатиметься із традиційних Свят-Вечірніх страв, смачно приготованих Сестрицтвом Св.Княгині Київської Ольги.

Доповідь на тему "Різдвяні звичаї українського народу" виголо- сить Ол. Воронин.

З великим концертом Різдвяних колядок виступлять Парафіяльний Хор і вокальна група "Троянди".

Зберімося всі, як одна велика родина, щоб у цей день спільно відчутти чар наших споконвічних Різдвяних традицій, згадати наших предків, які ці традиції витворили, і піснями прославляючи Боже Дитятко, закінчити цьогорічний цикл Різдвяних Свят!

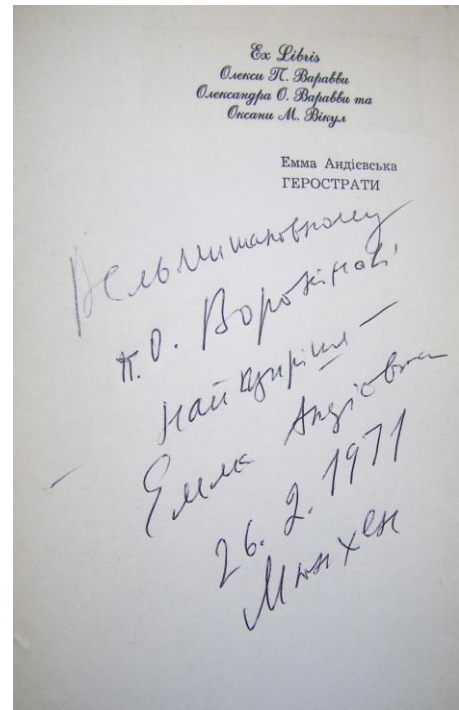
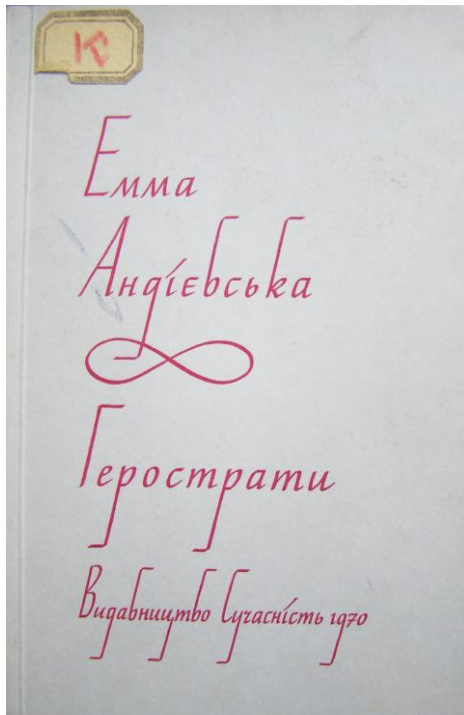
Початок обіду о 1-й годині дня.
Вступ, для дорослих, 2,50

Парафіяльне слово. 1969. Чч.1(28)-34(61). URL:
<http://diasporiana.org.ua/periodika/16383-parafiyalne-slovo-1969-chch-1-28-34-61/>

Додаток Ж

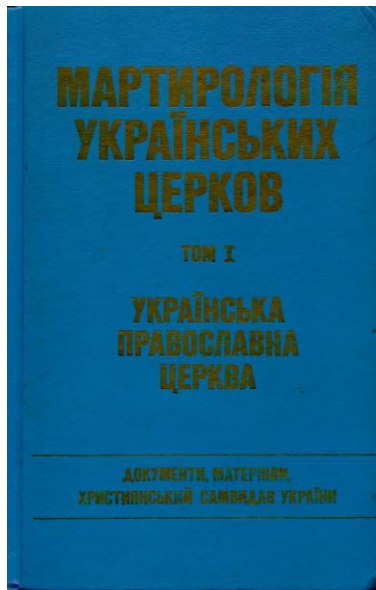
Книга лауреата Шевченківської премії (2018 р.) Е. Андієвської з дарчим підписом авторки О. Ворониної та екслібрисом родинної бібліотеки Варавнів. 1971 р.

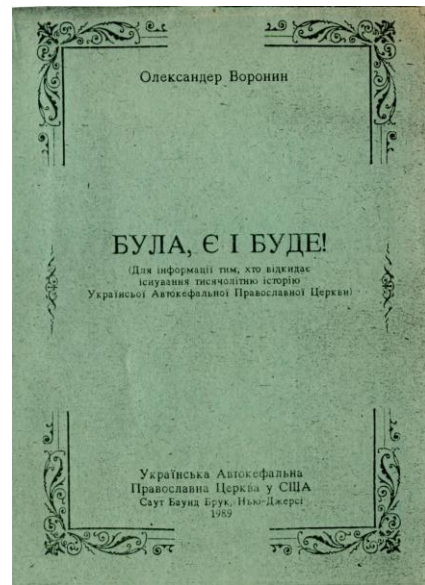
Бібліотека Каневської гімназії імені Івана Франка. Інв. № 1758.

Додаток З

Найвідоміші праці О. Воронина. 1987–1992 рр.

Мартирологія українських Церков: у 4-х т. Т. I. Українська Православна Церква. Док., матер., християнський самвидав України / упоряд. і ред. О. Зінкевич, О. Воронин. Торонто; Балтимор: Смолоскип. 1987. 1207 с.

Воронин О. Була, є і буде! (Для інформації тим, хто відкидає існування тисячолітню історію Української Автокефальної Православної Церкви). Саут Баунд Брук, Нью-Джерсі: УПЦ у США, 1989. 29 с.

Воронин О. Автокефалія Української Православної Церкви. Кесінгтон, США: Воскресіння, 1990. 64 с.

Воронин О. Історичний шлях УАПЦ. Кенсінгтон, США: Воскресіння, 1992. 136 с.

Додаток К

Книжкова продукція українського видавництва «Воскресіння», США,
очолюваного О. Ворониним. 1992–1993 рр. Редактор О. Воронин

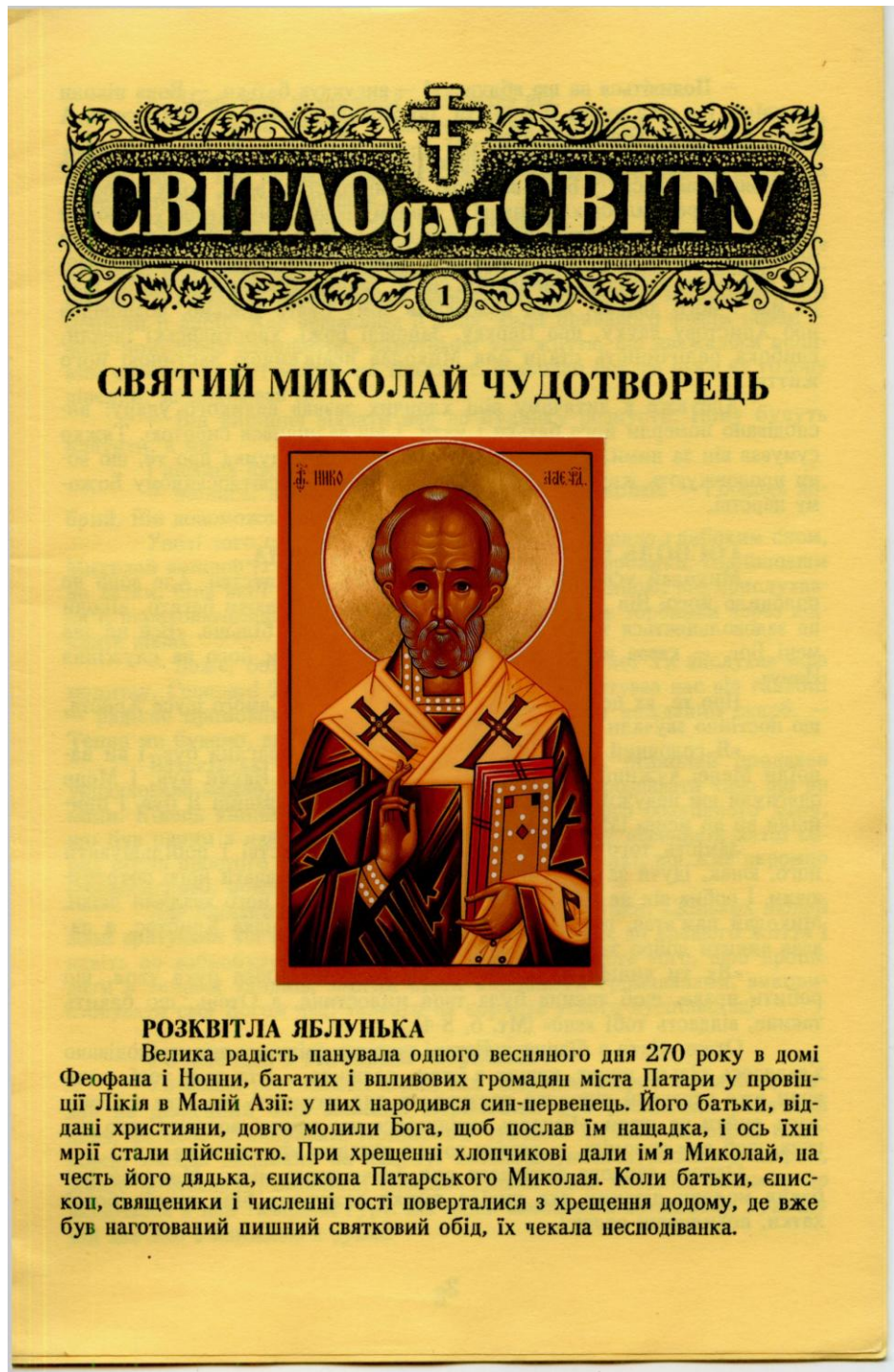
Михаїл, митр. Поширений катехизис
Православної Церкви Христової. 2-е
вид. Кесінгтон; К.: Воскресіння,
1992. 176 с

Карачківський М., свящ. Священна
історія Нового Заповіту. 2-ге, наново
ілюстроване, вид. Кесінгтон:
Воскресіння, 1993. 120 с.

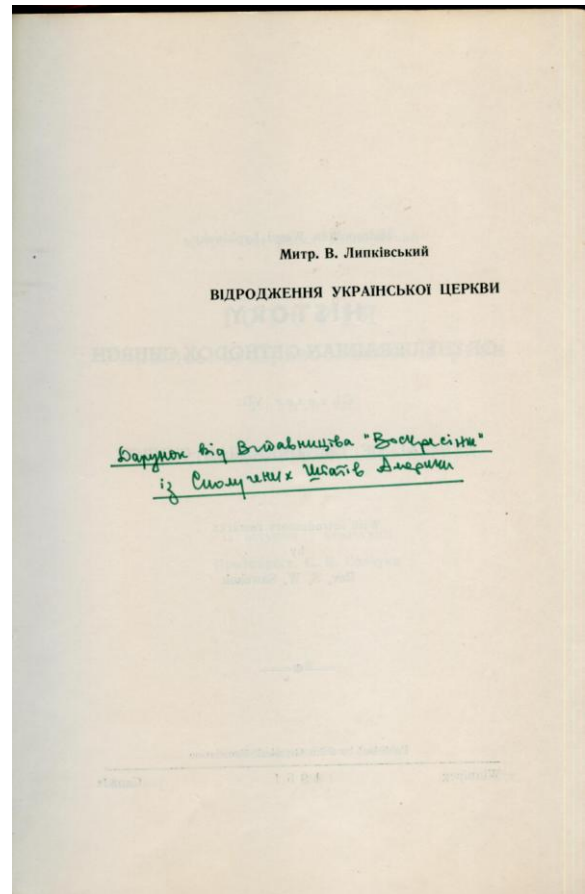
Додаток Л

Перший випуск релігійно-просвітницьких листків «Світло для світу», виданих видавництвом «Воскресіння» для поширення в Україні і редагованих О. Ворониним. 1991–1992 рр.

Додаток М

Обкладинка праці митрополита Василя Липківського з особистим підписом Олександра Воронина, надісланої від видавництва «Воскресіння», США в Україну. 1998 р.

Особистий архів Ігнатуші Г. О.

Додаток Н

Канівська гімназія ім. Івана Франка Канівської міської ради та Літературно-меморіальний музей братів Вараввів

Канівська гімназія ім. Івана Франка та експозиція музею братів Вараввів

Директор гімназії О. Ліворук та Г. Ігнатуша з в бібліотеці, переданій О. Ворониним.
м. Канів, 2013 р.

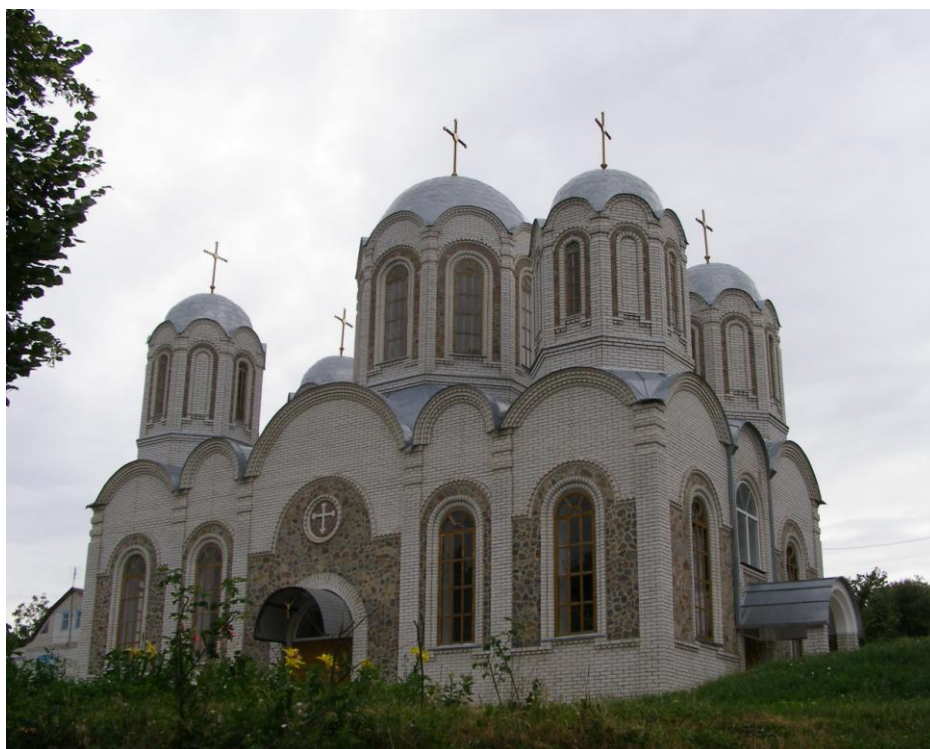

Директор гімназії О. Ліворук та Г. Ігнатуша в Літературно-меморіальному музеї братів Вараввів. м. Канів, 2013 р.

Особистий архів Ігнатуші Г. О.

Додаток О

**Свято-Вознесенська церква м. Канів,
фундатором якої був О. Воронин (2001–2007)**

Особистий архів Ігнатуші Г. О.

Додаток П

Бібліографія основних праць і публікацій О. Воронина за 1952-2009 рр.

1952

1. Воронин О. Джерела нашої Віри. *Студент-Богослов*. Сторінка Товариства Студентів-Богословів Української Православної Церкви. Додаток до «Українського Православного Слова». 1952. Ч. 12. Грудень. С. 7-8.
2. [Воронин О.]. Де вихід? *Студент-Богослов*. 1952. Ч. 1. Січень. С. 13-14.
3. [Воронин О.]. Освячення Плодів у День Преображення Господнього. *Студент-Богослов*. 1952. Ч. 8. Серпень. С. 10.
4. [Воронин О.]. Покаяння двері відкрий мені, життяподавче... *Студент-Богослов*. 1952. Ч. 1. Лютий С. 13-14.
5. [Воронин О.]. Рух міжцерковної єдності. *Студент-Богослов*. 1952. Ч. 11. Листопад. С. 9-10.
6. [Воронин О.]. Святий Рівноапостольний Великий князь Володимир. *Студент-Богослов*. 1952. Ч. 7. Липень. С. 11-13.
7. [Воронин О.]. Свято із свят, торжество із торжеств... *Студент-Богослов*. 1952. Ч. 4. Квітень. С. 14-15.
8. [Воронин О.]. Товариство Студентів-Богословів Української Православної Церкви. *Студент-Богослов*. 1952. Ч. 1. Січень. С. 14.
9. [Воронин О.]. У 20-ті роковини архиєпископства Митрополита Полікарпа. *Студент-Богослов*. 1952. Ч. 4. Квітень. С. 16.
10. [Воронин О.]. Христос серед нас! *Студент-Богослов*. 1952. Ч. 5. Травень. С. 11-12.
11. Воронин О. Чому наша віра зветься православною. *Студент-Богослов*. 1952. Ч. 9. Вересень. С. 10-11.
12. [Воронин О.]. Шлях смирення – благословенний шлях. *Студент-Богослов*. 1952. Ч. 8. Серпень. С. 8-10.

1953

13. «Наша Церква». Друкований орган парафії Св. Тройці в м. Боффало. Редактор і видавець.

1954

- 14.Воронин О. Дорогою досконалого щастя. *Українське Православне Слово*. 1954. Ч. 3. С. 9-10.
- 15.Воронин О. Культ святих у Церкві Христовій. *Віра і Знання. Праці Науково-Богословського Інституту УПЦ в ЗДА* / гол. ред. П. Ковалів. Нью-Йорк: УПЦ в ЗДА, 1954. Т. 1. 140 с. С. 80-85.
- 16.Воронин О. Світло, що світить у світі темряві. *Українське Православне Слово*. 1954. Ч. 1. С. 7-8.

1955

- 17.Воронин О. Єдина Церква Христова й роз'єднане християнство. *Українське Православне Слово*. 1955. Ч. 2. С.4-6; Ч. 3. С. 8-9; Ч. 5. С. 9-11; Ч. 7. С. 9-11; Ч. 10. С. 6-8; Ч. 11. С. 9-12; Ч. 12. С. 10-13.

1956

- 18.Воронин О. Єдина Церква Христова й роз'єднане християнство. Нью Йорк; Бавнд Брук: УПЦ в США, Наук.-Богослов. Ін-т. 1956. Т. 1. 52 с.
- 19.Воронин О. Єдина Церква Христова й роз'єднане християнство. *Українське Православне Слово*. 1956. Ч. 4. С. 7-10; Ч. 7. С. 6-9; Ч. 8. С. 8-10; Ч. 9. С. 8-10; Ч. 10. С. 12-14.

1957

- 20.Воронин О. Єдина Церква Христова й роз'єднане християнство. *Українське Православне Слово*. 1957. Ч. 1. С. 13-16; Ч. 2. С. 9-10; Ч. 4. С. 12-14; Ч. 5. С. 8-10; Ч. 6. С. 9-12; Ч. 9. С. 7-10.
- 21.Воронин О. Хрестоносні походи і Православний Схід. *В обороні Віри* / ред. В. Іванис та ін. Торонто: Вид. Правосл. Братства св. Володимира в Торонто, 1957. Ч. 3. 154 с. С. 62-88.

1959

- 22.Воронин О., маг. Католицькі Вселенські Собори до реформації. *В обороні Віри* / ред. В. Іванис та ін. Торонто: Вид. Правосл. Братства св. Володимира в Торонто, 1959. Ч. 4. 154 с. С. 37-77.

1960

- 23.Воронин О. Великі Святителі Христової Церкви. *Українське Православне Слово*. 1960. Ч. 2. С. 5-6.
- 24.Воронин О. На Горі Христових Заповідей. *Українське Православне Слово*. 1960. Ч. 5. С. 4-6; Ч. 6. С. 7-8; Ч. 7. С. 3-6; Ч. 8. С. 5-6; Ч. 9. С. 3-5; Ч. 10. С. 3-4; Ч. 11. С. 4-5; Ч. 12. С. 6.

1968

- 25.«Парафіяльне Слово». Орган Української Православної Церкви св. Тройці в Бофало-Чіктовага, Нью-Йорк. Редактор і видавець. 1968–1971.
- 26.[Воронин О.]. В День Преображення Господнього. *Парафіяльне Слово*. Орган Української Православної Церкви св. Тройці в Бофало-Чіктовага, Нью-Йорк. 1968. № 11. 18 серпня. С. 1-2.
- 27.[Воронин О.]. В неділю святих праотців. *Парафіяльне Слово*. 1968. № 27. 29 грудня. С. 1-3.
- 28.[Воронин О.]. В пошуках справжнього щастя. *Парафіяльне Слово*. 1968. № 6. 30 червня. С. 1-2.
- 29.[Воронин О.]. Готуймо дорогу Божественному Сіячеві! *Парафіяльне Слово*. 1968. № 20. 3 листопада. С. 1-2.
- 30.[Воронин О.]. Для добра Церкви і народу. *Парафіяльне Слово*. 1968. № 10. 11 серпня. С. 1-2.
- 31.[Воронин О.]. І шануємо хрест Твій святий.... *Парафіяльне Слово*. 1968. № 15. 29 вересня. С. 1.
- 32.[Воронин О.]. На порозі Різдвяного Посту. *Парафіяльне Слово*. 1968. № 22. 24 листопада. С. 1-2.
- 33.[Воронин О.]. Напередодні великого діла. *Парафіяльне Слово*. 1968. № 9. 21 липня. С. 1-2.
- 34.[Воронин О.]. Під святим Її омофором. *Парафіяльне Слово*. 1968. № 17. 13 жовтня. С. 1-2.
- 35.[Воронин О.]. Різдво Пресвятої Богородиці. *Парафіяльне Слово*. 1968. № 14. 22 вересня. С. 1-2.

- 36.[Воронин О.]. Святий апостол Андрій Первозванний. *Парафіяльне Слово*. 1968. № 25. 15 грудня. С. 1-3.
- 37.[Воронин О.]. Свято апостолів Петра и Павла. *Парафіяльне Слово*. 1968. № 8. 14 липня. С. 1-2.
- 38.[Воронин О.]. Свято Пресвятої Тройці. *Парафіяльне Слово*. 1968. № 4. 9 червня. С. 1-2.
- 39.[Воронин О.]. Слухаймо, розуміймо, виконуймо! *Парафіяльне Слово*. 1968. № 21. 10 листопада. С. 1-2.
- 40.[Воронин О.]. Трагедія, якої неможна забути. *Парафіяльне Слово*. 1968. № 3. 2 червня. С. 1.
- 41.[Воронин О.]. У день Вознесіння Христового! *Парафіяльне Слово*. 1968. Ч. 2. 26 травня. С. 1-2.
- 42.Воронин О. Християнська любов. *Парафіяльне Слово*. 1968. № 24. 8 грудня. С. 1-3.
- 43.[Воронин О.]. Школа – запорука нашого майбутнього. *Парафіяльне Слово*. 1968. № 13. 8 вересня. С. 1-2.
- 1969**
- 44.[Воронин О.]. А на Україні – «Свято Весни». *Парафіяльне Слово*. 1969. № 13 (40). 13 квітня. С. 4.
- 45.[Воронин О.]. А Третій же празник – Святе Водохреща... *Парафіяльне Слово*. 1969. № 3 (30). 19 січня. С. 1-2.
- 46.[Воронин О.]. Біля Хреста Господнього. *Парафіяльне Слово*. 1969. № 10 (37). 16 березня. С. 1-2.
- 47.[Воронин О.]. Болюча втрата. *Парафіяльне Слово*. 1969. № 22 (49). 13 липня. С. 6.
- 48.[Воронин О.]. Будьмо витривалі! *Парафіяльне Слово*. 1969. № 11 (38). 23 березня. С. 1-2.
- 49.[Воронин О.]. В день пам'яти Великої Княгині. *Парафіяльне Слово*. 1969. № 24 (51). 27 липня. С. 1-3.

- 50.[Воронин О.]. В неділю про Страшний Суд. *Парафіяльне Слово*. 1969. № 6 (33). 16 лютого. С. 1-2.
- 51.[Воронин О.]. В поклоні матері. *Парафіяльне Слово*. 1969. № 17 (44). 11 травня. С. 1-3.
- 52.Воронин О. Ведмедикове свято (казка, схожа на правду). *Парафіяльне Слово*. 1969. № 1 (28). 7 січня. С. 3-5; № 3 (30). 12 січня. С. 6-8; № 4 (31). 26 січня. С. 4-6; № 5 (32). 2 січня. С. 3-7.
- 53.Воронин О.]. День Господній – по-християнському. *Парафіяльне Слово*. 1969. № 23 (50). 20 липня. С. 1-3.
- 54.[Воронин О.]. Дещо з правил і звичаїв церковних. *Парафіяльне Слово*. 1969. № 21 (48). 15 червня. С. 1-3.
- 55.[Воронин О.]. І це в ім'я Христове? *Парафіяльне Слово*. 1969. № 27 (54). 31 серпня. С. 1-3; № 28 (55). 14 вересня. С. 1-3.
- 56.[Воронин О.]. Колись і тепер. *Парафіяльне Слово*. 1969. № 31 (58). 5 жовтня. С. 1-2.
- 57.[Воронин О.]. Міг бути рай на Землі. *Парафіяльне Слово*. 1969. № 8 (35). 2 березня. С. 1-2.
- 58.[Воронин О.]. На смерть Першоієрарха УАПЦ митрополита Ніканора. *Парафіяльне Слово*. 1969. № 11 (38). 23 березня. С. 4.
- 59.[Воронин О.]. Нерукотворний палац. *Парафіяльне Слово*. 1969. № 15 (42). 27 квітня. С. 1-3.
- 60.[Воронин О.]. Однієї ми Матері діти... *Парафіяльне Слово*. 1969. № 4 (31). 26 січня. С. 1-2.
- 61.[Воронин О.]. Пам'яті учителів і просвітителів слов'янських. *Парафіяльне Слово*. 1969. № 19 (46). 25 травня. С. 1-3.
- 62.[Воронин О.]. Перший рік «Слова». *Парафіяльне Слово*. 1969. № 18 (45). 18 травня. С. 1-3.
- 63.Воронин О., экс-редактор. «Парафіяльне Слово» – жертва цензури. *Парафіяльне Слово*. 1969. № 34 (61). 21 жовтня. С. 1-3.

- 64.[Воронин О.]. Починаємо Великий піст. *Парафіяльне Слово*. 1969. № 7 (34). 23 лютого. С. 1-2.
- 65.[Воронин О.]. Свято подяки і надії. *Парафіяльне Слово*. 1969. № 1 (28). 7 січня. С. 1-3.
- 66.[Воронин О.]. Смерть і воскресіння. *Парафіяльне Слово*. 1969. № 14 (41). 20 квітня. С. 1-2.
- 67.[Воронин О.]. Трохи про весну, зайчиків, Easter і Великдень. *Парафіяльне Слово*. 1969. № 12 (39). 6 квітня. С. 1-2.
- 68.[Воронин О.]. У день пам'яті Великого Кобзаря. *Парафіяльне Слово*. 1969. № 9 (36). 9 березня. С. 1-2.
- 69.[Воронин О.]. Уважно погляньмо на себе. *Парафіяльне Слово*. 1969. № 25 (52). 17 серпня. С. 1-2.
- 70.[Воронин О.]. Уміймо цінити те, що маємо. *Парафіяльне Слово*. 1969. № 22 (49). 13 липня. С. 2-4.
- 71.[Воронин О.]. Хто Він? *Парафіяльне Слово*. 1969. № 32 (59). 12 жовтня. С. 1-3; № 33 (60). 19 жовтня. С. 1-2.
- 72.[Воронин О.]. Церква Христова. *Парафіяльне Слово*. 1969. № 26 (53). 24 серпня. С. 1-2.
- 1970**
- 73.[Воронин О.]. Благовіщення Пресвятої Богородиці. *Парафіяльне Слово*. 1970. № 8 (69). 6 грудня. С. 4-5.
- 74.[Воронин О.]. Введення в храм Пресвятої Богородиці. *Парафіяльне Слово*. 1970. № 7 (68). 25 жовтня. С. 3-4.
- 75.[Воронин О.]. Великдень по-советському. *Парафіяльне Слово*. 1970. № 1 (62). 26 квітня. С. 11.
- 76.[Воронин] О. Книга сонячного оптимізму. *Парафіяльне Слово*. 1970. № 2 (63). 24 травня. С. 12.
- 77.[Воронин О.]. Поки ще не пізно. *Парафіяльне Слово*. 1970. № 5 (66). 23 серпня. С. 1-4.

- 78.[Воронин О.]. Праведність чи лицемірство? *Парафіяльне Слово*. 1970. № 8 (69). 6 грудня. С. 1-3, 5-6.
- 79.[Воронин О.]. Різдво Пречистої Діви Марії. *Парафіяльне Слово*. 1970. № 6 (67). 27 вересня. С. 4-5.
- 80.[Воронин О.]. Свято Матері. *Парафіяльне Слово*. 1970. № 2 (63). 24 травня. С. 7-8.
- 81.[Воронин О.]. У Божому царстві всі потрібні. *Парафіяльне Слово*. 1970. № 7 (68). 25 жовтня. С. 1-3.
- 82.[Воронин О.]. У день народження Христової церкви. *Парафіяльне Слово*. 1970. № 3 (64). 14 червня. С. 1-2.
- 83.[Воронин О.]. Христос воскрес! *Парафіяльне Слово*. 1970. № 1 (62). 26 квітня. С. 1-2.
- 84.[Воронин О.]. Церква великої місії. *Парафіяльне Слово*. 1970. № 4 (65). 19 липня. С. 1-4.
- 85.[Воронин О.]. Чому ми перестали розмовляти з Богом? *Парафіяльне Слово*. 1970. № 2 (63). 24 травня. С. 1-3.
- 86.[Воронин О.]. Чому наша віра зветься православною? *Парафіяльне Слово*. 1970. № 6 (67). 27 вересня. С. 1-3.

1971

- 87.[Воронин О.]. Святкуймо по-християнському! *Парафіяльне Слово*. 1971. № 1 (70). 7 січня. С. 1-3.

1981

- 88.Воронин О. «Наша Церква» – перший друкований орган парафії. Українська Православна Церква Св. Тройці. 1951–1981. Боффало-Чіктовага, Н. Й.: УПЦ Св. Тройці, 1981. С. 63-66.

- 89.Українська Православна Церква Св. Тройці. 1951–1981 / мовна ред. О. Воронина. Боффало-Чіктовага, Н. Й.: УПЦ Св. Тройці, 1981. 126 с.

1984

- 90.Воронін О. Віра й атеїзм в СРСР. *В обороні віри. Збірник статей, присвячений 1000-літтю хрещення України в 1988 р.* / гол. ред. М. Муха.

Торонто: Укр. Правосл. Братство Св. Володимира; Видавн. Комітет. 1984. Ч. 5. 493 с.; XXXII с.

1985

- 91.Воронин О. 3 книги незабутніх днів. (Інтерв'ю митр. Мстислава О. Воронину). *Українське Православне Слово*. 1985. Ч. 11-12. С. 7-12.

1986

- 92.Воронин О. Життя, смерть і життя вічне. *Українське Православне Слово*. 1986. № 6-7. С. 4.
- 93.Воронин О. Різдво Пресвятої Богородиці. *Українське Православне Слово*. 1986. № 8-9. С. 4-5.
- 94.Воронин О. Свято Пресвятої Тройці. *Українське Православне Слово*. 1986. № 6-7. С. 4.
- 95.Воронин О. Симон Петлюра – великий син великого народу. *Українське Православне Слово*. 1986. Ч. 6-7. С. 14-16.
- 96.Воронин О. Християнство і народ – перші сто років після хрещення Руси-України. *Український Православний Календар на 1987 рік*. Саут Баунд Брук: Вид. УПЦ в США, 1986. С. 111-114.
- 97.Воронин О. Церква Христова. *Українське Православне Слово*. 1986. № 6-7. С. 5; № 8-9. С. 3-4.

1987

- 98.Воронин О. Відроджена у вирі війни (Українська Православна Церква під час Другої Світової війни). *Український Православний Календар на 1988 рік*. Саут Баунд Брук: Вид. УПЦ в США. С. 82-94.
- 99.Воронин О. Дух Твій благий поведе мене на путь просту. (Слово в день Святої П'ятидесятниці (Зелених свят). *Українське Православне Слово*. 1987. № 6-7. С. 4-5.
100. Воронин О. І світло в темряві світить... (Українська Православна Церква під час Другої світової війни). *Сучасність*. 1987. Ч. 7-8 (315-316). С. 137-149; Ч. 9 (317). С. 67-74.

101. Воронин О. Новорічні думки. *Українське Православне Слово*. 1987. № 1-2. С. 7-8.
102. Воронин О. Під омофором Пречистої Богоматері. *Українське Православне Слово*. 1987. № 9-10. С. 7-8.
103. Воронин О. Святкуємо по-християнському! *Українське Православне Слово*. 1987. № 1-2. С. 5-6.
104. Воронин О. Свято радості, віри, надії й любові. *Українське Православне Слово*. 1987. № 4-5. С. 6.
105. Воронин О. Слово в неділю православія. *Українське Православне Слово*. 1987. № 3. С. 3-4.
106. Воронин О. Слово з нагоди відзначення 45-ліття відродження ієрархії Української Автокефальної Православної Церкви (1942-1987). *Українське Православне Слово*. 1987. № 9-10. С. 4-7.
107. Мартирологія українських Церков: у 4-х т. Т. I. Українська Православна Церква. Документи, матеріали, християнський самвидав України / упоряд. і ред. О. Зінкевич, О. Воронин. Торонто; Балтимор: Смолоскип. 1987. 1207 с.

1988

108. Воронин О. Бог і світ. *Українське Православне Слово*. 1988. № 4-5. С. 7-8.
109. Воронин О. Великий піст. *Українське Православне Слово*. 1988. № 2-3. С. 2-3.
110. Воронин О. Всевідання і премудрість Божі. *Українське Православне Слово*. 1988. № 8. С. 7-8.
111. Воронин О. Роля духовенства у святкуванні Тисячоліття християнської України. (Доповідь на конференції духовенства УПЦеркви у США, Бавнд Брук, 29 грудня 1987 р.). *Українське Православне Слово*. 1988. Ч. 2-3. С. 9-12.

112. Воронин О. Сімдесята річниця історичного акту. *Український Православний Календар на 1989 рік*. Саут Баунд Брук: Вид. УПЦ в США. С. 80-82.
113. Воронин О. Супутники життя людського. *Українське Православне Слово*. 1988. № 8. С. 2-3.
114. Воронин О. У Божому царстві всі потрібні. *Українське Православне Слово*. 1988. № 9-10. С. 13-14.
115. Воронин О. У темній неволі: Українська Православна Церква у 19 столітті. *Сучасність*. 1988. Ч. 7-8 (327-328). Липень-серпень. С. 206–217.
- 1989**
116. Воронин О. Була, є і буде! (Для інформації тим, хто відкидає існування тисячолітню історію Української Автокефальної Православної Церкви). Саут Баунд Брук, Нью-Джерсі: УПЦ у США, 1989. 29 с.
117. Воронин О. І життя вільно пливе... *Українське Православне Слово*. 1989. № 4-5. С. 4-5.
118. Воронин О. Коротка історія Української Православної Церкви. Саут Баунд Брук, Нью-Джерсі: УПЦ у США, 1989. 35 с.
119. Воронин О. Найвища любов. *Українське Православне Слово*. 1989. № 11-12. С. 4.
120. Воронин О. Мученицька смерть митрополита Липківського. *Українські вісті*. 1989. Ч. 37 (2915). 30 вересня.
121. Воронин О. Наша віра православна: доповідь на святкуванні Дня Православ'я у чиказькому деканаті УПЦ. *Українські вісті*. 1989. Ч. 11 (2889). 18 березня.
122. Воронин О. Проповідництво в УАПЦеркві: проповіді митр. Василя Липківського. *Українські вісті*. 1989. Ч. 20 (2848). 14 травня.
123. Воронин О. Царгород і Православна Церква на Україні після Переяславської угоди. *Сучасність*. 1989. Ч. 3 (335). С. 74-82.

124. Воронин О. Царгород і Православна Церква на Україні після Переяславської угоди. *Український Православний Календар на 1990 рік*. Саут Баунд Брук: Вид. УПЦ в США, 1989. С. 80-82.

1990

125. Воронин О. Автокефалія Української Православної Церкви. Кенсінгтон, США: Воскресіння, 1990. 64 с.
126. Воронин О. Великий подвижник українського церковного відродження. *Церква й життя*. 1990. № 1. С. 25-28.
127. Воронин О. Від Великодня до Великодня. З хроніки відродження Української Автокефальної Православної Церкви на Україні. *Сучасність*. Щомісячник незалежної думки. 1990. Ч. 7-8 (351-352). С. 213-219.
128. [Воронин О.]. З радіо висилань «Голосу УАПЦ». *Українське Православне Слово*. 1990. № 4-5. С. 7-8.
129. Воронин О. На Україні сорок вісім років тому. *Українське Православне Слово*. 1990. № 7-8. С. 17.
130. Воронин О. Наша віра православна. *Український Православний Календар на 1991 рік*. Саут Баунд Брук: Вид. УПЦ в США. С. 79-81.
131. Воронин О. Старий будинок з новою вивіскою... (Радіо-коментар «Голосу УАПЦ» з приводу проголошення на Україні т. зв. «Української Православної Церкви»). *Українське Православне Слово*. 1990. № 4-5. С. 11-12.
132. Воронин О. 1000-ліття Десятинної Церкви. *Українське Православне Слово*. 1990. № 2-3. С. 25-26.

1991

133. Воронин О. Ідемо до першої сповіді і Святого Причастя. Кенсінгтон, США: Воскресіння, 1991. 40 с.; Вид 2-е. К.: Воскресіння, 1992. 40 с.; Львів: Бадікова Н. О. [вид.], 2015. 47 с.
134. «Благовісник відродження УАПЦ». Бюлетень Товариства Св. Андрія Первозванного УПЦ в США. Редактор і видавець. 1991–1992.

1992

135. Воронин О. Автокефалія Української Православної Церкви. *Літературна Україна*. 1992. 1 січня.
136. [Воронин О.]. Великдень – традиції і звичаї (з матеріалів радіопрограми «Голос УАПЦ»). *Українське Православне Слово*. 1992. № 4-5, С. 9.
137. Воронин О. О. Історичний шлях УАПЦ. Кенсінгтон, США: Воскресіння, 1992. 136 с.
138. [Воронин О.]. Світло для світу. Кенсінгтон: Воскресіння, 1992. Вип. 1. Святий Миколай Чудотворець. 16 с.
139. [Воронин О.]. Світло для світу. Кенсінгтон: Воскресіння, 1992. Вип. 2. Радуйся, Благодатна, Господь з Тобою. 16 с.
140. [Воронин О.]. Світло для світу. Кенсінгтон: Воскресіння, 1992. Вип. 3. «А ближнього себе, як самого себе». 16 с.
141. «Благовісник відродження УАПЦ». Бюлетень Товариства Св. Андрія Первозванного УПЦ в США. Редактор і видавець.

1993

142. Варавва О. О. Він передав мені любов до рідного краю... *Кобець О. Коли задзвонить великий дзвін. Оповідання, спогади*. Черкаси: Сіяч, 1993. С. 56-63.
143. Варавва О. Олекса Петрович Варавва-Кобець – людина. *Кобець О. Коли задзвонить великий дзвін. Оповідання, спогади*. Черкаси: Сіяч, 1993. С. 3-7.
144. [Воронин О.]. Світло для світу: Кенсінгтон: Воскресіння, 1993. Вип. 4. «І стала людина душею живою...». 16 с.

1995

145. Варавва О. Звернення і прохання. *Чернеча Гора*. Вісник Шевченківського національного заповідника, м. Канів. 1995. № 1 (5). С. 3.

2000

146. Воронин О. Промосковські фальшивки не пропагувались навмисно. *Свобода*. 2000. 7 квітня. Ч. 14. С. 17.
147. Воронін-Варавва О. О. У Харкові під час війни. *Науково-теоретичні здобутки Слобідської України: філософія, релігія, культура: міжнародна наукова конференція «Слобожанські читання» (4; 2000; Харків): зб. наук. статей за матеріалами конференції 22-23 лист. 2000 р. / за заг. ред. А. Т. Щедрін. Харків: Курсор, 2000. 263 с.*

2005

148. Варавва-Воронін О. Труднощі перекладу. *Дзеркало Тижня*. 2005. Вип. 3. 28 січня – 4 лютого.
149. Воронин О. Наш наймолодший вівтарний хлопчик (Олесь Штеляк). *Віра*. Об'єднання Українських православних сестрицтв у США ім. Св. Княгині Ольги УПЦ у США. 2005. Ч. 1 (117). Січень-березень. С. 24-25.
150. Воронин О. О. протопресвітер Федір Білецький (1908-1885). *Свобода*. 2005. Ч. 20. 20 травня. С. 30.

2006

151. Воронин О. Пом'янули великого сина України. *Свобода*. 2006. Ч. 39. 29 вересня. С. 13.

2008

152. Варавва-Воронин О. Побудова Помісної Церкви руками державної влади. *Успенська Вежа*. Щоміс. Всеукр. газета ставропігійського братства св. ап. Андрія Первозванного. Львів. 2008. № 4 (90). С. 21.
153. Воронин О. Великодне свято у столиці США. *Свобода*. 2008. Ч. 20. 16 травня. С.13.

2009

154. Воронін О., Левицька Л. Незабутній о. д-р Володимир Левицький (1898-1969). *Свобода*. 2009. № 44. 30 жовтня. С. 21.